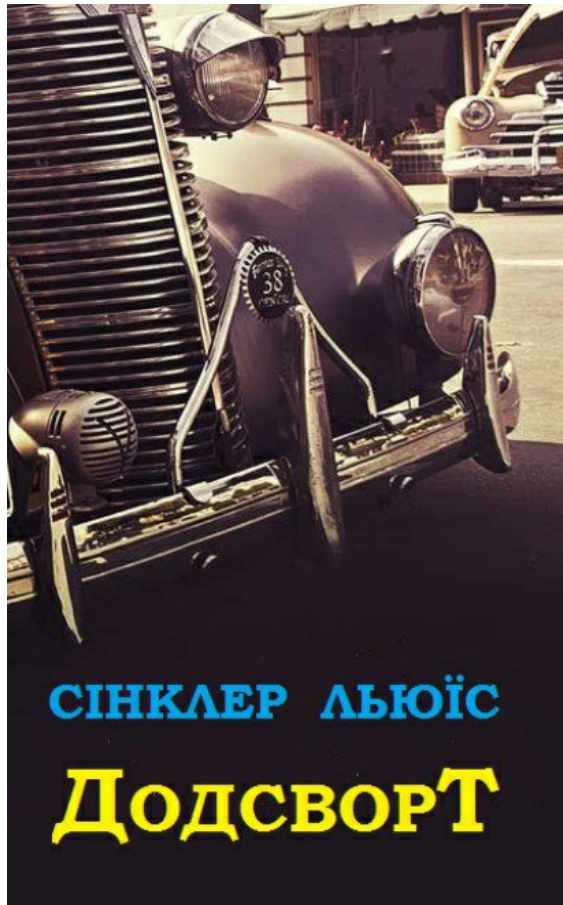

Додсворт

Льюїс Сінклер

"Додсворт" — це історія смерті подружнього життя, у якій пара, починаючи справді проводити час разом у дозвільних розвагах, виявляє, що вони несумісні. Вони розмовляють один з одним, але ніколи не чують один одного... Жоден з них не знає, що ще сказати, але правда в тому, що вона хоче вийти з-під його управління, а він втомлюється від її "вільної" поведінки.

**Нобелівська
Премія
з літератури
1930
року**

SINCLAIR LEWIS
DODSWORTH
1929

СІНКЛЕР ЛЬЮІС
ДОДСВОРТ
1929

ПЕРЕКЛАД І КОМЕНТАРІ
ОЛЕКСАНДРА ОМЕЛЬЧЕНКА
2025

Присвячується Дороті*

РОЗДІЛ 1

Аристократія Зеніту* танцювала в каное-клубі "Кеннепус"*. Вони піднялися двома східцями на широкий ганок з колонами з соснових стовбурів, з гойданням японських ліхтарів; і ніколи ще не було танцювальних суконь з ширшими рукавами і волоссям, що так чуттєво укладено на маленьких усміхнених голівках, ніколи ще серпневий вечір не був таким осяяним місячним сяйвом, всеосяжним і підходящим для респектабельного роману.

Троє гостей приїхали в тих новомодних автомобілях, бо це був 1903 рік, вершина цивілізації. Наближався четвертий автомобіль, за кермом якого сидів Семюел Додсворт.

Сцена виглядала сентиментальною хромолітографією – покрите брижами озеро, закохані на каное співали "Неллі була леді", всі дуже веселі та щасливі; і Сем Додсворт насолоджувався цим. Він являв собою великого і грізного молодого чоловіка, зі значними каштановими вусами і хаосом каштанового волосся на масивній голові. У свої двадцять вісім років він працював помічником керівника цієї найгаласливішої і найбільш несентиментальної установи — Локомотивного Заводу "Зеніт", а в Єлі (випуск 1896 року) він грав у футбол краще за середній рівень, але добре ставився до найбільш сентиментальних різновидів місячного сяйва.

Сьогодні він знаходився в особливо піднесеному настрої, бо їхав за кермом свого першого автомобіля. І це був не один із тих старомодних "бензинових візків" з двигуном під сидінням. Двигун в нього винесено вперед, під гордий капот завдовжки понад два фути, а рульова колонка була не прямою, а хвацько нахиленою. Автомобіль був спортивний і досить небезпечний, а фари — потужні, що живилися газом ацетиленом. Сем мчав зі швидкістю у дванадцять запаморочливих миль на годину, відчуваючи свою владу, панування над всесвітом.

У каное-клубі його зустрів Діжка Пірсон, гідний захоплення у білих дитячих рукавичках. Діжка — Томас Джей Пірсон — кругленький, невисокий і веселий, блазень і денді в Єлі, був сусідом Сема Додсворта по кімнаті і головним шанувальником

протягом усього коледжу, але тепер Діжка почав набувати дратівливої гідності касира і майбутнього президента банку свого батька в Зеніті.

— Це ще й бігає! — здивувався Діжка, коли Сем тріумфально вийшов з автомобіля.
— У мене є кінь, готовий відбуксирувати вас назад!

Діжка мусив бути дотепним, що б не сталося.

— Звичайно, він бігає! Б'юся об заклад, я розганявся до вісімнадцяти миль за годину!

— Так! Б'юся об заклад, що колись автомобілі їздитимуть зі швидкістю сорок! — поглузував Діжка. — Авжеж! Вони просто зженуть бідлашного старого коня з дороги!

— Так і буде! І я думаю зв'язатися з цією новою компанією "Ревелейшн", щоб виробляти їх.

— Ви це серйозно, бідлахо?

— Так.

— О, Господи! — Лагідно заволав Діжка. — Не будьте божевільним, Сембо!* Мій тато каже, що автомобілі — це лише примха. Занадто дорого коштують. Через п'ять років, каже, вони зникнуть.

Відповідь Сема була не дуже логічною:

— А що це за юний ангел на ганку?

Якщо вона і була ангелом, дівчина, на яку вказував Сем, то це був ангел із криги: струнка, блискуча, попелясто-білява, її стриманий голос був дуже холодним, коли вона відбивала компліментарні піддразнювання півдюжини шанувальників; кришталевий свічник дівчини серед чорно-білої купи чоловіків.

— Згадайте її... Френсіс Фолкер... Френ Фолкер... дочка старого Германа. Вона рік була за кордоном, а до того була на Сході,* закінчувала... школу. Зовсім ще дівчисько... не більше дев'ятнадцяти чи двадцяти років, гадаю. Божечки, кажуть, що вона говорить німецькою, французькою, італійською, гав-гав і всіма відомими мовами.

Герман Фолкер проклав собі шлях до мільйонів і респектабельності. Його будинок був чи не найбільшим у Зеніті — безумовно, він мав найбільшу кількість башточок, вікон з кольоровим склом і мереживних фіранок — і він був лідером серед американських німців, які витісняли новоанглійців по всій державі* в якості контролерів фінансів і торгівлі. Він розважав німецьких професорів, коли ті приїжджали читати лекції та роздивлятися, і стверджувати, що одна зі справжніх рукописних картин, яку він нещодавно привіз з Нюрнберга, коштує майже десять тисяч доларів. Герман був гідним громадянином, і його терпке пиво викликало захоплення, але те, що цей яловичого кольору бюргер міг народити когось такого врівноваженого і світлого, як Френ, було дивом.

Погляд на неї змусив Сема Додсворта відчувати себе незграбним, як сенбернар, дивлячись на біле кошеня. Поки він пророкував тріумфи автомобілю, поки танцював з іншими дівчатами, він спостерігав за її повітряним танцем і сміхом. Зазвичай він не дуже боявся молодих жінок, але Френ Фолкер здавалася йому надто тендітною для його товстих рук. Він заговорив до неї лише о десятій, коли партнер, розчервонілий

Корибант,* залишив її на стільці біля Сема.

— Ви пам'ятаєте мене... Додсворт? Ми не бачилися багато років.

— Пам'ятаю! Боже мій! А я вже думала, що ви мене не помітите. Я часто крада у тата газету, щоб дізнатися новини про ваші футбольні подвиги. А коли я була милим юним бісеням восьми років, ви якось вигнали мене зі свого саду за крадіжку яблук.

— Хіба? Зараз не наважився б! Наступний танець мій?

— Ну... Дайте подумати. Ох. Наступний буде з Леверіном Моттом, а він вже зіпсував три з двох моїх тувель. Так.

* * *

Якщо він не танцював з особливою акуратністю, дівчина знала, у якому становищі вона перебувала — з Семом Додсвортом. Йому вистачало сили та рішучості дати зрозуміти дівчині, хто саме виконує пілотаж. З Френ Фолкер він був натхненний, він вальсував так, ніби пишався своїм блискучим тягарем. Він тримав її досить легко і, за цнотливим звичаєм тієї епохи, його руки були в рукавичках. Але кінчики його пальців відчували струм, що йшов від її тіла. Він знав, що вона — найпрекрасніша дитина у світі; він знав, що одружиться з нею і назавжди збереже її як святиню; він знав, що після багатьох років спантеличених роздумів про мету життя, він знайшов її.

"Вона схожа на лілію... ні, вона занадто жвава. Вона як колібрі — ні, занадто поважна. Вона... о, вона — полум'я!"

* * *

Вони сиділи і розмовляли опівночі біля озера. На воді, що плямами проглядалася крізь хмару вербового листя, молодь на каное тепер співала "Мій старий дім у Кентуккі". Зеніт все ще перебував у квітучих днях Вільяма Діна Хаувелса; ще не стало обов'язком молодих людей бути твердими і жвавими, знаючи про радіо, джаз та джин.

Френ була білою тінню, в мереживній хустині поверх тонкої жовтої танцювальної сукні, коли вона опустилася на газету, яку він урочисто розстелив для неї на високій траві. Сем трохи затремтів, і його голос прозвучав дуже помпезно, скоріше похлоп'ячому:

— Ви, мабуть, були усюди в Європі?

— Більш-менш. Франція, Іспанія, Австрія, Швейцарія... О, я бачила Маттерхорн при місячному сяйві, і Санта Марія делла Салюте* на світанку. І я мало не замерзла до смерті у містралі в Авіньйоні!

— Гадаю, вам буде нудно в Зеніті.

Вона засміялася, неголосно і адекватно.

— Я *так* багато знаю про Європу — я не мандрівник Кук — що я знаю, що я нічого не знаю! Все, що я можу французькою, це замовити сніданок. Через півроку все, що я пам'ятатиму про Німеччину — це назви дев'ятнадцяти міст і те, як виглядає Потсдамська площа, коли чекаєш дροжки. Але ви вже багато чого *зробили*. До речі, чим ви зараз займаєтеся?

— Помічник начальника на локомотивному заводі. Але я збираюся піти на великий ризик і... Ви коли-небудь їздили на автомобілі?

— О, так, кілька разів, у Парижі та Нью Йорку.

— Ну, я вірю, що через двадцять років, скажімо, в 1923 або 24 році, вони будуть такими ж звичними, як і коляски зараз! Я збираюся увійти в нову тут компанію — "Автомобільну компанію Ревелейшн". Зарплата буде меншою, але це шикарна авантюра. Чудове майбутнє. Останнім часом я працював над своїм кресленням механізмів, і в мене виникла ідея, що вони повинні відійти від імітації карет. Це... звучить зарозуміло, але я маю на увазі те, що можна назвати новим видом краси для автомобілів. Довгі прямі лінії. Бос "Ревелейшн" думає, що я божевільний. А ви як вважаєте?

— О, розкішний!

— І я купив собі власне авто.

— Справді?

— Дозвольте мені відвезти вас сьогодні додому!

— Ні, вибачте, за мною приїде мама.

— Ви мусите дозволити мені покатати вас. Невзабарі!

— Можливо, наступної неділі..... Ми не повинні повернутися до клубу, як ви гадаєте?

Він покійно підскочив. Піднімаючи її на ноги, відчуючи її тонкі руки, він пробурмотів:

— Звичайно, я хотів би колись побачити Європу. Коли я закінчував навчання, я думав, що буду інженером-будівельником і побачу бразильські джунглі, Китай і все інше. Все, як у Річарда Хардінга Дейвіса!* Але я точно, так чи інакше, збираюся побачити Європу. Можливо, я міг би зустріти вас там, і ви могли б показати мені щось.

— Я б залюбки!

О, якби вона хотіла Європи, він би опанував її і підніс її на тарілочці з блакитною облямівкою!

* * *

Телефонний дзвінок до неї стався, коли він мав встановлювати обладнання в автомобільній компанії "Ревелейшн". Сталася і поїздка з нею на новому авто, дуже обережна, хоча одного разу він наважився розігнатися до сімнадцяти миль на годину. Була вечір у Фолкерів, у кімнаті з різьбленими балками, схожій на пивоварню, і страх Сема, що якщо Френ буде харчуватися такою їжею: смаженою гускою, голубцями і супом з Leberknodel,* вона втратить свою стрункість скакової конячки.

І був навіть момент, коли, згадавши свою обітницю, дану в Массачусетському Технологічному після закінчення Єльського університету, що він вирветься з Америки і побачить великий світ, він застеріг себе, що між Френ і прив'язкою до нагальної нової автомобільної індустрії він буде затиснутий на все життя. Бачення себе як героя Річарда Хардінга Дейвіса з тугою повернулося до нього.... Їзда гірською стежкою на висоті двох тисяч футів над паруючою долиною; сонцезахисний шолом і штани з батисту; тропічний дощ на халупі з бляшаним дахом; постріл у темряві, коли він сидить над кухлем джину з обірваним волоцюгою зі шляхетним походженням. Але його думка

знову повернулася до хвилюючого образу Френ: її волосся, схожого на скловолокно, її рук, що викликали відчуття поколювання, її вуста, які вічно зморщувалися у фантастичній надутій гримасі, її балаканина, що раптово впадала в незрозуміле мовчання, її холодна впевненість, від якої він відчував себе невиразним і неповоротким.

* * *

Під дрібним листопадним дощем вони йшли скелями вздовж річки Чалузи. Шоки Френ палали, і вона наспівувала, але коли вони зупинилися, щоб подивитися на купання відірваних гілок у повноводній річці, Сем відчув, що повинен захистити її. Вона була надто немічною і дорогоцінною для таких випробувань, як осінній дощ. Він натягнув край свого макінтоша на її вовняне англійське пальто.

— Ви, мабуть, змogli! Я негідник, що дозволив вам залишитися!

Вона посміхнулася йому, дуже близько.

— Мені це подобається!

Йому здалося, що вона притулилася ближче. Він поцілував її — вперше, і насправді дуже жахливо.

— О, будь ласка, не треба! — заблагала вона, трохи приголомшена. Її жваве самовладання зникло.

— Френ, ви маєте вийти за мене заміж!

Вона вислизнула з-під його дощовика і, взявши руки в боки, пустотливо промовила:

— О, справді? Це новий закон?

— Так!

— Говорить великий спортсмен Єлю! Автомобільний магнат!

Дуже серйозно:

— Ні, це просто переляканий шмат м'яса, який каже вам, що поклоняється вам!

Вона все ще витріщалася на нього, серед пожухлих від осені бур'янів на березі річки; витріщалася нахабно, але раптом зламалася, затулила очі руками, і поки він незграбно витирав їй щоки величезною хусткою, вона проридала:

— О, Семе, любий, але ж я така пожадлива! Я хочу весь світ, а не тільки Зеніт! Я *не* хочу бути хорошою дружиною і матір'ю і красиво грати в крібідж! Я хочу розкоші! Великих горизонтів! Чи можемо ми пошукати їх разом?

— Ми шукатимем! — сказав Сем.

* * *

Лише у 1908 році, коли він вже п'ять років був одружений з Френ Фолкер і у них народилося двоє діточок, Емілі та Брент, Семюел Додсворт розпочав справжню боротьбу в автомобільній компанії "Ревелейшн".

Його начальство в компанії однаково цінувало його за стійкість і працьовитість, а також докоряло йому за те, що він мрійник. Вони казали, що він був божевільним, як поет. Мало того, що він наважився богохульствувати проти великих догм автомобільного дизайну Рено-Даррака,* мало того, що він продовжував марити довгими "потокowymi лініями", але він наполягав на тому, що найбільші прибутки можна отримати, продаючи автомобілі якомога дешевше якомога більшій кількості клієнтів. У

1908 році він був лише помічником керівника виробництва, але володів невеликою часткою акцій, а от його тесть, огрядний старий Герман Фолкер, володів більшою часткою. Сема було важко звільнити, навіть коли він гарчав на президента компанії:

— Якщо ви продовжуватимете робити "Рев" схожим на однокінну двоколісну коляску, ми збанкрутуємо.

Вони намагалися викупити в нього його частку, і Сему, який був поглинутий розробками креслень та сталевим литтям, довелося дізнатися дещо про хитрощі фінансування: про облігації, передачу акцій, кредити до запитання, знижки дилерам. Завдяки грошам Фолкера він отримав двадцять три відсотки акцій, його призначили віце-президентом і керівником виробництва, він випустив першу чотиридверну модель і побачив, як "Ревелейшн" стало сенсацією сезону в Америці і одним з найбільш продаваних автомобілів протягом багатьох років.

І ніколи за ці двадцять років він не став ближче до бразильських джунглів, ніж до вулиці Волл, ближче до дзвінких пагод, ніж до агентства "Ревелейшн" в Канзас-Сіті.

Але він був надто зайнятий, щоб бути незадоволеним; і він зумів повірити, що Френ кохає його.

РОЗДІЛ 2

Семюел Додсворт виявив, що навколо будинку кружляє снігова буря, майже хуртовина. Він з гуркотом зачинив вікна і завалився назад у ліжку, поки в кімнаті не потеплішає. Він уже не так швидко рухався, як колись, і поверх жаб'ячої шовкової піжами, яку Френ наполягла купити для нього, у нього вже було сиве волосся. Він був досить здоровий і спокійний, але втомлений, і здавався набагато старшим за свої п'ятдесят років.

Френ спала на дальньому з двох односпальних ліжок, величезних горіхових конструкціях з жовтим шовковим драпіруванням. Сем оглянув спальню. Іноді він ловив себе на думці, що вона не надто вишукана, але зазвичай її вигадливість тішила його, не лише як ознака успіху, але й тому, що пасувала розкішній Френ. Зараз він задоволено відзначив шезлонг, на якому лежав зелено-сріблястий халат; письмовий стіл з монограмами, дуже суворий, майже англійський і снобістський; столик біля ліжка Френ з дорогоцінним дорожнім годинником, сигаретами і новими романами; ванну кімнату з фіолетовим кахлем.

Френ заворушилася, зітхнула і, поки він хихикав над її схожістю на дитину, яка намагається знову поринути в сон, вона люто втупилася очима в невеличку мереживну подушку, зім'яту від її рішучого сну.

— Марно, — сказав він. Його досить важкий голос пестив її. — Ви ж знаєте, що не спите! Піднімайтеся і сяйте! Зустріньтеся з проблемами людства та плодом винограду!

Вона сіла в ліжку, дивлячись на нього з подивом, якого ніколи не втрачала, вийшовши заміж, усміхнулася, позіхаючи, скуйовдила своє підстрижене волосся, все ще попелясто-біляве, без жодної сивини. Якщо Сем здавався старшим за свій вік, то вона була набагато молодшою. Зараз, у 1925 році, їй виповнився сорок один рік, але, рожева від сну, вона виглядала на тридцять один.

— Я поснідаю в ліжку, ви знову курите перед сніданком. Я не снідала в ліжку з учорашнього дня, — привітно позіхнула вона, а він перекинув свої товсті ноги через край бузкової атласної ковдри і запалив цигарку.

— Авжеж. Залишайтеся в ліжку. Я б і сам хотів. Диявольська хуртовина, — сказав він, обійшовши босоніж, щоб погладити її волосся, притулитися своєю рум'яною щокою до її м'якої шкіри. — До речі, я не забув сказати вам, що я вас обожаю?

— Ну... дайте подумати... ні, я так не думаю.

— Божечки, я стаю розсіяним! Попрошу секретарку нагадати мені про це завтра. — Далі серйозно. — Ви розумієте, що сьогодні ми нарешті закриваємо стару компанію "Ревелейшн"? Мені дуже шкода.

— Ні! Мені анітрохи не шкода! Я в захваті. Вперше за стільки років ви будете вільним. Давайте втечемо кудись. Не дайте собі зв'язатися з чимось новим! Який дурнику. У нас достатньо грошей, а ви продовжуєте тушкуватися — "треба змінити конструкцію поплавка карбюратора... просто треба продавати більше машин на території між Медсин Хет і Вулавулою"*. Дурнику! Яке це має значення! Покличте покоївку, любий.

— Ну, ні, можливо, це не має значення, але чоловік любить виконувати свою роботу. Це свого роду битва; весело перемогти іншого хлопця і влаштувати грандіозний розпродаж. Але я трохи втомився. Не проти втекти до Флориди чи ще кудись.

— Давайте!

Він слухняно приніс їй важке срібне дзеркало, щітку і гребінець, пудру, занадто розкішний халат з китайської парчі. Коли вона зробила себе трохи старшою, роблячи себе молодшою, вона сіла в ліжку читати зенітську "Адвокат-Таймс". Якщо вона виглядала пухнастою і приємно некорисною, то в її гострих коментарях до новин не було нічого пухнастого. Вона звучала як жінка, яка займається багатьма справами, багатьма комітетами.

— Хм! Цей ідіот олдермен, Кліненгер, збирається виступити проти нашого законопроекту про дитячі майданчики. Я йому шию скручу!... Д.А.Р* збирається влаштувати ще один конкурс. Я не буду Мартою Вашингтон! Ви можете бути Джорджем. Ви маєте його огидну величність.

— Я?, — він вийшов з ванни. — Я клоун. Зачекайте, поки не побачите мене у Флориді!

— Авжеж. Кидаючим підкови.* Від вас можна будь-чого сподіватися, мій коханий! ... Ха! Тут написано, що клуб "Кендллайт" очікує лекцію Х'ю Волпола* наступного сезону. Я подивлюся, як наш програмний комітет відщипне його в них.

* * *

Він повільно одягався. Він завжди носив великі поважні костюми, коричневі, сірі або просто сині, дорого пошиті і не дуже цікаві, з декоративними і нецікавими краватками з тьмяного шовку і без прикрас, окрім ланцюжка від годинника. І хоча навряд чи хто бачив, що він носить, помічав, що він важлива людина, керівник, високий, широкогрудий, його добрі очі ніколи не були загрозливими, але рот був

серйозним, з півмісяцями зморшок біля нього. Його посивілі каштанові вуса, які щотижня підстригав найкращий перукар у найкращому готелі, були цілком ексцентричними і ефектними, як придверний килимок.

Він зробив своє одягання, як людина, яка ніколи не марнує рухів — і яка, до речі, має ідеально організоване домашнє господарство, на яке можна покластися. Його рука неодмінно тягнулася до високої купи сорочок (Френ замовляла їх на вулиці Джермін) у величезній фламандській шафі, а також до біло-крижаного гнізда комірців, які покоївка завжди перевіряла і викидала за найменшої потертості. Він зав'язував краватку, не поспішаючи, але з ощадливою і вкрай невибагливою точністю людини, яка привнесла в повсякденне життя стільки ж "наукової ефективності", як і в свою фабрику.

Він поцілував її і, поки вона дзюбала "солодкий хліб",* пила каву пташиними ковтками і несамовито шурхотіла газетою в ліжку, він спустився вниз до їдальні з дубовими балками. За другим примірником "Адвоката" та чиказької газети він ретельно й уважно приглядався до апельсинового соку, каші з густими вершками, бекону, кукурудзяних коржів і сиропу та кави в чашці, вдвічі більшій за ту, яку Френ розгойдувала в своїй тонкій руці, коли галопом неслась по газеті вище поверхом.

До покоївки він звертався небагато, та й то привітно, як людина, впевнена, що її добре обслужать. Він не був надзвичайно роздратований навіть тоді, коли йому повідомили, що Емілі, його заручена донька, що запізнилася з танців і не спуститься на сніданок. Йому подобалися ранкові плітки Емілі, але він ніколи і не мріяв вимагати її присутності — вимагати від неї чогось. Він посміхнувся над листом свого сина Брента, який зараз був на передостанньому курсі в Єлі.

Семюел Додсворт був ідеальним Американським Головою Промисловості, який вірив у Республіканську партію, високі тарифи і, доки вони не дратували його особисто, у сухий закон та Єпископальну церкву. Він був президентом "Ревелейшн Мотор Компані"; він був мільйонером, хоча й не мультимільйонером; його великий будинок стояв на Рідж Крест, найфешенебельнішій вулиці Зеніту; він мав певний смак до офортів; він не відмінював багато інфінітивів; і він іноді насолоджувався Бетховеном. Він неодмінно (так припускав спостерігач) вироблятиме чудові автомобілі; виголошуватиме вражаючі промови перед продавцями; але він ніколи не кохатиме пристрасно, не втрачатиме трагічно і не сидітиме в задоволених лінощах на тропічному узбережжі.

* * *

Щоб визначити, ким був Сем Додсворт у свої п'ятдесят років, найлегше сказати, ким він не був. Він не був тим, що більшість європейців і багато американців очікують від лідера Американської Промисловості. Він не був Беббітом,* не був Ротаріанцем,* не був Лосем,* не був дияконом. Він зрідка кричав, ніколи не ляскав людей по спині і відвідав лише шість бейсбольних матчів з 1900 року. Він добре знався на Беббітах і бейсбольних фанатах, але тільки в комерційній діяльності.

У той час як його нудили вільний вірш і кубізм, він досить добре ставився до Драйзера, Кебелла* і до багато чого з Пруста, якого він досить важко опанував. Він

непогано грав у гольф і не часто говорив про свої результати. Він любив рибальські табори в Онтаріо, але ніколи не змушував себе повірити, що віддає перевагу гілкам болиголов перед матрацом. Він був апофеозом здорового глузду, мав енергію і надійність динамо-машини, любив віскі, покер і *pate de foie gras*,* і весь час мріяв про двигуни, схожі на блискавки, як поети, менш сучасні, ніж він, мріють про зірки, троянди і німф біля ставка.

* * *

Його спіткала життєва криза, адже його компанію "Ревелейшн" поглинала "Юніт Отемоутів Компані" — імперська "Ю.О.К.", з її сімома марками двигунів, кузовним виробництвом, мільярдним капіталом. Алік Кайненс, президент "Ю.О.К.", перебував у Зеніті, і сьогодні мала відбутися остаточна передача активів.

Сем хотів боротися з "Ю.О.К.", зберегти незалежність творіння, якому він присвятив двадцять два роки, але його колеги-директори боялися. "Ю.О.К." могла випустити на ринок авто, не гірше за "Ревелейшн", але за нижчою ціною, і витіснити їх з ринку. За потреби, "Ю.О.К." могла б продавати нижче собівартості протягом року чи двох. Але вони хотіли марку "Ревелейшн" і готові були за неї заплатити. І козаки "Ю.О.К." були хорошими хлопцями. Вони поставилися до Сема не як до полоненого, а як до побратима, якого можна прийняти до свого великого війська, тож Сем до останнього приховував від себе думку, що "Ю.О.К." своїм масовим виробництвом здешевить і знищить "Ревелейшн" і перетворить його блискавку на стандартну запальничку для сигар, і погодився на їхню щедрі пошуку ціну.

Він не був щасливий щодо цього, коли він дозволяв собі мислити абстрактно. Але він був надзвичайно добре навчений, з перших днів навчання в Середній Школі Зеніту, не дозволяти собі робити нічого настільки руйнівного, як абстрактне мислення.

* * *

Сем важко ступаючи піднявся нагору і побачив Френ, дуже жваву, досить веселу, все ще у своєму парчевому халаті, але яка, схилившись над столом, швидко писала нотатки: пропозиції партизанам у різних клубах, накази секретарям ліг, які вона підтримувала, — ліг з вивчення демократії, ліг для сліпих, товариств зі збору статистичних даних про вплив алкоголю на плантаторів у Міссісіпі. Її цікавив кожен аспект діяльності цих ліг, окрім, можливо, цілей, заради яких вони були засновані, і жоден політик Індіани не був більш майстерним у підкупі ворогів, наданні порад друзям і створенні політичної машини, яка нічого конкретного не досягала.

Вона засяяла на Сема, коли він увійшов, але різко сказала:

— Сядьте, будь ласка. Я хочу поговорити з вами.

("О, Господи, що я наробив?") Він покійно сів у м'яке крісло, накрите ситцем.

— Семе! Я багато думала останнім часом. Я не хотіла говорити з вами про це, поки ви не закінчите справи з "Ю.О.К.". Але я боюся, що ви знову поринете у якусь нову роботу, а я хочу поїхати в Європу!

— Гаразд...

— Чекайте! Це може бути наш єдиний шанс, єдиний раз, коли ви будете вільні,

поки ми не постаріємо і не зможемо насолоджуватися мандрами. Скористаймося шансом! Коли ми повернемося, у вас буде час створити з десяток нових видів авто. Ви зробите ще краще, якщо по-справжньому відпочинете. По-справжньому! Я хочу поїхати не на кілька місяців, а на цілий рік.

— Боже правий!

— Так, він правий! Подумайте! Ось Емілі наступного місяця виходить заміж. Тоді ми їй не будемо потрібні. У Брента достатньо друзів у коледжі. Ми йому не потрібні. Я можу кинути всі ці потворні клуби і все таке. Вони нічого не означають, вони просто вигадки, щоб зайняти мене. Я дуже активна жінка, Семе, і я хочу робити щось, окрім того, щоб засідати по всьому Зеніту. Подумайте, що ми можемо зробити! Весна на італійських озерах! Автопробіг по Тіролю! Лондон у сезон! А я з дитинства не бачила Європи, а ви взагалі ніколи її не бачили. Дозвольте собі хоч раз добре провести час! Хіба не можете довіритись мені, любий?

— Добре, було б непогано відволіктися від одноманітності. Я хотів би подивитися на заводи "Роллс-Ройс" і "Мерседес". Побачити Париж і Альпи. Але рік... Це дуже довго. Думаю, ми б дуже втомилися від Європи, від життя в готелях. Але я ще нічого не планував. Справа з "Ю.О.К." була такою несподіваною. Я хотів би побачити Італію. Ті містечка на пагорбах, мабуть, дуже цікаві. І такі старі. Поговоримо про це ввечері. Auf wiedersehen,* старенька.

Він потопав геть, по всьому вигляду був таким же надійним, як старий ньюфаундленд, який не надто переймався чимось складнішим, ніж схованками з кістками. Але він розхвилювався, сидючи у своєму лімузині, поки Сміт віз його до міста.

Ці моменти їзди були єдиними, коли він залишався на самоті. Він був так само оточений людьми — дружиною, дочкою, сином, слугами, співробітниками офісу, друзями за обідом і на полі для гольфу, — як і в його найпопулярніші дні в коледжі, коли його "обов'язком перед старим Єлем" було бути спортивним і приємним, і ніколи не залишатися на самоті, а тим паче ніколи не сидіти і не думати. Люди приходили до нього, роїлися навколо нього, хотіли його поради, його грошей і духовної підтримки, яку вони знаходили в його важезній обережності. Але він любив бути на самоті, любив роздумувати, і він компенсував це під час ранкових поїздок.

"Вона має рацію", — непокоївся він. — "Краще не показувати їй, наскільки вона має рацію, інакше вона потягне мене до Лондона, перш ніж я встигну спакувати мою флягу. Цікаво... О, так, звичайно, вона піклується про мене, дуже піклується. Але іноді мені хочеться, щоб вона не була такою хорошою адміністраторкою. Вона просто намагається розважити мене, граючи кошенятко. Вона не кошеня, зовсім не кошеня. Вона — хорт. Іноді, коли я втомлююся, мені хочеться, щоб вона просто хотіла притулитися до мене і полінуватися зі мною. Вона як ртуть. А ртуть тверда, коли намагаєшся її стиснути!

О, це несправедливо. Вона була найкращою дружиною — я не приділяв достатньо часу залицянням до неї, з усім цим клятим бізнесом. А я втомився від бізнесу. Люблю сидіти, розмовляти, пізнавати себе. І я втомився від цих вулиць!"

Лімузин продирався крізь поривчасту хуртовину, трохи заносячись на зледенілому асфальті, поскрипуючи і кульгаючи, перебираючись через замети. Вікна авта були прикрашені розписом інею. Сем нетерпляче прочистив вічко задником рукавички.

Вони повільно пересувалися вздовж проспекту Конкліна, де похмурі ряди старих особняків з червоної цегли, перетворених на пансіонати, дешеві продуктові крамниці, брудні пральні, похмурі маленькі "забігайлівки" та їдальні з кричущою вивіскою "Їжа", не надто привабливі в будь-який час, були перетворені клаптями зав'язаного снігу на похмурість лісозаготівельного табору, а ширина вулиці робила їх ще більш беззахисними та незатишними. По обидва боки тягнулися вулиці з вивісками, що рекламували мастила і цигарки, дерев'яні одноповерхові халупи між старомодними будинками з жовтої цегли, що похмуро стояли на снігу без сонця; край злиднів без мальовничості і праці без надії.

— О, Господи, як я хочу забратися звідси! Було б добре побачити Середземне море і трохи сонця, — пробурмотів Сем. — Їдемо!

* * *

Головний офіс "Ревелейшн Мотор Компані" знаходився у величезній будівлі зі скла та мармуру на проспекті Конституції, на Півночі, над площею Корт Хаус, навпроти блискучого нового хмарочоса Плімутського Національного Банку. Вхід на поверх, відведений під офіси керівництва, був схожий на вестибюль претензійного готелю — зал очікування в парчі, гобеленах і ренесансному стилі Гранд Рапідс; далі — щось на кшталт акра маленьких столиків з друкарками, друкарками і друкарками, дуже зайнятими, і клерками, клерками і клерками з тріскучими паперами; і ряд приватних офісів, схожих на меблеві салони, з величезними столами, імітованими під обідні, накритими величезними листами плаского скла, які фанатично не містили жодних документів, і веселого безладу.

Прибуття президента Додсворта було схоже на прибуття Головнокомандуючого Генерала.

— Доброго ранку! — вигукнув швейцар у формі, сержант у відставці.

— Доброго *ранку*! — прошебетала дівчина у довідковій службі, чарівна дівчина, чий друг-джентльмен, за чутками, був надзвичайно високопоставленим у хутряному бізнесі.

— Доброго ранку! — відповіли друкарки та клерки, схиливши голови, наче листя, розбурхане легеньким вітерцем, коли він проходив повз них.

— *Доброго ранку*! — привіталася особиста стенографістка Сема, коли він входив до власного кабінету.

— *Доброго ранку*! — вигукнула його секретарка, молода погоничка рабів з образливо високим тиском.

І навіть рудий єврейський розсильний, який взяв у Сема пальто і повісив його так, щоб воно не висохло, поблажливо привітався:

— Ранку, босе.

Проте вся ця догідливість, яка зазвичай не була неприємною Великій Людині,

сьогодні дратувала його; вся ця активність, цей доказ того, що все більше людей розсилають все більше листів про речі, які нібито є важливими, здавалася йому дратівливою метушнею. Яка різниця, чи є у нього ще сто тисяч доларів, які він має залишити Бренту? Яка різниця, чи Джон Б. Джонсон з Джонсбурга забрав чи не забрав місцеве агентство "Ревелейшн"? Чому всі ці сотні молодих людей були готові перетворитися на машини для того, щоб шурхотіти папірцями і кланятися президенту?

Велика Людина підійшла до свого столу, наділа окуляри і люб'язно прийняла біржовий звіт, як і належить імперіям, що досягають успіху.

Але Велика Людина думала:

"Як же вони мене втомлюють... бідолахи! Ходімо, Френ! Давайте поїдемо! Подрейфуємо скрізь до самого Китаю!"

* * *

Алік Кайненс, президент "Юніт Отемоутів Компані", зі своїм полком членів правління, юристів, секретарів не з'являвся вже півгодини. Сем імпульсивно сказав своїй стенографістці:

— Панно Ракмен, будьте ласкаві, збігайте в туристичне бюро у "Торнлі"* і принесіть мені всі брошури з пароплавами, інформацію про європейські подорожі і таке інше, що у них є. І по всьому світу. І про навколосвітні подорожі.

Поки він чекав на неї, він перегортав папери в дротяному кошику, який секретарка шанобливо поклала на скляну стільницю його столу. Ще кілька днів тому ці справи здавалися важливими, як накази, віддані в бою, але тепер, коли компанія "Ревелейшн" вже не належала йому...

Він зітхнув, байдуже перетасовуючи папери: Таємний звіт про неощадності завідуючого Північно-Західним відділом. Плани рекламного агентства щодо оголошення про об'єднання "Ю.О.К." і "Ревелейшн", яке мало бути оголошене з радісною, крикливою публічною радістю. Яке вони мали тепер *значення*, коли його з розбійницького ватажка перетворили на писарчука?

Вперше він визнав, що якби він пішов в "Ю.О.К.", навіть на посаду першого віцепрезидента, то був би не більше, ніж розсильним. Він не міг би самостійно приймати сміливі рішення. *Вони* забрали в нього гордість першопроходців, яка була однією з його життєвих опор... і хто *Вони*, він не зовсім знав. *Вони* були чимось більшим, ніж просто Аліком Кайненсом і кількома іншими членами правління "Ю.О.К.". *Вони* були частиною бурхливого промислового потоку, який насувався на нього. *Вони* дали б йому більший будинок, яхту, але *вони* не дали б йому роботу, яка була б йому справді до снаги. Він допомагав би будувати машину, яка тікала б від нього. Він більше не мав би гідності ремісника. Він нічого не зробив би, нічого не значив би, він більше не був би Семюелем Додсвортом, а лише частиною натовпу, що енергійно штовхав би один одного в нікуди.

Він, блукаючи, дійшов до вікна. У цій сніговій хуртовині колона будівлі Плмутського Національного банку височіла, як собор; двадцять сірих поверхів з безперервними вертикальними лініями злітали за межі його зору в сніговий туман. У ній було благородство, але вона здавалася жорстокою, такою ж самотньою і

зневажливою до дружніх людських зусиль, як забута вежа в сибірських степах. Яка з байдужістю дивитиметься на те, як він голодує і замерзає!

З полегшенням він подивився на туристичні брошури, коли стенографістка принесла їх — жвава дівчина, струшуючи сніг зі свого маленького капелюшка-ковпака, сяяла на нього, запевняючи, що він справді існує і є чимось важливим і досі. Потім він загубився у світлинах.... Титанічні стіни Великого Каньйону: багряні стовпи і помаранчеві піраміди. Засмагла дорога в Алжирі, пекуче сонце, верблюди, киваючі головами, і водії з похмурих злісними обличчями під тюрбанами. Сент-Моріц, затінений горами, і гарненька дівчина на санях. Тераса в Каннах, де крізь фігові дерева, пальми і звисаючі троянди ви споглядаєте на море з самотньою фелюкою. Долина різнокольорових клаптикових полів, яку видно з суворой скалистій вершини Дартмуру. Японські діти, що веселяться серед вишневих дерев біля крихітного храму. Темне дерево різьблених середньовічних будинків, що нависає над Ромербергом у Франкфурті. Великий канал з фантастичними колонами п'яцетти та ніжно-рожевим і кремовим герцогським палацом. Старі стіни Рагузи, що виходять на море. Вулиці Парижа — кіоски, зухвала реклама, віяло спідниць, вихор транспорту і маленькі столики, за якими можна сидіти цілими днями.

"Було б не так вже й погано!" — подумав Сем. — "Я б хотів поблукати кілька місяців. Тільки я не дозволю Френ вмовити мене стати одним з тих безглузвих емігрантів, бездомних, які бояться життя і живуть на Рив'єрі, ніби в санаторії для невротиків. Я збираюся продовжувати робити щось у житті, і моє місце тут. Ми поїдемо за кордон, тільки я змушу її боротися за це, інакше вона відчує, що керує всією справою. Тоді я повернуся сюди і одразу ж заберу у Аліка Кайненса його справу!"

— Прибув пан Кайненс, — оголосила його секретарка.

РОЗДІЛ 3

Пан Аліксандер Кайненс, президент "Юніт Отемоутів Компані", був маленьким метушливим чоловічком з великою головою, різким голосом, живим розумом, чудовою відсутністю докорів сумління, любов'ю до ораторського мистецтва та "Корона-Коронас".* Він був начальником дільниці і начальником залізниці, мав найкращий у Детройті погріб бургундського вина, а свою низькорослість компенсував тим, що гавкав на людей.

— Все повністю готово? Все повністю готово? — гавкнув він на Сема Додсворта, коли десяток представників двох компаній розсілися і поклали лікті на гігантський дзеркальний стіл у директорській кімнаті, оздобленій золотом і дубом.

— Гадаю, що так, — протягнув Сем.

— Залишилося лише кілька речей, — сказав Кайненс. — Ми вирішили поставити "Ревелейшн" між "Хромокаром" і "Хайродом" у класі — знизимо його ціну на триста доларів нижче вашої — дводверний седан за одинадцять п'ятдесят.

Сем хотів запротестувати. Хіба він не знизив ціну до найнижчої, за якою можна було б побудувати машину цього типу? Але раптом... Яка йому різниця? "Ревелейшн" не було його господарем, його релігією! Він збирався мати власне життя, з Френ, милою

вірною Френ, яку він ув'язнив тут, у Зеніті!

Поїхали!

Він ледь прислухався до зауважень Кайненса щодо збереження гасла "Ви будете насолоджуватися Ревелейшн"*. Сем завжди ненавидів цей бойовий клич. Це був винахід особливо яскравого і непереборного молодого складача рекламних оголошень, який регулярно тренувався в Х.А.М.Л.,* але продавцям він подобався. Як рывкнув Кайненс: "Гарний слоган... гарний слоган... повний бадьорості".

А Сем розмірковував: "Вони всі — людські мегафони. А я втомився".

* * *

Коли він досить сумно підписав передачу контролю до "Ю.О.К" і його життєва справа була закінчена, без жодного шансу на відступ, Сем велику кількість раз потиснув руки багатьом людям і залишився наодинці з Аліком Кайненсом.

— Тепер до справжнього бізнесу, старий, — заблеяв Кайненс. — Ви будете у захваті від того, як зв'яжетеся з концерном, який одного дня зможе контролювати світовий ринок — справжньою імперією, їй-богу! — замість того, щоб повзти і залежати від купки так собі помічників. Звичайно, ми хочемо, щоб ви пішли з нами. Я не натякав. Натяки — це не мій стиль. Коли Алік Кайненс має що сказати, він стріляє, їй-богу! Я хочу запропонувати вам посаду другого віце-президента "Ю.О.К.", відповідального за виробництво всіх наших восьми автомобілів, включно з "Рев". Ви отримували шістдесят тисяч зарплати, окрім ваших акцій?

— Так.

— Ми можемо запропонувати вам вісімдесят п'ять і вашу частку в пулі менеджерів, з великими шансами на сотню тисяч за кілька років, і ви, мабуть, станете моїм наступником, коли мене доконає бутлегерство. І у вас будуть першокласні виробничники. Можете розслабитися і придумувати невідомі ідеї, які можна буде прощтовхнути. Минулої ночі ви пускали слину про те, як би ви хотіли робити справжні каравани на колесах з електричними плитами, радіоприймачами і всім необхідним. Спробуйте! У нас є капітал. І ця ваша ідея про моторизовану туристичну школу для хлопчиків влітку. Спробуйте! Боже, ми могли б керувати всіма цими літніми таборами з бізнесу і зробити справжнє вбивство — отримати п'ятсот тисяч клієнтів — дітей, які не їздили на жодну з наших екскурсій, бо для них це взагалі було нецікаво! Спробуйте! І "Ю.О.К." займеться виробництвом літаків. Вперед. Складайте свої плани. Так, сер, саме таку підтримку ми надаємо людям високого класу. Коли ви хочете приступити до роботи? Гадаю, вам доведеться переїхати в Детройт, але ви зможете повертатися сюди досить часто. Хочете почати одразу і побачити, як все кипить?

Фантастичні проекти Сема щодо суперфургонів, щодо амбулаторної літньої школи, в якій хлопці мали б побачити всю країну від соснових лісів Мейна до пшеничних полів Сан-Хоакіна, проекти, які він вважав надихаючими і не дуже практичними, були запламовані наполегливим прагненням цього маленького чоловічка нажитися на цьому. Ні!

— По-перше, я думаю, що візьму відпустку", — з сумнівом сказав Сем. — У мене

вже багато років не було справжньої відпустки. Може, поїду до Європи. Залишуся на три місяці або близько того.

— Європа? Шури! Мертва як дверний цвях! Місце для жінок і довговолосих художників. Мертва! Тільки американські кредити не дають їм поховати труп! Все це мистецтво! У хорошій блискучій свічці запалювання більше мистецтва, ніж у всіх жирних Венерах Мілоських, яких вони коли-небудь випускали. Ні! Проїдьтеся по Каліфорнії, може, вип'єте доброго лікеру в Мексиці, а потім поїдете з нами. Послухайте, Додсворте. Я намагаюся бути дипломатичним і не прикидатися, що нічого не знаю. У вас є якісь інші проблеми? Ми не можемо чекати. Треба виводити машини! Я не можу тримати це відкритим, і я запропонував вам нашу найвищу зарплату. Ось як ми ведемо бізнес. Так або ні?

— Я не заграю з жодною іншою компанією. У мене було кілька пропозицій, і я їх відхилив. Ваша пропозиція справедлива.

— Чудово! Давайте підпишемо контракт прямо зараз. Він тут! Поставте свій підпис і з цієї хвилини починайте отримувати стару зарплату, з оплачуваною місячною відпусткою! Як вам таке?

З галасливістю маленької людини, що справляє враження, Кайненс шльопнув контракт на сяючий директорський стіл, розмахуючи величезною червоно-чорною авторучкою, і поблажливо штовхнув Сема в плече.

Сем роздратовано прогуркотів:

— Я не можу зв'язати себе зобов'язаннями, не обміркувавши все до кінця. Відповідь я дам вам, як тільки зможу. Ймовірно, за тиждень або близько того. Але, можливо, я захочу відпочити місяця чотири в Європі. Про зарплату поки що не загадуйте. Навпаки почувайтеся вільним.

— Боже мій, добродію, в чому, по-вашому, сенс життя? Байдикувати? Робити якомога менше? Я вам скажу те, що я завжди казав: немає такого відпочинку, як невелика додаткова робота! Ви не втомилися — ви просто ситий по горло цим глухим містечком. Приїжджайте до Детройта і подивіться, як ми змушуємо все крутитися! Приїжджайте до нас і послухайте, як ми розказуємо Конгресу, що до чого. Праця! У цьому вся заковика! Кажу вам, — з гротескним, євангельським звучанням, — кажу вам, Додсворте, для мене робота — це релігія. "Не відвертай руки своєї від плуга". Робіть великі справи! Подумайте про це: виробляючи автомобілі, ми даємо можливість половині цивілізованого світу виїхати від своїх свинарників до міста і подивитися кіно, а іншій половині — виїхати з міста і поглянути на Природу. Двадцять мільйонів автомобілів в Америці! А ще через двадцять років ми матимемо квітучих тибетців та абіссінців, які їздитимуть по цементних дорогах на автомобілях ЮОК! Розмови про Наполеона! Розмови про Шейкспіра! Ми робимо найбільше диво відколи Господь створив світ!

Європа? Як, в біса, ви вклатетеся в чотири місяці? Думаєте, зможете витримати більше десяти художніх галерей? Я знаю! Я бачив Європу! Їхній Нотр-Дам гарний десь на півгодини, але я б краще подивися американський складальний завод, де тисячі

людей працюють як годинник, ніж усі їхні старі, погано-освітлені, напіврозвалені церкви...

Минуло півгодини, перш ніж Сем позбувся Кайненса, не вступаючи з ним в антагонізм і не підписуючи контракту.

"Я хотів би", — розмірковував Сем, — "сидіти під липою шість місяців поспіль і не чути жодного слова про Ефективність, чи про Роблення Великих Справ, чи про щось важливіше за температуру пива... якщо є щось важливіше".

Він знаходився в досить жорсткому заведеному розпорядку. Більшість днів, між офісом і домом, взимку він ходив пішки до клубу "Юніон", влітку їздив на поле для гольфу. Але сьогодні ввечері він був неспокійний. Він не міг витримати метушливості старих хлопців у клубі. Його шофер мав би чекати там, але дорогою до клубу Сем зупинився в дешевому німецькому ресторанчику з невиразною ідеєю скуштувати іноземної кухні.

Було темно, тихо, без стрибуючої величі Кайненса. Він сидів за покритим замащеною клейонкою столом, потягуючи каву і гризучи цукрову скоринку кавового кексу.

"Чому я повинен виснажувати себе, заробляючи більше грошей для себе... ні, для Кайненса! Він, чорт забирай, забере в мене мої автофургони!"

Він мріяв про справжній шедевр дому-фургону: крихітна кухня з електричною плитою, електричним холодильником; крихітна вбиральня з душовою кабіною; вітальня, яка вночі має перетворюватися на спальню — вітальня з радіо, справжнім письмовим столом; і з одного боку фургону, або ззаду, розкладна веранда. Він міг бачити, як його авто-фургончики обідають на веранді в лісі за п'ятдесят миль від будь-якого будинку.

"Шкода, що вони зруйнують ще якісь природні пустощі. О, це просто сентиментальність", — запевнив він себе. "Давай подивимось. Треба щось придумати..." — Він задумався над меню. — "Ми повинні виготовляти їх у великій кількості за сімнадцять сотень доларів, і нашою перевагою буде економія на готельних рахунках. Я б і сам у такому оселився! Я не дозволю Кайненсу мати мої ідеї! Він випускатиме автофургони, кволі й незручні, за одинадцять сотень, і все, про що він думатиме, — це скільки ми зможемо продати їх на ринку. Кайненсе! Господи, виконувати його накази, терпіти його ляпаса в п'ятдесят років! Ні!"

Німецький власник ресторану сказав, як людина, задоволена всіма порами року і подіями:

— Сьогодні дуже сильний сніг.

— Авжеж.

І подумки: "Є один хлопець, який не турбується про те, щоб робити великі справи. І робота не є його релігією. Його релігія — смажений гусак, і в цьому є певний сенс. Так, їдемо, Френ! Потім повертайся і пограйся з автофургоном Або, скажімо, для складної установки, чому б не зробити два фургони, один з кухнею, ванною кімнатою і складськими припасами, а інший зі спальнею, і поставити їх спина до спини, з такими

собі дверима-тамбуром, і матимемо справжній палац для чотирьох осіб? ... Я хотів би побачити Монте Карло. Мабуть, це щось на кшталт комічної опери".

* * *

Його прагнення до Монте Карло, до пальм, сонця і гідної поваги риби від принца Монако посилилося, завдяки їзді підтюпцем крізь снігову бурю, застряганню у заметах і триманню за вигнуте сидіння під час задиханого ковзанню вгору до Ридж Крест. Але коли він увійшов у тепло великого будинку, коли він сидів у бібліотеці на самоті (Френ ще не повернулася з Бриджу Дитячого Добробуту), зі склянкою віскі з содовою і томом гравюр на дереві Мазереля,* коли він розглядав своє глибоке крісло, камінне поліно і троянди, Сем відчув безпеку своєї власної печери і впевненість у звичній роботі, у своєму офісі, у своїх клубах, у своїх звичках, а найбільше — у своїх друзях, у Френ і в своїх дітях.

Він задоволено розглядав бібліотеку: багато книг, деякі з них прочитані — томи з історії, філософії, подорожей, детективів; камін у дубовій рамі з дитячим портретом Мері Кассат* над ним; блакитний диван; бідермаєровий* килим від родичів Френ з Німеччини; особливо вишукана підставка для вина.

"Досить мило. Готелі — жахливі! О так, я, мабуть, перейду до Ю.О.К. Але, можливо, проведу шість тижнів або пару місяців у Європі, а потім переїду до Детройта. Але не продам цей будинок! Я був дуже щасливий тут. Хотілося б повернутися сюди і провести наші старі часи. Коли я справді зароблю гроші, я зроблю щось, що допоможе перетворити Zenit на другий Детройт. Привезу сюди мільйон людей. Тільки правильно розпланую місто. Зробити його найкрасивішим містом у світі. Не просто сидіти на своєму стільці в Європі і дивитися на знамениті міста, а *зробити* його!"

Раз на місяць найближчі друзі Сема, Діжка Пірсон, його веселий однокласник, який тепер був сивим і красномовним президентом Державного банку "Сентор", доктор Хенрі Хаззард, кардіолог, суддя Терпін, і Вілер, пакувальний магнат, приходили на вечерю і вечір покеру, причому Френ була господинею на обіді, але після нього зручно зникала.

Френ принеслась зі свого благодійного бриджу, коли він піднімався нагору, щоб переодягнутися. У своєму гладкому пальті з сірої білки вона була схожа на припорошену снігом кішку, що кидається на летюче листя. Вона кинула пальто і капелюх покоївці, що чекала на неї, і різко поцілувала Сема. Вона була незаймана, як зимовий вітер, ця дівчина, яка була матір'ю Емілі, що ось-ось мала вийти заміж.

— Жахлива нудьга, цей бридж. Я виграла сімнадцять доларів. Я непогано граю в бридж. Треба поспішати, вже майже час обіду, ох, яка зануда Люсіль МакКелві з її вічними теревеннями про Італію. Б'юся об заклад, що за три тижні я вивчу більше італійської, ніж вона за три поїздки. Ходімо, коханий, ми *запізнюємося*!

— То ми їдемо?

— Куди їдемо?

— До Європи.

— О, я не знаю. Подумайте, як було б добре, якби ви "покидали б злу підкову", як

сказав би дорогий Діжка, у Флориді.

— Та годі вам!

Коли вони піднімалися сходами, він обійняв її, але вона вивільнилася, усміхнулася до нього занадто яскраво — усмішкою, блискучою і рівною, як біла емалева фарба, — усмішкою, яка за ці двадцять років змусила його соромитися своєї туги за нею, — і сказала:

— Треба поспішати, ягнятко. — І надто весело додала. — Не пийте сьогодні багато. Для таких людей, як Діжка Пірсон, це нормально, але суддя Терпін такий консервативний — я знаю, що йому це не подобається.

Вона володіла високим мистецтвом змусити його раптово втратити впевненість, пригнічувати однією короткою, невинною фразою. Найнедбалішим зауваженням про його об'ємне нове пальто вона могла змусити його відчувати себе в ньому незграбою; різко запропонувавши йому "спробувати хоч раз поговорити про *щось*, окрім моторів і акцій", поки вони їхали на значний обід до красномовного сенатора, вона могла змусити його відчувати себе настільки нерозумним, що він мовчав увесь вечір. Легку впевненість у собі, яку він здобував тижнями промислових тріумфів, вона могла зруйнувати за п'ять секунд. Вона була справжнім генієм у тому, щоб вселити в нього впевненість у власній неповноцінності. Так вона зробила і сьогодні ввечері, у своїй наймилішій і найдоброзичливішій манері, і враз незграбний Аякс почав з сумнівом поглядати на покер, яким він завжди захоплювався, побоюватися думки судді Терпіна — горобця в окулярах, який, здавалося, захоплювався Семом, і який демонстрував свою повагу до закону, розпиваючи з ним заборонені напої.*

Сем почувався негідним і вибачався, поки не одягнувся і не підбадьорився, побачивши свою доньку Емілі.

Емілі в дитинстві була його компаньйоном; він завжди розумів її, здавалося, був ближчим до неї, ніж до Френ. Вона була бешкетницею, міцною в плечах, веселою, як старий сімейний собака на прогулянці.

Він підходив до дверей дитячої і жалібно скиглив:

— Мілорде, герцог Бакінам лежить поранений біля воріт!

Емілі і Брент радісно волали:

— Сподіваємося, не смертельно, — а він відповідав:

— Боюся, що смертельно.

Вони винагородили його похвалою, бажаючи грати з ним і Емілі більше, ніж серйозний молодший Брент.

Але останні п'ять років Емілі була втягнута в бурхливе життя молодого Зеніту: танці, кіно-вечірки, плавання влітку, напрочуд необмежене спілкування з будь-якою кількістю хлопців — життя, яке спантеличувало Сема. Тепер, у двадцять років, вона мала вийти заміж за Херрі МакКі, помічника генерального директора компанії "Вандерінг Боулт енд Нат" (яку в Зеніті вважали найшляхетнішим закладом), колишнього чемпіона з тенісу, капітана під час Великої Війни, чоловіка тридцяти чотирьох років, який одягався і говорив на своєму жаргоні з розмахом. Кількість

вечірок подвоїлися, і Сем з тугою усвідомив, що вони з Емілі більше не ведуть колишніх, легких, смішливих розмов.

Коли він спустився вниз, щоб назирати за приготуванням коктейлів на обід, влетіла Емілі, обвіяна штормом, і закричала йому:

— О, Семівеле, старий ви красунчику! Ви схожі на великого герцога у своєму смокінгу! Ви мій милесенький! Чорт забирай, я маю бути у Мері Едж за двадцять хвилин!

Вона помчала нагору, а він залишився стояти, дивлячись їй услід, і зітхнув.

"Мені краще почати окопуватися проти самотніх шістдесятих", — сумно поміркував він.

Він здригався, коли відправився розповісти "дворецькому на вечір", як готувати коктейлі, після чого, як він знав, дворецький приготує їх на свій смак, і, ймовірно, вип'є більшість з них.

* * *

Сем пригадав, що це ж питання наймання дворецького тільки для вечірок було предметом численних суперечок між ним і Френ. Вона хотіла, щоб у будинку завжди був справжній дворецький. І, звісно, вони могли собі це дозволити. Але кожна людина має певні екстравагантності, на які вона не наслідуюється зважитися, щоб не образити нижчих і насмішуватих друзів своєї юності: чоловік, який наважився на сварку, не насмілюється взяти монокль; державний діяч, який наважився на гумор, не насмілюється бути настільки ж зухвалим, щоб наважитися на чесність. Чомусь Сем вважав, що не зміг би протистояти Діжці Пірсону, маючи в домі щось настільки ефектне, як звичайний дворецький, і Френ ще не перемогла... поки що.

* * *

Діжка Пірсон — колишній державний сенатор*, почесний доктор права Університету Віннемака, президент Державного банку "Сентор", директор дванадцяти компаній, опікун Лорінгської гімназії та Інституту Мистецтв Зеніту, голова комісії міського голови з питань містобудування — Діжка Пірсон все ще залишався таким же блазнем, яким він був у Єлі. У нього та його жвавої дружини Матильди, відомої як "Маті", було троє дітей, але ні віце-королівські почесні, ні домашній затишок не затьмарили уявлення Діжки про себе як про природженого комедіанта.

Протягом усієї гри в покер, за великим столом у бібліотеці Сема, де вони сиділи із засуканими рукавами та розстебнутими комірцями, задоволено булькаючи віскі з содовою, Діжка підколював суддю Терпіна за те, що той засуджує бутлегерів, а сам насолоджувався віскі не гірше за інших у Зеніті. Коли об одинадцятій вони відпочили — тобто наповнили свої келихи — і Сем запропонував: "Можливо, ми більше не будемо грати з вами в покер, хлопці, тому що ми з Френ, можливо, помчимо в Європу дець на півроку", у Діжки з'явилася можливість, що відповідала його повноваженням:

— Шість місяців! Це витончено, Сембо. Ви повернетеся з англійським акцентом: "Ей сер, стривайте, хлопче, чи не матиму я честь розведення цих квітучих кімнатних квітів з парюю ягідок, дороженьку мою мрію?"

— Ви коли-небудь чули, щоб англієць так говорив?

— Ні, але ви будете! Через шість місяців! Не будьте клятим дурнем! Поїдьте на пару місяців, і тоді ви зможете оцінити, як добре повернутися в країну, де можна отримати і лід, і ванну.

— Я знаю, що це ересь, — протяжно мовив Сем, — але мені цікаво, чи немає в Європі кількох ванн? Думаю, я поїду і подивлюся. Моя справа.

Він не показував цього; він грав спокійно, прямокутне обличчя, великий чоловік, сигара в роті, карликові карти в його широкій долоні; але всередині він бушував:

"Я все своє життя робив те, чого від мене очікували люди. Футбол у коледжі, коли я з таким же успіхом міг би застрягти у фізичній лабораторії. Заробляти гроші, грати в гольф і з тих пір бути хорошим республіканцем. Людський касовий апарат! З мене досить! Я їду!"

Але від нього вони почули лише:

— Овва, вам ще дві. Карти?

РОЗДІЛ 4

Було вже пізно, коли Сем позіхаючи піднявся спати, бо їхня гра в покер затягнулася за першу годину ночі. Простора кімната наполовину освітлювалася з ванної кімнати. Присмеркове світло падало на жовті шовкові занавіски біля її ліжка, кристаль на широкому туалетному столику. Повітря не було неприємно задушливим від холодного крему, пудри та пари з гарячої ванни, що пахла солями для ванн, хоча вона вікна залишила зачиненими.

Він жадав її близького дихання. Його рішучість втекти з нею зробила Френ ближчою і бажанішою, ніж за останні місяці, але, відчуваючи провину за те, що розбудив її, він не визнав, що зробив щось недобре, — він просто гучно скинув черевики.

Коли вона прокинулася, то виглядала здивованою і трохи зляканою. Скільки разів вона виглядала враженою, трохи недовірливою, коли прокидалася, щоб виявити його поруч з собою! Вона увімкнула приліжкове світло, подивилася на нього невиразно, ніби не була впевнена, хто він, але, врешті-решт, треба було бути ввічливою. Вона була неймовірно молода, без жодних зморшок, дівчина в мереживній нічній сорочці, облямованій на шиї білим хутром.

Він опустився на ліжко біля неї, поцілував її у плече. Вона стерпіла, не відповідаючи, і сказала, занадто бадьоро:

— Будь ласка, ні! Не зараз. Послухайте, любий, я хочу поговорити. Ооооох, ну як же я хочу спати! Я намагалася не спати, поки ви не прийдете, але я задрімала. Мені так соромно! Але тягніть велике крісло і слухайте.

— Ви не хочете, щоб я вас цілував?

— Чому ви завжди про це питаєте? У такій образливій манері? Ви такі дурні! Ви ж знаєте, що випили кілька чарок. О, я не заперечую — хоча Діжка і ви, як для відповідальних громадян, які взагалі не п'ють, завжди примудряєтесь набратися зайвого! Я не проти. Але вам не здається, що це трохи гидко, ця раптова пристрасть до

обіймів, коли ви... ну, збуджені?

— Ви не *хочете*, щоб я вас цілував?

— Боже мій, любий мій чоловіче, хіба я не була вашою дружиною двадцять два роки? О, будь ласка, любий, не будьте сварливим! Я вас чимось образила? Мені дуже, дуже шкода! Справді, коханий. Поцілуйте мене!

Це був найхолодніший і найкоротший з поцілунків, які вона дарувала йому, і, зробивши цю справу, вона бадьоро промовила:

— А тепер тягніть велике крісло і слухайте, любий. Чи хочете почекати до завтра?

— Вона додала з імітацією дитячого лепету, який зазвичай забавляв його. — Це стласенно вазливо!

Він притягнув крісло до її ліжка і пристойно всівся, виляючи лакованою туфлею, але при цьому промовив:

— Господи, не треба вмовляти. Давайте зробимо це.

— О, не будьте таким старим буркотуном! Тепер я запитую вас: Чи це досить гарно? Може тому що мені не подобається запах віскі? Хочете, щоб він був і з мого дихання?

— Ні. Але я набрався не сильно. Але... Неважливо. Послухайте, Френ. Я знаю, чого ви хочете. І я вирішив. Кайненс намагався зв'язати мене контрактом, щоб я одразу поїхав на роботу, але я відмовився. Тож ми поїдемо в Європу, можливо, на чотири-п'ять місяців!

— О. Це.

Маючи досвід її зигзагоподібної невимірності, її клаптиків знань, які, здавалося, не мали джерела, її амбіцій і бажань, які, здавалося, не варті зусиль, її завуальованої образи на образи, яких він не хотів завдати, її привітності, коли він очікував, що вона розсердиться, він був здивований її байдужістю зараз.

— Це більш фундаментальне, ніж поїздка до Європи. Послухайте, Семе. Навіть якби я не хотіла, о, поцілувати вас... Вибачте, що я не здаюся більш пристрасною. Хотілося б, щоб так було, заради вас. Але, вочевидь, це не так. Але навіть якщо так, ми були щасливі, хіба ні! Ми побудували щось дуже гарне!

— Так, збудували. Що турбує...

— Навіть якщо ми не були шаленими оперними коханцями, я думаю, що ми означаємо щось дуже глибоке і незамінне один для одного. Чи не так?

Його ображена палкість поступилася місцем ніжності. Він простягнув свою довгу руку і поплескав її маленькі, нервові пальці.

— Так. Ми багато в чому розходимося, але, гадаю, у нас є щось міцне одне для одного, чого ми не можемо знайти ні в кому іншому.

— Щось справді постійне, Семе? Надійне? Тож ми як два страшенно хороші друзі, які прикривають один одного в жахливій вуличній бійці?

— Саме так. Але що...

— Слухайте. Ми зробили першу частину нашої роботи. Ми заробили достатньо грошей. Виростили дітей. Ви маєте що показати зі своєї роботи — цей дійсно чудовий автомобіль, який ви створили. І все ж ми ще молоді, порівняно. О, давайте не будемо

задовольнятися тим, що маємо! Давайте почнемо нове життя, все спочатку, і не будемо більше турбуватися про обов'язки (а у мене були свої, молодий чоловіче, якщо ви думаєте, що легко керувати таким будинком, і розважати всіх!). Давайте... О, це важко висловити, але я маю на увазі: давайте не зв'язувати себе обіцянкою повернутися з Європи (але це було мило з вашого боку, любий, погодитися, не змушуючи мене благати), але я маю на увазі: давайте не наполягати на тому, що ми *повинні* повернутися з Європи за чотири місяці — так, або за чотири роки! З іншого боку, якщо нам не сподобається, давайте не будемо відчувати, що ми повинні залишитися; давайте сядемо на перший же човен назад. Але давайте... О, будь ласка, послушайте! Давайте поїдемо з цього дурного старого міста, не маючи в голові жодного плану, окрім як висадитися в Європі, повернутися, коли ми дійсно цього захочемо, і поїхати, куди нам заманеться, коли нам заманеться. Може бути, ми повернемося через два місяці на Рив'єрі, а потім знову, через сорок років, ми, можливо, житимемо в бамбуковій халупі на Яві і тикати пальцем в ніс усім, кому це не сподобається! Я майже хочу продати цей будинок, щоб нас нічого не зв'язувало.

— Ви ж не серйозно? Господи Боже, ми не можемо цього зробити! Це ж наш дім! Не знаю, що б ми робили, якби у нас не було такої безпечної гавані, куди можна було б повернутися! Ми вбудували себе в це старе місце, від радіоли до нових гаражних воріт. Здається, я знаю кожну жоржину в саду за її другим ім'ям! Я люблю це місце так само, як і Емілі, і вас, і хлопчика. Це єдине місце, де ми можемо грюкнути дверима і послати всіх під три чорти і бути самими собою!

— Але, можливо, ми отримаємо нових себе, не втративши при цьому старих. Ви могли б бути такими чудовими, такими високими, вражаючими і прекрасними, якби дозволили собі бути собою, якби не відчували себе лише аксесуаром до потворного старого автомобіля середнього класу, якби подолали цей дурний страх, що люди можуть подумати, що ви манерні і снобістські, якщо ви вимагатимете від них належної поваги! У світі є великі люди — герцоги, послы, генерали, вчені і... і я не вірю, що по суті вони хоч на йоту більші за нас. Просто їх навчили говорити про світові справи, а не про ціну ванадію чи про те, що пані Хібблтебіл подаватиме на своїй вечірці на Хеллоуїн. Я збираюся бути одною з них! Я не боюся їх! Якби ви тільки позбулися цієї наївної пристрасті до "простоти" і всіх цих милих селянських чеснот і дозволили собі бути великою людиною, якою ви і є насправді! А не смиренно казати Його Світлості, що хоч ви і виглядаєте як великий герцог, але насправді ви лише маленький Семмі Додсворт з Зеніту! Він не дізнається про це, якщо ви не станете наполягати на тому, щоб сказати йому! ... І, можливо, ранг посла для вас, після того, як ви побудете за кордоном достатньо довго, щоб навчитися хитрощам.... Тільки для того, щоб зробити все це, щоб захопити світ, ми *не* повинні бути зв'язані відчуттям, що ми прив'язані до цього повільного Зеніту, поки смерть не розлучить нас із задоволенням від пригод!

— Але продати будинок...

— О, нам не потрібно цього робити, звичайно, дурненький ... не одразу. Я просто маю на увазі це як приклад того, наскільки вільними ми повинні бути. Звісно, ми б його

не продали. Боже, ми, можливо, будемо раді повернутися сюди через півроку! Але давайте не будемо цього планувати, ось що я маю на увазі. О, Семе, я нізачо не дозволю, щоб моє життя закінчилося в сорок... ну, в сорок один, але ніхто ніколи не дає мені більше, ніж тридцять п'ять чи навіть тридцять три. І життя для мене закінчилося б, якби я просто вічно продовжувала займатися ідіотськими дрібними справами в цьому напівзруйнованому містечку! Я не буду, ось і все! Ви можете залишитися тут, якщо наполягаєте, але я збираюся заволодіти тими прекрасними речами, якими... я маю право заволодіти, тому що я їх розумію! Яке мені діло, чи вивчатиме наступного року дієтологію або литовське мистецтво якийсь клуб людських чи напівлюдських полосатих котів в окулярах? Яке мені діло до того, чи є у претензійної купки молодих мільйонерів-промисловців імітація англійської команди з поло? ... коли я можу мати справжню, в Англії! І все ж, якщо ми залишимося тут, ми заспокоїмося на тому, що будемо робити одне й те саме знову і знову. Ми вичерпали все, що може дати нам Зеніт... так, і майже все, що може дати нам Нью Йорк і Лонг Айленд. А в цій гидкій країні... в Європі жінка в сорок років лише досягає того віку, коли нею починають серйозно цікавитися важливі чоловіки. А тут вона вже бабуся. Ці роззяви думають, що я така ж поважна, як дружина єпископа. І вони *роблять* мене старою своєю розгубленою шанобливістю — і своєю *чарівливою* радістю, коли я повертаюся додому з танців раніше — я, яка танцює краще, так, і довше, ніж будь-хто з них....

— Ну-ну!

— А я можу! І ви могли б, якби не дозволили бізнесу висмоктати з вас усе до останньої краплини енергії! Але водночас я маю лише п'ять чи десять років, щоб продовжувати бути молодою. Це *derniere cartouche*.^{*} І я не змарную їх. Невже ви не розумієте? Ви не розумієте? Я серйозно, відчайдушно! Я благаю про життя... ні, не благаю!... Я вимагаю його! І це означає щось більше, ніж ввічлива поїздка маленького Кука до Європи!

— А тепер дивіться сюди! Ви справді хочете сказати мені, Френ, що думаєте, ніби переїзд із Зеніту до Парижа змінить все у вашому житті і зробить вас знову дитиною? Невже ви не розумієте, що, мабуть, більшість людей у Парижі такі ж самі, як і більшість людей тут, чи ще де-небудь?

— Це не так, але навіть якби це було так...

— Чого ви чекаєте від Європи? Багато культури?

— Ні! "Культура!" Ненавиджу це слово, ненавиджу людей, які його вживають! Я, звичайно, не маю наміру збирати імена безлічі художників — і супів — і повертатися і віщати тут про них. Боже, це ж не тільки Європа! Ми можемо взагалі там не залишитися. Ми можемо вільно мандрувати, де хочемо, скільки хочемо, або осісти і стати частиною якоїсь спільноти чи групи, якщо хочемо, і не відчувати, що маємо обов'язок повертатися сюди. О, я могла б кохати вас набагато сильніше, якби ми не були парою старих коней на біговій доріжці!

* * *

Вони відпливли до Саутхемптона в лютому, через три тижні після весілля Емілі.

Сем був поглинений завершенням передачі компанії "Ревелейшн" і тим, що відповідав Френ, коли вона скаржилася:

— О, робота стала для вас хворобою! Ви продовжуєте працювати, коли в цьому немає потреби. Нехай підлеглі закінчать. Любий, це тому, що я вас кохаю... Як ви гадаєте, ви коли-небудь навчитеся насолоджуватися дозвіллям, насолоджуватися тим, що ви просто є собою, а не конторою? Ви ж не збираєтеся змусити мене відчувати себе винною за те, що я вас забрала, правда ж?

— Їй-богу, я буду насолоджуватися життям, навіть якщо воно мене вб'є... а воно, мабуть, так і станеться! — бурчав він. — Ви повинні дати мені час. Я почав цю справу "визволення" десь на тридцять п'ять років пізніше. Я добропорядний громадянин. Я зрозумів, що життя є реальним, життя є серйозним, а президентство в корпорації — це його мета. Що мені робити з чимось настільки дегенеративним, як насолоджуватися життям?

РОЗДІЛ 5

Пароплав "Ултіма", вантажопідйомністю у тридцять дві тисячі тонн, був за чотири години від Нью Йорка. У зимових сутінках, що сердито споглядали безладдя похмурих хвиль, Семюел Додсворт усвідомлював панування моря, нікчемність великого корабля і всього людства. Він відчував себе загубленим у круговерті океану, одного вселенського сірого, за винятком золотого розриву на західному горизонті. Його єдині подорожі були озерами або ньюйоркськими поромами. Йому було не по собі, коли він стояв кормової огорожі і бачив, як наростаюча маса моря насувається на корабель і загрожує йому, коли корма нахилиється вниз, неймовірно вниз, так, ніби він тоне. Але він знову почувався рішучим, сильним і дуже щасливим, коли розгойдувався на палубі. Його нудило лише першу годину. Вітер наповнював його груди, підбадьорював. Лише тепер, коли клопіт із пакуванням речей і прощанням закінчився, а штучно затягнуте махання рукою друзям на причалі було витримано, він відчув, що його справді звільнили від служби, що він справді їде... їде в дивовижні, хвилюючі місця, робити невідомі і героїчні діла.

Він наспівував (бо Кіплінг означав для Сема Додсворта щось таке, чого не могли досягти ні Шеллі, ні Данте) — він наспівував "Циганську стежку":

"Слідуй на Північ за ромським паттерном,
Де айсбергів брили блакитні пливуть,
Де мерзлими бризками сіріє бушприт
І щогли у лати закуті сивіють.
Слідуй на Захід за ромським паттерном,
Де сонце у воду робить свій перехід,
Де джонок вітрила здійняті в безпритульному дрейфі
І цілим одним стають Захід і Схід.
Слідуй на Схід за ромським паттерном,
Де розливається тиша у межах значних,
Бузковою хвилею на опаловий берег

У махімських лісах мовчазних.*

— Вільний! — пробурмотів він.

Він різко зупинився біля лінії вікон, що оточували музичну кімнату, на прогулянковій палубі, нишпорячи в пам'яті, коли він уперше заспівав "Циганську стежку".

Мабуть, це було тоді, коли вірш вперше поклали на музику. Так чи інакше, Френ і він були порівняно бідні. Гроші, які їм позичив старий Герман Фолкер, вони вклали в підприємство. (Раптовий, безглуздий сніговий бризок у холодному морі. Яке безтурботне світло в музичній кімнаті! Він почав відчувати галантну безпеку корабля, свого витривалого дому). Так, це було, коли вони поїхали у відпустку — тоді не було ні шофера, ні номерів у найкращих готелях, але Сем цілими днями сидів за кермом їхнього пошарпаного "Ревелейшн", а спав у наметі, що пахнув землею і гойдався на вітру.

Вони їхали на Захід — на Захід, дві тисячі миль на захід сонця, аж поки, здавалося, не вийшли на Тихий океан і не підняли вітрила на тлі затуманеного сонця. У них не було жодних посадових обов'язків, Разом вони наспівували "Циганську стежку", присягаючись, що колись мандруватимуть разом...

І вони це робили!

Його переповнювала така радість, така непереборна ніжність, що йому хотілося кинутися до їхньої каюти і запевнити себе, що він все ще відчуває магію товариських відносин Френ. Але він згадав, з якою дратівливою вправністю вона розпаковувала речі. Він був одружений понад двадцять років. Він залишився на палубі.

* * *

Він досліджував пароплав. Для нього, механіка, це був найбільш надійний і вражаючий механізм, який він коли-небудь бачив; він приносив йому більше задоволення, ніж "Роллс", "Делоне-Бельвіль",* які для нього були еквівалентами Веласкеса. Він дивувався владній стійкості, з якою ніс опановував хвилі; потужному розмаху ліній палуби і акуратному укладанню вант. Він милувався старшим помічником капітана, який недбало крокував містком. Він дивувався, що на цьому судні, яке, зрештою, було лише плавучою залізною шкаралупою, має бути рожева музична зала, кімната для куріння з каміном у стилі Тюдорів — міцним і наземним, як у замку, — і басейн, де під римськими колонами хлюпотіла вода, підсвічена зеленим ліхтарем. Він піднявся на шлюпкову палубу, і якесь так і не реалізоване бажання морських подорожей було задоволене, коли він дивився вздовж розлогих трапів, повз величезні рятувальні шлюпки, вентиляторні труби, схожі на гігантські саксофони, повз високі димові труби, що безтурботно пускали чорний вовняний дим, до носової щогли. Пориви снігу на палубі, таємничість цього нового світу, який лише наполовину проглядався в морозному світлі, лише стимулювали його. Він здригнувся і підняв комір, але, стоячи за межами радіорубки, почув потріскування повідомлень, що летіли похмурими повітряними дорогами від океану до яскравих затишних міст на далеких рівнинах.

— Я в морі!

* * *

Він потопав донизу, щоб сказати Френ... він не був певен, що саме він хотів їй сказати, окрім того, що пароплави — це справді дуже гарні речі, і що попереду, на обрії, видніються провулки Англії.

Вона, в їхній каюті з двома латунними ліжками, з вишуканою імітацією сіро-блакитних французьких гравюр на обшитих панелями стінах, знаходилась серед купи витрушених суконь, купи взуття, халатів, пудри "Коті", трьох подарункових примірників "Вічного холостяка",* бінокля, пароплавних листів, пароплавних телеграм, цукерок та кошиків "Чарлз і Компанія" з перерослими фруктами і крихтними консервами, якими вони мали доповнити мізерне семиразове харчування на пароплаві, його сорочок (з яких він мав, але, звісно, не став би щовечора одягати свіжу) і французьких романів (які вона мала, але, звісно, не стала б читати на палубі у статечній, відстороненій, благородній манері).

— Це жахливо! — бідкалася вона. "Я розберу речі якраз до висадки.... О, ось радіоповідомлення від Емілі, дорогенької, з Каліфорнії. Вони з Херрі, здається, переносять медовий місяць так само добре, як і більшість потерпілих.

— Кидайте речі. Виходьте на палубу. Я люблю цей корабель. Він такий... Людина, безумовно, цього разу встановила його над природою! Думаю, я міг би будувати кораблі! Виходьте і подивіться.

— У вас щасливий голос. Я рада. Але мені треба розпакувати речі. А ви роздивляйтесь...

Таке було не часто, за ці роки, коли він поводився пустотливо, але зараз він взяв її на руки, а вона брикалася і сміялася, він підняв її над купою светрів, тенісних туфель, купальників і ковзанів, поцілував її і крикнув:

— Ходімо! Це ж наш власний медовий місяць! Втікаймо! Я вам коли-небудь казав, що я вас обожаю? Ходімо зі мною подивимось на океан. Навколо цього корабля дуже багато океану... О, до біса розпакування!

Він звучав владно, і коли він був владним, йому завжди було приємно отримати її згоду на те, щоби бути керованою. Тепер він був задоволений, коли вона перестала бути розпорядливою в цій справі насолоди життям і погодилася зробити щось просто так, просто тому, що це було приємно.

У своєму кошлатому "Бьорберрі"* кольору мертвого кленового листка та помаранчевому "тем о'шентері"* вона нагадувала про осінні дні та коричневі пагорби. Вона була дівчиною, але аж ніяк не матір'ю заміжньої доньки. Він пишався нею, поглядами, які кидали на неї пасажири-чоловіки, коли вони крутились навколо по палубі.

— Забавно, як це раптово з'являється у людини... я маю на увазі... це чи не вперше, коли ми справді починали як закохані... і ніяка робота не покликала нас назад. Ви були абсолютно праві, Френ, ми достатньо попрацювали — тепер будемо жити! Разом — завжди! Але мені треба буде стільки всього навчитися, щоб не відставати від вас. Вас і

Європи! Чорт, я такий сентиментальний! Ви не проти? Я щойно вийшов з державної в'язниці! Відсидів двадцять років!

Коло за колом по палубі. Довгий прохід по правому борту, забрудненому шезлонгами, з пасажирами, вкритими підбитими ватою пледами, що ставали блідо-зеленими, коли піднімалося море, з розвіяними вітром журналами, чашками, що залишилися після чаювання, і дітьми, що гасали з іграшковими візками. Вузький прохід на кормі, де вітер налітав на них, відштовхуючи назад, а пароплав занурювався так, що їм доводилося важко здиратися вгору, нахилившись вперед, з наче свинцевими кінцівками. Але поки вони так через силу йшли, перед ними промайнули корабельні таємниці, які розбурхали їхню приземлену уяву. Вони зазирнули в люк — хтось казав, що там перевозили півдюжини бразильських кугуар — і по запаморочливому трапу спустилися на кормову частину палуби і в рульову рубку і побачили самотній вогник у гойданні темряви. Вони побачили останній відблиск смугастого сліду, що тягнувся до Нью Йорка.

Потім, вилетівши з-за рогу, звільнившись від підйому вгору, стрімко рушили вздовж холодного лівого борту, благословенно вільного від пароплавних крісел і жирних поглядів. Розгойдуючись зі швидкістю п'ять миль на годину. Двері курильної кімнати, з якої тягне тютюновим димом, приємним запахом пива, голосистих американців. Місце, де палуба розширювалася в ванькир — товсті сталеві стіни, поцятковані лініями заклепок, намазаних густою білою фарбою — і двері комори стюардів, звідки вдень з'являлися незліченні бутерброди і тістечка, чашки і чайники з чаєм. Подвійні двері на головні сходи, де чомусь завжди стюардеса в уніформі розмовляла зі стюардом. Окуті сталлю вікна музичного залу, за якими можна було побачити нещасних підстаркуватих жінок, що проводжали своїх матерів за кордон, які сиділи і гортали журнали. Там, де палуба була відкритою, жовта старанно вимита огорожа та білі стійки, яскраві у світлі палуби, виблискували на тлі темного сум'яття моря. Завжди перед ними довгі прямі лінії дощок палуби, жорсткі, як ноти, розділені швами блискучої смоли. Палуба... корабель... у морі!

Потім вперед, і люди вздовж борту — сміливі мандрівники, що дивляться на зимову Атлантику крізь скляні ілюмінатори — молодята, що швидко розмикаються, коли повз них проходять набридливі палубні гуляки, — літні й мудрі джентльмени, що коментують неповноцінність пасажирів третього класу, які стоять на палубі нижче, зовсім не винні в тому, що на них поблажливо дивиться "шляхта за правом проїзду за великі гроші", витанцьовують біля накритого брезентом люка під бадьюру музику акордеона і безтурботно дмухають на обморожені пальці.

І знову по колу, йдучи швидше, перетворюючись з випадкових пішоходів на учасників океанського марафону. Швидше. Різкіше зрізуючи кути. Перевершуючи поривчастий вітер, палубу, що нахилиється. Наздоганяючи ту самотню, худорляву, спортивну дівчину і обганяючи її....

— Ось так треба ходити! Слухайте, Френ, а чи не могли б ми якось вибратися з готелів і прогулятися уздовж Рив'єри... цікаво, гадаю? Дорогенька!

Наздоганяючи, але ніколи не випереджаючи цього, блискаючого моноклем чоловіка в твідовому пальті, якого вони зненавиділи з першого погляду і який за три дні мав довести, що є найпростішим і найсердечнішим з усіх знайомих.

Стрімке бачення всіх своїх товаришів по плаванню, своїх співгромадян у цьому відважному селищі серед водної пустелі: чужинці, яких ненавиділи з першого погляду, яких зневажали, щоб вони не знехтували першими, але яких тепер знали краще, любили більше і пам'ятали довше, ніж сусідів, яких бачили протягом усього життя на передбачливій суші.

Їхній постійний дім на тиждень; ставав більш звичним, завдяки прискореній чутливості, яка є єдиним благословенням подорожі, ніж кімнати, обжиті роками. Кожен штрих сажі на рятувальних шльопках, кожен стілець у курилці, кожен столик уздовж власного проходу в їдальні — все це помічалось і пригадувалось, у збудженому і посиленому спостереженні.

— Я справді почуваюся страшенно добре, — сказав Сем, а Френ:

— Я теж. Ми так давно не гуляли разом! І ми продовжимо це робити; люди нас не спіймають. Але зараз мені треба вставати і йти до Іннісфрі,* щоб закінчити розпаковувати дев'ять бобових рядів...* Навіщо я взяла стільки одягу! До часу перевдягання... *мій любий!*

* * *

Він вперше перевдягнувся до обіду. Після довгих розмов про це вона вирішила, що віра в те, що наші кращі люди не перевдягаються до обіду в перший же вечір — є забобою. Він попрямував до курилки, щоб випити свій перший коктейль на борту, відчуваючи себе дуже блискучим, красивим і багато подорожуючим. Потім він відчув себе дуже самотнім, бо салон був заповнений приємними на вигляд людьми, які, очевидно, всі знали один одного. А він не знав на борту нікого, крім Френ.

"Це єдина проблема. Я страшенно сумуватиму за Діжкою, Доком Хаззардом і рештою, — замислився він. — "Якби ж вони були з нами! Тоді було б просто чудово".

Він сидів у ніші з напівкруглим шкіряним диваном перед масивним столом. У кімнаті було багатолюдно, і шикарно одягнений англієць, ввійшовши в кімнату з вологим подихом морського повітря, зупинився біля столу Сема, різко запитав:

— Не проти, якщо я сяду тут?.

Англієць замовляв свій коктейль, як добре обізнаний:

— Тепер будьте дуже уважні, стюарде. Я хочу половину джину "Бут" і половину французького вермуту, і лише чотири краплі апельсинового біттера, і ніякого італійського вермуту, пам'ятайте, ніякого італійського вермуту.

Поки англієць ковтав свій напій, Сем насолоджувався ненавистю до нього. Чоловік був абсолютно безвиразний, схожий на дерев'яного квадратно-голового ідола, пофарбованого в колір кедрового дерева.

"Зверхній, як диявол. Ніколи не буде дружелюбним, доки не знатиме вас десять років. Що ж, йому не варто хвилюватися! Я не збираюся з ним розмовляти! Цікаво, як такий англієць, як він, може змусити вас відчувати, що ви малий і худий, і що ваша

краватка погано зав'язана, навіть не дивлячись на вас! Що ж, він..."

Англієць промовив, коротко:

— Непогана погода, як для лютневого переходу.

— А це так? Насправді, я не знаю. Ніколи раніше не перетинав.

— Справді?

— А ви часто перетинали?

— О, мабуть, разів двадцять. Я був з Британською Військовою Місією під час останньої суперечки. Вони весь час ганяли мене. Мене звуть Локерт. Зараз я вирощую какао в Британській Гвіані. Там спекотно! Залишіться в Лондоні?

— Гадаю, що так, на деякий час. Я у відпустці на невизначений термін.

Сем мав американське бажання познайомитися, розповісти про свої досягнення, але не для того, щоб похвалитися, а щоб зарекомендувати себе як гідного чоловіка.

— Я виробляв автомобілі - "Ревелейшн" — подумав, що настав час кинути цю справу і дізнатися, яким є світ. Додсворт — моє ім'я.

— Приємно познайомитися. (Як і більшість європейців, Локерт вважав, що всі американці всіх класів завжди кажуть "Приємно познайомитися", і очікував, що так будуть вітати у відповідь). "Ревелейшн"? Чудове авто. У мене було таке у Кенті. Мій двоюрідний брат - живе у ньому, коли я вдома — старий генерал у відставці — він фанатіє від моторів. Реве на шокуючому старому мотоциклі... вуса і гідність розвиваються на ранковому вітерці... жахливі рахунки за всіх гусей і вікаріїв, яких він переїхав. Він шалено проамериканськи налаштований... як і я, за винятком вашої жахливої крижаної води. Вип'єте ще коктейль?

За двадцять хвилин Сем і майор Клайд Локерт погодилися, що "плинність працівників" надто висока, що їхати вночі в яскравому світлі фар небажано, що Боббі Джонс був гравцем у гольф*, а вони самі — світські люди і веселі співрозмовники.

"Я познайомлюся з багатьма людьми. І мені подобається цей корабель. Це найкращий день у моєму житті... після мого одруження, звичайно", — потайки торжествував Сем, коли другий обідній гонг затопив корабель хвилями істеричного звуку, і він вийшов, щоб відірвати Френ від її таємничих занять.

У каюті на нього чекало радіоповідомлення від Діжки Пірсона:

БОН ВОЯЖ ЗУПИНІТЬСЯ ЛОНДОН ОBOB'ЯЗKOBО ПОБАЧTE
МОГО ПЛЕМІННИКА ДЖЕК СТЕРЛІНГ АМЕРИКАНСЬКЕ
ПОСОЛЬСТВО МЕШКАЮЧИЙ ДЖОРДЖИАНСЬКИЙ БУДИНОК
ЗУПИНІТЬСЯ НЕ ПІДНІМАЙТЕСЯ НА БОБТЕЙЛ СТРЕЙТІ*
ЗАВЖДИ ВАШ ДІЖКА"

* * *

Він роздумував над тим, як познайомити майора Локерта з Френ.

Він ніколи не міг здогадатися, як вона сприйме людей, яких він знаходив у провулку і гордо приводив до неї. Ділових людей, яких він вважав порядними і енергійними, вона часто називала нудними; європейських гостей, яких він вважав елегантними, вона, швидше за все, називала "не зовсім справжніми"; а чоловіків, яких

він сумнівно представляв їй як гідних, але скоріше тупоголових, вона, як відомо, вважала витонченими і дуже чутливими. І при всьому своєму теоретичному бажанні зробити їхній дім притулком для нього та для всіх, кого він хотів би запросити, вона так і не навчилася тримати свою думку про людей при собі. Коли їй набридали гості, вона благала: "Ви не проти, якщо я піду спати... так болить голова", — з яскравою привітністю, яка нікого не обманювала, окрім неї самої, і яка залишала їхніх гостей охололими і збентеженими.

Чи може здатися їй Локерт нудним?

У той час, як вони сиділи в музичній кімнаті за післяобідньою кавою, а на розчищеному майданчику починався танець, до них підійшов Локерт.

— Пан Локерт... моя дружина, — пробурмотів Сем.

Незворушність Локерта не змінилася, коли вклонився і сів у відповідь на ледь помітне запрошення, але Сем помітив, що його блідо-блакитні очі швидко ожили і зі схваленням обнишпорили Френ Чарівна блідість Френ, вбрана в *robe de style*,* яку могла витримати лише її струнка фігура.

Сем одкинувся на спинку крісла зі своєю сигарою й дозволив їм поговорити. Він завжди вважав, що найкраща розмова — це не його власний блиск, а розмова, яка розважає Френ і виводить її зі стану шовкової сердитості.

— Ви давно вже в Америці, пане Локерт?

— Цього разу — ні. Я жив у Британській Гвіані, на плантації... ніякої содової до віскі, і завжди є шанс знайти змію, що згорнулася калачиком у вашому кріслі на веранді... гарні великі змії, всі смугасті, дуже красиві і дружелюбні... здається, до них не звикнеш.

Локерт розмовляв з нею не з такою безособовою приязністю, як із Семом, не з нудною покірністю, яку більшість чоловіків у Zenіті виявляли до будь-якої жінки, старшої за вісімнадцять, а з зосередженістю, жагою в присутності привабливих жінок, справжньою потребою в жінках, що, здавалося, лестило Френ і збуджувало її, але водночас робило боязкою. Спочатку вона подивилася на Локерта з металевою ввічливістю. "Ось ще один з тих марудних підприємців, яких Сем завжди тягав за собою". Тепер вона зосередилася на ньому, забула про Сема і замуркотіла по-юнацькому:

— Звучить жахливо. І все ж так захоплююче! Думаю, я повинна бути рада милій смугастій змійці, для різноманітності! Мені страшенно набридли галасливі, безпечні американські міста, де в кріслі ніколи не знайдеш нічого більш захоплюючого, ніж ранкова газета. Поїду шукати змій!

— Ви їдете на Схід?

— Не знаю. Хіба це не мило! Ніяких планів після Лондона.

— Ви трохи побудете в Лондоні?

— Так, якщо там не буде забагато американців. Чому мандрівний американець — це така жахлива людина? Подивіться на цих жахливих людей за другим столиком — ні, просто за колоною — батько в окулярах у роговій оправі, який напевно говорить про

Куліджа* або Сухий Закон, мати в домашньому вбранні, яка полює на Культуру і страшенно похмура від цього, дочка з голосом, схожим на тертя напилка. Чому це так?

— А чому ви, американці, такі гарні і такі більш снобістські ніж англійці?

Вона ахнула, а Сем чекав на удар блискавки, якого не сталося. Локерт був спокійний і приємний, і вона здивовано схилилася перед його домінуванням зі спантеличеним:

— Ми справді такі?

— Жахливо! Я знаю лише два роду людей, які ненавидять свою власну расу — чи плем'я, чи націю, чи як завгодно, — які подорожують головним чином для того, щоб втекти від власного народу, які ніколи не говорять про нього, окрім як з огидою, які задоволені, що їх не вважають за своїх. Тобто, американцями та євреями!

— Та годі вам, це ж ідіотизм! Я так само пишаюся тим, що я... Ні! Це так. Частково. Ви маєте рацію. Але чому?

— Гадаю, тому, що ваші палкі прихильники впадають в іншу крайність, говорячи про "Божу країну".

— Але цей вираз більше не використовується.

— Справді? Як би там не було: "найбільша країна на землі" і "ми виграли війну". А ваші жахливі екскурсії по містах і з'їзди Лосів — такі люди, як ви, ненавидять це ревіння. І потім, я думаю, що англійці, як ви сказали б, "зробили нас жертвою витівки"...

— Я ніколи не використовувала цю фразу!

-...сидячи склавши руки і спокійно вважаючи, що ми найблагородніші і найправедніші люди на землі. І якщо будь-яка людина чи нація має мужність або чудовий егоїзм, щоб робити це достатньо довго, майже кожен прийме це від неї. О, англійці, по суті, нестерпніші за американців...

— Але не такі галасливі, — задумливо зауважила Френ.

* * *

Сем не був упевнений, що йому подобається ця дискусія.

— Можливо і ні, — відповів Локерт, — хоча якщо є щось галасливіше, ніж тоненький рівний голосок, яким англієць може пробурмотіти: "Не будьте таким галасливим, мій любий друже!". Фізично він може пронестися лише на ярд, але духовно він дзвенить аж до Небес! І я буду чути його, тепер, коли я став колоністом. Навіть мого кузена — я говорив про нього з вашим чоловіком — абсолютний фанатик моторизованого транспорту — я маю залишитися з ним у Кенті. І він буде приємний зі мною, і м'яко докорятиме... І він досить пристойний старий... генерал Херндон.

— Генерал Лорд Херндон? З італійського наступу? — запитала Френ.

— Так. Розумієте, мій шановний прадід так добре справлявся з бавовною, що був винагороджений перством.

— І ви так цим пишаєтеся! Ось чому ви насолоджуєтеся своєю удаваною скромністю. Ви відчули цілком американське збудження, визнавши, що ваш кузен має лордство. Це нісенітниця... Я маю на увазі британське твердження, що тільки

американці серйозно ставляться до титулів, — це нісенітниця. Ви отримуєте таке ж задоволення від того, що не називаєте свого кузена "лордом", як...

-...як і будь-яка чарівна американка від того, що називає його "лордом"!

Вона здавалася безпорадною перед м'якою зухвалістю Локерта; здавалося, їй подобалося, що над нею знущаються; вона визнала:

— Так, можливо, — і вони посміхнулися одне одному.

— А якщо серйозно, — сказав Локерт, — ви станете більш англійкою, ніж я, після того, як проживете там рік. Я стільки поїздив по Південній Америці, Колорадо і Цейлону, що став просто бродягою. Щур з джунглів.

— Ви справді так думаєте... що я стану англійкою? — Вона була відвертою, хоча завжди була обережною.

— Цілком... Я питаю, можна запросити вас на танець?

Локерт, незважаючи на всю свою прямолінійність — він був такий же твердий і незграбний, як і його улюблена бараняча відбивна, — танцював він легко. Сем похилився у кріслі і спостерігав за ними.

"Добре, що вона вже має з ким погратися" — наполягав він.

І на протязі трьох днів вона мала з десятків чоловіків, з якими можна було "погратися", потанцювати, посперечатися, позмагатися навколо палуби. Але завжди це був Локерт, який вважав себе її покровителем, який оглядав її нових знайомих одного за одним і не соромився виносити їм свій вердикт. Вона безпорадно сердилася на його припущення, а він вибачався так привітно і так нещиро, що їй подобалося сваритися з ним годинами поспіль, загорнувшись у пароплавний плед на палубі. А коли з'ясувалося, що вони обоє обожають собак, і вони почали розбиратися в собаках породи жорстко-шерстних тер'єрів, Сем відкидався на спинку крісла і слухав, ніби вона була його розумною донькою.

Час від часу вона ставала з ним веселішою і ніжнішою, ніж була роками; і день за днем безтурботність, що пасувала такому виробнику, як Сем, розбивалася на дивовижні, незвідані емоції.

РОЗДІЛ 6

В останній день подорожі — завтра опівдні вони мали прибути до Саутхемптона — на "Ултімі" панувало доброзичливе хвилювання, очікування і сміх, притаманні дню перед Різдвом. Коли Додсворти піднялися до курильної кімнати, щоб випити коктейль перед обідом, їх привітало з десятків людей, яких Локерт, гуртівник цієї подорожі, зібрав за круглим столом у центрі кімнати.

Які чудові люди! Сем саяв; як приємно подорожувати з ними: Локерт, флегматично балакучий англійський авантюрист; веселий і вульгарний маленький єврейський закупник дамських капелюшків з Денвера, який був найрозумнішою людиною на борту; піаніст Лечицький; полковник Ендерслі, американський військовий аташе в Константинополі; Саллі О'Лірі, атласна кіноактриса, чие справжнє ім'я було Гвендолін Алковар; добрий і задумливий старий професор Дікінс, ассиріолог; Макс Рістад, норвезький авіатор; Пірс Паттісон, ньюйоркський банкір.

— "Давайте, ви запізналися!" і "Сідайте сюди, я своє вже випив", і "Ми за вами скучили!" — кричали вони. Вони були такі ж дружні, як на зустрічі випускників коледжу, такі ж вільні від заздрощів і такі ж нерозбірливі.

Єврейський закупник мав два нових анекдоти (проти його власної раси, звісно), і вони всією групою спустилися обідати.

Капітанський обід на лайнері "Ултіма" відбувся в останній вечір подорожі, і було багато чого зроблено. Обідній зал був задрапірований червоним, стюарди — в червоних мисливських жакетах, шампанське подавали за рахунок компанії. Навіть суворі прихильники сухого закону розпливалися в усмішках, що свідчило про їхнє бажання зберегти дружбу в цей святковий тиждень. Від столу до столу лунали тости, багато поклонів, а великий підрядник з Сіетла, який завжди переборщував у всьому, кидався конфетті, та сьогодні ніхто не заперечував проти його алкогольної філантропії. Графиня де Вал Монтік, яка народилася в Чикаго, володіла дев'ятьма мільйонами доларів, двома замками і частиною чудово налакованого чоловіка, регулярно двічі на рік перетинала океан і була настільки аристократичною, що мала в друзях лише своїх слуг, сьогодні ввечері прийняла міри, щоб виглядати привітною, коли люди проходили повз її стіл. А старий капітан, з бородою, схожою на віник з дроку, ходив по кімнаті, поплескуючи по плечах і хихикав:

— Знову перетинаєте з Папа, еге ж?

* * *

Сем був збуджений у трепетній чутливості до всіх них. Він, звісно, не був п'яний, але після двох коктейлів, півпляшки шампанського і коньяку чи двох коньяків він втратив звичну обережність, звичну зосередженість на власних справах. Спочатку його схвилювала їхня веселість; потім йому стало шкода, що всі вони, і він сам, так зрідка припиняють своє обурливе твердження про важливість своїх маленьких контор, домівок і навчання, і дозволяють собі радіти доброзичливій атмосфері. Вони здавалися йому дітьми, які зараз захоплено граються, але незабаром будуть схоплені втомленою зрілістю. Він відчув трохи *lacrime rerum** всього світу. Йому хотілося плакати над гордістю офіціантів, коли вони — в той єдиний момент подорожі, коли вони були важливими і красивими, коли їх помітили, — несли на тарелях полум'яне морозиво. Йому хотілося плакати над змученою нареченою з маленького містечка, яка на мить забула, що медовий місяць не був для неї таким чудовим, а море — таким спокійним. І він вважав жалюгідним той факт, що Френ сподівалася знову знайти молодість, просто змінивши небо.

Весь цей час він виглядав якомога менш сентиментальним, великим, серйозним чоловіком, який старанно долає дистанції.

* * *

Це був найбільший танець подорожі, з японськими ліхтарями, що робили праву палубу дивовижно схожою на веранду каное-клубу "Кеннепус" багато років тому, коли він знайшов Френ. Але він не пояснив їй цього. Не зміг. Він сказав:

— Я обожнюю вас! Ви дуже гарно виглядаєте у цій сукні із золота та слонової

кістки.

У нього справді було мало шансів на сентиментальні пояснення. Жоден з танцюристів на борту не мав більше партнерів, ніж Френ, і, звичайно, жоден не танцював так гладко. Локерт завжди був дуже прихильний до неї, і Семові він сказав:

— Хочу запросити вас на вихідні до Лорда Херндона, якщо приїдете, і я покажу вам трохи Лондона. Обідатимемо у "Кларіджів"*.

Сем зовсім не був упевнений, що Локерт зробить щось подібне; він підозрював, що Локерт може забувати людей так само швидко, як і вибирати їх; але це давало йому відчуття приналежності до Англії. А ще був племінник Діжки Пірсона в американському посольстві, і, звичайно, Херд, менеджер лондонського агентства "Ревелейшн". Він належав до них!

Він наважився запросити на танець Саллі О'Лірі, королеву кіно, яка прославила спокушання.

— Я не дуже добре це вмію, — пробурчав він, коли пароплав накренився, і вони з усіх сил намагалися танцювати в гору. — Ви повинні танцювати з одним із цих молодиків.

— Не кажіть дурниць! Ви чудовий партнер. Ви чоловік, а не один з цих жиголо, чи як там це кляте слово. Якби у вас не було такої чудової дружини, я б, мабуть, поклала б голову на ваші прекрасні великі груди і попросила б вас поїхати до Голлівуду і вбити заради мене парочку прекрасних ковбоїв з салонів краси!

Йому було приємно повірити, що вона говорила це серйозно. Його підвищена чутливість, його тужливе сприйняття самотності світу зникли в бурхливому благополуччі. Коли він танцював з Френ і вона, слухняна своєму обов'язку, вказувала на його грубість, він сміявся. Вона завжди мала геніальний хист вивищуватися над ним влучним зауваженням про його незграбність, найделікатнішим і найгострішим порівнянням його з більш витонченими чоловіками. Але сьогодні він хихикнув:

— Я не Ніжинський, але мені так добре, що навіть ви не зможете мене розлютити!

Він знову закрутив її, нещадно; він зловтішно ковзнув по довгій палубі і повів її назад до їхнього столика.

А коли Френ запевнила його, що їм більше не потрібно вина, сталося радісне вторгнення в курильну кімнату, де повні столи безсоромно щасливих людей вітали його:

— Йдіть сюди. Сідайте з нами!

Він їм подобався! Він був Кимось! Не тільки як президент "Ревелейшн", але й сам по собі, в будь-якому оточенні!

Він сідав; він тинявся від столу до столу в екстазі дружелюбності ... який став трохи розмитим, трохи запаморочливим.... Але це була найкраща компанія, яку він коли-небудь знав, всі на борту, всі вони.... Але йому краще бути обережним, він трохи п'яний.... Але вони були *найкращими* людьми.

Він вийшов на палубу, щоб провітрити голову; він похитався до шлюпочної палуби. Потім він застиг, і вся його бурхливість зникла у високому, тонкому, чистому екстазі.

На горизонті з'явилося світло, нерухоме, *на суші*, після цих днів мінливих вод і нахилених корпусів. Він чекав, щоб переконатися. Так! Це був маяк, що розгойдував свою полум'яну лопать. Вони зробили це, вони здійснили свою пригоду, вони знайшли свій шлях через сліпу безмежність і, долаючи безплідні морські милі, повернулися додому, в Англію. Він не знав (і ніколи не знав), де саме горіло світло — на Скелі Бішоп* чи на материковій частині Англії, але його розкута уява бачила там, у темряві на півночі, саму Англію. Матінка Англія! Земля його предків; земля єдиних королів, які для американського школяра були справжніми монархами— Чарлза I, Хенрі VIII та Вікторії; не так багато плутаних французьких та німецьких правителів. Земля, де все ще, для так і не подорослівшого Семмі Додсворта, *Soeur de Lion** їхав верхи, *Noir Faineant** їхав верхи, щоб врятувати Айвенхоу*, де Олівер Твіст* все ще прокрадався зловісними провулками, де пузатий сміх Фолстафа* зневажав благочестивих, де дядько Пондерво* пихкав і змішував, де Джуд* блукав у сутінках по болотах, де старий Джоліон* сидів з тихими очима, у безсмерті, довговічнішому за людське життя. І його родичі — він втратив їхній слід, але мав далеких кузенів у Вілтширі, в Даремі. І всі вони там — на моторному човні він міг бути на березі за півгодини! Можливо, там було місто — він бачив його на фотографіях у "Панчі" та "Ілюстрованих лондонських новинах", на ілюстраціях Крукшенка* з свого дитинства.

Приморське містечко: півмісяць будинків з плоскими фасадами, окуті латунню двері добірного пабу, а за містом — візок гувернантки, що повзе поміж високих живоплотів до сільської галявини, крейдяного пагорба з римськими земляними валами, на який піднімався задихавшись вчений вікарій поруч із сивим вусатим колишнім проконсулом, що правив джунглями, магараджами та загубленими храмами, де кричали павичі.

Матінка Англія! Додому!

Він помчав вниз до Френ. Він повинен був поділитися з нею. Незважаючи на всю його підготовку, щоб створити для неї відповідну компанію, а потім не перебивати кращих з них, він увірвався крізь її шушукання, коли Локерт і вона стояли осторонь від танцю. Він схопив її за плече і загуркотів:

— Світло попереду! Ми на місці! Піднімайтеся на верхню палубу. О, чорт, та забудьте ви про пальто! Одну секунду, щоб побачити його!

Його наполегливість захопила Френ, і вони залишилися наодинці, без супроводу цього чудового майора Локерта, він стояв, притиснувшись до рятувальної шлюпки, в одній сорочці, обхопивши її своїм піджаком, дивлячись на веселе підморгування світла, яке вітало їх.

У них було цілих п'ять хвилин романтики і ніжності, перш ніж з'явився Локерт, який спокійно буркнув, що вони застудяться... що вони знайдуть Кент гідним графством... що Додсворт ніколи не повинен зробити помилку, замовляючи свої вуличні черевики і боти для верхової їзди в одного і того ж майстра.

Запах Лондона — це запах туману, запах кіптяви, запах вугільних котелень, але для деяких мандрівників він є більш підбадьорливим, більш нагадує про велич і бурхливе

життя, ніж весняні схили пагорбів чи прохолодна солодкість осінніх ночей; і цей безпомилковий запах, якого люди прагнуть у гниючих пахощах уздовж Оріноко, у жирному смороді Південного Чикаго, у гарячому запаку запиленої землі серед пшеничних полів Алберти, що дзижчать від сарани, у звабливому подиху темного гіганта серед міст, досягає на півдорозі до Саутхемптона, щоб привітати мандрівника. Сем понюхав його, зніяковіло, неспокійно, думаючи про те, наскільки дивною є британська мода на залізничні купе замість нерозділеного вагона з гарним довгим проходом, вздовж якого можна було спостерігати щиколотки, журнали, ротаріанські значки, пасторські комірці та всі деталі, які роблять подорожі цікавими.

І дивно, що за сидіннями висіли картини з краєвидами в рамочках; що поруч із дверима були ремені для рук — вишитий шовк, шорсткий до кінчиків пальців, а шкіра всередині така гладенька і прохолодна — поруч із дверцятами. І ще більшою дивиною було визнати, що ці сидіння були зручнішими, ніж американські суворі крісла у пульманівському вагоні. І бачити ззовні, під водянистим лютневим сонцем, не засніжені поля, а весняну зелень; обрізані верби, солом'яні дахи та фахверкові фасади...

Точнісінько як на картинках! Англія!

Як і більшість людей, які ніколи не були за кордоном, Сем емоційно не вірив, що ці "закордонні пейзажі" існують насправді; що люди дійсно можуть жити в середовищі, настільки відмінному від подвір'їв передмістя Зеніту; що Європа була чим завгодно, тільки не привабливим міфом, як-от "Венусберг"*. Але коли він побачив її насправді, він віддався їй осягненню з таким же ентузіазмом, з яким протягом багатьох років він віддався шліфуванню автомобілів.

РОЗДІЛ 7

Не обрис і ревіння величезних червоних автобусів, не вид Вестмінстерських веж на березі Темзи, не бліді високі будинки на Карлтон Хаус Терасі так захопили Сема і довели йому, що він неймовірним чином опинився в Лондоні, як візок з молоком, що розвозив його по обіді — цей абсурдний маленький візок, запряжений поні, з одним великим латунним контейнером для молока, замість вантажівки, наповненої акуратними пляшками.

— Це, безумовно, старомодно! — пробурмотів він у таксі, дуже задоволений.

Вони планували зупинитися в "Берклі", але коли Сем став біля стійки реєстрації, надавши собі якомога більшого і безпристраснішого вигляду, як у мандрівника, і недбало сказав:

— Я б хотів номер люкс.

Клерк зауважив:

— Дуже шкода, сер... все зайнято.

— Але ж ми забронювали через безпроводний зв'язок! — рывкнула Френ.

— Якщо подумати, то я зовсім забув відправити радіоповідомлення, — сказав Сем, вибачливо дивлячись на клерка, вибачаючись за грубість Френ, своєї дитини.

Вона дихала швидко, сердито, але ще ніколи не сварилася з ним на людях.

— Спробуйте "Савой", сер. Або "Рітц" — навпроти Пікаділлі, — запропонував клерк.

Вони повернулися до таксі, що чекало на них з багажем, відчуваючи себе непроханими гостями, а коли опинилися в безпеці в машині, вона відкрилась:

— Я думаю, що ви могли б не забути відправити те радіоповідомлення, враховуючи, що вам абсолютно не було чого робити на борту... окрім як пити! Коли я пакувала речі, Сем, ви коли-небудь усвідомлювали, що вашому титанічному індустріальному розуму не зашкодило б, якби ви час від часу були хоч трохи уважним до мене, якби ви не перекладали на мене абсолютно все, що стосується дому і подорожі? Я не думаю, що це було дуже мило з вашого боку! І я так втомилася, після митниці і...

— Чорт! Гадаю, ви отримали квитки до Європи! Мабуть, ви отримали наші паспорти...

— Ні. Ваша секретарка зробила! Боюся, що це не ваша заслуга, мій любий чоловіче!

Це була вся сімейна сцена, на яку у них був час перед висадкою в "Рітці", але Френ вдалося зберегти досить високий рівень мучеництва і поганого настрою, оскільки "Рітц" також був майже заповнений, і вони не могли отримати номер до наступного дня. Сьогодні Френ довелося задовольнитися звичайною двомісною спальнею з окремою ванною.

— Я припускаю, — бушувала вона, — що весь свій час у Лондоні я проведу, пакуючи і розпаковуючи речі, переїжджаючи і розпаковуючи їх знову і знову! Ця жахлива кімната! О, я гадаю, що ви, можливо, пам'ятаєте...

З великого обличчя Сема зникла вся веселість. Він боляче стиснув її руку і прогарчав:

— Ну все, досить! Вам має бути соромно за себе! Я завжди заперечую це, навіть вам, але ви *можете* бути сварливою дружиною! Саме такою, яку ви ненавидите! У нас ніколи не було кращої кімнати, ніж ця, а завтра у нас буде люкс, і вам не потрібно розпаковувати нічого, окрім зубної щітки, сьогодні ввечері — нам не потрібно одягатися до обіду. Мене від вас нудить, коли ви вдаєте із себе страдницю, скривджену, геть трагічну. Я знаю, що це тому, що ви втомлена і знервована, але чи можете ви коли-небудь бути втомленою і знервованою, не наполягаючи на тому, щоб всі навколо вас стали такими ж?

— Вам обов'язково кричати на мене, як доказ *вашого* спокою — вашого неперевершеного чоловічого спокою — і обов'язково ламати мені руку? Я ж не сварлива придира! Я ніколи не пиляла вас! Але те, що ви, який так любить говорити про себе як про великого керівника, який ніколи не забуває жодної деталі...

— Ніколи не кажіть нічого подібного!

—...може забути відправити радіоповідомлення, а потім ви занадто самовдоволений, щоб навіть вибачитися за це...

— Френ! — Його рука обхопила її; він підвів її до вікна.— Погляньте туди униз! Пікаділлі! Лондон! Я завжди хотів побачити його, так само, як і ви. Тепер ми будемо сваритися? Пам'ятаєте, коли ми вперше зустрілися, після вашого повернення з Європи,

я сказав, що ми приїдемо сюди разом? Так і сталося. Разо... О, мабуть, я звучу сентиментально, але бути тут, в Англії, звідки походять усі наші рідні, з вами...

— Мені шкода. Я була вередливою. Мені шкода. — Потім вона розсміялася. — Тільки мої рідні походять не звідси! Мої шановані предки скакали по баварських горах у коротких зелених штанцях, співали йодлем* і, безсумнівно, воювали з вашими предками при кожній нагоді!

Але її сміх був не дуже переконливим; її повернення до щастя не було повним. Вона сказала це, розпаковуючи свою маленьку сумку, рухаючись безшумно туди-сюди по ванній кімнаті — сказала це досить самотньо, знеохочено:

— Водночас, мій любий, ви не завжди дбаєте про мене. Американські чоловіки ніколи не бувають такими. Ви не гірший за інших, але й не кращий. Ви не думаєте ні про що, крім бізнесу і гольфу. Вам ніколи не спадало на думку, що жінці, бідоласі, набагато приємніше, коли ви не забуваєте послати їй квіти, або коли ви телефонуєте їй у неробочий час, щоб сказати, що кохаєте її, ніж коли б вона була задоволена новим автомобілем. Будь ласка, не подумайте, що я нию — можливо, я була такою раніше, але зараз я вже не така! Я так хочу, щоб ми були щасливі разом! А тепер, коли вам не треба думати про бізнес, ви не думаєте, що було б непогано познайомитися зі мною ближче? Я справді дуже приємна людина!

— Приємна? О, Господи!

Після їхнього довгого поцілунку вона повеселішала, а він... він став дуже зайнятий, намагаючись бути турботливим чоловіком.

Вона погодилася, що це чудово, що їм не треба вдягатися на обід, а потім розпакувала їхній вечірній одяг.

* * *

Час наближався до вечора; він повинен зробити її перший вечір у Лондоні захоплюючим; і, як більшість американських чоловіків, він вважав, що найкращий спосіб зробити це — запросити когось, якщо можливо, трохи молодшого і жвавішого за себе, приєднатися до них.

Майор Локерт?

О, чортів майор Локерт!

Вони забагато бачили його на кораблі — і те, як він поблажливо зайшов до їхнього купе в потягу, що очікував пароход, й тицьнув їм "Графік" і "Татлер"* — і те, як він пояснював, що не можна плутати флорин і півкрони...

Проте Локерт був молодший за нього — можливо, на півдюжини років — і міг теревенити про bassarat, Paris-Plage* та інші речі, які для Френ здавалися важливими...

— Давайте запросимо когось на обід, дорогенька, — сказав він, — а потім, можливо, сходимо на виставу. Як щодо цього? Спробувати отримати Локерта?

— О, ні!

Він зрадів; значно менше, коли вона продовжила:

— Він був такий добрий до нас і такий корисний, і ми не повинні турбувати його в перший вечір, коли він повернувся додому. А як щодо цього молодого Стерлінга,

небожа Діжки, з американського посольства?

— Спробуємо його.

Посольство було зачинено, а в його холостяцькій квартирі швейцар Дангер пояснив, що пан Стерлінг поїхав на два тижні на Рив'єру.

— Ви пам'ятаєте когось із людей, яких ви зустрічали тут, коли приїжджали за кордон у дитинстві? — запитав Сем.

— Ні, не дуже. І родичів у мене тут немає — всі в Німеччині. Чорт забирай, я думаю, що після стількох століть моя сім'я могла б подарувати мені одного поважного англійського графа в якості родича!

— А як щодо Херда, представника "Ревелейшн"? Здається, він якось приходив до нас додому, коли був у Зеніті.

— О, він... він жахлива людина... абсолютний грубіян... як ви взагалі прислали сюди такого американця, як Херд, коли у вас міг би бути гарний англієць в якості лондонського представника, і... хіба ви не пам'ятаєте, що я просила вас не писати йому, що ми приїжджаємо? Я не хочу бути "маленькою леді президента" для цієї жахливої купки продавців, що шльопають по спині!

— Тепер Херд дуже хороший хлопець! Він зухвалий, і я не думаю, що він читав книжки з тих пір, як у дитинстві роздивлявся рекламу жіночої білизни в каталозі "Сірс-Робак"*, але він — вихор у продажах, і він розповідає чудові історії, і він знає найкращі ресторани в Лондоні.

Пом'якшившись, трохи по-материнськи — чи принаймні трохи по-сестринськи — вона втішила його:

— Ви справді хочете його побачити, чи не так? Ну, тоді давайте покличемо його, у що б то не стало.

— Ні, це ваша вечірка. Я хочу когось, хто вам подобається. У нас ще багато часу, щоб побачити Херда; може, позвемо його завтра.

— Ні, справді, я думаю, що було б чудово мати вашого пана Херда. Він був не такий вже й поганий. Я перебільшила. Так, зателефонуйте йому, будь ласка! Я б почувалася жахливо, якби знала, що завадила вам побачитись... І, можливо, ви зобов'язані це зробити заради бізнесу. Можливо, у нього є якісь каблограми з "Ю.О.К".

— Ну, добре. А якщо я не знайду його, як щодо полковника Ендерлі та його дружини — гадаю, що вони були одними з найприємніших людей на кораблі, і, можливо, у них немає побачення на сьогоднішній вечір. Або того льотчика, Рістада?

— Чудово.

Офіс Херда був зачинений.

Домашньої адреси Херда немає в телефонній книзі.

Полковник і пані Ендерлі* теж не в "Савої".

Макса Рістада немає.

Хто ще?

* * *

Скільки мільйонів американських чоловіків, сидячи на краях мільйонів готельних

ліжок від Сан Франсіско до Стокгольма, зітхаючи в неприємний телефон: "О, нікого немає?", гортаючи телефонну книгу, і знову зітхаючи: "О, нікого немає?" — шукаючи приятелів для своїх красунь-дружин, а дружини покійно вислуховували і жодного разу не скрикнули:

— Але я не хочу нікого ще! Хіба нас двох не достатньо?

* * *

Трохи засмучені тим, що їхній Другий Медовий Місяць доведеться пережити без сторонньої допомоги, вони пообідали в готелі і поїхали до театру. У таксі його охопила збентежена боязкість — не страх насильства, не відчуття загрози смерті, а відчуття власної некомпетентності в цій чужій країні, відчуття, що він виставив себе дурнем, що його зневажають Френ і ці самовпевнені іноземці; страх самотності; страх, що він ніколи не повернеться до впевненості в собі, як у Зеніті. Він побачив свій клуб, контору, любу йому домашню в'язницю на тлі Лондона з його лініями суворих фасадів, ревучими площами, кутками, де галасували продавці газет, і цілим гніздом вулиць, які дратували його, бо були нерозумні — він не знав, куди вони ведуть! І величезний ресторан, який виглядав більшим за будь-яку штовханину у "Чайлдс" у Нью Йорку, що дратувало його в країні, де він очікував знайти все таке ж крихітне, скупе і неамбіційне, як японський сад іграшок.

І таксист не зрозумів його вимови — йому довелося попросити порт'є в готелі назвати назву театру — і що він повинен був дати на чай хлопцеві? Він не міг спитати поради у Френ. Він компенсував свою недбалість щодо радіограми про бронювання готелю грубістю і компетентністю — чоловік, на якого вона могла покластися, якого вона кохала б тим більше, якби побачила його перевагу в новому оточенні. Боже, він кохав її більше, ніж будь-коли, тепер, коли у нього був для цього час!

І як це він не переплутав півкрони (давайте подивимось: це було п'ятдесят центів, майже точно, чи не так?) і флорин? Навіщо Локерт узяв і заплутав його, так застерігаючи його про них? Чорт забирай, Локерт — славний хлопець, страшенно добрий, але поводить з ним, наче з дитиною, яку зганьблять у пристойному англійському товаристві, якщо він не матиме доброго поводи́ря, який розповість йому, що носити і що говорити в змішаному товаристві! Йому вдалося стати президентом досить великої корпорації без допомоги Локерта, чи не так?

У театрі він відчув себе ще більш самотнім і нещасним.

Він не розумів більше двох третин того, що говорили актори на сцені. Він був вихований у думці, що англійська та американська мови — це одне ціле, але що громадянин Зеніту міг зрозуміти з "Ойз звсно, всещ у лебтрії?"

Про що вони говорили? Про що була вистава?

Він знав, що в Америці, навіть на Середньому Заході, де фабрики та хмарочоси були не надто далеко від цілющих вітрів над кукурудзяними полями, неймовірна анархія закралася в сімейне життя, яке, як він вважав, було основою американської величі. Люди, яких ви знали, такі, як його власний двоюрідний брат Джеррі Лорінг, після пристойної кар'єри банкіра, завів собі розпусних дівчат і мирився з тим, що його

дружина заводила коханця, не вбиваючи його при цьому. Боже, якби він, Сем Додсворт, коли-небудь побачив, що його дружина надто дружить з чоловіком...

Ні, напевно, не став би. Не вбив би їх. Вона мала право на власний шлях. Вона була кращою за нього — цю струнку, сяючу істоту в золотій сукні, яку вона наполягала відкопати зі скрині в шафі. Вона була божественним створінням, тоді як він був вайлуватим мужланом... і як би він хотів поцілувати її, якби не шокував усіх цих людей, які так прохолодно-спокійно ставилися до нього! Якби вона змогла поглянути на іншого чоловіка, він би просто покинув її... і вбив би себе.

Але він мусить бути присутнім на виставі, враховуючи, що він здобуває освіту, та ще й таку дорогу.

Він дійшов висновку, що вистава — нісенітниця. В Америці було просто злочинне число розлучень і тих, що заслуговують на розлучення, але, безперечно, такий крах усієї пристойності був неможливий у старій Англії, єдиній країні, яка сотні років підтримувала дім, церкву, трон! Але тут, на сцені, без жодного шипіння та свисту, англійський джентльмен був представлений як коханець порядної жінки, дружини аптекаря, який протестує проти втечі з нею, бо тоді вони не зможуть продовжувати пити чай і кохатися за рахунок чоловіка. І англійські глядачі, мабуть, добрі чесні люди, сміялися.

Дивне холодне здивування підкралося до нього в entr'acte,* коли він крокував фойє з Френ. Люди, серед яких він прогулювався, були такими байдужими до нього. У Зеніті він неодмінно зустрів би знайомих у театрі, навіть у Нью Йорку існувала ймовірність зустріти однокласників або автомобілістів. Але тут... Він почувався загубленим собакою. Він почувався так само, як у перший день свого першого курсу в коледжі.

І його вечірній одяг, як він відчув, був неправильним.

* * *

Вони, Сем і Френ, пішли спати відносно мовчки. Він би багато чого віддав, якби вона запропонувала, щоб вони завтра ж поїхали пароплавом до Америки. Про що, власне, вона думала, він не знав. Вона усамітнилася в таємничості, яка приховувала її сутність від тієї ночі, коли він уперше кохався з нею в каное-клубі "Кеннепус". Зараз вона була приємною... надто приємною; вона занадто легко сказала, що їй сподобалася вистава; і вона сказала, не вимовляючи цього, що вона далеко від нього і що він не повинен торкатися її тіла, її священного, гордого, пристрасно дбайливого тіла, окрім як у швидкоплинному поцілунку на добраніч. Вона здавалася йому такою ж дивною, як і лондонська публіка в театрі. Неможливо було уявити, що він прожив з нею понад двадцять років; неможливо, щоб вона була матір'ю його двох дітей; так само неможливо, щоб для неї щось значило подорожувати з ним — він такий старий, втомлений і безглуздий, а вона така свіжа, не зморщена і впевнена в собі.

Сьогодні ввечері їй було не сорок два проти його п'ятдесяти одного; їй було тридцять проти його шістдесяти.

Йому вчулися жарти Діжки Пірсона, привітність його шофера вдома, шанобливі запитання стенографістки.

Він зрозумів, що Френ теж лежить без сну і що, якомога тихіше, ткнувшись обличчям у подушку, вона плаче.

І він побоявся її втішити.

РОЗДІЛ 8

Сем ніколи не міг змусити себе насолодитися сніданком у ліжку, незважаючи на всі ті роки, що Френ переконувала його, що це шляхетний і вищий звичай. Це здавалося йому неприємним. Колючі крихти тостів пролазили між простирадлами, мед потрапляв на піжаму, і неможливо було насолодитися справжньою чашкою кави, якщо він не сидів з нею за справжнім столом. Йому не хотілося залишати її, їхнього першого ранку в Лондоні, але він був голодний. Перш ніж наважитися спуститися до ресторану, він метушився, намагаючись подбати про те, щоб вона добре поснідала. Був там і офіціант, дуже похмурий, який говорив про пікшу у вершках і копчені оселедці. Якими б ліберальними не були погляди Семюела Додсворта на політику та гальма на всіх колесах, він був ортодоксальним щодо американських сніданків, і ніщо не могло відправити його до власної пристойної Манної Каші більш похмурим, ніж готовність Френ з'їсти річ під назвою копчений оселедець.

* * *

Ні, сказала Френ, після сніданку вона думала, що залишиться в ліжку до десятої. Але йому потрібен моціон, сказала вона. Чому б йому не сходити на прогулянку, сказала вона з посмішкою, яка різко обірвалася, наче розтягнута гумка, і не погуляти?

Він справді гарно прогулявся

Він відчув приязнь до таких старомодних крамничок, що залишилися на вулиці Сейнт Джеймс; цегляних вітрин з маленькими шибками, які знали всіх красенів і поетів вісімнадцятого століття: капелюшна крамниця зі старовинними капелюхами і шоломами у вітрині; винна крамниця зі старими пляшками ручного видування. За цими реліквіями була сучасна вітрина, повна красивих блискучих рушниць. Він чомусь не вірив, що англійці можуть мати такі гарні блискучі рушниці. Справи йшли на краще. Він ужився б разом з Англією.

Але було туманно, трохи сиро, і в цьому сірому повітрі відсторонені та біло-фасадні клуби Пел Мела пригнічували його. Полегшення йому принесла вивіска американського банку "Гарантійна Трастова Компанія", яка виглядала дуже діловою і веселою за широкими вікнами. Він зайшов би туди і познайомився, але... Сьогодні він не міг придумати жодної причини; у нього було багато грошей, і обмаль часу, щоб прийшла нова пошта — прокляття! — як би йому хотілося отримати доброго свіжого листа від Діжки Пірсона, навіть ділового листа від "Ю.О.К", повного каверзних запитань, на які треба було б відповісти, будь-що, що запевнило б його в тому, що він є кимось і щось значить, тут, у цьому місті традиційної, незворушної величі, серед цих неквапливих, гарно вдягнених людей, які так ретельно ігнорували його.

Наступним пароплавом назад...

Занадто пізно, щоб "заводити нові знайомства", як казали в Зеніті.

Він зрозумів, що теза Френ, яка була наполовину переконливою, коли вони тільки

планували поїхати до Європи, її віра в те, що вони могли б жити більш пристрасним життям, просто втікши до більш складної і витонченої цивілізації, була такою ж недолугою, як віра сільської дівчини в те, що якщо вона зможе поїхати до Нью Йорка, то чарівним чином стане красивою, розумною і щасливою.

На кілька днів він забув, що куди б він не їхав, він повинен брати з собою своє звичне "я", і що це "я" буде стояти між ним і новим небом, яким би рожевим воно не було. Це було добре "я". Воно йому подобалося, бо він з ним працював. Можливо, воно могло б чогось навчитися. Але чи навчилося б воно чогось більшого тут, де його охоплювала незнайомість, ніж у тихій бібліотеці, у самотніх прогулянках, у чесній ревізії свого життя, у Зеніті? І що це були за нові речі, яких Френ упевнено очікувала від нього, що він засвоїть?

Картини? Навіщо говорити дурниці про картини, коли він міг би розумно говорити про двигуни? Мови? Якщо йому не було що сказати, який сенс говорити трьома мовами? Манери? Ці ймовірні герцоги та високопосадовці, повз яких він проходив на Пел Мел, могли б увійти до тронної зали більш велично, але він не хотів входити до тронної зали. Він радше вклонився б Аліку Кайненсу з "Ю.О.К", аніж будь-кому, хто лише успадкував право називатися королем!

Ні. Він просто збирався бути більше Семом Додсвортом, ніж будь-коли був. Він не збирався дозволити Європі змусити його вибачатися. Френ неодмінно отримає поняття; захоче залізити в кола з вигадливими титулами. О, Господи, а він так кохав її, що, мабуть, підтримав би її! Але він би бився; він би намагався повернути її щасливою додому через шість місяців.

Так!

Тепер він знав, що він зробить — і що він змусить її зробити!

Він знову став щасливим і розглядав лондонців з доброзичливим, незаздрісним, майже зверхнім виразом обличчя... і виявив, що його капелюх так само неправильний, як і його вечірній одяг. Це був гарний капелюх, до того ж імпортований; "Борсаліно", гарантований Центром Капелюшників Зеніту як найшикарніший капелюх в Америці. Але він нахилився спереду надто по-західному і мав надто хвацький вигляд.

І, поклявшись, що не дозволить жодному англійському перехожому вказувати йому, що він має вдягати, він попрямував до Пікаділлі і зайшов до капелюшної крамниці, яку він запам'ятав, вже бачивши. Він просто зазирнув туди. Звичайно, вони не могли йому нічого *продати*! Англійці не вміли продавати так, як американці! Тож він зайшов до крамниці і вийшов звідти з новим сірим фетровим капелюхом для міста, новим коричневим для села, котелком, шовковим вечірнім капелюхом і кепкою, і він пишався собою за те, що розпочав європеїзацію, яку він не збирався розпочинати.

* * *

На ланч він запросив Херда... пана Ей. Бі. Херда, менеджера лондонського представництва "Ревелейшн Мотор Компани", американця, який вже шість років жив в Англії.

Френ досить приязно зустрівся пана Херда, оскільки адміністрація готелю надала їй

саме той номер, який вона просила, з великою вітальнею в блакитно-золотих тонах.

— Минулого вечора я була роздратована, — сказала вона Сему. — Я відчувала себе самотньою. Я була вередливою, а ви були таким милим. Тепер буду гарною.

Але вона не могла втриматися від надмірної ввічливості до Херда, коли він увійшов.

Пан Херд був круглолицим, в рогових окулярах, з важким голосом, який вважав, що став настільки англійським у манерах і мові, що ніхто не зможе прийняти його за американця, і що, проживши в Англії п'ятдесят років, його ніколи не приймуть ні за кого іншого, окрім американця. Він був настільки схожий на кожного четвертого чоловіка в Спортивному Клубі Зеніта, що мандрівні жителі Середнього Заходу тужили за батьківщиною, тільки-но побачивши його, і ще більше тужили, коли чули його гарний, м'ясистий, не фальшивий голос з Айови. Він пишався тим, що міг сказати, що "товарні фургони з моторами маневрують", хоча, якщо він поспішав, то, швидше за все, висказався б, що "товарні фургони з автомобілями Бог перевів на інший путь".

Його колишнє благоговіння перед Семом і елегантністю Френ загубилося в його зверхності як людини, яка, безумовно, знала свою Англію і могла допомогти цим друзям, що раніше не подорожували.

Він ускочив до їхнього номера, потиснув їм руки і радісно скрикнув:

— Ну-от, клянусь Юпітером, ви знаєте, що ви, чорт забирай, приголомшили мене, коли я дізнався, що ви в місті! Я кажу, якби ви тільки сказали нам, що приїдете, ми б приїхали в депо з міським духовим оркестром! Їй-богу, знаєте, шефе, мені майже шкода, що ми входимо у "ЮОК". Завжди було приємно мати за боса такого надійного спеціаліста, як ви, і всі ми сподіваємось, що ви самі йдете у "ЮОК". Скажіть, можливо, ми не будемо пересаджувати те, що залишилося від старої Серії V, на британців! Не знаю, які у вас плани, але єдине, чого ми навчилися тут, в Англії, — це як поводитися з гостями...

(Сем задався питанням, чи помітив Херд раптову жорсткість, з якою Френ сприйняла припущення, що вона може коли-небудь вважатися гостею пана Ей. Бі. Херда).

— ...не турбувати їх, як це роблять американці, а давати їм спокій, коли вони хочуть, щоб їх залишили в спокої. Сьогодні опівдні ви можете пообідати зі мною в "Савой Гріл" — я навчив офіціантів, і я скажу їм, щоб вони не поводитися з вами, як зі звичайними американцями — вони всі думають, що я англієць; вони думають, що я жартую, коли кажу їм, що я добрий янки і пишаюся цим! А завтра ввечері я попрошу пані Херд приїхати з села — ми живемо в Біконсфілді, у нас там майже акр, — і ми всі разом відвідаємо виставу. Вам сподобається англійська сцена — справжні високочолі актори, які вміють розмовляти англійською мовою, не те що ці ньюйоркські мужлани. А потім, можливо, на наступних вихідних ви захочете приїхати до нас, і я покаताю вас, покажу вам справжні англійські краєвиди, і ви познайомитеся зі справжніми англійцями, яких ви неодмінно знайдете. Неподалік від нас живе дуже висококласний англієць, справжнісінький лицар, сер Вілкі Абсом, знаменитий адвокат, в якого, я знаю, ваша леді дуже сильно закохається, шефе. Ми з ним разом граємо в гольф, і я

вам скажу, що він справжній демократ — він прийме вас у себе і буде ставитися до вас так, ніби ви і самі англійці!

— Я думаю, пане Херд, — сказала Френ, — що нам краще вже йти і — (Так мило; як до покоївки, яку вона збиралася виписати в суботу) — ми можемо обговорити плани по дорозі. Ви дуже добрі, що турбуєтеся про нас, але боюся, що найближчі кілька днів ми будемо страшенно зайняті. Ми вже, на жаль, прийняли запрошення на вихідні від старих друзів — бачте, я жила тут довгий час, до того, як вийшла заміж — і завтра ввечері ми йдемо на обід. Але зараз давайте підемо на ланч, і ви з Семом матимете чудову нагоду обговорити всі деталі "ЮОК". Просто забудьте, що я там.

А Херд не усвідомив того, що сталося.

— Ха! Гадаю, буде досить важко забути, що ви були поруч, пані Додсворт! Але я, звичайно, хотів би отримати справжню, чесну перед Богом інформацію про об'єднання. І, можливо, ви зможете приїхати до нас на вихідні після цього. Єдина американська річ, якої ми дотримуємося — справжнє центральне опалення! Може, не таке шикарне, як у деяких з цих замків, але набагато комфортніше!

— О, я в цьому впевнена. Тепер ми підемо?

Сем лютував всередині:

"Я не збираюся терпіти, як вона його так зневажає! Він намагається бути ввічливим, як тільки може".

І так само щиро, як і Херд, він крикнув:

— Зачекайте там! Притримайте коней, Френ! Якщо Херд купує нам всю цю дорогу їжу, ми повинні спочатку пригостити його коктейлем. Він буде учасником святкування нашого новосілля тут.

Він рішуче затупотів по підлозі, покликав офіціанта і замовив коктейлі, не звертаючи уваги на її спалах люті, хоча знав, що згодом йому доведеться за це розплачуватися. Але він сподівався, що Херд не скаже, випиваючи, "Ну, дивлячись на вас,* шефе!".

Херд цього не сказав. Він сказав:

— Ну, багнюку вам в очі!* Ха, ха, ха! Їй-богу, я вже рік, мабуть, не чув, щоб хтось так говорив! Але є кілька старих добрих американських виразів, які люблять повторювати навіть ті, хто прожив серед англійців стільки ж, скільки і я. Що ж, підемо нагодуємо старих друзів. Безумовно, страшенно приємно бачити вас тут, друзі. Нам треба частіше бачитися.

* * *

Не те, щоб Френ сказала щось грубе за ланчем. Так було б краще. Вона просто насупилася і виглядала стражденною. На щастя, так здавалося, Херду було байдуже; можливо, він не дивився на неї; можливо, він був одним з тих американських чоловіків, на яких Френ скаржилася, що вони ніколи не змушують себе поглянути на жінок старше дев'ятнадцяти років.

Херд був невтомний.

— Гадаю, ви, друзі, хотіли б скуштувати американської їжі для різноманітності. Я й

сам хочу, після стількох років тут, — засміявся він і замовив суп з молюсків, смажену курку і цукрову кукурудзу. — Вам, друзі, буде добре в цьому місті, — сказав він. — Ви зустрінете найкращих. Не здивуюся, якщо чимало людей у Сіті (так ми тут називаємо Відділ вулиці Волл) чули про вас, шефе. А ваша мила леді, мабуть, чудово порозуміється з тутешніми дамами..... О так, ви казали, що були тут дівчинкою. Що ж, незабаром ви побачите, що все це до вас повернеться. Не дивно, що ви звикли до англійського життя швидше, ніж я. Скажімо, я прижився тут, як качка у воді. Звичайно, я стовідсотковий американець, але мені подобаються англійські звичаї, і цей клятий Сухий Закон — вибачте, пані Додсворт, але я знову про Сухий Закон — мабуть, це єдина тема, яка не викликає у мене жодних емоцій, коли мої англійські приятелі глузуючи розповідають мені про Держави.* А які тут зарплати для прислуги... Скажіть, хіба це не неймовірно, клянуся Юпітером, що кухонні ремісники розраховують потрапити в Америку, і ніколи не роблять для цього ані крихти роботи! Звичайно, вам тут сподобається. Але, скажімо, ви повинні бути впевнені, що не зробите однієї помилки, яку навіть багато висококласних американців роблять, коли вперше приїжджають сюди. Ніколи не вихваляйтеся тим, скільки грошей ви заробляєте...

(Звісно, Херд мусив вловити, що Френ задихнулася від люті).

— ...тому що британці вважають, що це те, що вони називають "відкласти у бік". Не те, щоб ви так робили, звичайно, але я маю на увазі — ви здивуєтеся, скільки справжніх *bon ton** так роблять. І, звісно, нікому з таким соціальним становищем, як у вас, шефе, не треба пояснювати, що тут не можна просто поспілкуватися з товаришами в барі готелю, як у нас вдома. О, будьте впевнені. Я б не здивувався, що ви освоїтеся в англійських звичаях навіть швидше, ніж... Ну, як я вже казав, я не хочу вам заважати, друзі, але з величезним задоволенням дам вам будь-які підказки щодо британського погляду на речі, а також познайомлю вас зі справжніми англійськими знайомими.

— Це дуже люб'язно з вашого боку, і це був такий чудовий ланч, — сказала Френ. — Але ви не заперечуєте, якщо ми зараз побіжемо? Боюся, я трохи запізнююся на свою домовленість у перукарні.

* * *

Коли вони, мовчки, пройшли через Трафальгарську площу, він прогарчав на Френ:

— О, скажіть вже це!

— А мені треба?

— Краще покінчить з цим!

— Здається, ви говорите самі це собі, і досить успішно!

— Це я. Тільки поквартесь з ексекуюцією. У мене надто багата уява.

— У вас? Якщо так, то чи запросили б ви чарівного, корисного і тактовного пана Ей. Бі. Херда пообідати зі мною? Хіба ви не могли б насолодитися самі його надзвичайно британською присутністю?

— Френ, ми говорили все це про стількох різних людей... Згоден, я великий дурень, що зводжу не тих людей разом...

— Так і є, мій любий, і всі віддають вам належне за те, що ви такі лояльні і гостинні!

— Погоджуюсь. І я визнаю, що Херд дуже собі подобається. З іншого боку, він щедрий, він чесний, він, ймовірно, людина, яка в дитинстві отримала дуже мало домашнього виховання. І це... Ні, зачекайте! Ви не можете знати, що я збираюся сказати! У цьому я виразив би усю нашу суперечку, якби ми продовжували її до вечора. Ви б продовжували казати, що він товстун, а я б продовжував наполягати, що в нього добре серце. Ви не можете відмовитися від задоволення ловити мене на помилці? Ось ми в Лондоні, попереду вільний вечір, і завдання пообідати з Хердом виконано. Чому ви маєте бути насупленою?

— Я не насуплена! Тільки ви не можете очікувати, що я буду сяяти після такого пережитого! О, це не має значення. — Вона видавила з себе напівусмішку. — Нічого страшного. Скоро ми зустрінемо тут пристойних людей. Ні, не кажіть мені, що Херд порядний. Можливо, так і є. Можливо, він ніколи не б'є свою дружину. Я впевнена, що його товариш по іграх, сер Топпінем Коен, прикраса будь-якого салону Гаразд, Семе; все буде добре. Тільки чорт забирай, чорт забирай, чорт забирай, думати про марнування часу на кшталт... О, давайте поїдемо на вулицю Бонд і купимо багато до болю дорогих речей.

* * *

Коли протягом двох годин вони скуплялися на вулиці Ріджент і вниз по Бонд, Френ була в експансивному, юнацькому, бурхливому настрої, і вона вигукнула:

— Давайте повернемося в готель — там дійсно гарна вітальня — і вип'ємо чаю біля нашого власного каміна.

На великому столі у вітальні стояла коробка з трояндами.

— О, а ви думали про мене сьогодні вранці! — зраділа вона.

Він думав, але не про квіти. Вони були від майора Локерта.

— О, це не має значення, — сказала вона тоном, який свідчив про те, що це, безсумнівно, має значення, і поки він був надмірно піклувався про тістечка, які вона любила до чаю, оголосили самого Локерта.

Локерт зауважив, ніби бачив їх п'ять хвилин тому:

— Мені коштувало майже шилінга по клубному телефону, щоб дізнатися де вас знайти. Додсворте, мій кузен каже що ви повністю помиляєтесь щодо гідравлічних гальм... не хочете приїхати до нього на вихідні... він був би радий вас прийняти... ні дякую ніякого чаю... мушу бігти... вибачте за неформальність... генерал вдівець... ніякої леді Херндон... приїжджайте... я вас кличу.

* * *

— Одночасно, — поскаржився Сем, — Херд і ваш друг Локерт нічим особливим не відрізняються. (Не знаю, чи варто нам їхати до лорда Херндона, чи ні — немає жодної причини, щоб він хотів мене бачити, і це буде один із тих будинків із сорока слугами). Локерт розмовляє ввічливіше, ніж Херд, але в глибині душі вони обидва хулігани — обидва хочуть зробити для вас те, чого ви не хочете. Як я хочу, щоб тут був Діжка Пірсон!

— Ви хотіли б! Звичайно, ми їдемо до Херндона. І не тому, що він генерал і лорд, а

тому що... Так. Тому що він генерал і лорд. Це цікавий факт, який я дізналася про себе. Я снюб? Чудово! Я буду жити далі, якщо тільки зможу чітко і рішуче усвідомити це!

РОЗДІЛ 9

Локерт покликав їх у довгий, розкішний, двомісний "Санбім",* яким він сам керував. Він наполягав, що на сидінні достатньо місця для них трьох, але Сему здавалося, що їм було тісно, і що Френ, блискуча у своєму сірому білковому пальті і маленькому капелюшку-ковпаку занадто задоволено притулилася до плеча Локерта.

Він забув про це в насолоді їзди з задимленого Лондона до зимового сонця сільської місцевості; сірі поля починали ворухитися зеленню, дихаючи ледь помітним яскравим туманом, над яким, у блискучому гіллі дерев, раділи граки. Він бачив маленькі села з затишними чайними і вивісками заїздів – "Троянда і корона", "Зелений дракон", "Вірний друг"; потім криті соломою фермерські будинки, хмелесушильні — він не міг збагнути, що це за домашні маяки, — і на хребті розкидані руїни замку, його першого замку!

Лицарі на турнірі; Елейн у білому оксамиті, містична, дивовижна — ні, це ж Гвіневра носила білий оксамит, чи не так? Треба знову перечитати Теннісона. Герцоги, що вирушають у хрестові походи з менестрелями, що грають на — як там було? — ребеках? Прапори майорять, тисячі мечів виблискують. І ці казкові історії справді відбувалися, і навколо того муру, з його єдиним уламком вежі! Кавалькада лицарів, що їхала цією самою дорогою, стала для нього реальнішою за мотор, бо він занудгував за розмовами Френ і Локерта і загубив нитку розмови в давніх книжкових спогадах, які повернулися такими бажаними і в чомусь трагічними. Двоє інших теревенили про крикет у Лорда, про поло в Херлінемі; вони злісно згадували бідного старого сільського банкіра з "Ултіми", який щовечора приходив на вечерю в доісторичному парадному одязі, верх штанів якого виглядав вузьким чорним шарфом над розрізом мішкуватого білого жилета. Їхня зверхність зачинила Сема в темряві разом із добрим старим банкіром.

Він хотів вирватися з туристично готельно-театрального Лондона і побачити справжніх англійців — дорсетських пастухів, бавовнярів у Солфордї, капітанів кораблів у Брістольській гавані, корнвольських шахтарів, кеймбриджських викладачів, збирачів хмелю в кентських пабах, великі будинки в Герцогстві.* Але вони були надто низькі або надто високі для уваги Френ, і чи можливо, зітхнув він, що він побачить щось, що вона не вибрала?

Він трохи недовірливо сприймав, що Френ справді приваблює Локерт — вона, яка не піддавалася навіть на найкрихітший флірт за чайним столом, яка червоніла і дивилася м'якими очима лише на увагу найкращих із заїжджих знаменитостей: англійського письменника, який читав лекції, або молодого італійського барона, який вивчав моторні заводи; вона, яка завжди грубила з швидкою холодною грубістю таким рукам, які, як відомо, вдавалися до опівнічного лапання, відомих у Зеніті як "обіймання". Але Локерт, здавалося, своїм спокійним знущенням розбив її блискучу шкаралупу асексуальності. Вона, така вразлива, така готова образитися, прийняла Локерта, як найстарішого друга, з яким можна посперечатися чи посміятися.

— Ви їдете занадто швидко, — сказала вона.

— Це було б занадто швидко для будь-кого, хто не був би таким хорошим водієм, як я.

— О, справді! Гадаю, ви вигравали перегони!

— Вигравав. З німецькими снарядами. Я був в автомобільних перевезеннях перед тим, як мене відправили в Америку. Я їздив вночі, дорогою, повною вирв від снарядів, без світла, зі швидкістю тридцять миль на годину.... Як я вже казав, ви занадто американка, пані Додсворт. Американці менше розуміють себе і менше розуміють світ, ніж будь-яка інша нація, яка коли-небудь існувала. У вас чудово виходить все, чого вам не вистачає — ліричної поезії, офіційних манер, відсутності жадібності. І ви такі боязкі і некомпетентні в тих речах, в яких ви повинні досягати успіху — швидкісна їзда, авіація, ефективність в бізнесі, першопрохідстві — чому, Британія створила більше першопрохідців в Канаді, Африці, Австралії та Китаї за десять років, ніж Держави за двадцять років. А ви, яка відчуває себе такою європейкою, ви така типова американка! У вас найчарівніші і найдитячіші хибні уявлення про себе. Ви думаєте, що ви зарозуміла, самодостатня, раціональна, амбітна жінка, тоді як насправді ти добросерда і легко засліплюєтеся — ви просто нетерпляча молода жінка, і лише ваша сором'язливість змушує вас продовжувати робити з себе, — диво із зоряними очима і довірливу маленьку племінницю.

— Мій дорогий майоре Локерт, я сподіваюся, що поєднання вашого надзвичайно обережного водіння і надзвичайно щедрого читання думок не надто втомлює вас!

Але їй не вдалося, як зрозумів Сем, зробити це недобррозичливим.

Вона повністю повернулася до Локерта. Вона більше не помічала Сема, коли він бурмотів: "Он там чудова стара кам'яна церква" або "Здається, це стовпи для хмелю"; коли він хотів узяти її за руку і швидкими потисками сказати їй, що вони їдуть по англійській сільській місцевості.

"О, ну що ж...", — подумав він.

Він згадав "Піквікські папери"* і карету з веселими, добре зігрітими філософами, що колихалася морозними дорогами на Різдво в сільській місцевості.

— Чудово! — сказав він.

* * *

Вони зупинилися на ланч у сільській корчмі. На превелику радість Сема, вони в'їхали під арку на подвір'я каретних днів. Він був у захваті від вивісок на низьких темних дверях під аркою: "Кав'ярня", "Кімната для відпочинку", "Пивниця".

Вони тупотіли ногами і розмахували руками, як це робили піквікці, коли зупинялися, можливо, в цій самій корчмі. Якщо Френ ігнорувала його, вона знову прийняла його і зігріла своєю посмішкою, зі схвильованим:

— Хіба це не чарівно, Семе! Якраз те, що ми хотіли!

Вона наполягла, незважаючи на рум'яно-дівочі протести Локерта, щоб вони пішли до пивної, і там, з автентичними на вигляд низькими кроквами, панелями з чорного дуба, підлогою з вишнево-червоної плитки, вони сіли за довгий дерев'яний стіл між

лавками, і Сем з Локертом зігрілися віскі, поки Френ відсьорбувала півпінти гіркого пива з олов'яного кухля, який Сем потайки купив його у шинкарки, але потім загубив у Парижі.

Сходи до їдальні були встелені килимом теплого темно-червоного кольору; стіна була обклеєна вікторіанськими картинами: Веллінтон у Ватерлоо, абатство Мелроуз у місячному сяйві, коміри і манжети Принца, замок Рочестер; а на сходовій площадці стояла така Шафа Цікавинок, якої Сем не бачив з дитинства: яванське віяло, різьблені шахові фігури, китайські монети і самородок австралійського золота.

У їдальні домінував кам'яний камін, на якому були вирізьблені троянда Тюдорів і багатобарвний герб місцевого Графа. Біля нього на дубовому буфеті, увінчаному величезними срібними тарелями, лежали благородна шинка, пиріг з телятиною і шинкою з коричневою скоринкою, тарілка з агрусовим пирогом, а за столиком двоє комівояжерів об'їдалися ростбіфом з йоркширським пудингом.

— Чудово! — зрадів Сем, і його сяяння продовжувалось навіть крізь водянисту зелень і невітшну брюссельську капусту.

* * *

За Севеноуксом Локерт жваво засигналив клаксоном і крикнув:

— Майже на місці! Ласкаво просимо до величних будинків Англії!

Вони під'їхали до маєтку з високими стінами, з олеями, які виднілися крізь решітчасті ворота, і покручені тюдорівські димарі великого будинку, який виднівся за сосновими джунглями.

"О, Господи, це те місце?" — у думці здивувався Сем. — "Це буде жахливо! Десять лакеїв. Цікаво, чи вони носять плюшеві штанці по коліна? Кому давати чайові?"

Але машина промчала повз цю велич, занурилася в хутір з червоної цегли, звернула з Головної вулиці у нерівний провулок, похмурий між живоплотами, і в'їхала на подвір'я перед зовсім новим, досить невибагливим будинком на десять чи дванадцять кімнат. Як і в тисячах будинків, повз які вони проїхали, виповзаючи з Лондона, перед ним був засклений ганок, завалений велосипедами, гумовими шинами і досить виснаженою геранню. З одного боку будинку був тенісний корт, альтанка і скелети розарію, але газон займав заледве чверть акра.

— Я ж казав, що це лише будиночок, — пробурмотів Локерт, під'їжджаючи до дверей, обсипавши їх гравієм.

Усередині почувся рев. Двері відчинила покоївка, дуже сувора в чепчику і фартуху, але повз неї проскочило джерело ревіння — крихітна, дуже тонка подібність чоловіка, з щоками занадто гладко рожевими, щоб бути справжніми, вусами занадто акуратними і сріблястими, а голос — плац-парадним ревом, занадто величезним, щоб бути притаманним такому мініатюрному солдату.

— Як поживаєте, пані Додсворт? Дуже приємно, що ви приїхали! — прогрімів він, а Локерт пробурмотів:

— Це генерал.

Якщо в пошуках романтики зовнішній вигляд будинку був для Сема

дисгармонійним, то вітальня була саме тим, чого він прагнув, не знаючи, що він цього прагнув. Тут був Дім, з тим домашнім затишком, якого вже не було в більшості заможних будинків Зеніту, де, між великими меблевими фабриками і молодими жінками-декораторами з їхніми добірними уявленнями про "гармонію" і "епохи", будь-яка респектабельна вітальня ставала блискучою і безликою, як нове лезо для безпечної бритви. У Херндонів, на щастя, не було жодного предмета меблів, що належав би до однієї родини чи епохи, але ситці, камін, латунне камінне приладдя, білі панелі — все це належало одне одному. На круглому столику в кутку стояли кубки генерала — кубки гри в поло, кубки гольфу, кубок, подарований йому в Індії, кілька медалей і витріщений Шива; крізь низькі віконниці було видно сірий сад, що спускався до луків і обсадженого вербами ставка. А покоївка везла чайний візок із високим старим срібним чайником, старою срібною мискою для полоскання чашок, горами змащених маслом булочок і таким тонким хлібом з маслом, про існування якого Сем навіть не підозрював.

Після чаю, під час якого Херндон програв досить наклепницькі історії про своїх товаришів по службі, вони пройшли провулком, через вигін, на якому паслися віслюки та готові до бою гуси, повз фахверкові крамнички з крихітними вітринами, у яких можна було знайти баночку-другу солодошів, до крем'яної церкви п'ятнадцятого століття, яка сама по собі є історією всього Кента. Вежа була квадратна, зубчаста, виглядала так, ніби вона стоятиме вічно.

На низькій, вимощеній каменем паперті знаходилися парафіяльні реєстри та імена вікаріїв парафії, починаючи з нормандця Жиля де П'єрфора 1190 року. Стовпи вздовж нефа були масивними кам'яними; на стіні висіли мідні дошки з епітафіями чорного і червоного кольорів; у вітварі стояла старовинна кам'яна полиця вмивальниці часів католицької церкви, а також плита на честь Томаса Сівіклі, лицаря. — все, окрім імені та витіюватих гербів, було стерто ногами багатьох поколінь священиків.

Поки Херндон читав їм лекцію про красу церкви — більше ніж натякаючи на оковану залізом скриню, в яку туристам, особливо американським, дозволялося вносити кошти на реставрацію даху, — увійшов вікарій, чоловік невинний і сповнений ентузіазму у свої сорок п'ять років, високий, сутулий, з великими окулярами, який розмовляв оксфордською англійською мовою, настільки нерозбірливою, що Сем не міг зрозуміти нічого, окрім "солом'яно-приблизних-пропорційних арок", які не надто просвітили його.

Коли вони поверталися додому, він побачив свічки у вікнах котеджу.

Вони зупинилися, щоб привітати маленьку стареньку з порцеляновими щічками, в руїнах чорного капелюшка, чорній сумці від костюма, вишуканих рукавичках і туфлях, яку Херндон представив як Леді Хтось-або-інша...

"Але", — розмірковував Сем, — "це все несправжнє! Це вигадка! Все це, село, люди і все інше — це англійський роман, і я в ньому! Це другий розділ, і він чудовий. Але мені цікаво, що буде в двадцятому розділі. Чи гратиме там двійка?*... Просто тому, що життя тут легше і людяніше, я відчуваю себе більш розкутим. Я так звик до свого офісу і хлопців, якими можна командувати — тепер, коли я звільнився, у мене немає нічого,

крім мене самого і Френ, звичайно, щоб зайняти себе. Ці люди, Локерт і лорд Херндон, вони можуть більше жити самі по собі. Їм не потрібен кінопалац і великий гараж, щоб бути задоволеними. Мені треба цього навчитися, але... О, мені сподобалося бачити цю церкву, і все ж я відчуваю себе самотнім через старого Діжку, який завжди влаштовує пекельний галас".

Його сяйво згасло, коли він разом з Локертом, обоє мовчазні, йшов за балакучими Френ і Херндоном.

І він став роздратований, коли Херндон обернувся, щоби крикнути, радісно і у найбільш лестивий спосіб:

— Знаєте, я нізачо в світі не мав би сприймати пані Додсворт і вас за американців. Я мав би подумати, що ви англійська пара, яка деякий час жила в колоніях.

Сем по-дитячому буркнув, у собі:

"Гадаю, для англійця це найкращий комплімент, який він може зробити!"

Але Херндон був настільки привітним, що не зміг навіть натякнути на своє обурення. У ту мить він би віддав перевагу грубості та можливості пожвавити суперечку. Але його самотність, його незвідана тривога зникли разом з віскі з содовою, які і Херндон, і Локерт вважали за потрібне випити перед обідом, щоб захиститися від всіх можливих застуд та інших хвороб. Підійшовши до їхньої спальні (найчервонішої, найблисकुчішої міді та з найговіркішим маленьким вогником), Сем занепокоївся:

"Я стаю вразливим, примхливим і мінливим, як стара діва. Проте я ніколи не був вередливим в конторі ... ніколи не був дуже роздратованим. Я занадто старий, щоб навчитися байдикувати? Я навчуся!"

І він сказав, коли увійшов до кімнати і знову був вражений сяйвом Френ у поєднанні з білим шовком рукавичок:

— О, кохана, говорячи про старі церкви, ви вписалися в цей кам'яний неф так, наче ви були господинею маєтку!

— А ви були таким великим і прямим! Локерт і генерал такі милі, але... О, ви стара мила кам'яна статуя!

Він тижнями згадував їхню теплу спільну прихильність у теплій червоній кімнаті, як вони сміялися і переодягалися. Його легкі ревнощі зникали при думці про Локерта, що йде кудись одягатися наодинці, можливо, в кімнаті, прохолодній, як від протягу коридор.

РОЗДІЛ 10

На обід прийшов лише сусід, якого звали пан Оллс, або пан Олдіс, або пан Олліс, або пан Холл, або пан Оу, або пан Хосс, з дружиною і сестрою старою дівою. Через британський фетиш знайомства без коментарів Сем так і не дізнався професію пана Оллса (якщо це було його ім'я), а для американця професія незнайомця є більш важливою, ніж навіть його дохід, ставлення до Соціалізму, Сухого Закону чи марки автомобіля. Слухаючи розмову, Сем у різний час робив висновки, що пан Оллс був адвокатом, інвестиційним банкіром, театральним менеджером, письменником, членом Парламенту, професором або відставним торговцем, який захоплювався залишками

давньої Роми та азартними іграми на іподромі.

Бо пан Оллс був сповнений тем для розмов.

І весь вечір Сем плутав пані Оллс і панну Оллс.

Вони були дуже схожі. Обидві високі, худі, сором'язливі, приємні, мовчазні, одягнені в чорні вечірні сукні без жодного стилю чи епохи. На тлі їхньої скромної тьмяності Френ була радше театральною зіркою у своєму білому атласному вбранні з мотузкою перлів на жестикулюючій правій руці... а ще вона була трохи наполегливо гучною і вимогливою.

Коли Сем був представлений пані Оллс (або, можливо, панні Оллс), вона запитала:

— Це ваш перший візит до Англії? Ви надовго залишитесь?

І навпаки, коли його представили панні Оллс (якщо тільки це не була пані Оллс), вона пробурмотіла:

— Як поживаєте? Як надовго ви залишитесь в Англії? Гадаю, це ваш перший візит.

Наскільки він пам'ятає, вони більше нічого не говорили, доки не пішли додому.

Але Херндон, Локерт, Френ і пан Оллс надолужували цю мовчанку. Генерал любив аудієнції, а Френ вважав гідною захоплення. Коли вона вважала, що хтось вартий уваги, вона могла бути клоунесою, прекрасною дамою, кокеткою, і все це в одній особі. Вона була достатньо нешаноблива, щоб збудити Херндона, але її манера поведінки натякала на те, що весь цей час вона дійсно вважала його величнішим за Наполеона і більш галантним за Казанову. Таким чином він виголошував свої вкрай суперечливі думки про кайзера Вільгельма, розведення сріблястих лисиць, неймовірність "Зеленого капелюха" Майкла Арлена,* всезагальне і скандальне ігнорування удару з лівої руки в тенісі, спосіб приготування форелі, помилки Вінстона Черчилля, помилки Ллойда Джорджа, помилки лорда Кітченера, помилки Рамзі Макдональда, помилки лорда Біркенхеда, помилки данського вершкового масла і незрівнянні помилки Локерта щодо еміграції та годування собак. В іншому генерал майже нічого не сказав.

— Проблема цієї країни в тому, — зауважив Херндон, — що занадто багато людей говорять: "Проблема цієї країни в тому, що..." І занадто багато з нас, хто повинен керувати країною, зациклені на тому, щоб називатися "генералом", "полковником", "доктором" і чимось подібним. Якщо у вас є ім'я, ви маєте бути настільки веселим і демократичним, що не зможете контролювати натовп.

— Ми спробуємо звільнити вас від цього, якщо ви приїдете до Америки, — сказала Френ, — я представлю вас як "пан Джеймс Херндон, квітникар", і скажу своєму дворецькому, що ви так любите грубе життя в саду, що вам буде приємно, якщо він буде називати вас "Джиммі".

— Чи можу я, пані, сказати, що мене зачарує будь-яке ім'я, яким може назвати мене *ваш* дворецький? Насправді, я б попросив його не бути таким формальним, а називати мене "Віффінсом". Все ж таки, на жаль, мене звуть не "Джеймс".

— І, на жаль, у нас немає дворецького, а є лише кольоровий джентльмен, який поблажливо допомагає нам з коктейлями на вечірках, якщо він не надто зайнятий проповіддю у Нетряних Кварталах. Але, чесно кажучи... Хіба у мене поганий смак?

Якщо ні, то хіба не приємно бути відомим як Ваша Світлість?

— О... Я успадкував цю нагоду, у той час як був підлеглим — не найкращий день для жалоби за втраченими близькими, знаєте, — я успадкував її від дуже похмурого старого дядька. Я ніколи не міг дорікати своєму полковнику — намагався, у своєму нетерпінні по-хлопчачому, але він ніколи не помічав цього. Коли я успадкував спадок, він щосили намагався дорікати *мені*, тож я знав, що справив на нього враження. Насправді, він був такий суворий зі мною, що я став популярним у цьому безладі. Але, звісно, вам, янкі, що блукають широкими степами, ніколи не снилися такі легковажні тріумфи.

— Саме так. Вони надто зайняті тим, що пробивають худобу, — сказав Локерт, а пан Оллс поцікавився:

— А як саме пробивають нещасну корову?.

— Зараз це роблять за допомогою автоматичних пробивних машин, — пояснив Локерт. — Акуратний маленький отвір прямо через вухо. Пані Додсворт — експерт — пробиває шість корів одночасно, співаючи при цьому "Зорями Всипане Знамено"* і стріляючи з пістолетів.

— Але моє справжнє досягнення, — ствердила Френ, — це стріляти в індіанців. Я застрелила дев'ятьох до того, як мені виповнилося п'ять років.

— Чи правда, — запитав лорд Херндон, — що найрозумніші американки завжди носять пояси зі скальпів?

— О, абсолютно — це так само *de ngueur*,* як для англійки носити букет брюссельської капусти на вечірці в саду, або...

* * *

"О, що за пекельна манера розмовляти!" — роздратувався Сем Додсворт. — "Якщо вони не можуть говорити розумно, чому б їм не всохнути? Який сенс розмовляти абияк, окрім як "Передайте сіль" і "Скільки ви хочете за тонну?". Ці люди ніколи не бувають серйозними?"

* * *

Раптом вони стали серйозними, і йому стало ще менш затишно.

— Пане Додсворт, — запитав пан Оллс (або пан Хосс), — чому Америка не визнала Радянську Русню?

— Ну, е... ми проти їхньої пропаганди.

— Але хто насправді відповідає за американську політику? Конгрес чи Міністерство закордонних справ?

— Боюся, я точно не пам'ятаю.

Сем зрозумів, що не має ані найменшого уявлення про русняво-американські відносини; лише слабкий спогад про конференцію з продажу автомобілів у Русні. Він так само здригнувся, коли його запитали про ставлення американців до військового боргу союзників і до Японії.

"Я починаю старіти?" — здивовано запитав він себе. — "Раніше я завжди був в курсі подій. Здається, що останні п'ять років я не думав ні про що, окрім продажу автомобілів

і гри у гольф".

Він почувався старим — він відчував себе все старішим і старішим, коли Френ і Херндон зісковзнули на легковажну дискусію про полювання на левів. Він ніколи не знав, що вона може бути такою фантастичною. Вона розповідала якусь абсолютно безглузду історію про те, як у них був старий добрий лев; про те, як Сем однієї морозної ночі, коли він був у поганому настрої, зіштовхнув його ногою зі сходів; про те, як бідолашний лев повз вулицею, переслідуваний войовничим чорним кошеним, як він тікав до зоопарку і скиглив, щоб його пустили в клітку (а в Zenіті навіть не було зоопарку!).

Старий! І поза цим. Він не міг приєднатися до їхньої розмови, чи то була нісенітниця, чи то обговорення націоналізації шахт, яку розпочав Херндон, який оголосив себе соціалістом так само палко, як двадцять хвилин тому оголосив себе запеклим торі. Це була одна з небагатьох розмов за останні роки, в якій Сем не займав важливої, можливо, командної позиції. За обідом в Zenіті, якщо він не відчував себе авторитетом, коли йшлося про Стравінського чи алжирське турне, то рано чи пізно розмова поверталася до моторів і таємниці, відомої як "умови ведення бізнесу", і тоді він вирішував усі суперечки.

Несподівано від відчув у собі невпевненість.

* * *

Коли вони йшли до церкви наступного ранку, він відчув до кентського села ніжність, як до змарнілої, лагідної старенької бабусі. А коли він помітив автомобіль "Ревелейшн", припаркований навпроти церкви, то знову впевнився, що він — Хтось. Але серед ввічливо зацікавлених, елегантно побожних парафіян на ранковій молитві, які поглядали на нього поверх своїх молитовників у целулоїдній обкладинці, він знову відчув невпевненість у собі. Він був перерослим, незграбним, ненавченим. Йому хотілося втекти від цієї традиційної тиші до анонімності та захисного галасу Лондона.

* * *

Протягом години між церквою та ланчем вони їздили верхи на пошарпаних, але міцних конях із сільської стайні. Пані Олс позичила Френ спорядження для верхової їзди, і вона виглядала непристойно і весело у своєму помаранчевому тем-о'шантері — веселішою, ніж у звичайній підтягнутій випеченості. Вони поїхали геть від села, через поля та кошлаті ліси, до хребта Північного Пагорба.

Протягом багатьох років Френ їздила верхи двічі на тиждень з колишнім нареченим-англійцем, який в Америці став джентльменом, вчителем і тренером, його акцент кокні* сприймався в Zenіті як подих британського аристократизму. З її стрункою прямою поставою вона сиділа на своїй старій коняці, як молодий кавалерійський офіцер. Локерт і лорд Херндон дивилися на неї з більшим захопленням, ніж будь-коли, розмовляли з нею веселіше, ніби вона була однією з них.

Для Сема їзда верхи була нецікавою з дитинства; він почувався на коні так само впевнено, як і в літаку; він ніколи не міг позбутися відчуття, що, сидячи на спині коня, перебуває жахливо високо над землею. У Херндона тремтіла нога, і вони з Семом їхали

повільно. Раптом Локерт і Френ відірвалися від них і помчали галопом уздовж приємного плато на вершині Пагорба.

— Хіба ви не хочете не відставати від них? Моя нога сьогодні не витримує, — спитав Херндон.

— Ні, я плестимусь, — зітхнув Сем.

За чверть години Френ і Локерт повернулися галопом. Френ сміялася. Вона зняла свій тем, і її волосся було у безладі.

— Вибачте, що ми втекли, але повітря було таке чудове — просто треба було галопувати! — закричала вона, і до Сема:

— Ой, о-о-о, як же я був сам! Бідолаха!

Всю дорогу назад вона наполягала на тому, щоб їхати поруч з ним, втішаючи його.

Місяць тому він відчував, що повинен захищати її крихкість. Тепер він усвідомлював, що йому важко дихається, що він має велике пузо... і що Френ, повернувшись, щоб відізватись до Локерта, нудьгує за ним.

* * *

Найбільше з усіх Сем відчував себе невпевнено того дня, коли вони їхали на чай до Вутон Холу, заміського маєтку сера Френсіса Аустона, нової надії лібералів у парламенті. Тут — настільки приголомшливо, що Сем затамував подих — знаходився один з тих великих будинків, яких він так боявся. Піднявшись довжиною у милю під'їзною доріжкою з в'язів, вони під'їхали до високого палладіанського* фасаду, суворого, як будівля суду, з грубим кам'яним крилом з одного боку.

— Це стара частина, побудована з каменю близько 1480 року, — сказав Херндон.

Попереду була тераса, облямована підстриженими кипарисами у формі півнів, півмісяців, пірамід, зі старими з каменю італійськими глечиками для вина. Праворуч, за парою тенісних кортів, на півмилі простягалася галявина, що блідою зимовою зеленню переходила в нерівні луки; ліворуч за стайнею було село з червоної цегли. Навколо жахливого палацу панувала тиша, яку порушували лише горобці та далекі крики граків. Для Сема заміські будинки мільйонерів, які він ось-тільки бачив на Довгому Острові* та Північному узбережжі вище Чикаго — тюдорівські замки, італійські вілли, французькі замки, громіздкі Маунт Вернони,* особняки, якими він захоплювався і про які трохи мріяв, були грубими, як нові фабрики поруч із м'яким старим пасовиськом.

Через величезний передпокій з гобеленами на стінах і різьбленою ліпниною, з високими італійськими свічниками біля підніжжя горіхових сходів, їх провели до різьбленої дубової вітальні, високої, як церква, і набагато шумнішої. Після цього Сем не пам'ятає нічого, окрім плутанини та гомону. Загалом на чай зазирнуло, мабуть, з півсотні людей, з пишними титулами і веселими манерами, таких приятелів до нього, що він не міг їх зненавидіти, як би того не хотів. Про що вони говорили, він так і не дізнався. Вони говорили про Сибіл, яка, здається, була актрисою, і про політиків (він здогадався, що це були політики), яких вони називали Ненсі, Еф.І., Джикс, Вінстон і Пі.Ем.* Один чоловік згадав щось під назвою "Гранд Нашенел", і Сем не був упевнений,

чи це була назва банку, страхової компанії чи готелю.

Що він міг вдіяти, коли леді, абсолютно незнайома, запитала:

— Ви бачили останнього Ейч. Джи?*

— Ще ні, — інтелігентно відповів він, але ким або чим може бути "Ейч. Джи", він так і не дізнався.

І крізь яскраво-кольоровий людський вир, в якому щеміло серце від самотності, він побачив Френ, яка рухалася спокійно, сяюче, по-чоловічому впевнено, по-чоловічому підкорюючи і наче як вдома. Вони всі були однією сім'єю, вони прийняли її, але він сам не мав жодного уявлення, як туди потрапити. Він виступав на з'їздах банкірів, він примушував танцювати тисячі людей на балу в Юніон Клубі, але тут — ці люди були такі згуртовані, такі безтурботно впевнені, що він був стороннім.

Він втік від жінки, яка знала про "Ейч. Джи."; він прокрадався крізь масу підвішених чайних чашок і насилу пробрався до Френ. Вона зізнавалася (не дуже правдиво) чоловікові з моноклем, що має великий, пристрасний, неспокійний інтерес до поло.

Коли Сем мав нагоду, він зітхнув їй:

— Ходімо звідси. Занадто багато людей для мене!

— Вони миленькі! І я зробила приголомшливий успіх з леді Аустон. Вона хоче, щоб ми приїхали на обід до міста.

— Добре... Я просто хотів би... Думаю, ми могли б трохи подихати свіжим повітрям перед обідом. Я відчуваюся тут не в своїй тарілці. Вони всі так швидко стрекочуть.

— А ви, здається, відчуваєтеся не так вже й погано. Я бачила вас в кутку з графинею Беліол.

— Я? З якою саме? Всі жінки, з якими я розмовляв, просто виглядали як жінки. Якого біса вони не носять корони? Чесно кажучи, Френ, це занадто багато для моєї крові. Я можу зустрітися з парою сотень людей одночасно, але не з усією британською аристократією. Вони...

— Любий Сем, ви говорите точнісінько як пан Ей. Бі. Херд.

— Я відчуваюся точнісінько як пан Ей. Бі. Херд!

— Ви будете вимагати, щоб ми брали з собою Зеніт усюди, куди б ми не пішли? Ви відмовлятиметеся любити все, що хоч трохи відрізняється від покерної вечірки у Діжки Пірсона? І ви наполягатимете на тому, щоб я була наляканою і старою, і не тягнулася до великого життя, яке я можу навчитися опановувати... о, я можу, я можу! Я роблю це! Чи повинна я зараз повернутися з вами і сидіти на елітній віллі лорда Херндона, читаючи "Обсервер", або ж бути покараною вашим дуттям?

* * *

А надutoю була саме вона, хоча він з ваганням закликав її залишатися стільки, скільки вона хотіла — або скільки хотілося б Херндону. Вона весь вечір була надutoю, але не на Херндона, і вже точно не на Локерта. На вечерю у них була лише холодна шинка та яловичина, інших гостей не було, і на людях Френ поводитися легковажно. Вона грала на піаніно, грала і грала, а оскільки Херндон був охоплений пристрасстю

обговорити з Семом автомобільні фари, Локерт крутився біля піаніно. Херндон і Сем сиділи в іншому кінці вітальні, перед каміном, спинами до піаніно, але у венеціанському дзеркалі над каміном Сем міг спостерігати за другими, що він і робив у неспокої.

Лише тоді він переконався, що Локерт прагнув значно більшого, ніж ввічлива дружба з Френ.

Локерт змінив її музику, він продовжував відпускати дружні образи, які, вочевидь, були більш привабливими, ніж лестощі. Його рука торкнулася її рукава, одного разу лягла на плече. Вона знизала плечима і похитала головою, але не розсердилася. Одного разу Сем почув її:

...не знаю, чому ви мені подобаєтеся... ваше абсолютно незрозуміле захоплення собою...

Сем відчував себе гідним батьком, який спостерігає за своєю донькою і залицяльником. Він почувався упокореним. Потім він почав відчувати злість.

"Чорт забирай, то ось чому Локерт затягнув нас сюди? Щоб кохатися з Френ? Він думає, що я з тих, хто це знесе? А вона?"

Коли вони лягали спати, його накопичена злість вирвалася назовні холодною заявою:

— Послухайте, дівчинко моя! Усі ці: Його Світлість, Її Милість, Стара Англія, палацові маетки — це все чудово, я насолоджувався цим, але ви дозволяєте цьому засліпити себе. Ви дозволяєте Локерту занадто багато фліртувати. Ви зійшли зі свого шляху. У себе ви побачите, що він не просто хоче зробити вам гарненькі компліменти...

— Мій любий пане Додсворт, ви натякаєте на те, що...

— Ні, я кажу це прямо! Невеличке домашнє залякування!

— Ви хочете сказати, що я дозволила б майору Локерту, чи комусь іншому, робити найменші непристойні залицяння до мене? Я, яка ніколи не терпіла розкутих танців удома, яка ніколи в житті не трималася за руки в таксі? Мене, яку — о, це надто гарна іронія! — ви практично звинувачували, знову і знову, в тому, що я надто безстатева, щоб відповідати вашому чоловічому запалу! О, це вже занадто!

— Так, вдома так і було. Хоча я ніколи не звинувачував вас у безстатевості — навіть коли сам страждав від неї! Я був терплячим. Чекав. Чекав дуже довго. І тепер, коли я ваа так мало приваблюю, мені ще гірше бачити, як ви закохуєтеся в цього чоловіка, або, принаймні, я маю на увазі, що він вас явно приваблює, тільки тому, що він...

— О, скажіть це! "Тільки тому, що він кузен лорда!" Скажіть це! Спробуйте виставити мене такою зневажливою маленькою недосвідченою селючкою, якою тільки можете!

— Я не мав наміру говорити нічого такого... Ну, а якщо й сказав, то ось що я мав на увазі: я маю на увазі, просто тому, що він достатньо наблукався, щоб знати, як поводитися з жінками, б'ючи їх. Я не можу. Ніколи не зміг би бити вас. Не зміг би, навіть якби міг... О, не зважайте. Я не мав на увазі нічого серйозного. Я просто маю на увазі, що хоча ви від природи дещо європейка, ви повинні пам'ятати, що це досить

мудра і небезпечна стара країна. Але, звісно, у вас занадто багато розуму. Вибачте, що я це сказав.

Вона стояла, трохи заціпеніла, у своїй жовтій піжамі з низьким декольте, оздобленим мереживом. Він незграбно підійшов до неї, простягнувши руки:

— Вибачте! Поцілуйте мене!

Вона здригнулася. Залементувала:

— Ні, не чіпайте мене! О, *ніколи* більше не смійте пропонувати подібні речі! Локерт? Я не маю до нього ані найменшого інтересу. Мені соромно за вас! Вам повинно бути соромно за себе!

Вона рішуче не сказала більше нічого до того, як вони пішли спати; а вранці вона була дивно тихою і її очі виглядали втомленими.

Лорд Херндон, найдобріший з господарів і один з небагатьох живих чоловіків, які були веселі і сповнені ідей за сніданком, здавалося, був уражений їхньою відчуженістю, але Локерт був допитливим і трохи веселим, і на станції (Додсворти мали повертатися потягом) він запитально шукав очима Френ... з великою надією.

Сем зрадив, коли потяг від'їхав, і вона спробувала привітно посміхнутися йому. Але його переповнювало приниження, дике презирство до самого себе, що він зіпсував щасливе свято цієї своєї дитини, своїми буколичними підозрами. Вона була така невинно-щаслива, відкриваючи для себе сільську Англію, міцну дружбу з Локертом, балаканину з Херндоном, перегони упоперек Пагорба, що волосся розлетілося, а він, — застогнав він, — все це зіпсував для неї.

Він узяв її за руку, але вона була млява — вся сила покинула руку, яка ще вчора так міцно тримала вуздечку.

РОЗДІЛ 11

Майнова власність сера Френсіса Аустона була численною і дуже гарною. Йому належали тисячі акрів валлійських вугільних земель, Вутон Хол у Кенті та високий, похмурий будинок на Ітон Сквер, знаменита кобила Капричіоза III, а також місце в Ліберальній Партії, яке він посів одразу після лорда Оксфорда* і Ллойд Джорджа.

Сам він був власністю дружини.

Леді Аустон була красивою жінкою і дуже владною. У неї був високий, швидкий, пристрасний голос і багато рішучих думок. Вона твердо і навіть трохи войовничо заявляла про перевагу Джея над Пуаре* в питанні суконь, про зраду Лейбористської партії, про бажаність (цілком від імені країни), щоб сер Френсіс став Прем'єр Міністром, про огидність пивного пияцтва серед робітничого класу, про мерзотність смаженої курки без належного хлібного соусу, і особливо про погані манери, неписьменність і надмірне грошолобство Об'єднаних Держав Америки.

Вона народилася — а її батько і мати до неї — в Нешвіллі, Теннессі.

Вона була значною господинею. У неї був салон, і хоча вона приймала дослідників, хіміків і небагатьох авторів, які розумілися на фраках-візитках, вона ніколи не опускалася до того, щоб заповнити свою вітальню виставками художників-кубістів, індуїстських націоналістів, американських ковбоїв чи будь-яких інших диваків, якими

конкуруючі професійні господині приваблювали потрібних людей.

І її вечери були чудовими. Ви могли бути впевнені в бренді "Наполеон", двоюрідному браті герцога та свіжій історії про вульгарність Нью Йорка.

Це не був одним з найкращих обідів леді Аустон, де був присутній конфіденційний член кабінету міністрів, на який Локерт переконав запросити Додсвортів, але це був досить непоганий обід на рівні вище середнього, з "Кло-Вужо"* і головою кеймбриджського коледжу.

* * *

Сем був тихим, надзвичайно спостережливим, але не надто веселим, коли оглядав цей полк із двадцяти чоловік, що так делікатно гризли свого лосося і чужу репутацію. Здавалося, ніхто не мав жодної вульгарно остаточної думки, і кожен хотів знати про нього лише дві речі: "Чи це його перший візит до Англії?" і "Як довго він тут пробуде?" І, здавалося, ні те, ні інше їх не дуже хвилювало.

Він стало цікаво, скільки разів сам запитував іноземних відвідувачів заводу "Ревелейшн" — британців, шведів, німців, французів — чи це їхній перший візит до Америки, і як довго вони планують тут залишатися?

"Я більше ніколи не скажу цього!" — присягнувся він.

Обід продовжувався. Суп і розмови про радіомовлення та Бернарда Шо; лосось і делікатне шепотіння про Муссоліні та грип; смажена баранина і обмін не дуже цікавими зізнаннями про крадіїв-домушників. Сем був у заціпенінні від ненажерливості та ввічливості, коли зрозумів, що леді Аустон розмовляє з ним про Америку, і що всі за столом починають звертати на це увагу. Він не знав, що вона народилася американкою, і слухав її майже без ніякої втіхи:

— ...і, звичайно, нікому з нас не спаде на думку віднести вас і вашу любу дружину до жахливого, *страхотливого* типу американських туристів, яких можна побачити — точніше, почути — в "Сисілі" або в потягах — звідки, як ви гадаєте, беруться такі американці?. Насправді, я цілком впевнена, що вас обох можна прийняти за англійців, якщо б ви прожили тут лише кілька років. Тож це досить безособове питання. Але чи не відчуваєте ви, як і ми, що при всьому нашому захопленні американською енергією та механічною винахідливістю, це найжахливіша країна, яку коли-небудь бачив світ? Такі голоси, як мідні горни! Така грубість! Така відсутність стриманості! І такі матеріальні ідеали! І стандартизація — всі думають про все абсолютно однаково. Я даю вам слово, що ви будете такі раді, що покинули свою жахливу країну, що після двох років тут, ви ніколи не захочете повертатися додому. Хіба ви вже трохи не відчуваєте цього?

Сем Додсворт ніколи в житті не вихвалявся тим, що він американець, і не вибачався за це. Саме здивування змусило його пробурмотіти, що прозвучало схожим на смирення:

— Ніколи не думав про Америку в цілому. Сприймав її як належне...

— Ви не будете довго! Що за країна! Такі жахливі політики — безумовно, найнижча форма тваринного життя — навіть гірші за ірландських республіканців! І хіба вам не

соромно бути американцем, коли ви думаєте про те, що Америка змушує нас платити військовий борг, коли, зрештою, це весь ваш внесок...

— Я — ні! — Сем раптово і сильно розлютився; раптово звільнившись від будь-якої невпевненості, яку він мав перед цим офіційним товариством. — Я ніколи не був особливим розмахувачем прапором. За великим рахунком, я не вважаю Америку ідеальною. Я знаю, що у нас багато дурнів і мерзотників, і я не проти їх підсмажити. Але, якщо ви дозволите мені не погодитися з вами...

Локерт заспокійливо сказав:

— Леді Аустон, ви не можете очікувати, що пан Додсворт погодиться. Пам'ятайте, що він...

Сем неконтрольовано продовжив гарчати:

— Допускаю, я мав свого роду пихатість, що Америка — найвеличніша нація на землі. І, можливо, так воно і є. Можливо, тому, що у нас так багато недоліків. Це свідчить про те, що ми ростемо! Вибачте, якщо це погані манери — не соромитися того, що я американець, але тоді мені доведеться бути погано вихованим!

За своєю грубістю він боязко сказав сам до себе: "Як на мене недобре дивляться! Я угробив усе для Френ. Яке пекло я від неї отримаю!"

Але сталося неймовірно, бо це була сама Френ, яка напалась:

— Моя люба леді Аустон, зі ста десяти мільйонів американців має бути кілька людей, які мають приємні голоси і думають про щось, окрім доларів! Враховуючи, скільки з нас поколінням чи менше походять з Англії, у нас повинно бути кілька приємних людей! І мені цікаво, чи кожен член британського парламенту є досконалим маленьким джентльменом? Я, здається, чула про суперечки — у нас вдома, мабуть, більше самокритики, ніж у будь-якої іншої нації, — наші власні письменники називають нас як завгодно, від "Головно— вуличних" до "збіговисько дурнів". Але як не дивно, ми відчуваємо, що мусимо самі вирішувати свою долю, без допомоги шляхетних іноземців!

— Я думаю, що пані Додсворт має рацію, — сказав сер Френсіс. — Нам тут, в Англії, аніскільки не радісно, коли французи та італійці називають нас варварами — що вони прекрасно й роблять!

Він сказав це ввічливо і енергійно, але Сем знав, що відтепер вони з Френ будуть так само популярні в домі Аустонів, як пара скажених собак.

За чверть на десяту у Френ тактовно розболілася голова.

Сер Френсіс і леді Аустон дуже сердечно попрощалися.

Сем і Френ були мовчазними в таксі, поки він не зітхнув:

— Вибачте, дорогенька. Я був поганим. Мені дуже шкода, що я втратив самовладання.

— Це не має значення! Я рада, що ви це зробили! Ця жінка — дурепа! О, мій любий... — Френ істерично розсміялася. — Я бачу, що ми з Аустонами станемо приятелями! Вони наполягатимуть на тому, щоб ми здійснили з ними навколосвітню подорож на яхті!

— І на тому, щоб ми ту яхту затопили!

— Хіба у них немає милої маленької донечки, щоб Брент міг з нею одружитися?

— Френ, я без розуму від вас!

— *Du!** Старий грізлі! Я рада, що Ви є! Семе, мені спала на думку жахлива думка. Закладаюся на що завгодно, що ця дурепа народилася американкою! Навернена! Професійна емігрантка! Вона занадто англійська, щоб бути англійкою. Не те, щоб справжні англійці нас дуже любили, але вона схожа на ірландського критика, що живе в Лондоні, або на єврейського пера, що стоїть на сім кроків праворуч від короля. О, мій любий, мій любий, і я, мабуть, потрапила в експатріанти... Сем Додсворт, якщо ви коли-небудь побачите, що я намагаюся бути кимось іншим, окрім грубої американки, ви мене поб'єте?

— Поб'ю. Але чи дуже довго я повинен вас бити у той раз?

— Напевно. Я досить легковажна. Єдина чеснота в тому, що я знаю це. І я фліртувала з Клайдом Локертом у лорда Херндона! Мені лестило вивести його з цього "Чорти б вас забрали", його зверхності. І я його розворушила! Але мені так соромно!

У їхній квартирі вона притулилася щоким до його плеча і прошепотіла:

— О, я б хотіла заповзти в вас і стати частиною вас. Ніколи не відпускайте мене!

— Не відпущу!

* * *

Невдача в Аустонів суттєво стримала соціальну кар'єру Френ, хоча Локерт і надалі залишався їхнім наставником. Наступного дня він прийшов на чай, невимушений, як завжди, і протяжно промовив:

— Що ж, Мерл Аустон вчора була трохи неприємною для публіки. Як і ви, Додсворте!

— Ну, я не міг сидіти і слухати її...

— Вам слід було посміхнутися. Ви, американці, завжди такі вразливі. Жоден англієць не зважає на критику Англії. Він сміється з цього.

— Хм! Я чув це раніше... від англійців! Цікаво, чи це не один з ваших міфів про себе, як наша віра в те, що кожен американець настільки гостинний, що віддасть незнайомцю свою сорочку. Ну, я ніколи не бачив жодного з наших ньюйоркських банкірів на Острові Елліс, які благали польських іммігрантів пожити у них, поки вони не знайдуть роботу. Слухайте, Локерте! Жінка Аустонів сказала, що всі наші політики — свині. Припустимо, я почну відпускати гидотні зауваження про короля і принца Вельського...

— Це зовсім інше! Це питання гарного смаку! Неважливо. Ми з Херндоном повністю проамериканські.

— Я знаю, — сказала Френ. — Ви любите Америку — за винятком їжі, манер і людей.

— Принаймні, є одна американка, яку я високо ціную! — сказав Локерт, і його погляд на неї був палким.

Сем чекав, що вона дорікне Локерту. Але вона цього не зробила.

* * *

Локерт повів їх у "Сіро",* на танці; він зробив їх членами нічного клубу під назвою "Рігодун",* де панували дружелюбність, джин і гарний запах. До них зателефонували впливові представники англійських автомобільних компаній, які супроводжували Сема на свої заводи. Вони познайомилися з трьома чи чотирма огрядними матронами на вечері, яку влаштовував лорд Херндон у жіночому відділенні "Клубу Об'єднаних Служб", і їх знову допустили до нудної небезпеки випадкових званих обідів.

І весь цей час вони не мали жодного стосунку до англійського життя, наче сиділи на залізничній станції в очікуванні континентального потяга. Локерт поїхав на Рив'єру через тиждень після обіду в Аустонів. Сем відчув полегшення — а потім напрочуд за ним засумував. А коли Локерт поїхав, їхні запрошення стали рідкісними.

— Що ж, — сказав Сем, — поки ми не познайомимось з більшою кількістю людей, давайте займемося містом. Історичні місця і таке інше.

Він вивчив філософський том пана Карла Бедекера про Лондон, і йому кортіло побачити Тауер, Парламент, сади К'ю, Храм, римську лазню, Національну галерею; кортіло галопом домчати до Стратфорда і вшанувати Шейкспіра — не те, щоб він аж так шанував Шейкспіра, читаючи його останні двадцять п'ять років; і поскакати до Кентербері — не те, щоб він коли-небудь заходив аж так далеко, щоб читати Чосера.

Але Френ поставила його в незручне становище, поскаржившись:

— О, благі Небеса, Семе, ми ж не мандрівники! Ненавиджу ці місця з листівок. Ніхто, хто справді належить до них, ніколи туди не ходить. Б'юся об заклад, що Клайд Локерт ніколи не був всередині Тауера. Звичайно, галереї та собори — це інше, їх вивчають досвідчені люди. Але сидіти в "Чеширському Сирі"* з купою людей з Айови та Оклахоми, вигукуючи як доктор Джонсон*... це жахливо!

— Мушу сказати, що я вас не розумію. Як можна приїхати до відомого міста і не побачити місця, які його прославили? Ви не зобов'язані надсилати про них сувенірні листівки, якщо не хочете! І я не вірю, що люди з Айови покусують вас, якщо ви не нападете на них першою!

Вона намагалася пояснити йому красу снобізму в подорожах. Але на самоті вона погодилася поїхати з ним, навіть поїсти жайворонка та устричний пиріг у "Сирі", хоча й була досить різкою з офіціантом, який хотів показати їм книги з іменами відвідувачів.

Прогулюючись Лондоном, не маючи на меті зайти кудись конкретно, Сем почав сприймати його похмурі простори як природні; відчував, як за завішеними вікнами мільйонів будинків розігруються мільйони історій. У ясні дні, коли рідкісне тонке сонячне проміння пестило сіро-зелену цеглу, з якої складені тили лондонських будинків, навіть ці потворні стіни мали для нього, після того, як розвіювалася імла, чарівність, якої він ніколи не знаходив у сліпучих сонячних відблисках яскравих зимових днів у Зеніті.

Йому полюбилися навіть абсурдні гордовиті маленькі крамнички з їхніми кричущими скляними і золотими вивісками: шоколадні крамнички з зображеннями королівських осіб на коробках цукерок, тютюнові крамнички з портсигарами зі штучного срібла, щоби вихвалялися гуляючі у неділю службовці, навіть спека і дим

крамничок зі смаженою рибою. Він був у захваті від вивчення автобусних маршрутів, розважливо кажучи:

— Сядемо на 92-й і поїдемо додому на верху.

Мужність Лондона, міста людей, які повернулися після підкорення дикунів і панування над самотньою пустелею, здавалася йому спорідненою..... Але Френ почала говорити про Париж, цей жіночний і кокетливий притулок від реальності.

Поміж дослідженнями вони відчували самотність, якої ніколи не знали за час свого напруженого панування над Зенітом.

Вечір за вечором вони сиділи у своєму номері, вдаючи, що втомилися після цілоденного "огляду визначних пам'яток"; що вони виснажені і раді, що збираються прогулятися на обід наодинці. Весь цей час Сем знав, що вона чекає, і що він чекає і молиться, щоб задзвонив телефон.

На кількох вечірках вони зустрічали приємних людей, які казали: "Ви маєте приїхати до нас, якнайскоріше!", а потім блаженно забували про них. Байдужість Лондона до її чар пригнічувала Френ, здавалося, лякала її. Вона була тужливо вдячна, коли він згадував про замовлення квітів, коли знаходив якесь несподіване і веселе місце, де можна було пообідати. Наполовину йому було шкода, що вона не може зробити свою кар'єру; наполовину він радів, що вони ніколи не були так близькі один одному, як зараз, у своїй ізоляції.

Вона майже зникла, коли Джек Стерлінг, небіж Діжки Пірсона і секретар американського посольства в Лондоні, повернувся до міста, завітав до них з офіційним візитом, оцінив колір обличчя Френ і граматику Сема і прийняв їх зі стриманим ентузіазмом. Це був приємний, добре підтягнутий молодий танцюрист, сповнений ідей — не надто гарних, але дуже жвавих і говірких. Він називав Сема "сер", що потішило Сема майже так само, як і збентежило його. У Зеніті ніхто, окрім чоловіків, які служили офіцерами у Великій війні, не використовував "сер", окрім як у гнівному зверненні до п'ятирічних хлопчиків, яких вони збиралися відлупцювати.

І раптом, після приїзду Стерлінга, Локерт зачастив до них, наче ніколи й не уїжджав, а лорд Херндон був у місті цілий місяць, і без жодної видимої причини Додсворти мали стільки ланчів, чаювань, обідів, танців і театральних вечірок, скільки не змогла б витримати навіть леді-мисливиця на левів. Сем був такий щасливий бачити Френ схвилюваною і зайнятою, що протягом двох тижнів не зізнавався наодинці, що єдине, що набридає йому більше, ніж бути слоном на танцях, — це бути сонним і забитим їжею слухачем на званих обідах; і що всі ці люди, яким вони *повинні* зателефонувати, яких вони просто *не повинні* забути запросити на свої маленькі обіди, — це люди, яких він міг би з радістю ніколи більше не бачити. Він також не міг переконати себе, що їхні власні справи (у приватному номері готелю "Рітц", де він вдавав, що наглядає за коктейлями перед обідом, а Френ створювала диявольську метушню навколо квітів) були жвавішими, ніж у інших людей. Розмова була такою ж обережною, хлібний соус таким же хлібним, і страшна година з дев'ятої тридцять до десятої тридцять пролітала на не менш швидких крилах сміху.

Пан Ей.Бі.Херд став полегшенням, тепер, коли Френ була достатньо зайнята, щоб Сем міг вислизнути і насолодитися з паном Хердом цеховими плітками, цінами на автомобілі, брудними історіями і загальною американською ницістю.

* * *

Пан Херд робив усе можливе, щоб бути гостинним, та оскільки йому не спадало на думку, що є люди, як Френ, які не бажають бути гостинно прийняті, він був спантеличений і засоромився — навіть його неперевершена впевненість продавця стала сором'язливою. Одного разу, після численних телефонних дзвінків, Френ запросила його на чай, і він привіз свою дружину, народжену в Оклахомі, з провінції, вдягнув свою досить застарілу візитку і зовсім нові короткі гетри.

Він увійшов у номер Додсвортів досить жваво, але коли пані Херд прокралася слідом за своїм галасливим чоловіком, Сем був настільки зворушений, що піднявся до ввічливості, яку він міг іноді проявляти. Вона була одягнена в блакитний шовк, зі спідницею, задраною ззаду. Її руки виглядали тим більш грубими, що були щойно наманікюрені, з рожевими і гострими нігтями. Зарплата у Херда тепер була недурною, але Сем відчував, що пані Херд роками мила посуд, пелюшки, брудну підлогу. Її губи були круглі від усмішки, але очі були перелякані, коли вона потиснула Семові руку в маленькому білому емальованому фойє номера, і вигукнула:

— Божечки! Я так багато чула про вас, пане Додсворт! Ел завжди говорить про вас і про те, який ви чудовий керівник, і як чудово він провів час з вами, коли востаннє був у Зеніті, і як йому сподобалося обідати з вами, і ... Це просто чудово, що ви зараз тут, у Лондоні, і я сподіваюся, що пані Додсворт і ви знайдете час виїхати за місто і побачитись з нами. Я знаю, як ви, мабуть, зайняті вечірками і всім іншим, але...

Сем провів її до вітальні; він намагався перехопити погляд Френ і попередити її, щоб вона була добрішою, поки він гуркотів:

— Френ, це пані Херд. Дуже приємно познайомитися з нею, після того, як ми так довго знали її чоловіка.

— Як поживаєте, пані Херд? — відповіла Френ, і це було гідно леді Аустон у її найввічливішій і найгрубішій формі. Френ вимовила "Якпжваєте", а в кінці її голос підвищився до тихої грубості, що остаточно доконало пані Херд.

Пані Херд затремтіла:

— Я дуже рада познайомитися з вами, запевняю.

Потім сіла на стілець, відмовилася від торта, якого найбільше хотіла, і виглядала наляканою, поки Френ муркотіла про Париж. Вона не наважилася на запрошення в село, яке, очевидно, приїхала передати. Поміж обтяжливими компліментами Сема Херду, обтяжливими компліментами Херда Сему та отруйно-солодкою манерою Френ говорити: "Це було так дуже люб'язно з вашого боку, що ви проїхали весь цей шлях, щоб побачити нас, пані... е...Херд", вона була спантеличена і не наважувалася на жодну розмову, окрім:

— Боже, у вас тут такі чудові кімнати, чи не так? Гадаю, ви знаєте дуже багато англійських людей — лордів і все таке, чи не так?

Після цього Херд ображено перестав телефонувати.

Але коли з поверненням Локерта і Джека Стерлінга Френ знайшла достатньо природного для неї захоплення, Сем час від часу міг підло вислизати і вихоплювати Херда, щоби пригощати його дивними стравами.

Через два тижні за ланчем Херд запропонував:

— Слухайте, шефе, я хотів би влаштувати для вас в один з цих вечорів холостяцький обід — кілька висококласних американських комерсантів тут, у Лондоні — просто посидіти, бути природними і ближче познайомитися. Як думаєте, ви могли б ухилитися від своєї доброї пані і влаштувати "Тиждень Старого Дому"?* Як щодо наступної суботи ввечері?

— Добре. Подивлюся, чи є щось у моєї дружини .

— Сподіваюся, що є. Суворі доля поліції в цьому старому місті! Ха, ха, ха, ха, ха, ха!

Сем не образився. Херд був схильний до брудних лімериків, до жартів про нічних дівчат, але в ньому була здорова приземленість, яка для Сема була безмежно чистішою за ввічливі згадки про збочення, які він дедалі частіше чув у Нью Йорку та Лондоні, і які викликали в нього огиду, змушували його радіти, що він нормальний, провінційний і старомодний. Херд... чорт забирай, йому подобався Херд! Він справді шльопав його по спині. Йому б не завадило трохи ляпаса по спині в наші дні! Чому це має вважатися менш гідним привітанням, ніж прохолодне рукостискання і протухлі "Якпживаєте"?

Коли Сем повернувся до готелю, Френ пила чай з Локертом.

— Я бачу, що ви знову зустрічалися з одним зі своїх веселих американських друзів, — сказав Локерт.

— Як?

— У вас досить пристойний голос, як для людини, що перебувала під нашим суто острівним впливом протягом тижня чи близько того. У ньому є колорит. Але як тільки ви знову вислизаєте в Америку, він загострюється і стає монотонним.

— Дуже погано! — пробурмотів Сем, притулившись до каміна, дуже високий, уявляючи, що станеться, якщо він кине свій чай — з чашкою — в Локерта. Клятий тип! Звісно, він був доброзичливий, хотів як краще, і, мабуть, мав рацію, натякаючи на гарну поведінку затьмареного американського варвара в Англії. Але все ж таки... Чорт забирай, там було кілька досить пристойних людей, яким, здається, подобався Сем Додсворт таким, яким він був!

Він перервав хроніку Френ про покупки і шовк "Ліберті",* щоб випалити:

— Слухайте, люба, старий Херд хоче влаштувати мені холостяцький обід ввечері наступної суботи — познайомити з деякими американськими комерсантами, які тут живуть. Гадаю, я маю погодитися, він так старанно намагався бути чемним.

— І вам би це сподобалося? Повернутися до всіх ротаріанських радощів Зеніту?

— Закладайтесь на своє життя, мені сподобається! У нас на цей вечір, наскільки я пам'ятаю, не було заплановано побачення. Може б ви влаштували дівич-вечір, чи пішли б в кіно, чи ще щось? Я б хотів...

— Мій любий, ви не повинні питати дозволу, щоб провести вечір!

— ("Чорт забирай, не маю") Ні, звісно, ні, але я не хочу, щоб ви почувалися розгубленою.

— Я кажу, Френ, — зауважив Локерт, — чи не хотіли б ви повечеряти зі мною цього вечора і сходити в оперу?

"Добре...", — подумала Френ.

— Прекрасно, — сказав Сем. — Домовилися.

Сем мовчав, поки інші троє, разом з дуже веселим Джеком Стерлінгом, який заскочив саме тоді, весело кепкували з Америки. Сем замислився, майже безпристрасно. Це було нове для нього заняття, і він був трохи розгублений. Ця дискусія про Британію та Америку стала хворобою обох народів, розмірковував він, ця безперервна, роздратована, сімейна лайка. Звичайно, на кукурудзяних полях Середнього Заходу люди не часто обговорювали цю тему, так само як і селяни на йоркширських болотах чи корнвольські рибалки. Але люди, які подорожували і зустрічали своїх двоюрідних братів іншої нації, люди, які харчувалися газетами по обидва боки океану, всі вони були одержимі.

Френ, Локерт і Стерлінг щебетали про це...

Вони знайшли над чим посміятися...

Сам же він вважав за краще слухати історії Херда...

Ні. Це неправда. Він би не став. Ці лондонці (а Френ і Стерлінг намагалися стати лондонцями) розмовляли краще, ніж мешканці Зеніту. Вони часто були трохи дурнуватими, трохи хихикаючими, були більш ніж трохи злісними, але вони знаходили життя більш забавним, ніж його друзі-підприємці вдома.

Невже в Англії та Америці не знайдеться людей, таких же заповзятливих, простих і щирих, як пан Ей. Бі. Херд, але таких же веселих, як Френ чи Джек Стерлінг, таких же дивовижно ерудованих, як Локерт, який під приводом нудьги згадував про вуду, про раджив, про нетерплячого і довірливого хлопчика, яким він був у державній школі та під час довгих канікул на березі річки у вікаріаті свого батька в Беркширі?

Локерт — хай йому грець, чи повинен Локерт завжди бути в його думках?

Це була правда, яку він намагався ігнорувати. Прекрасна близькість, яку протягом двох тижнів вони з Френ знаходили у своїй самотності, її задоволення бути з ним і відкинути світ, порідшала і зникла, і вона відривалася від нього так само палко, як і раніше.

* * *

Холостяцький обід пана Херда для Сема була о восьмій тридцять. Локерт і Френ залишили "Рітц" о сьомій, щоб пообідати перед оперою. Сем проводжав їх по-батьківськи, а Френ по-дочірньому вигукнула:

— Сподіваюся, ви чудово проведете час, Семе, і передайте мої вітання пану Херду. Я впевнена, що він справді дуже добра людина.

Але вона не озирнулася, щоб помахати йому рукою, коли він дивився, як вони йдуть коридором до ліфта. Вона просунула свою руку під руку Локерта; вона базікала, повністю поглинута цим.

Цілу годину Сем тупцював по кімнатах, надто самотній, щоб думати.

* * *

Обід для Херда був влаштований у приватній кімнаті ресторану "Dindonneau" в Сохо. Там стояв п-подібний стіл на тридцять місць. Уздовж столу в горщиках з незабудками були розставлені маленькі американські прапорці. За столом голови висів портрет президента Куліджа, задрапірований червоними, білими і синіми бантиками, а на стіні — хтозна, де Херд міг їх усі зібрати — висіли щити і прапори Єльського і Гарвардського університетів, Університету Віннемака, "Лосів", "Диваків", "Американських Лосів", "Лісників", "Ротаріанців", "Ківанійців" і Торгової палати Зеніту, а також плакат на чотирьох аркушах з зображенням автомобіля "Ревелейшн".

Френ поглузувала б....

Надворі був темний і кривий провулок Сохо, з туманними вогнями сингалійського ресторану, французької книгарні, перукарні, устричного бару. А кімната була визиваюче іноземною, з фресками художника по вивіскам чи художника літніх театрів: Ізола Белла, Ф'езоле, Кастель Сант Анджело. Але Сем не дивився на них. Він — який лише раз у житті був присутній на ланчі Ротарі Клубу — дивився на колесо Ротарі,* і його посмішка була напрочуд несміливою. Він не бачив для цього жодної очевидної причини, але раптом ці прапори змусили його відчувати, що в холодному невігластві вигнання він все ще був Кимось.

Він відчував себе Кимось дедалі більше, коли його знайомили з гостями.

Вони провели в Англії від місяця до тридцяти років, і відрізнялися один від одного так само, як експонати в зоопарку, де лев знаходиться поруч із кліткою з мавпами. Але в кожному з них був натяк на американську щирість і на ту гугняву говірку, яку називають "розмовляти через ніс", бо вона полягає в тому, щоб не розмовляти через ніс. Там був Стаббс із відділення "Хеймаркет" Пітсбурзького та Західного національного банку, сивий кремезний чоловік років п'ятдесяти, фанатик гольфу. Молодий Ертман, лондонський кореспондент "*Чикаго Реджістер*", колись стипендіат Родса в Оксфорді*, дуже вибагливий і літературний. Молодий Суферн з "*Балтимор Ігл*", дуже червонолиций, широкоплечий і галасливий. Доблін, менеджер англійської "Агенції Швейних Машин "Лайтфут"", старий, тонкий і лагідний, як нитка. Маркарт з корпорації "Східна жувальна гумка і чипси"; Кнабе з "Серійних касових апаратів"; Фіш з Американської експедиторської компанії; Сміт з Міжнародного туристичного агентства; Нуттал з Англо-Перуанського банку — він народився в Ланкаширі, але вісімнадцять років прожив в Омасі і був на триста відсотків. американцем. І натовп американських автомобільних агентів.

Кожен з них стиснув Семову руку і загарчав (тільки гарчання стипендіата Родса було більше котячим, ніж собачим):

— Безумовно, це величезне задоволення познайомитися з вами. Ви тут залишитесь надовго?

Біля дверей стояв приставний столик, заставлений коктейлями "Мартіні", "Манхеттен", "Бронкс", пляшками скотчу, "Канадського клубу", американського

житнього та бурбону. Сем не міг втекти без чотирьох коктейлів, і коли він похитався на своє місце поруч з Ей. Бі. Хердом, то зовсім забув, що колись був самотнім, що Френ була з Локертом.

За обідом було багато гучного гумору, багато криків через увесь стіл, кілька історій, що починалися словами: "Ви чули історію про двох жидів.." І треба сказати, що Сем, якому випала честь насолоджуватися передмістям правильного англійського суспільства, насолоджувався цим більше, ніж будь-яким іншим обідом за ці два тижні.

Він насолоджувався навіть тоді, коли після десерту подали коньяк і віскі з содовою, і дехто з гостей — вільних лише один вечір на тиждень від американських дружин, яких життя в Англії не послабило в їхніх поглядах на право жінок забороняти права чоловіків — уривав привід в міру напитися і поринути в американські мелодії: "Старий приїхав додому", "Він поклав Джессі Джеймса в його могилу", "Вниз по фермі Бінго", з тим, що вони вважали правильною кокні-версією "Вона була бідною, але чесною", і всі вони тріумфально приводили до:

"Мене зовуть Йон Йонсон,
Я родом із Вісконсин,
Тут ліс заготовляю.
Коли я йду по вулиці,
Кого я зустрічаю
Вони усі пита-а-а-аюця:
Яке твоє ім'я?
І я відповіда-а-а-аю:
Мене зовуть Йон Йонсон,
Я родом із Вісконсин..."

На певній стадії алкогольного сп'яніння це здавалося непоганою піснею, і вони продовжували її хвилин із десять.

Але між такими яскравими моментами Сем Додсворт потрапив на семінар, де йому задали запитання, яке для нього теж стало хворобою: Чи є Америка центром цього світу, чи вона поступається Британії та Європі? Чи, можливо, і те, і інше разом узяті?

З усіх тридцяти не було й десяти, чия мова свідчила б про те, що вони жили за кордоном. Якби вони іноді говорили "помочі" замість "підтяжки" або "два боба" замість "чотири біта",* то можна було б припустити, що вони читали англійську художню літературу. Серед них не було шістьох, яких американці ніколи б не прийняли за англійців, і не було трьох, яких англійці прийняли б за англійців.

Проте, як з недовірою з'ясував Сем, було не більше шести, які хотіли б повернутися до Америки до кінця свого життя.

Він розумів, що гібридні космополіти, які полюбляють титули і баккара, ексцентричні митці, які люблять коханок і шахи, нероби, яким потрібен хтось, з ким можна було б байдикувати, можуть віддавати перевагу життю за кордоном. Але те, що це стосується блискучих тридцяти — гарних продавців, перспективних авторитетів у касових апаратах і автомобільних шинах — його непокоїло і збивало з пантелику.

Ці чоловіки вірили і войовничо заявляли, що Америка — "найвеличніша країна у світі" не лише за своїми ресурсами, зростаючим населенням і незрівнянними зручностями повсякденного життя, не лише за своєю енергією і механічною винахідливістю, але й рівною мірою за своєю щедрістю, доброзичливістю, гумором, прагненням до навчання. Навряд чи хто з них, вирішив Сем, не прагнув побачити свою улюблену частину Америки...

Нью Йорк зимової ночі, з осліплююче блискучими театрами і багатоквартирними будинками вздовж Паркового проспекту, що зникають у дикому небі, рожевому від мільйона вогнів. Вермонт осіннього дня, з кленами, схожими на смолоскипи. Середина літа в Міннесоті, де кукурудзяні поля розмовляють самі з собою, а через милі пшеничних ланів, що колихаються від вітру, ви бачите високі червоні пшеничні елеватори та шпиль Німецької католицької церкви. Могильна тиша дикої природи: плато серед пошрамованих вершин Сьєрра Невади, пістряві круті пагорби в Арізоні, озера Вісконсина, що пестять у темних водах золоті стовбури норвезьких сосен. Віялоподібні фрамуги над безтурботними дверима старих коннектикутських будинків у Літчфілді та Шероні. Горді холодні заходи сонця в останні п'ять хвилин Великої гри на День подяки — Іллінойс проти Чикаго, Ель проти Гарварду — так, і так само болісно сентиментальний, незабутній і втрачений, коледж Шнуца проти сільськогосподарської школи Магінніса. Чвертьмільйонні міста з фантастичними димлячими металургійними заводами, схожими на собори-маніяки, що виникли за двадцять років у безлюдних піщаних пустелях. Довга дорога і досить кудлата, дуже авантюрна сім'я у скрипучій колимазі, новому критому фургоні, що вирушає побачити світ від Сіетла до Таллахассі, зупиняючись, щоб заробити собі на бекон, хліб і олію, збираючи врожай; співаючи ночами в туристичних таборах на краю міст з широкими газонами...

— Мені, звичайно, подобається повертатися в Алабаму — там дуже милі дівчата, а ви розповідаєте про свою Джорджійську черепаху... послухайте, хлопче, — сказав Стаббс з "Піттсбурзького і Західного Національного банку", — у нас в Алабамі найсмачніша їжа в світі.

А Прімбл з "Міжнародної Агенції Дистрибуції Фільмів" протяжно мовив:

— Приблизно раз на рік я неодмінно повертаюся в гори Озарк, щоб порибалити.

Але, за винятком півдюжини сумуючих за домівкою душ, кожен з них зізнався, що продовжуватиме любити, надихатися і захоплюватися Америкою, і залишатиметься в Європі так довго, як тільки зможе.

Їхні зізнання можна було б підсумувати роздумами Добліна, проконсула швейних машин, старійшини американської бізнес-колонії, старого, тонкого, як нитка, і лагідного, який бурмотів (а інші слухали, киваючи, нервово струшуючи попіл з цигарок або тримаючи сигари в куточках ротів):

— Ну, я вам так скажу, як я на це дивлюся особисто. Мені здається, що половина чи, може, дві третини американців — найкращі люди на землі: найдоброзичливіші, найзацікавленіші в усьому і найвеселіші. А третина, що залишилася, напевно, найгірші краби, найгірші Нав'язливі Метті,* найневігласливіші і найпретензійніші дурні, яких

коли-небудь створював Бог. І чоловіки, і жінки! Я був би до смерті радий жити в Америці, *якби...* Якби ми позбулися сухого закону, щоб чоловік міг випити склянку пива замість того, щоб бути змушеним пити джин з самогоном. Якби ми перестали сприймати всерйоз великої кількості самореклами, напівосвічених проповідників, редакторів і політиків, щоб люди розвинули в собі трохи реального мислення, замість того, щоб підштовхуватися безліччю розумових і моральних поліцейських. Якби наші вулиці не були такими, Господи — жахливо галасливими. Якби було набагато більше кафе і набагато менше автомобілів — вибачте, пане Додсворт, ви ж автовиробник, але це вислизнуло, і, мабуть, мені доведеться просто з цим змиритися.

Але всю цю річ, фундаментальну річ, набагато важче висловити, аніж це. Немає нічого простішого за Сухий закон.... Боже, скільки людей думають, що вони стають глибокими, коли говорять про це одне питання!... Все це... О, тут набагато легше жити! Сусіди не шпигують за тобою, не пліткують і не вважають, що це їхня справа — вказувати вам, як жити, як нам живемо вдома. Не те, щоб мені було що приховувати. Я не п'ю вже тридцять років. Я був вірний своїй дружині — якщо не рахувати одного разу, коли я поцілував маленьку вдову на *Балтиці*, і їй-богу, далі цього справа не зайшла! Але якщо є щось, що змусило б мене піти за всіма пороками, про які я коли-небудь чув, то це думка про те, що за мною весь час стежитиме безліч гончих за мораллю, так само, як це роблять у Державах. І прислуга тут краща... так, і самі слуги люблять свою роботу вдвічі більше, ніж наші червоношії наймані дівчата в Америці, тому що вони кваліфіковані, їх тут поважають, вони в безпеці, у них немає жінок, які цілими днями сують носа в їхні холодильники і любовні листи! А бізнес... наш найбільший американський міф полягає в тому, що ми набагато ефективніші за британців та людей з Континенту. Усе це базікання про продажі під високим тиском! Та що там казати, б'юся об заклад, що ця дурня відштовхує більше клієнтів, ніж приваблює. І тут вони цього просто не терплять! Англієць знає, що він хоче купити, і він не має наміру, щоб його змушували купувати щось інше. А шотландець знає, що він не хоче купувати! Половина нашої ефективності полягає в тому, що ми просто бігаємо навколо, створюємо багато шоу і марнуємо час. Я завжди уявляю собі ідеального "енергійного" американського бізнесмена, як хлопця, який половину свого часу витрачає на те, щоб розкласти свої листи у визначеному порядку, а іншу половину — на те, щоб їх знову знайти. І ще... англієць не відчуває себе доброчесним, тому що проводить багато зайвого часу в конторі, не роблячи нічого особливого. Він рано повертається додому і грає в гольф, теніс або займається садівництвом. Може навіть почитати книжку! І у нього є хобі, щоб, коли він вийде на пенсію, йому було чим зайнятися, а не просто до смерті нудитися на старості, як ми нудимось.

Англієць працюватиме, і працюватиме важко, але він не западає на нісенітницю, що праця — будь-яка праця, з будь-якою метою — сама по собі благородна. Чому, коли я приходжу додому... Ну, ось є старий Еммануель Вайт, президент моєї компанії. Йому сімдесят два роки, і він ніколи не був у відпустці. Його статки складають два мільйони доларів, він приходить до офісу о восьмій, а іноді залишається там до одинадцятої ночі і

нишпорить довкола, чи не залишив хтось увімкнене світло. Можливо, він отримує від цього задоволення, але не схоже на те. Він виглядає так, ніби кормився оцтом, і проводити з ним нараду так само приємно, як доглядати за хворим тигром. А хлопці сорока і сорока п'яти років, які ніколи не розслабляються, навіть коли у них є вихідний — вони щосили мчать на поле для гольфу. Найбільший міф у світі!

Але ми починаємо потроху дізнаватися про дозвілля вдома, я думаю. Це дає мені надію, що колись ми можемо навіть вилікуватися від оптимізму та красномовства. Але я не очікую цього на свій час, і ви можете закластися своїм солодким життям, що я залишуся тут, в Англії, навіть після того, як вийду на пенсію. Послухайте! У мене є невеличкий будиночок у Саррі, з акром землі і розарієм. Але я американець, такий самий американець, яким завжди був. І, слава Богу, тут достатньо американців, так що я можу бачити їх багато. Я захоплююся англійцями, але вони змушують мене відчувати себе трохи грубуватим. Але *житиму* тут — це точно! Це один з найкращих доказів того, що Америка — найкраща країна у світі: Париж і Лондон стали двома найкращими американськими містами! Так, сер!

* * *

Сем став дещо спантеличеним. Доблін був старомодним янкі, південно-американцем, якому він віддавав перевагу перед усіма палкими новими євангелістами бізнесу.

Він став ще більше спантеличений, коли Фіш з Американської Експедиторської Компанії — великий веселий Фіш, який грав у центрі в Університеті Західної Конференції — засміявся:

— Ще б пак! Перший рік, коли я був тут, я весь час сумував за домівкою. Я поїхав додому і мав намір там залишитися. Ну, я протримався лише один рік у цьому милому старому Чикаго! Боже, Петля, естакада, щовечора їхати через затори на Вілметт, вічні балачки про інвестиції та бридж! Навіть гольф не подобався! Чорт забирай, хлопці працювали над цим! Відчували себе до біса винними, якби вони були на один удар гірше, ніж учора! І більшість з них грали, щоб познайомитися з можливими клієнтами в клубі — продати їм вісімнадцять облігацій у вісімнадцяти лунках. Я перевівся сюди. Гадаю, я б записався битися за Америку проти будь-якої квітучої країни світу, але...Можливо, Америка стане цивілізованою. Я сподіваюся на це. Я збираюся відправити обох своїх хлопчиків додому, в американські університети, а потім нехай вони вирішують, чи хочуть вони залишитися, чи повернутися сюди. Можливо, нам варто було б залишитися вдома і боротися з синьоносими, а не дозволяти їм висилати нас. Але життя коротке. Хочеш бути хорошим патріотом, але... Слухайте! Бачили б ви мій будинок у Челсі — двадцять хвилин від Трафальгарської площі, навіть на одному з цих безмоторних лондонських таксі, і там так само тихо, як у провінційному містечку в Небрасці. Тихіше! Тому що тут немає дітей, які п'ють джин і галасують у колимагах, і немає євангеліста у великому наметі, який проповідує пекло. Так, *сер*!

* * *

Сем замислився.

Йому починала подобатися Англія. Можливо, він і справді житиме тут. Поцікавився б якоюсь автомобільною агенцією. Придбав би ілізабетинський чорно-білий будинок в Кенті, з десятима акрами землі. Приєднався б до Американського клубу. Це були хороші хлопці — можливо, там було троє чи четверо, які навіть пройшли б цензуру Френ. Він не був би тут самотнім. Він навчився б проводити дозвілля. І подумати тільки, що влітку до нього на деякий час приїде старий Діжка! Об'їхати з Діжкою всю Англію і Шотландію в автомобілі... пограти в гольф у Сейнт Ендрюсі...

Так.

Але він згадав жахіття мистецького чаювання, на яке Джек Стерлінг запросив їх у Сейнт Джонс Вуд. Він згадав нудьгу званих обідів, коли люди обідали наодинці на людях. Він пригадав свій дискомфорт від того, що не міг збагнути разючої різниці між випускником Оксфорда і випускником Лондонського університету, між людиною, яка навчалася в державній школі, і тим, хто такою жахливо не була. І все ж ... у тутешньому житті було *щось*...

Він не відчував, що мусить поспішати, коли йшов лондонськими вулицями. Йому не хотілося повертатися до контори в Зеніті і слухати палких молодиків, які виголошували промови в дусі Патріка Хенрі про склоочисники; йому не хотілося знову вивчати каталоги компанії, яка надавала б оббивку для сидінь на 0,06774 цента за ярд дешевше, або слухати Дока Вімпола, блазня гольф-клубу, у його шведських імітаціях чи знаменитому способі привітатися з вами:

— А ось і старий горлоріз! Скількох вдів і сиріт ви збили зі своїм гнилим старим "Ревзом" цього тижня?

Ні!

Він поїхав додому, після надзвичайно сердечних рукостискань, більш щасливий від своєї нової ролі необхідної авантюристичності, ніж будь-коли раніше... і сподіваючись, що Френ не запитає:

"— Ви приємно провели час з великими американськими комерційними інтелектуалами?"

Вона скаже! Вона прокинеться, хоч би як тихо він увійшов до спальні, і скаже:

"— Сподіваюся, вам сподобалося з паном Хердом і всіма іншими сердечними ротаріанцями!

— А тепер послухайте мене! Я почув сьогодні більше хороших розмов, більше розмов, які дійсно стосувалися справ, ніж я чув на будь-якому з ваших обідів, де джентльмени намагаються говорити як члени парламенту, а члени парламенту намагаються говорити як джентльмени...

— О, мій любий Семе, ми стаємо категорично літературними! Вплив шановного пана Херда вражає! Його дружина була там? Вона б чудово виглядала на холостяцькому обіді!

— А тепер послухайте мене! Я знаю, яка ви глибока знавець, і знаю, що я неотесаний підприємець, але дозвольте нагадати вам, що я навчався у досить відомому закладі для молодих джентльменів у Нью Хейвені, і я навіть прочитав кілька книжок, і

більше того..."

Це був повний тріумф, там, у таксі.

Він осяяно увійшов до їхнього номера. На канапі, жмакаючи золоту вечірню пелюшку, лежала Френ і ридала.

Він роззявив рота у дверному отворі на цілих п'ять секунд, перш ніж кинув на стіл свій шапокляк, кинувся до неї, плюхнувся на канапу і закричав:

— Що таке? Миленка! Що таке?

Вона конвульсивно підняла обличчя настільки, щоб уткнутися ним у його коліно, і заскиглила:

— Я завжди казала... о, прокляття!... Я завжди казала, що це справді комплімент жінці, як вони називають, бути "ображеною". Ну, можливо, це так, але, о Семе, мені це не подобається! *Не подобається!* О, я хочу додому! Або абияк покинути Англію. Я не можу з цим стикатися. Ймовірно, це була моя похибка що...

Ні, цього не було! Я клянуся, що цього не було! Я ніколи не давала йому найменшого, наймалесенького приводу припускати, що Його Світлість... О, Боже, як я ненавиджу цього чоловіка! Він такий зарозумілий, а з чого? Я запитую вас, з чого? Зрештою, що таке дурень, як не невдаха, міжнародний бродяга? Навіть, якщо його кузен є справжньою річчю! Хто він? Я питаю вас!

Це було так. О, Семе, Семе, любий, мені неприємно вам казати, бо я, мабуть, частково винна в цьому. Це було після опери. Я запропонувала Клайду... майору Локерту... піти кудись потанцювати, але він сказав, що в усіх хороших місцях дуже шумно — чи не могли б ми просто зайти сюди, випити і поговорити. Я не заперечувала, я була трохи втомлена. Ну, спочатку він був страшенно милий. (О, тепер я так чітко бачу його репліку, і це було не так вже й погано, враховуючи обставини!) Він сидів — він сидів прямо там, в тому кріслі — він сидів там і говорив про своє дитинство і про те, яким він був самотнім. А ви ж знаєте, яка я дурна щодо дітей — ви ж знаєте, як я страждаю від найменшого натяку на те, що у когось не було щасливого дитинства. Звісно, я мало не розплакалася. А потім він сказав, що він страшенно недорікуватий і сором'язливий (о так!), але він хотів сказати мені, як багато значило для нього пізнати мене... Я була солодким жіночим впливом — чесно кажучи, я думаю, що він використовував саме ці слова! — звичайно, він має солодкий жіночий вплив не частіше двох-трьох разів на тиждень!... Можете собі уявити, яким індійським дівчатам він говорить це на своїй плантації!... Як я його ненавиджу!

Але так чи інакше, він сказав мені, що я була для нього справжньою молодшою сестричкою, і... будучи семикратною дурепою, як ви знаєте, я повелася на це, і перше, що я зрозуміла... він сидить тут, на дивані, поруч зі мною, тримаючи мене за руку. І я зізнаюся... О, я страшенно відверта! Якщо ви коли-небудь будете настільки жорстоким, щоб використати це проти мене, я вас вб'ю, присягаюся!... Я не проти того, щоб трохи потримали мене за руку... Я що, легковіяна? Боюся, що можу нею стати!... Але як би там не було... я маю на увазі: у ньому є якась електрика; він дуже освічений тримач руки; не надто міцно, і все ж він ніби змушує здригнутися...

Але так чи інакше він тримав мою руку, наче це була якась особливо священна реліквія. І продовжував говорити, що мій приклад переконав його, що він повинен припинити блукати і оселитися з такою славною дівчиною, як я. І я повірила у все це. І я повірила у все це! Я відчувала себе сестрою біля ліжка вмираючого!

Але так чи інакше, він збирався покінчити з цим дрейфуванням і дійсно щось зробити з життям. Він так сказав! "Зробити щось з життям!" Я могла б здогадатися!

А потім...

О, ви знаєте, що він сказав! Я не повинна вам розповідати. Напевно, ви і самі говорили це якійсь красуні! Тільки, якщо я вас коли-небудь застукаю за цим, я вас вб'ю! Відтепер ми з вами зразково моногамні, розумієте? В будь-якому разі, ви здогадуєтесь, що він сказав. Де ж йому було знайти чудову супругу, яка була б точнісінько такою ж, як я?

І, звісно ж, я муркотіла, як та кицька!

І наступне, що я пам'ятаю, як він обійняв мене, і намагався поцілувати, і в той же час намагався повідомити мені, що я його обдурила... О, зараз це може звучати смішно, або, принаймні, я намагаюся так зробити. Але це було досить жахливо. Цей ідіот наполягав на тому, щоб розіграти справжню мелодраму на кшталт: "Жінко, ви спокусили мене до загибелі своєю отруєною посмішкою". О, Семе, Семе, Семе, любий... старенький дорогесенький! Ви такий *пристойний*! Але я маю на увазі: коли він зрозумів, що я точно не збираюся його обіймати, він став жахливо неприємним. Це єдине, що він вміє робити добре! Він сказав, що я його обдурила. Він сказав, що серед "цивілізованих людей" існують "правила гри", і те, як я дозволила йому поцілувати мене в плече... О так, він і це зробив, у таксі, коли ми їхали на обід. О, я відверта, можливо, катастрофічно відверта! Але, любий, не зберігайте це і не використовуйте проти жалюгідної дурепи, яка думала, що вона жінка світу! І, чесно кажучи, коли він поцілував мене в плече, я справді подумала, що якщо я просто проігнорую це, йому вистачить розуму зрозуміти, що я нічого не приймаю. "Правила гри серед цивілізованих людей!" Дурень! Ніби я не розумію їх так само добре, як і він, а може, й набагато краще! Але так чи інакше...

А може, мені *сподобалося*, як він поцілував мене в плече! О, я не знаю! Я *нічого* не знаю, після цього жахливого вечора! Але так чи інакше:

Він сказав, що це я винна, і так далі, і тому подібне — ви можете собі уявити — а потім він побачив, що не може залякати мене, і він страшенно вибачався за те, що "показав свої справжні почуття" — у свині немає ніяких справжніх почуттів! Так чи інакше, він поцілував мене у вухо і в ніс — протухлий снайпер! — і він благав і... О, я не знаю, чому ви повинні вислуховувати всі ці жахливі подробиці! Так чи інакше, я вигнала його, а він — о, він був чарівний, мій любий! — повернувся до свого чудового твердження, що всі американки — безкровна погань, які отримують задоволення від того, як чоловіки виставляють себе на посміховисько, і...

О, так, він і це також сказав. Це дійсно було гарно, і це вас особливо зацікавить! Хоча це, звичайно, не дуже узгоджувалося з його вереском про те, що я безкровна

сирена! Він сказав — він дав зрозуміти, що очікує не лише кількох втішних поцілунків, і сказав, що я не знаю, скільки сексуальної пристрасті приховано в мені. Він сказав, що ви — він був такий добрий, що вказав на те, що ви гідний авто-рознощик і досить хороший добрий друг, і, напевно, ви могли б захистити себе, якби на вас напали бандити, але у вас немає сексуального вогню — "духовного вогню", як він сказав, якщо бути точним, — а я була, як він назвав, "непробуджена", і він був готовий — благослови його дорогу, добру, ближню душу! — він був готовий зробити це пробудження.

О, Семе, я намагаюся жартувати над цим, але насправді я ніколи не була такою ображеною, так боляче, так жахливо неправильно зрозумілою, такою невинною...

Чи ви теж думаєте, що я його обдурила?

Протягом усієї її палкої викладки подій Сем співчував їй, дуже вдало; намагався погодитися з нею, не дуже вдало; і, гладячи її волосся, він вивчав естамп на стіні.

Досі він не дуже добре відчував їхню вітальню. Але в ці секунди він так зосередився на ній, що не міг забути жодної найменшої деталі: стіни волошково-блакитного кольору, стеля тьмяного золота, крісло з крилами* у кретоні з прованськими трояндами, *escritoire** з червоного дерева з елегантними книжками англійських мемуарів, нещодавно придбаними Френ, на полицях над письмовим столом, на якому вона склала акуратні стоси цнотливого поштового паперу "Рітца" і листів, які тепер почали надходити з дому. Низький столик для чаю зі старим срібним чайним сервізом, який вона з радістю придбала на вулиці Бонд. Він був зворушений домашнім затишком, яким вона завжди займалася в готельних номерах. Але найбільше його недбало поглинув кольоровий естамп на стіні навпроти нього. Це не був якийсь особливий естамп. Це було те, що зробив би будь-який старий і напівграмотний художник. Але в цей чутливий момент вона зачарувала Сема, ця картина, на якій молодий кавалер, досить довгоногий у трико, схилився над молодою жінкою з посмішкою і квітчастим капелюшком, на тлі веж і троянд.

Він відірвався від вивчення, коли почув, як вона запитала:

— Чи ви теж думаєте, що я його обдурила?

— Ні. Я впевнений, що ні, Френ. Але все ж...

Раптом він втратив контроль над тим, що говорив, не маючи жодного відношення до людини, яка це говорила:

— О, Боже, я так втомився! Втомився!

— Якби ви знали, як я втомилася!

— Послухайте, Френ. Я не дуже звик мати справу з маленькими коханцями вдома. У мене не було такого життя. О, я знаю, що ви навіть не здогадувалися, що Локерт сприйняв вашу привітність за кохання. Він був свинею. Гадаю, це моя справа — вийти і пристрелити його.

— О, не будьте дурником!

— Що ж, я почуватимуся дурнем, але якщо ви хочете, щоб я...

Він застерігав себе не говорити те, що думає. Та раптом він сказав це:

— Але, власне кажучи, я не зовсім звинувачую Локерта. Ви фліртували з ним — ви

робили це у лорда Херндона — навіть на пароплаві ви поводитися так, ніби він керував усім шоу замість вас. І у нього був привід думати, що він може вас викрасти. Ви так мило покрикували на мене прямо в його присутності: "Постарайтеся пам'ятати, що леді, як там її, не звикла до американців, і не говоріть про Зеніт", і так далі, і так далі, поки не змусили мене нервувати, як амперметр, поки я не відчув себе биком із Середнього Заходу в посудній крамниці на вулиці Бонд, а Локерт слухав це, і, звісно ж, вирішив, що ви вважаєте мене дурнем, тоді як він — найвищий туз,* і...

— Чи є ще якісь тяжкі злочини, які я скоїла?

— Так. Кілька. Вам подобається висміювати Херда та інших порядних хлопців — ви така звинувачувально ввічлива, що вони відчують себе конюхами — ви граєтеся з ними, як кіт з мишею, і Локерт чув, як ви це робите, і він бачить, як ви обертаєтеся до нього за схваленням, і він думає, що ви вважаєте його настільки вищим за мене та моїх друзів...

— А тепер послухайте мене! Я заперечую все, що ви кажете! Я *ніколи* не пиляла вас! Я *ніколи* не говорила нічого такого, що могло б вас збентежити! Думаю, навіть ви визнаєте, що в деяких речах у мене трохи більше такту і терпіння, ніж у вас! А потім з чистої дружби, виключно для вашого ж блага, я намагаюся допомогти вам зрозуміти людей, яких ви неправильно оцінили, а ви кажете, що я знущалася над вами! О, це абсолютно огидно з вашого боку! І по-ідіотськи! Якби ви не виходили з себе так легко, якби ви слухали мене і дозволили допомогти вам, можливо, ви б не робили таких жахливих порушень, як того вечора, коли ви образили леді Аустон і поставили всіх у таке страшенно незручне становище...

— Але ж ви мене підтримали! Ви сказали, що я був правий!

— Звісно! Я сказала це з вірності вам. Я завжди вірна вам. Я ще *ніколи* не підводила вас ні в цьому, ні в чому іншому!

— О, не підводила! Гадаю, ви називаєте вірністю постійні натяки і припущення, що я лише неосвічений підприємець, тоді як будь-хто — *будь-хто*! — з англійським чи французьким акцентом, будь-який нероба, що живе за рахунок жінок, є джентльменом і вченим! Зрештою, мені вдалося поспілкуватися з кількома європейськими імпортерами, не відчуваючи...

— Продовжуйте! Поясніть, що ви великий Herr Geheimrat* генеральний директор! Що ви винайшли і розвинули всю автомобільну промисловість! Це все так ново і цікаво! Я *ніколи* не хотіла цього говорити, Семе, але ви змушуєте мене! Я не сумніваюся, що ви молодець. У Зеніті дуже мало більш вражаючих людей! Але так сталося, що ми зараз не в вашому дорогому Зеніті, а в Англії, і тут є кілька речей, про які ви не так багато знаєте, а я знаю! Зрештою, це не перша моя поїздка до Європи! Але ви занадто самовпевнений, щоб дозволити мені вчити вас! Я, звичайно, не хочу натякати, що ви невихований або простак, але насправді — мені дуже неприємно говорити вам це! — ви, звичайно, здаєтеся вульгарним і невихованим для людей, які вас не розуміють...

— Локерту, напевно!

— ...і людям, які наважуються повірити, що велика традиція Європи трохи вища за

батьорість і метушню Зеніту! Я могла б навчити вас цієї традиції, але ви мені не дозволяєте...

— Ви, мабуть, авторитет!

— Звісно я є такою, порівняно! Адже я вже була у Європі! І в домі мого батька завжди було повно європейців. І я за ці двадцять років прочитала більше французьких, німецьких і британських книжок, ніж ви детективів! Мене тут приймають. О, Сем, якби ви тільки дозволили мені допомогти вам...

— Моя люба дитино, ви не можете одночасно картати мене за мою вульгарність і бути ніжною маленькою матір'ю! Це вже занадто, чорт забирай, нестерпно! І, до речі, коли йдеться про вульгарність... Де, в диявола, всі цигарки?

Невідкладно стало важливішим знайти цигарки, без яких жоден справжній курець не може зручно почуватися, емоційно та активно сваритися, ніж насолоджуватися болем ненависті. Вони призупинили битву, щоб з'єднатися в полюванні. Він вивернув свій смокінг, засунув руки в кишені пальта й висмикнув шухляди комода, а вона скочила з канапи й переможно — потім похмуро — подивилася на чорно-червону русняву коробку, яку купила вчора.

— І ще одна річ... ще одна річ... Але де ті цигарки? Я знаю, що в мене залишилася половина упаковки "Голд Флейкс" і трохи "Кемел", — бурмотів він, шукаючи.

Вона надумала зателефонувати порт'є; вона, яка відчувала, що вміє користуватися прислугою, незалежно від часу ночі, а він завжди по-американськи соромиться цього.

Вона сіла на край канапи, розгладила спідницю, з дратівливою люб'язністю нахилила голову, щоб прикурити від нього, коли принесли цигарки, і люб'язно, дуже роздратовано, сказала:

— Семе, я ненавиджу знову це повторювати, але втрачати самовладання і вживати такі гучні, сильні, чоловічі слова, як "чорт забирай" і "диявол", не заведе далеко в дискусію. Вони не такі вже й дивовижні для мене! І, як завжди, ви просто не розумієте суті. Я аж ніяк не "картаю" вас, як ви так вишукано висловилися, і не намагаюся бути вашою матінкою. Я завжди готова вислухати вашу думку про гольф і як інвестувати свої гроші. Я просто очікую, що ви визнаєте, що бідолашна необізнана жінка може знати дещо більше, ніж ви! О, ви такий же, як і всі інші американські чоловіки! Ви не розмовляєте жодною відомою мовою. Ви не відрізняєте Родена від Моцарта. Ви не уявляєте, Франція чи Англія контролює Сирію. Ви... ви, автомобільний експерт!... ніколи не пам'ятаєте, праворуч чи ліворуч від вас має сидіти жінка в автомобілі. Вам однаково набридли Бах і Антайл.* Вам нудно ходити зі мною в крамницю за найбожественнішою руснявою вишивкою. Ви не можете посперечатися з гарною жінкою за обідом. І... Але це лише симптоми! Окремо вони не мають значення. Справа в тому, що ви не маєте жодного уявлення про те, що таке європейська цивілізація, загалом... про те, чим традиція дозвілля, честі, галантності, внутрішнього вдосконалення відрізняється від американського матеріалізму. І вчитись не хочете. Ви ніколи не зможете стати європейцем...

— Френ! Припиніть глумитися!

— Я не глум...

— Припиніть! Люба! Я не претендую на жодну з цих чеснот. Напевно, це чиста правда: я ніколи не зможу стати європейцем. Але навіщо мені це? Я американець, і я цьому радий. І знаєте, що я ніколи не намагаюся перешкодити вам бути настільки європейською, наскільки ви цього хочете. Але не відігравайтеся на мені за свою образу на Локерта. Будь ласка!

Його обійми сказали більше, і він поклав її голову собі на плече, поки вона ридала:

— Я знаю. Вибачте. Але...

Вона випросталася, заговорила рішуче.

— Мені страшенно соромно за цю справу з Локертом. Соромно прямо наскрізь. Я не можу цього витримати! Семе, я хочу негайно виїхати з Англії. Я не можу залишатися в цій країні з цією людиною, думаючи, що він тут сміється наді мною. Інакше я попрошу вас вийти і застрелити його, а закон тут такий упереджений! Я хочу уїхати у Францію. Негайно!

— Але, божечки, Френ, мені подобається ця країна! Я пізнаю Лондон. Мені тут подобається. Франція буде такою чужою.

— Саме так! Я хочу, щоб так і було! Я хочу почати все спочатку. Я більше не буду робити з себе дурня. О, Семе, любий, давайте втечемо, як двоє школярів, взявшись за руки! І подумайте! Яка радість бачити блакитні сифони, бріюші, кіоски, червоні шарфи, червоні плюшеві сидіння попід стінами і товстих касирок! І чути "B'jour, M'sieu et Madame", як кажуть, коли виходиш з магазину — як маленький дзвіночок! Поїхали!

— Гаразд, я мав намір побачити тут кілька літакобудівних заводів. До того ж, у мене мала бути зустріч...

За чотири дні вони були в Парижі.

* * *

Пароплав, що ходив через Канал,* здавався йому хортом — маленький, стрункий, потужність якого очевидна в його присадкуватій товстій трубі. Захоплення від морських подорожей, яке він знайшов в Атлантиці, знову повернулося до нього на вузьких трапах між палубами, що вказували на швидкість у їхньому різкому вигині до носа. Коли він посадив Френ у крісло на шлюпочній палубі, серед купи снобістського білявого багажу, він зісковзнув до бару.

У корабельному барі, у будь-якому барі будь-якого корабля, хоч би яким маленьким він був, панує життєрадісність, невідома деінде в темній і Методистській долині життя. Тут панує затишна безпека, як в англійському шинку, з навіюванням пригод, коли хвили мерехтять повз ілюмінатори, коли ви роздумуете про пасажирів — чоловіків, що прибувають з Китаю, Бразилії та Саскачевану, чоловіків, що їдуть до Італії, Ліберії та Сіаму. Піднімаючись на борт, щоб приєднатися до Френ, Сем забув про свій жаль за Англією в передчутті Континенту, і це передчуття не покидало його навіть тоді, коли він слухав на палубі, властиву перетинаючим Канал, розмову між зрілим вікарієм з Вілтширу, його тіткою та близькою подругою його тітки, пані Іллінгворт-Доббс:

— О так, більшість часу ми проведемо у Флоренції.

— Ви зупинитеся у "*Stella Rossa ancora una volta*"?

— Ні, я серйозно думаю, що ми зупинимося у пансіонаті пані Браун-Блотер. Ви знаєте, ми завжди зупинялися в "Стелла Росса", але це насправді занадто обурливо. Минулого року вони почали брати додаткову плату за чай!

— Доплату? За чай?

— Так. А колись там було дуже гарно! Гостями були знайомі люди. А тепер там повно євреїв, американців, неодружених пар і навіть німців!

— Жахливо! Але Флоренція така мила.

— Чарівна!

— Така мистецька!

— Так, така мистецька. І сер Вільям знімає там віллу на сезон.

— Стверджую, вам буде весело.

— Sì, sì! Sarà una cosa veramente — е-е — насправді чарівна. Сер Вільям *так* любить мистецтво. Там майже як удома, коли він там. *І я точно чула від пані Браун-Блотер, що вона не бере додаткової плати за чай!*

* * *

Сем забув про перспективу Континенту, повного пань Іллінгворт-Доббс; він навіть забув, у енергії швидкості пароплава, роздратування Френ через те, що човен багато йде то вгору, то вниз, у чому вона, здавалося, відчувала, що це він винен. Ніс корабля ударяв по хвилях, наче броньований кулак. Там було якраз достатньо руху, щоб показати, що він справді в морі, і, покинувши англійський берег і потрапивши на свіжий вітер, вони пропливли повз іноземні судна: французький пароплав, що хитався вгору по Каналу, з м'ясистими маленькими матросами у смугастих фуфайках, що махали їм руками, німецький каботажний корабель, голландський Ост-Індіанський, що качався крізь виблискуючий на сонці приплив.

Матроси, які проходили повз їхні шезлонги, офіцери на містку — всі вони були такі міцні, з обличчями кольору червоного дерева, такі надійні, такі британські.

Повз них пройшов чоловік з довгими світлими вусами і моноклем. Френ наполягла, що це був Томас Кук із "Синів".*

— А як виглядав Карл Бедекер?* — запитала вона і зробила припущення. Невисокий, з короткою квадратною каштановою борідкою і окулярами в подвійній товщині, крізь які він розглядав меню, зруйновані храми і вивіски з написом "*Roma 3 chilometri*".

— Так, а як виглядає пан Бесс? А брати Хейг? Цікаво, чи вони схожі на братів Сміт? — сказав Сем і додав: — Боже, Френ, я насолоджуюся цим!

Потім він побачив бліду лінію, яка була берегом Франції.

Але він потупцював на корму, щоб озирнутися на Англію. Йому здавалося, що він бачить тінь її скель. Безсумнівно, він бачив далекий берег із хмар, але він уявляв собі прохолодні і привабливі пагорби, привітні криві вулички, благоприємні обличчя.

"Англія! Можливо, я більше ніколи її не побачу.... Френ і Локерт забрали її у мене Але я люблю її. Америка — моя дружина і дочка, а Англія — моя мати. А ці дурні

говорять про можливу війну між Англією та Америкою! Якщо вона коли-небудь настане... Я думав, що Дебс* був дурнем, коли сів у в'язницю на знак протесту проти війни, але тепер я краще розумію, що він відчував. "Якщо я забуду тебе, Англіє, нехай моя правиця забуде її майстерність, якщо я не згадаю тебе, нехай мій язик прилипне до піднебіння мого". Як там було в каплиці? А, так: "Якщо я не віддаю перевагу Єрусалиму — Лондону — над моєю головною радістю"! Що ж. Я ніколи не міг віддати перевагу Англії перед Америкою. Але поруч з Америкою — о, Господи, як би я хотів там залишитися! Додсворти були в Англії три тисячі років, можливо, а в Америці лише триста".

— Англія!

Потім він нетерпляче повернувся у бік Франції.

Вони пробралися в гавань, повз хвилеріз з крихітними маяками, поштовхалися по грубому кам'яному пірсу, побачили рекламу дивних напоїв чужою мовою, і їх заповнили маленькі, крикливі носії у синіх куртках; почули, як діти розмовляють французькою, наче природною мовою; і вперше в житті Семюел Додсворт опинився в обіймах справжньої Іноземної Країни.

РОЗДІЛ 12

Сем залишався спокійним серед божевілья Детройтського Автомобільного Показу; він продирався крізь тисняву новорічної ночі на Бродвеї, просто відмахуючись від яскравих молодих людей з ріжками та лоскотливими пір'ям; але на митниці в Кале він був приголомшений. Носії несамовито вигукували щось на кшталт "атонсьйон", проходячи повз гори багажу; пасажери товклися на низькій багажній платформі; митні інспектори здавалися Сему холоднокровними і ворожими; всі вони репетували, верещали і волали, як йому здалося, на чомусь, що не було жодною мовою взагалі; і він згадав, що в його меншій сумці було чотириста цигарок.

Носій, який взяв їхні валізи на пароплаві, вигукнув щось схоже на "катраван дьюс" — Френ сказала, що це означає, що він був Носієм Номер Дев'яносто Два. Потім Катраван Дьюс несподівано зник разом з їхніми речами. Сем знав, що все було гаразд, але не вірив у це. Він запевняв себе, що французький носій не більш вірогідний крадій їхніх валіз, ніж червоний кашкет на Великому Центральному,* але він був цілком упевнений, що Катраван Дьюс вкрав їх. Звичайно, він міг би замінити все без особливих витрат, крім прикрас Френ, але... Чорт забирай, як би йому не хотілося втратити свої старі червоні капці...

Він був розчарований таким млявим фіналом, коли побачив Катравана Дьюса в митному залі біля свого ліктя, який, сяючи в маленькій борідці, проштовхнув убік найважливіших пасажирів, щоб ті спустили свій багаж на платформу для огляду.

Сем пишався французькою мовою Френ (зі Стретфорда, Коннектикут), коли інспектор у кашкеті сказав щось зовсім незрозуміле, а вона відповіла щось схоже на "рі-ен". Він відчув, що вона була вченою; він відчув, що він не навчений і заіржавілий; він захоплено залежав від неї. А потім він відкрив меншу сумку, і перед інспектором постали чотириста цигарок.

Інспектор виглядав враженим, він роззявив рота, розкинув руки і запротестував в ім'я свободи, рівності, братерства та відшкодування збитків. Френ спробувала відповісти, але її французька спіткнулася і впала, і вона повернулася до Сема, вся її повітряна компетентність зникла, і заволатала:

— Я не розумію, що він говорить! Він... Він говорить на patois!*

На її заклик Сем раптом став компетентним, готовим зустрітися з усім європейським Континентом, з усіма відповідними поліцейськими, законами, судами та пенітенціарними установами.

— Слухай! Я когось знайду! — запевнив він її, а митному інспектору, який тепер виголошував французьку версію промови Патріка Хенрі,* зауважив:

— Одну хвилину! Не кип'ятіться!

У нього виникла ідея знайти англійського вікарія, якого він слухав на пароплаві на Каналі. "Цей хлопець, здається, знає європейські мови". Він продирався крізь натовп, ніби робив тачдаун,* і побачив на кашкеті три золоті слова "Америкен Експрес Компані". Чоловік з "Америкен Експрес" широко всміхнувся і підскочив так, ніби це не аби-хтось, а сам пан Семюел Додсворт з "Ревелейшн Мотор Компані" запропонував:

— Чи не могли б ви прийти і трохи попрацювати перекладачем для мене?

Сем відчув, що на якусь мить він став паном Семюелем Додсвортом, а не чоловіком Френ Додсворт..... І на якусь меншу мить він визнав, що, можливо, був зухвалим якні Марка Твейна і Бута Таркінтона.* І він не зміг успішно вибачитися за це.

Співробітник Америкен Експрес побачив їх чекаючими на потяг, (дуже похмурого, високого й шиферного потяга, як здалося Сему); він не дозволив Сему дати носильнику достатньо чайових, щоб той посадив його в купе. І ось Сем і Френ залишилися самі в купе, знову в безпеці до самого Парижу.

Сем хихикнув:

— Схоже, гадаю, мені доведеться вивчити французьку мову заради двох фраз: "Скільки?" і "Йди до біса". Але ж... Мила! Ми ж у Франції, в Європі!

Вона посміхнулася йому, простила його і навіть не дорікнула йому за його американізм. Вони сиділи, взявшись за руки, і були щасливі, як ніколи з того дня, коли відпливли з Америки. Їх радувало все: батарея червоних і золотих пляшок на столі за обідом, вправність, з якою офіціант нарізав ріжок морозива, загадкова вдова, яка намагалася підчепити загадкового француза, що поєднував картатий костюм і червону краватку з квадратною чорною бородою — з такою бородою, як пробурмотіла Френ, що варто було перетнути Атлантику, щоб побачити її.

* * *

Його однаково стимулювала "чужорідність" людського видовища, що миготіло повз вікно їхнього купе, — жінки, що керували воловими возами, містечка з тротуарними кафе, жахливі нові будинки з жовтої цегли поміж горбистими шарами каменю, в червоному будівельному розчині... і відсутність "чужорідності" в самій землі. Якось було не зовсім правильно, що французькі дерева і трава мають бути такого ж зеленого кольору, французька земля — такого ж коричневого, французьке небо — такого ж

блакитного, як у такій природній, правильній країні, як Америка. Після тісних огорожених полів Англії широкі рівнини Пікардії, зелені від наближення квітня, здавалися йому надзвичайно схожими на прерії Іллінойсу та Айови. Якщо це було трохи розчаровуючим, не зовсім правильним і пристойним після того, як він вирушив у таку довгу й дорогу подорож, все ж він був задоволений тим почуттям визнання, яке є одним із найневинніших і найегоїстичніших людських розваг, це відчуття розуміння та оволодіння спостереженням. Він був так само радий, як нікому не відомий з бічної вулиці, коли бачить у своїй газеті ім'я знайомої людини.

— Я насолоджуюсь цим, — сказав Сем.

Він звик "вимірювати" американські міста; він міг дивитися з вікна пульмана на Каламазу* чи Титус Сентер і вгадувати чисельність населення з точністю до десяти відсотків. Він міг, і часто це робив; його зачаровували будь-які цифри, і протягом двадцяти років він намагався переконати Френ, що немає нічого загалом негідного в тому, щоб запам'ятовувати чисельність населення, площі, відсоткове співвідношення класів і середній термін служби шин. Він непогано здогадувався про розміри британських міст; його нічого не дивувало в Англії, коли він пережив шок, побачивши листонош у кумедних капелюхах і таксі, швидкість яких була не вищою за нейтральну. Але в Парижі, коли вони, наштотхуючись, ковзаючи, мчали від Gare du Nord* до готелю, він не міг зрозуміти, що саме він бачить.

Френ досить чітко висловилася з цього приводу. Вона напів встала в таксі, кричачи:

— О, погляньте, Семе, погляньте! Хіба це не чарівно! Хіба це не захоплює! О, милі кумедні маленькі "цинки"!* І реклама "Куантро", замість жувальної гумки! Ці високі білі будинки з голими фасадам! Всі такі галасливі, і в той же час такі веселі! О, я це обожнюю!

Але для Сема це був фільм, знятий у божевільні; це був землетрус з виверженням вулкану і телефонним дзвінком, що дзвонив одразу після того, як він заснув; це були спалахи блискавок і свист пари, екстрені випуски газет і війна.

Їхнє таксі, ледь не зачепивши омнібус, заїжджає за його задню платформу. Поліцейський, абсурдно маленький, з абсурдним білим кийком. Два священики за келихами пива в кафе. Скрізь сріблясто-сірий колір, замість лондонського золотисто-коричневого. Дві абсолютно голі гіпсові дами, що підтримують балкон п'ятого поверху. Купа низькосортних килимів перед крамницею, а поруч француз, який виглядає цілком задоволеним своєю маленькою торгівлею, замість того, щоб тужити в універмазі навпроти і відчувати провину, як це було б у Нью Йорку, Чикаго чи Zenіті. Риба. Хліб. Борода. Бренді. Артишоки. Яблука. Офорти. Риба. Смердючий на вигляд провулок. Розкішний широкий бульвар. Круглі бляшані споруди, про призначення яких він не наважувався підозрювати і які дали йому шокує нове уявлення про латинську пристойність і про респектабельних і, безумовно, бородатих панів, які кидалися до них. Багато книжок, зв'язаних у тонкому на вигляд жовтому папері. Безперервне, нервово, дратівливе, збудливе "ква-ква-ква" маленьких нервових автомобільних клаксонів. Будівлі, які у своїй невиразності здавалися чомусь вищими за американські хмарочоси,

вдесятеро вищі. Крихитний, насуплений, привабливий фасад будинку, що нагадував про Французьку революцію і божевільних жінок у червоних беретах і спідницях-кіртлах. Справжній художник (вирішив Сем), істота з рудою бородою, крилатим чорним капелюхом і плащем, з обклеєною мармуровим папером текою під пахвою. Жінки пліткують, сміються, засуджують, прощають, сміються. Чудові громадські будівлі, солідні, як Гібралтар. Не пропускання ще одного таксі, і найпрекрасніша лайка обох шоферів...

— Це, безперечно, жваве місто. Але, як на мене, тут не дуже добре регулюють дорожній рух, — сказав Семюел Додсворт, і його голос звучав особливо глибоко і урочисто, тому що він був особливо розгублений і боязкий.

Саме у готелі "Дві Півкулі і Діжон" він зміг відновити те приємне володарювання, з яким (як він сподівався) йому вдалося справити враження на Френ на митниці в Кале. Помічник управляючого готелем чудово розмовляв англійською, і Сем ніколи не був у повній розгубленості, якщо його опонент був порядним і говорив зрозумілою мовою.

Люсіль МакКелві з Зеніту сказала Френ, що "Півкулі" — це "такий гарний, тихий готель", і Сем забронював номер з Лондона телеграфом. Сам би він, без сумніву, зареєструвався і покірно зайняв би будь-який номер, який йому надали. Але Френ наполягла на тому, щоб побачити їхній номер, і вони побачили, що це була сира, уся якась поцяткована квартира з видом на безсонячне внутрішнє подвір'я.

— О, це зовсім не підходить! — заволатала Френ. — У вас немає нічого пристойного?

Помічник управляючого, вільно володіючий мовою француз, який приїхав з Румунії через Алжир, оглянув їх з ніг до голови з тим презирством, незрівнянним і гнітючим презирством, з яким помічники управляючих ставляться до іноземців у перший день їхнього перебування у Парижі.

— У нас вже все зайнято, — пирхнув він.

— У вас більше нічого немає? — запротестувала вона.

— Ні, мадам.

Це були слова, але мотив звучав так: "Ні, ви, іноземні зануди, вам ще пощастило, що вас взагалі сюди пустили, цікаво, чи ви справді одружені, я на це не зважатиму, але я не терпітиму ніякого зухвальства від янкі!".

Навіть зарозуміла Френ була налякана і сказала лише:

— Що ж, мені це не подобається...

І тут знову з'явився Семюел Додсворт.

Його знання про паризькі готелі та їхніх помічників управляючих були обмежені, але його знання про зухвалих працівників були величезні.

— Ні, — сказав він. — Не годиться. Нам це не подобається. Ми пошукаємо в іншому місці.

— Але ж мсьє замовив цей номер!

Інтернаціоналіст і провінціал люто подивилися один на одного, і саме помічник управляючого опустил очі, виглядаючи збентеженим, коли лапи Сема стиснулися, а потилицю йому закололо від бісівського гніву.

— Дивіться на мене! Ви ж знаєте, що це гнила діра! Хочете покликати управляючого... боса, чи як ви його там називаєте?

Помічник управляючого знизав плечима і залишив їх, холодно і швидко.

Сем мовчки важко спустився поруч із Френ до їхнього таксі. Він наглядав за перезавантаженням їхнього багажу і жорстоко роздавав чайові кожному, кого вдавалося виманити з готелю.

— "Гран Універсель!" — прогарчав він водієві таксі, і той, здавалося, зрозумів його французьку.

У таксі він пробурчав:

— Я ж казав, що мушу вивчити французьку, щоб казати "Йди до біса".

Тиша; потім він розмірковував:

— Я радий, що ми вибралися звідти. Але я залякав того бідолашного щура клерка. Брудний трюк! Вибачте! Я втричі більший за нього. Красти цукерки у дитини! Брудний трюк! Тепер я розумію, чому вони зляться на таких американців, як я. Вибачте, Френ.

— Я вас обожнюю! — сказала вона, і він став дещо здивованим.

У готелі "Гран Універсель" на вулиці Ріволі вони знайшли приємний номер з видом на Тюїльрі, і двадцять разів на годину, розпаковуючи речі, Френ підбігала до вікна, щоб полюбуватися Парижем, Казановою серед міст.

* * *

Їхня вітальня здалася йому дуже зухвалою й жіночною завдяки обшитим панелями стінам, покритим шовковистою жовтою парчою, тендітним стільцям, оббитим сріблястими та лимонними смугами. Навіть грандіозна рубінова шафа була легковажною, а камін був із яркого й досить непристойного рожевого мармуру. Він відчув, що це кімната легковажна, кімната для гріха у вечірньому вбранні. Весь Париж був таким, вирішив він.

Потім він вийшов на оздоблений залізний балкон і подивився праворуч, на площу de la Concorde та початок Champs Elysées із Палатою Представників на іншому березі Сени. Він раптом замовк, і він побачив інший Париж, величний, відсторонений, сірий від історії, вічно тихий у серці, незважаючи на весь його поверхневий галас.

Під квакання автомобільних клаксонів він почув похмурий гуркіт. Він чув сурми Наполеона, який врятував Європу від дрібних принців. Він чув, навіть не знаючи, що чув їх, гармати імператора, який був революціонером. Він чув те, про що Семюел Додсворт не здогадувався, що він чув або коли-небудь міг почути.

— Оце так, Френ, гадаю, це місто, існує тут вже дуже давно, — поміркував він. — Це місто багато знає, — сказав Семюел Додсворт із Зеніту. — Так, воно багато знає.

І, трохи сумно:

— Якби я хотів знати!

* * *

Існує багато Парижів, які так само мало пов'язані один з одним, як Ліон з Монте-Карло, як Бек-Бей з пшеничними полями Дакоти. Є Париж мандрівників: дюжина готелів, дюжина барів і ресторанів, більше американських, ніж французьких; три

брудних ревю; три залізничні станції; Café de la Paix; Ейфелева вежа; Триумфальна арка; Лувр; магазини суконь, парфумів, взуття зі зміїної шкіри та шовкових піжам; прикрі манери паризьких таксистів; і танцювальні зали Монмартру, де товсті, з рожевими голими черепами американські покупці жіночої білизни напиваються підробленого, але непомірно дорогого шампанського, аж до того, що надягають гостроверхі паперові капелюхи, розкидають конфетті, уявляють себе Великими Коханцями і взагалі забувають про свою нещасливу долю.

Студентський Париж, навколо Сорбонни, дуже видовищний і стабільний. Париж фальшивих митців, дуже літературний, п'яний і сповнений теорій. Париж справжніх митців, прихований, зайнятий і мовчазний. Париж космополітів, які снідають у "Bois", п'ють чай у "Рітці" та читають світські колонки, де повідомляють, хто був помічений за обідом з принцесами у "Сіро" — тобто Париж, чия головна радість полягає в тому, що вони вищі за туристів.

Також повідомляється, що існує Париж, який населений ніким, окрім трьох мільйонів французів.

Кажуть, що в цьому невідомому Парижі живуть бухгалтери, електрики, трунарі, журналісти, дідусі, бакалійники, собаки та інші істоти, такі ж неромантичні, як і люди на Батьківщині.

Переважну частину всіх, окрім цього останнього Парижа, складають американці.

Париж — одне з найбільших і, безумовно, найприємніших сучасних американських міст. Це радісне місто, і його головна радість — у його ревнощах. Кожен мешканець змагається з усіма іншими у знанні французької мови, музеїв, вина та ресторанів.

Різноманітні касти, кожна з яких дивиться зверхньо на касту, що стоїть нижче, прагнуть до цього порядку: американці, які дійсно роками живуть у Парижі і пов'язані шлюбами з французькою знаттю. Американці, які давно проживають у Парижі, але не пов'язані зі знаттю. Американці, які провели в Парижі рік — ті, які провели три місяці — два тижні — три дні — півдня — щойно приїхали. Американець, який провів у Парижі три дні, так само насмішкувато ставиться до того, хто приїхав на півдня, як американець зі значними французькими родичами — до бідолахи, який живе в Парижі роками, але приїхав туди лише заради комерції.

І всі вони без винятку говорять про обмінний курс.

І всі вони дуже схожі, і всі здебільшого сумують за домівкою.

Вони наполягають на тому, що не можуть жити в Америці, але, за винятком десятої частини з них, які дійсно акліматизувалися в Європі, вони настільки спрагли до американських новин, що передплачують домашню газету з Кіюкака,* Нью Йорка чи Поттсвілля, і їхнім єдиним великим днем щотижня є день прибуття американської пошти, на яку вони налітають з криками:

— Гей, Меймі, послухайте це! Вони збираються поставити нову котельню в школі Лінколна.

Вони знають так само добре, як і сестра Луїза вдома, коли буде закінчено розширення Вашингтонського проспекту. Вони можуть демонстративно переглядати

щодня "Le Matin" або "Le Journal", але паризькі видання "Нью Йорк Гералд" і "Чикаго Тріббюн" вони читають урочисто, кожне слово, від перших шпальт — "Конгрес розслідує витрати на вибори" і "Плани трансатлантичних авіалайнерів" до "Новин американців у Європі" з повідомленнями про те, що пані Вітні Т. Ауерштайн зі Скрентона розважала Гехаймрат і ффрау Бопп за обідом в "Брістолі", і що панна Мері Мінкс Мітон, письменниця і лектор, прибула до готелю "Pédauque".

Кожна з цих каст поділяється відповідно до того, кому більше до вподоби розумне суспільство чи суспільство настільки піднесене, що воно не потребує розуму, суспільство низьких барів і пияцтва, суспільство ділової експлуатації чи, що найважливіше, суспільство простого байдикування. Щасливий той, хто може повністю приєднатися до однієї з цих клік; він може знайти групу фанатиків і, випиваючи, скупляючись чи займаючись мистецтвом, бути оточеним чудовими товаришами з взаємною підтримкою.

Але Сему Додсворту не пощастило, бо його дружина прагнула поєднати вишуканість з увагою до мистецтва, тоді як він сам віддавав перевагу підприємництву та низьким барам.

* * *

Попри всю перевагу Френ в "огляді визначних пам'яток", спочатку їм було самотньо в Парижі, і Сем зміг затягнути її в усі місця, згадані в путівниках. Вони танцювали у "Zelli", піднімалися на Ейфелеву вежу, і її ледь не нудило по кутках, тричі ходили до Лувру, а одного разу він заманив її до бару "Нью Йорк" на віскі з содовою і завів жваву розмову з незнайомим чоловіком про лижі та Бронкс. Вона виявляла ще більше завзяття, ніж він, у пошуку нових маленьких ресторанчиків — він був би задоволений повертатися щовечора в ті місця, де він підкорив офіціантів і вивчив винну карту.

І, що цікаво, він насолоджувався галереями та виставками картин більше, ніж вона.

Френ достатньо читала про мистецтво, щомісяця переглядала студійні журнали і знала кожну галерею на П'ятому проспекті. Але живопис, як і вся "культура", був для неї цікавий лише тим, що прикрашав її соціальний статус. У книжках оповідань, що повторюють традицію Марка Твейна, американська дружина досі водить чоловіка до галерей, звідки він намагається втекти; але насправді уява Сема була набагато більше наелектризована блакитним снігом, золотими плечима та динамічними трикутниками, ніж уява Френ. Напевно, він би відмахнувся від розмитості імпресіонізму та джазової математики кубізму, але так сталося, що улюбленим художником саме в цю хвилину був якийсь Робінофф, який створював інтер'єри, пронизані неспокійним сонячним світлом, що кидається між ламелами венеціанських жалюзі, або вражаючими сонячними променями, що б'ють у сутінки лісу, і на них (в той час як Френ нетерпляче хотіла перейти до чаювання) Сем дивився довго і задоволено, затамувавши подих, ніби відчуваючи запах спекотного сонця.

На кожному етапі Френ була настільки ж непередбачуваною щодо "огляду визначних пам'яток", як і щодо симпатії до його комерційних партнерів. Одного разу вона була настільки безсоромною, що її застали з неприхованою туристичною ознакою

— червоним Путівником, а наступного дня вона навіть не посиділа з ним у тротуарній кав'ярні — в "Napolitain" чи "Closerie-des-Lilas".

— Але чому ні? — запротестував він. — Найкраще місце, щоб побачити, як повз нас проходить світ. Всі туди ходять.

— Розумні люди не ходять.

— Ну, я не розумний!

— Ну, а я розумна!

— Тоді ви маєте бути достатньо розумною, щоб не зважати на те, що думають інші!

— Можливо, я і Але я не хочу, щоб мене бачили сидячою з купою екскурсантів у дощовиках.

— Але ж ви вчора сиділи у кафе, і вам це подобалося. Пам'ятаєте жебрака, який співав...

— Так! З мене досить! О, якщо ви хочете йти і сумувати за своїми дорогими американськими товаришами-туристами, то неодмінно йдіть, мій дорогий Семюеле! А я піду до "Crillon" випити пристойного чаю.

— І сумувати за дорогими американськими туристами, які виявилися багатіями!

— Вам обов'язково завжди сваритися зі мною через те, що я хочу робити те, що хочу? Я ж не заважаю вам сидіти на тротуарах. Не йдіть в "Crillon"! Йдіть в один з ваших улюблених американських барів, якщо хочете, і заведіть там знайомство з купою п'яних підприємців...

Вони пішли на компроміс, пішовши до "Crillon".

Він дивувався з того, що вона вважає своїм обов'язком бути фешенебельною в очах обраних людей, які не знають про її існування. Він міг зрозуміти, коли в Зеніті вона, можливо, отримувала людське задоволення від того, що була більш снобістською за матрону через дорогу, в стародавньому спорті "виставлятися перед сусідами". Він був не праведно задоволений, коли побачив, що вона одягнена краще, ніж її близька подруга і ненависна суперниця, Люсіль МакКелві.

— Розумничка, — вигукнув він, — ви були найкраще вбраною дівчинкою серед усіх!

Але чому Френ має хвилювати, що незнайома паризька аристократка, яка проїжджає в кареті, одного дня побачить їх, що задоволено сидять у кав'ярні, і насупить на них брови?

Він визнавав, що спокійна і класична Place des Vosges з Carnavalet Museum, можливо, більш вишукана, ніж бар "Чикаго" у Пета; що caneton pressé може бути вишуканішою їжею, ніж кукурудзяні оладки в "Саванна Гриль".

"Але, — терзався він, — чому ви не можете насолоджуватися і тим, і іншим — якщо вам це *підобається*? Нас ніхто не наймав, щоб ми приходили сюди і були стильними! Ми не маємо ніякого обов'язку! Вдома, можливо, і був закон, який забороняв би нам розважатися так, як ми хочемо, але тут його немає!"

"Мій любий Семе, це питання збереження самоповаги. Це як той англієць, який, опинившись на самоті в джунглях, завжди перевдягається до обіду".

"Так, я читав про нього! По-перше, він, мабуть, цього не робив, а по-друге, якщо й

робив, то був бовдуром! Я завжди так і думав."

"Ви це можете! Ви не можете зрозуміти, що це для нього означало..."

"Що ж, якщо все, що стояло між ним і втратою самоповаги — це сильно накрохмалена манишка, то, мабуть, він міг би не зважати на це! Якщо я не можу поважати себе у фланелевій сорочці, я готовий зістрибнути з причалу і..."

"О, ви просто не можете зрозуміти!"

* * *

У Зеніті у них ніколи не було часу, щоб приділяти серйозну увагу сваркам і побутовій вульгарності. Цілими днями він був в офісі, вечорами вони бачилися з іншими людьми, а в неділю був гольф і зустрічі з родичами. Тепер у них було вдосталь часу, як для сварок, так і для інтимного та авантюрного щастя разом. Одного дня вони сперечалися — і робили це нескінченно, бо сварилися не через якусь конкретну річ, а через відмінності в їхніх життєвих філософіях; наступного дня вони йшли (і іноді вона була достатньо простою і веселою, щоб дозволити йому нести бутерброди в кишені) досліджувати ліс Фонтенбло, і вони сміялися, гуляючи гаями, що тремтіли від квітня.

Він починав пізнавати її і, іноді, потроху, самого себе.

* * *

Він небагато бачив французів окрім готельної прислуги, офіціантів, крамарів, але те, що він бачив, те, що він бачив на поверхні французького життя, спантеличувало його. Багато мандрівників у подібних випадках зганяють свою розгубленість в обурення і проклинають всю націю як тривіальну і божевільну. Але в Сема було вперте бажання вникнути в суть будь-якої ситуації, з якою він стикався. Він не був з тих, хто розважається новинками, влаштовує сцени, збирає цікавих людей, навіть надмірно захоплюється подорожами, але як тільки його втягувало в щось нове, він хотів зрозуміти це, і в ньому з'являвся відтінок смирення, глибоке і тверде визнання власного невігластва, коли він не міг зрозуміти.

І він не міг зрозуміти цих французів.

Він спостерігав за ними в кав'ярнях, в театрі, в магазинах, в потягах до Туру і Версалю. Як вони могли сидіти, спокійнісінько, граючи в доміно або розмовляючи, над нічим більш спокусливим, ніж склянки кави (і чому вони пили каву саме в склянках, а не в чашках)?

Їм так подобалося розмовляти. Про що, в біса, вони говорили годину за годиною? Як вони могли це витримати, не маючи чим зайнятися?

Чому біля будинків було так мало газонів? Як сталося, що найреспектабельніші старі пари, сріблясті дідусі та зігнуті маленькі бабусі, ввечері охоче відвідували звичайнісінькі кав'ярні, тоді як їхні аналоги на батьківщині вважали салон, кафе, останнім притулком огидного? Він бачив, як французи були привітні в крамницях, як сяяли на немовлят у Люксембурзькому саду, як дружно сміялися, прогулюючись вулицями, і вирішив, що вони є душею доброти. Він бачив, як француз насупився на американських варварів за те, що вони посміли увійти в його заповнене на чверть залізничне купе, він чув, як Френ жорстоко засуджувала нещодавно усміхнена, пишна,

чиста, здорова продавщиця, коли Френ наполягла на тому, що з неї взяли на десять сантиметрів більше за хімчистку пари рукавичок, і він вирішив, що французи грубі і злі до ненависті... і що його Френ отримує задоволення від суперечок, що його трохи турбувало.

Він побачив Лувр, шовки в крамницях на Place Vendôme, ошатність їхньої власної квартири в готелі "Гран Універсель" і вирішив, що французи мають найкращий смак у світі. Він бачив універмаги з їхніми жахливими вітринами з латунними рамами, вітринами з рибою та птицею і олеографією "Маркіза в саду", буфетами з різьбленими дерев'яними кульками, стільцями, які були ще більш яскравими, ніж незручними; він побачив у гордовитому Parc Monceau імпортні руїни; він побачив інтелігентних на вигляд французів, які хихотіли над непристойними листівками та вічними, незмінними фотографіями оголених молодих жінок у "Vie Parisienne" та "Le Rire"; і він вирішив, що французи не мають жодного смаку.

Але за всіма його рішеннями стояло рішення, що Сем Додсворт ніколи не буде ніким іншим, окрім здивованого чужими звичаями, в той час як Френ, можливо, так захопиться ними, що їхні товариські відносини будуть зруйновані назавжди.

РОЗДІЛ 13

Сем доволі звик до ньюйоркських готелів, і йому доводилося іноді проводити дві ночі в літніх заїжджих дворах Північного Мічигану, Мейну, Беркширу. Але він ніколи не знав про існування процвітаючих біженців від життя, які роками чіпляються за готелі та пансіонати, матерями яких стають покоївки, батьком — консьєржі, а друзями — лише офіціанти, якщо вони знаходять офіціантів достатньо добрих і ледачих, щоб бути терплячими до їхньої жаги попліткувати.

І йому це не подобалося.

Він почувався так, ніби жив у Будинку для Літніх Людей. Увага прислуги змушувала його відчувати себе старим; ліфтер дратував його, беручи його попід руку, щоб допомогти вийти з ліфта, який зупинився в дюймі над підлогою; паж у вестибюлі дратував його, крутячи обертові двері — і зазвичай крутив їх так майстерно, що одне лезо ледь не зачепило Семового носа; метрдотель дратував його, запитуючи, ніби Сем ніколи не чув про меню: "Трохи супу сьогодні ввечері, містере Семюелс?", і найбільше його дратували офіціанти, які щоранку дивувалися, що він забажав яєчню на додачу до континентального сніданку, які метушилися з ножами та виделками, штовхали стільці та вихоплювали приємний мотлох із газет, простягали серветку, наче він був надто слабкий, щоб підняти її самому.

І все ж він залежав від них. Хоча Френ тепер багато читала щоденну газету "Matin" і знала все про художні виставки та години початку театральних вистав, їй доводилося звертатися до високого і поблажливого консьєржа за інформацією про те, яким поїздом їхати до Версаля... де купити капці... хто найкращий американський дантист... скільки коштує лакований японський портсигар... чому двійка "Mathilde et Cie" не доставили вечірню хустку, яку обіцяли сьогодні вдень, і яка загальна репутація "Mathilde et Cie" щодо доставки речей і завищених цін?

Він глибоко занурився у сприйняття готелю як свого природного житла, як в'язень занурюється у сприйняття в'язниці. Зараз його не турбував хитромудрий шлях від ліфта до їхнього номера — праворуч, різкий поворот праворуч, поворот ліворуч біля запиленої старої скрині з червоно-зеленими смугами, яка, здавалося, стояла там у коридорі вічно, потім сьомі двері ліворуч — двері з довгою подряпиною під ручкою. Він змирився з цим, як будь-який інший селянин змирився з довгою дорогою до своєї хати, темною і безглуздою, виснажливою до знемоги втомлених ніг. Його більше не дратував занадто ажурний і загалом надто латунний та легковажний вигляд французького ліфта; він дізнався, що підйомник — це "lift", або "ascenseur", або взагалі майже все, що завгодно, окрім "elevator"; він дізнався, що дзвінок для обслуговування номерів ніколи не працював і що найкращий спосіб викликати офіціанта — стати у дверях і проревіти: "Гарсон"; і він дізнався, що пан Семюел Додсворт, якого колись приймали з певною пошаною в Головній Конторі "Ревелейшн Мотор Компані" в Зеніті, мав тут щастя, коли грецькі черевики кивнули йому в коридорі.

Він навіть звик жити в умовах браку приватності, як мавпа в зоопарку. Згодом він міг без сорому сидіти і читати паризькі видання американських газет у старомодному вестибюлі готелю — він ходив туди щодня, незважаючи на те, що мав власну вітальню, з потайною, ніколи не визнаною надією, що одного дня його впізнає і забере хтось із американських емігрантів. Вестибюль був сучасним: маленькі й огидні столики, вкриті гравійованою міддю, фонтан з Нептуном, якого неможливо відрізнити від будь-якого іншого мармурового надгробка, і кількість коктейлів, які щодня о п'ятій годині випивалися молодими леді, що розмовляли чиказькою говіркою з дуже вдалою імітацією французького акценту. Але сучасність вестибюлю не торкнулася нових стільців; вони були з червоного і золотого плюшу, зроблені делікатно і цнотливо з антимакассарами,* і виглядали так, ніби їх посвятив Наполеон III.

Сему було нелегко звикнути до читання у вестибюлі, до прикрашання свого розуму публічно. Він звик до комунізму клубів, але там ніхто ні на кого не звертав уваги. У вестибюлі нікому не було чим зайнятися, окрім як звертати на себе увагу. Витріщалися, і завжди невдоволено. Англійські мати і дочка, які були найбільш винятковими і найбільш ображеними на незнайомців, якраз і були тими людьми, які проводили найбільше часу у вестибюлі, будучи винятковими і ображеними. Французький провінційний магнат, який прибув саме того ранку, був саме тією людиною, яка з найбільшим роздратуванням дивилася на такого ветерана, як Сем, що оселився тут на цілих два тижні, Сем роздратував його, коли взяв сусідній стілець і пересунув його на два дюйми. І завжди були літні, трохи страждаючі відрижкою, дуже волохаті пари, які весь час ловили на собі його погляд, а потім обурювалися, бо він ловив їхні погляди.

Але вже через два тижні він міг зайти до вестибюлю, не звертати уваги на людський інвентар і шелестіти газетою майже з такою ж розслабленістю, як у своїй бібліотеці в Зеніті.

Він починав звикати до дому бездомних.

* * *

Він повільно і завжди з легким подивом відкривав для себе, що французи були людьми, навіть за стандартами Об'єднаних Держав Америки.

Він дізнався, що в деяких французьких ванних кімнатах можна мати гарячу воду, не чекаючи на гейзер. Він дізнався, що йому не потрібно було везти з Америки два десятки тюбиків своєї улюбленої (і дуже смердючої) зубної пасти — насправді в Парижі можна купити зубну пасту, мозольний пластр, ньюйоркські недільні газети, "Бромо-Зельцер", "Лакі Страйк", безпечні леза для бритви і морозиво майже так само легко, як і в Об'єднаних Державах; а чоловік, якого він зустрів у барі "У Луїджі", запевняв, що, якщо добре пошукати, то можна знайти "Бі.Ві.Діз"*

І він виявив, що французькі шофери водять краще за американців.

* * *

Він розмірковував над цим наодинці з коньяком і содовою (він навчився говорити "Une fine à l'eau de seltz", і часто офіціанти його розуміли) перед "Вебер", під час невдячної години свободи, коли Френ приміряла капелюшки.

"Чого я очікував у Франції? О, я не знаю. Смішно! Зараз важко пригадати, як я собі її уявляв. Гадаю, я думав, що тут не буде ніяких зручностей — ніяких ванних кімнат, і всі їстимуть червоне вино та равликів на сніданок, і ніяких автобусів чи комфортабельних поїздів, і ніяких коктейлів, і всі чоловіки носитимуть вощені вуса та кумедні бороди. І казатимуть: "Наймана служниця мила дівчина...о-о ля-ля..."

А потім ці молоді французи, в лондонському одязі, їдуть на "Іспано-Суїзах" зі швидкістю сто кілометрів на годину... І ви чуєте їх у "Рітці", як вони розмовляють бездоганною англійською, розповідають про англійську нержавіючу сталь, про будівництво мостів в Аргентині, про вплив Советів в Китаї та...

Напевно, мені здавалося, що весь відомий світ обертається навколо Головних Контор "Ревелейшн Мотор Компані", проспекту Конституції, Зеніту, і весь час... Вежам, соборам, алеям, і Європі байдуже, що думав Сем Додсворт про створення моделей 1928 року делфтського синього*...

Це здавалося таким важливим!

Але, зауважте, я радий, що я американець! Але...

Тоді життя було набагато простішим. Ми знали, що ми були Цим! Ми знали, що вся Європа немита і розорена, і що Америка — єдиний у світі оплот проти Більшовизму і голоду. Вони так брешуть! Ці оратори на клубних зустрічах, ці письменники в журналах! Вони кажуть нам, що жоден європеєць ніколи не грав у теніс, не навчав своїх дітей Десяти Заповідей і не будував залізниць, і що єдине, що утримує Європу від перетворення на печерну людину — це американські гроші.

Гниль!

І все ж, я ніколи не стану європейцем! Френ може... О, Френ, моя люба, ви збираєтеся віддалятися від мене? З кожним днем ви все більше зарозуміло ставитеся до мого бідного старого провінційного американізму! Ви тільки й чекаєте, коли з'явиться якийсь справді відмінний європеєць... І, їй-богу, є одна річ, яку я не витримаю — її

розповіді про те, наскільки я гірший за якогось жиголо...

Дурень! Звичайно, дівчина... Це те, чим вона все ще є; вона все ще дівчина! Трохи старша за Емілі, але не така розсудлива. Звичайно, Європа її хвилює. Вона зробила свою роботу, чи не так? Вона керувала будинком і виростила Емілі та Брента, чи не так? Я маю бути терплячим.

Але закохатися в такого нікчемного, як Локерт...

Чорт забирай! Хотів би я, щоб Діжка був тут. У нас з Френ нікого немає...

А ви все ще ухиляєтеся від відповіді, хлопче мій!

Що Сем Додсворт збирається робити з тим, що він провінційний, як степовий собака, і що йому лише п'ятдесят один рік, з шансом ще на тридцять років, і що він відкрив для себе світ...?

Нічого, мабуть! Занадто пізно. Я був би значним видовищем, чи не так, як один з тих американських комерсантів, які приїжджають сюди і намагаються приховати той факт, що вони зробили свою монету з мила або свинини... А тому вони збирають перші видання і вибачаються за те, що вони є самими собою! Але час від часу я вчитимусь сидіти отак спокійно, не відчуваючи, що мушу бути ефективним і метушитися...

Боже мій! П'ята година! Треба поспішати на зустріч з Френ!"

* * *

Але він мав одну втіху, яку йому надала дружина. Він був незручно вражений тим, що Мат'є, його постійний офіціант у готелі "Гран Універсаль", товстий, кучерявий і незграбний чоловік з дивовижно різними плямами на лацканах його костюмів, так досконало розмовляв англійською мовою.

За доброю американською традицією, Сем запитав його під час першого ж сніданку:

— Де ви вивчили вашу англійську?

Мат'є хихикнув:

— Я був п'ядь років у Тчікаго.

Мат'є розмовно був більш американцем, ніж Сем, у своїх пропозиціях щодо сніданку чи обіду, коли надто дощило, щоб вийти на вулицю, або коли надходила чудова американська пошта.

— Як щодо маленького біфштекса? — казав він з чиказьким акцентом, або: — Слухайте, босе, з Руснявії* щойно привезли чудову ікру.

Звідкись Сем повірив, що Мат'є розмовляє американською мовою.

Але на третій день, за сніданком, Френ спитала:

— Мат'є! Ви випадково не знаєте, де на Лівому Березі є кінотеатри, де показують модерністські фільми?

Мат'є витріщився.

— Pardon, Madame! — сказав він.

— Театри... сучасні фільми... кінотеатри... о, як би ви їх не називали!

Френ прослизнула через кімнату до пляшково-зелено-золотистого словника на хисткому столі.

"Le... cinématograph moderne... est-ce qu'il y a... Я маю на увазі, чи є такі на Лівому Березі?

Мат'є подивився на неї з найвищим розумінням:

— О, так. Ви запитайте консьєржа. Він скаже вам! Сьогоднішній стейк з телятини чудовий — прямо як у Тчікаго!

Коли Мат'є вийшов за телячим стейком, який сьогодні був таким чудовим, Френ прошепотіла:

— Я зробила велике відкриття! Окрім лексики, пов'язаної з їжею, Мат'є розмовляє англійською не краще, ніж ми французькою! Ми не такі вже й погані, коханий мій!

— Ви, звичайно, ні. Але я жахливо!

— Не кажіть дурниць! Вчора ви сказали: "A quelle heure est le Louvre fermé?" — насправді, я думаю, що ви сказали: "Лувр зачинено?", але таксист чудово це зрозумів, і я знаю, що ви навчитеся розмовляти по-справжньому чудовою французькою, якщо ви направите ваші помисли на це.

— Чесно? — запитав Сем.

РОЗДІЛ 14

Вони наважилися вибратися на Лівий Берег, щоб провести вечір у кафе "Новгород", улюбленому закладі більш вишуканих американців. Кафе здалося Сему менш пов'язаним з Парижем, ніж він сам.... Французька вулиця це: буржуа-татусі, що прогулюються зі своїми виводками; темноокі чоловіки, що жартують з дівчатами в червоних хустках; стара жінка, ледве шкандибаючи, бурмоче щось собі під ніс. Але тут, у кафе "Новгород", під навісом гул американських голосів:

-... взяти маленький "Citroën" і поїхати в тур по Нормандії...

-... повноцінний обід за шість франків, з чудовим ростбіфом, хоча, можливо, це конина...

-... що Еліот Пол — єдиний дійсно видатний есеїст в...

Молоді американці тут були такими позитивними. Сем чув, як вони за столиками обговорювали каліфорнійські краєвиди, інститут шлюбу, Вістлера, кукурудзяні оладки, президента Вільсона, цементні дороги та використання кетчупу. Він став похмурішим, ніж на найбільшому званому обіді в Лондоні, і вже думав про ліжку, коли його похмурість перервав голос, схожий на імітацію жіночого.

Лікуркус Воттс (тільки він любив, щоб його називали "Джеррі") стояв біля їхнього столика і випромінював найніжнішу прихильність.

Лікуркус (або Джеррі) Воттс був професійним любителем Зеніту. Це був чоловік з великим обличчям, широким, як у водія вантажівки, але у нього був плаксивий, пестливий голос, і він хихотів над власними жартами, які були безперервними і дуже поганими. Йому давали п'ятдесят років, а виглядав він десь від двадцяти п'яти до ста. Він походив з так званої "хорошої сім'ї" — у всякому разі, це була заможна сім'я. Його батько помер, коли йому було десять років. До сорока трьох років він жив і подорожував зі своєю овдовою матір'ю, і всім говорив, що вона була найблагороднішою людиною, яку він коли-небудь знав. У порівнянні з нею всі молоді

жінки були такими шльондрами, що він ніколи не одружився б. Але він компенсував це вкрай конфіденційною дружбаю з чоловіками, чиї голоси і матінколюбство були схожі на його власні.

Він багато мандрував Європою та Азією, але завжди повертався до квартири, яку тримав у Зеніті. Вона була настільки заповнена його колекціями мережив, кованих ключів і видань Оскара Вайлда, що в ній ледь вистачало місця для справжнього руснявого самовара і ліжка з чорно-золотим покривалом. Значну частину свого часу в Зеніті він проводив, викриваючи торговців, які замість колекціонування мережив виробляли мило та автомобілі, а також перевіряючи свої прибутки від вкладів у мило та автомобілі. Він організував першу в державі виставку слов'янської вишивки, читав вірші вголос і багато говорив про заснування нового журналу нової поезії та нової прози.

Щоразу, коли Сем зустрічав Джеррі Воттса в Зеніті, він бурчав Френ по дорозі додому:

— Якого біса вони запросили цього білого хробака? Мене від нього нудить!

Але оскільки Джеррі незмінно говорив Френ трьома мовами, що вона найчарівніша жінка в місті, вона зверталася до Сема зі словами:

— О, звісно! Тільки тому, що Джеррі дійсно культурний, тому що у нього достатньо мізків, щоб організувати собі гарне дозвілля замість того, щоб сидіти в брудній конторі, всі ви, благородні капітани промисловості, дивитеся на нього зверхньо, як ломовий кінь дивиться на гарного скакового коня!

Вона навіть запрошувала Джеррі на обід. Насправді, Сем був примушений ненавидіти Джеррі від усього серця.

Але в гнітючому чужому Парижі будь-яке знайоме обличчя викликало б збудження, і на п'ять хвилин Сем повірив, що радий бачити Джеррі Воттса.

Джеррі сів; він захихотів:

— Я ж казав, що ви втечете з того жахливого Середнього Заходу, Френ, і приїдете до цивілізованої країни! Хіба ви не *обожнюєте* "Новгород"? Такі милі грубіяни! Такі чудові пози! О, мої *любі*, вчора ввечері я чув тут найкращу пісню! Томмі Тройзка — наймиліший фінський хлопчик, чудовий аквареліст, чудово говорить англійською, просто божественно, і Томмі сказав: "Біда вашої американської інтелігенції в тому, що більшість з вас не знають, як *відрізнити джентльмена*, коли бачать його"! Хіба це не прекрасно! Ви полюбите бути тут, у Парижі! Чи не так, Додсворте?"

— Так, чудове місто, — сказав Сем.

— Ви вже були в "Lion d'Or"?

— О, так, — сказала Френ.

— Ви куштували *rognons de la maison* у Еміля?

— Так.

— І, звичайно, ви були в *L'Ane Rouge* і *Rendezvous des Mariniers*?

— Так.

— А у Розпродажі сорочок?

— Ні, не думаю...

— Ви не були у Розпродажі сорочок? О, Френ! Боже милостивий! Хіба ви не усвідомлюєте, що "Розпродаж сорочок" — це найдешевший ресторанчик у Парижі?

Френ роздратувалася.

Справа не в тому, що вона була віддана маленьким чарівливим ресторанчикам чи будь-якій іншій стадії синтетичної Богеми, а в тому, що будь-який інший громадянин Зеніту міг знати про Париж більше, ніж вона, і це було нестерпно. Вона злегка скривилася, коли Джеррі скористався своєю перевагою і встановив правило, що їхати у Версаль вульгарно, але вони *повинні* побачити виставку Призматичних Інтерністів. Сем терпляче чекав, що зараз вона відішле Джеррі. Проте вона виглядала задоволеною, коли Джеррі пропищав:

— Ви знайомі з Ендікотом Еверетом Аткінсом? Він прийде до мене на чай наступної суботи вдень — у мене є така собі сутінкова маленька студія на Rue des Petits-Champs. Ви з чоловіком повинні прийти.

— Ми будемо раді, — сказала Френ, на превелике розчарування Сема.

* * *

Сем пробурчав у таксі:

— Чого ви хочете туди поїхати? Хто такий Ендікот Еверет Аткінс? Звучить як клич бізнес-коледжу. Він ще одна лілія, як Воттс?

— Ні, він справді дехто. Декан американської літературної колонії тут — пише про французьких письменників і австрійські селянські меблі, і Корреджо, і англійське полювання, і бозна-що ще.

— Але ж мені не доведеться дізнаватися про селянські меблі, правда ж? — з надією спитав Сем.

* * *

Пан Ендікот Еверет Аткінс вважався схожим на Хенрі Джеймса. У нього була масивна і досить лиса голова, статечна гідність. Він говорив — і говорив багато — розміреним голосом, і у нього була маленька яскрава дружина, яка, як вважалося, обожнювала його. Він до того ж був блаженний, і це сприяло його критичним пошукам через відсутність почуття гумору взагалі, хоча знав стільки іскрометних анекдотів, що можна було годинами не підозрювати про це. Він походив з Південного Бідлсфорда, Коннектикут, і його батько, якого він часто називав "такий дорогий і такий класичний бібліофіл", був чудовим виробником капелюхів. Він володів справжнім будинком у Парижі, з верхнім і нижнім поверхами, і він відгукувався приязно про Посла.

Він насправді, всупереч усім очікуванням, дотримав своєї обіцянки і з'явився на чаювання в студії пана Джеррі Вотса — квартирі, де панувала червона лихоманка іспанських віктарних скатертин, вишитих риз і Мандаринських халатів. Єдиною очевидною причиною називати її студією було те, що вона мала північне вікно, і що пан Джеррі Вотс, природно, назвав би її студією.

— Я просто не можу кохатися інакше, як при північному сяйві! — проіржав він з Френ.

На великому обідньому столі стояв маленький чайник, маленька тарілка з м'якими тістечками і величезна миска з пуншем. Після того, як кожен випив по три склянки пуншу, розмова стала дуже збудженою. За столом юрмилося, кричали, близько тридцяти осіб. Сем не запам'ятав нікого з них, окрім Ендікота Еверета Аткинса. Решта здавалися йому такими ж невиразними, як окремі комарі в рої, і досить галасливими. Але в пана Ендікота Еверета Аткинса не було нічого галасливого. Він мав настільки розвинену врівноваженість, жахливу, викривальну, християнсько-наукову врівноваженість, що Сем відчував до нього те саме, що колись відчував до професора грецької драми в Єльському університеті.

Пан Аткинс міг муркотіти при думці про особливо приємні і красиві речі — грецьку монету, яванську танцівницю, чек від свого видавця, — але в натовпі він стояв спокійний і розлогий, як повітряна куля в безвітряному повітрі. У найтихішому куточку квартири він говорив про італійський Ренесанс, перевагу Парламенту над Конгресом, майбутнє англо-католицизму, листи Хораса Волпола і досконалість анархізму як теорії — він дійсно був присутній на анархістському зібранні в Мілані в 1890 році, будучи палким молодим мандрівником. Ви ніколи не могли запам'ятати, що він говорив, але відчували, що він був надзвичайно доброякісний, і зітхали, неспокійно проводячи вказівним пальцем між комірцем і шиєю:

— У нього такий запас знань...

Пан Аткинс накинувся на Френ, і якщо він саме так не накинувся на Сема, то терпів його. Він увібрав у себе блискуче волосся Френ, її свіжість, її струнку прудкість. Він приніс їй чашку пуншу, вклонившись, як Людовік XIV. Він підкорив Сема, розповівши йому про зустріч з доктором Карлом Бенцом, батьком автомобіля, в Мангеймі в 1885 році, і про те, як побачив його перший безкінний екіпаж — це був, за словами Аткинса, триколісний велосипед з ланцюговим приводом, як у велосипеда, з ручкою для керування, а під сидінням — маса механізмів з диким виглядом, наче випотрошений будильник.

— Хотів би я це побачити! — пробурмотів Сем. — Ви випадково не знаєте, скільки там було кінських сил?

Пан Ендікот Еверет Аткинс доброзичливо подивився на нього, його лисуча лисина рожевіла в червоному світлі ламп.

— Там було три з чвертю, — сказав він.

(Лише через шістдесят годин, лежачи без сну рано-вранці, Сем зрозумів, що Аткинс не мав ані найменшого уявлення про те, скільки кінських сил "Бенц" мав насправді).

* * *

З чоловіками пан Ендікот Еверет Аткинс зрідка нижчав, але зі струнками і блискучими жінками він наближався до людини. Він дав зрозуміти Френ, що це була лише його весела витівка, коли він прийшов у нетрі до студії пана Лікургуса Воттса — зазвичай він обертався лише в найвищих колах, серед найвродливіших дам, найдотепніших і найсміливіших чоловіків, найрідкісніших першодруків, і він мріяв познайомити її з усіма ними.

Вона таке любила.

Він розповів їй чудовий анекдот, який почув від Андре Сорсона, який почув його від Е. В. Лукаса, який почув його від Хенрі Джеймса, який почув його безпосередньо від Свінберна. Він сказав їй, що її чоловік (пан Семюел Додсворт) надзвичайно схожий на покійного герцога де Мальмезона, але вона завжди була набагато милішою за герцогиню. Він сказав їй, що її попелясто-русяве волосся дивовижно схоже на волосся мадам Зілі дю Стром,* шведської трагедійної актриси, яка, як погодився сам з собою пан Аtkінс, була більшою, ніж Бернар, Дузе і Моджеска* разом узяті...

Сем відкинувся на спинку крісла, як він часто робив на зборах директорів, дозволяючи іншим говорити, якщо він сам міг скласти план, і намагався зрозуміти мету пана Ендікота Еверета Аtkінса.

"Цей хлопець багато знає. Принаймні, він багато читав. Ну, якщо він не так багато читав, то пам'ятає все, що читав. Ось він кохається з Френ — розповідає їй, яка вона дивовижна — і вона це жадібно поглинає. Благослови її боже! Нехай вона має свою інтрижку, якщо вона безпечніша за старого Аtkінса! Цікаво, чи через п'ятнадцять років у мене буде такий же сухий сечовий міхур, як у нього? Якщо так, то я збираюся усамітнитися у рубленій хатинці і вирощувати кукурудзу!"

* * *

— Я справді не можу передати, — стогнав пан Ендікот Еверет Аtkінс, звертаючись до Френ, — як сильно я захоплююся вашою мудрістю, що ви приїхали до Європи у справжньому неквапливому паломництві. І мені цікаво, чи усвідомлюєте ви, що виконуєте патріотичний американський обов'язок — показуєте Європі, що у нас є такі врівноважені та вишукані створіння, як ви, якщо ви дозволяєте познайомитися зі старим книжковим хробаком, так само як з цими янкі-туристками — о, ці жахливі підстрибуючі жінки, з їхніми пронизливими голосами, з їхнім невіглаством щодо правил хорошого тону — і з тим, як вони часто відвідують жахливі американські бари і танцюють у жахливих місцях...

* * *

"Чому б "янкі-туристкам" не піти потанцювати на Монмартр, якщо їм це подобається?" — розмірковував Сем. — "Невже Аtkінс думає, що гарненька покупниця з Детройта приїжджає сюди, щоб догодити йому? Американський високочоллий емігрант за кордоном подібний до пуританина вдома — пуританин каже, що якщо ви вип'єте що-небудь взагалі, він вас не схвалить, а емігрант тут каже, що якщо ви п'єте що-небудь, окрім "Château Haut" Якесь-або-інше* при правильній температурі, він вас не схвалить, і..."

Я повернуся на зустріч випускників у цьому червні! Тридцята зустріч! Невже я такий старий?

Подумати тільки, я знову побачу Діжку, і Пуделя Сміта, і Білла Дайерса, і... Як же звали того здорованя з рудим волоссям, що грав у центрі? Флорі... Флоро... Флаерті? Крутий хлопець!

А Аtkінс продовжує. Я краще послухаю і наберуся мудрості, бо, здається, наше

"дійсно неквапливе паломництво до Європи" наближається до завершення!"

* * *

— ...хоча боюся, пані Додсворт, що наш дім здасться вам надто книжковим. Такі прекрасні люди, як ви, вищі за книги. Ви не повинні нічого читати — ви повинні тільки жити. Ви повинні безсмертно існувати на якомусь грецькому острові серед темного, як вино, моря, танцюючи в променях сонця. Але якщо ви з чоловіком порадуєте нас, прийшовши на обід наступної неділі, то, можливо, я зможу показати вам одну чи дві інталії...

* * *

У неділю за ланчем у Аткінсів Сем зустрів свою першу Принцесу, мадам Маравільярсі. Не те, щоб він одразу зрозумів, що вона принцеса; насправді він думав, що вона мила, досить пошарпана маленька Бідна Родичка. Але Аткінс розкрив її принцество у драматичному відступі, і Сем був вражений, як і будь-який інший справжній демократичний американець.

І вона була, як ретельно з'ясувала Френ, досить гарною, високопоставленою Принцесою, і лише на чверть американкою.

Сем сидів поруч із нею за обідом у високій прохолодній залі з венеціанським склом і безтурботним бюстом Платона; і поки він робив не раболіпний вигляд, хлопчик, який читав "Айвенхоу", Шейкспіра та "Королівські ідилії", торжествував: "Я сиджу поруч із принцесою!"

Принцеса вихвалялася тим, що сказала Муссоліні, і тим, що сказав їй Його Високопреосвященство, секретар Папи Римського, і протягом десяти хвилин Сем вже хотів знати про всесвітньо відомих. Він пригадав — що це було? — щось, що сказала Френ про те, що з його високим саном і досвідом виконавчої влади він міг би стати послом і мати близькі стосунки з багатьма людьми, які говорили щось Муссоліні, а Його Високопреосвященство говорив щось їм...

Але він втомився від балаканини принцеси Маравільярсі. Йому так важливо було побачити Трувіль і Біарріц; так важливо було як слід ненавидіти більшовиків; так важливо було піти на чай до леді Інгрем.

Він боявся цих нових зобов'язань.

"Наскільки я можу судити", — розмірковував він, — "подорожі полягають у постійному пошуку нових речей, які ви маєте робити, якщо хочете бути респектабельним".

* * *

Френ була ввічлива з принцесою Маравільярсі з холодною ввічливістю, що показало Сему, що вона була вражена. Але найбільше уваги вона приділила мадам де Пенабль. Мадам де Пенабль була рудоволосою, білошкірою, досить повною жінкою, яка, здавалося, спеціалізувалася на тому, щоб знати всіх впливових людей у кожній країні. Додсворти так і не дізналися, де вона народилася — у Польщі, Небрасці, Африці, Дордоні чи Угорщині. Вони так і не дізналися, ким був мосьє де Пенабль, якщо взагалі існував мосьє де Пенабль. Вони так і не дізналися, чи займається вона торгівлею, чи

живе на аліменти, чи має сімейний дохід. Сем підозрював, що вона була міжнародною шпигункою. Вона була приємною жінкою і дуже розумною. Вона постійно говорила про себе і ніколи нічого не розповідала про себе. Вона досконало володіла англійською, французькою, німецькою та італійською мовами, а в ресторанах, з офіціантами, такими ж загадковими, як і вона сама, переходила на мови, які могли бути руснявою, ланкаширською або новогрецькою.

Вочевидь, вона уявляла Додсвортів доповненням до свого кола спілкування. Сем чув, як вона запросила Френ і себе на обід в "Ермітаж".

"Френ почала", — зітхнув він. — "Нарешті ми будемо безтурботними і космополітичними! Цікаво, скільки я зможу виграти у Діжки в покер, тепер, коли мій стиль гри вдосконалений європейською культурою?"

РОЗДІЛ 15

Вони перестали бути дітьми, які досліджують разом, радше щасливими у своїй самотності. Над ними домінували Ендікот Еверет Аتكінс і мадам де Пенабль та їхні розумні групи. Мадам де Пенабль бачила, що оскільки своєю свіжістю, гостротою, наївністю Френ відрізнялася від європейських жінок, вона була більш новою і привабливою для незліченної кількості європейських чоловіків, які завжди були біля неї, виконували її доручення, пили її чудове мозельське вино, слухали її скандальні анекдоти; вона також бачила, що Сем, швидше за все, не дасть Френ перехопити таких чоловіків, яких де Пенабль хотіла б утримувати для себе особисто.

Вона з ентузіазмом плакала Додсвортів.

Життя Френ стало неспокійним, як може бути тільки в Парижі: прогулянка в Буа, ланч, покупки, чай, бридж, коктейлі, переодягання, обід, театр, танці в таких крижаних блискучих закладах, як Jardin de Ma Soeur, холодний крем і виснажений сон. У проміжках між цим вона примудрялася приділяти три години на тиждень урокам французької мови.

А Сем... він ходив разом з нею.

Він насолоджувався ним протягом місяця. У цьому житті був колір і рух, як хвилі під сірою скелею, якою був Париж. Тут були гарні жінки, які сприймали його серйозно, як одного з фінансових капітанів Америки (він підозрював, з внутрішнім смішком, що вони вважали його набагато багатшим, ніж він був). Там був розкішний одяг і чудова їжа. Він дізнався дещо про мистецтво вина. Він давно знав, що рейнські вина мають бути холодними, що бургундське краще за цей жіночий напій — шампанське. Але тепер, зустрічаючи людей, які ставилися до вина так само серйозно, як він до автомобільних двигунів, і слухаючи їхні трепетні розмови про нього, він дізнався про епохальні відмінності між кількома бургундськими — між Nuits St. Georges і Nuits-Prémieux; про катастрофічні відмінності між врожайми — між розкішним урожаєм 1911 року і посереднім продуктом 1912 року. Він дізнався, що притупляти смак коктейлем перед священною пляшкою гарного вина — злочин, а нагрівати бургундське раптово, занурюючи його в гарячу воду, замість того, щоб пристойно налити в графин за кілька годин до вживання і дати йому *повільно* (знавці зітхали) дійти до кімнатної

температури, — кривава зрада.

Це зацікавило його, цей циклон нових хвилювань. І Френ вперше за багато років була цілком задоволена.

Між тим, Аtkінс і де Пенабль знали з дюжину груп. Аtkінс виловлював портретистів, французьких критиків, американських леді з кращих прошарків Бек Бей і Ріттенхауз Сквер, англійських поетів, які вдавали з себе біологів, і англійських біологів, яким лестило, що їх приймають за поетів. Мадам де Пенабль зайнялася різноманітними титулами — розумну суміш італійського, французького, румунського, грузинського, угорського — і завжди мала одного звучного, ретельно підібраного дивака: захоплено веселого кишенькового злодія або сумного дослідника Арктики.

Чоловіком з усього цього кипіння, який найбільше сподобався Френ був італійський льотчик, капітан Джосерро, ясноокий, дуже усміхнений чоловік, на десять років молодший за неї. Він був засліплений нею; вражений її швидкою мовою. Він сказав, що вона — скандинавська богиня Фрейя, що вона — Великодня Лілія, і ще багато інших дуже елегантних речей, і їй це подобалося, і вона відправилася з ним кататися верхи.

Сем сподівався, що нового вибуху як з Локертом не станеться. Він повірив їй, коли вона запевняла, що вважає Джосерро "простим хлопчиськом". Але на самоті, замислившись, він хвилювався. Він задавався питанням, чи не існувала її жорстка відраза до флірту лише тому, що вона не знаходила американських чоловіків привабливими. Вона здавалася м'якшою, розкутішою, милішою і значно менш залежною від нього. Її оточували веселі чоловіки, її зігривали їхні екстравагантні компліменти. Його свідоме "я" стверджувало, що її неможливо спокусити, але його підсвідомість була стривожена.

І наразі він втомився від їхньої божевільної рвучкості. Голоси — голоси, що ніколи не вщухали — високий тонкий сміх — згадки про Майка Того, Жака Цього та кохання леді Іншої — обов'язок бути поміченим на кожній виставці, на кожному обраному чаюванні, на кожному концерті...

Френ різко відкинула заради нього людей, яких вони знали, всіх низьких авантюристів, що сиділи в барах, пари з Zenіту, яких вони зустрічали в готелі, навіть нещасного Джеррі Лікургуса Воттса, після того, як Джеррі відслужив своє біологічне призначення, доставивши Ендікота Еверета Аtkінса. І ось Сем надзвичайно зголоднів за доброю здоровою низькістю; за покером, сорочками без піджака, квашеною капустою, непристойним водевілем, розмовами про продаж автомобілів і політику Zenіту.

* * *

Френ замовила намалювати свій портрет, блискучий і дуже дорогий, у бельгійця, чия манера подавати чай і коментувати нові сукні дозволила йому полонити багатьох багатих американських жінок. Для нього живопис був соціальною функцією; під час роботи його оточували найдекоративніші людські папуги і павичі, які викрикували своє захоплення його майстерністю, яка була неперевершеною. Йому вдалося додати розпливчастість Лорансен* до фотографічності Сарджента;* він робив своїх жінок

багатими і всіх однаковими.

Мадам де Пенабль наполягла на тому, щоб Френ пішла до цього доброго чоловіка, і коли Сем дізнався, що де Пенабль також наполягала на тому, щоб подарунками бельгійця скористалися й інші жінки, він замислився, чи не має жвава де Пенабль певної зацікавленості в цій справі. Але Френ неабияк образилася, коли він зробив такий натяк.

— Можливо, вам буде цікаво дізнатися, — лютувала вона, — що пан Сор'є хотів намалювати мене даремно, бо сказав, що я найдосконаліший тип американської краси, який він коли-небудь бачив! Але я, звісно, не могла йому цього дозволити. Звісно, ви не помітили, що деякі європейці вважають мене досить гарною...

— Не будьте, — м'яко сказав Сем, — такою дурепою, моя дорогенька.

Одного разу він пішов на оргію її посиденьок; і йому, віковичній скелі у комерційних кризах, захотілося закричати, коли він почув, як мадам де Пенабль і шість жінок, які розмовляли всіма мовами, окрім французької, з французьким акцентом, розспівалися про те, що "le Maître" був щонайменше генієм, і що він був особливо історичним у питанні "відтінків плоті".

Більше він не ходив.

* * *

Привітність Ендікота Еверета Аткінса подобалася йому ще менше, ніж дорогі відтінки заходу сонця мадам де Пенабль. Де Пенабль була оточена веселими людьми. "Не так вже й погано", — подумав Сем, — "випити коктейль з гарненькою дівчиною, яка каже, що ви схожий на щось середнє між сером Ланселотом і Джеком Демпсі". Але пан Аткінс ще не чув про коктейлі. І пан Аткінс поведився так і далі. Він був скрізь, і він міг зробити так, щоб скрізь усе звучало нецікаво. Він серйозно дивився на вас і запитував, чи здійснювали ви паломництво до Вітербо, щоб побачити останки етрусків, і це звучало так настирливо, як обов'язок, що Сем поклявся, що ніколи не дозволить собі бути спійманим біля Вітербо; він так суворо ставився до американської музики, що змушував Сема тужити за джазом, який він завжди дратівливо ненавидів.

До семи смертних мистецтв Сем ставився з невиразним благоговінням, як ірландський поліцейський до святині Діви Марії на своїй ділянці... до того маленького вогника, який він бачив о третій годині зимового ранку. Вони були для нього романтикою, втечею, і його дратувало, коли їх представляли йому так, як проповідник представляє чесноти тверезості та цнотливості. Він не мав достатньої підготовки, щоб загубитися в Баху чи Гете; але в Честертоні, Шуберті, Коро він міг забути про мотори і Аліка Кінанса, і завжди сміявся над веселою анархією Менкена. Але зі зростаючою впертістю він стверджував, що якби йому довелося сприймати мистецтво як щось, в чому він повинен скласти іспит, то він взагалі закинув би його і задовольнився б покером.

* * *

Оскільки того дня у Френ була і посиденьки, і примірка (Сему вони здалися майже однаковими, за винятком того, що костюмер Френ був більш мужнішим і менш хватким,

ніж її портретист), він мав вільним цілий день.

Потай, трохи винувато, він розмірковував: "Я оглядав Notre Dame належним чином, з Френ. Тепер я думаю, що втечу і подивлюся, чи дійсно мені це подобається! Ви не можете сказати! Ще й як можу! Хоча старий Аtkінс каже, що я мушу Чорт забирай! Як би я хотів повернутися в Зеніт!"

Урочисто, безсоромно тримаючи в руці свій путівник "Бедекер", Сем вивалився з таксі перед Notre Dame і так само безсоромно прослизнув через річку до кав'ярні, що стояла навпроти собору. Там, спокійно, без трепетного оцінювання Френ, він почав почуватися як удома.

Він визнав сіре панування собору. Там була сила; сила, витривалість і мудрість. Летючі контрфорси здіймалися, наче крила. Увесь собор розширився перед його очима; витвір людських рук, здавалося, здіймався вище неба. Він відчув, тьмяно і відірвано, що він теж зробив щось своїми руками; що автомобіль не є презирливим творінням; що він ближчий до забутих, анонімних, веселих і вульгарних ремісників, які створили цю похмуру епопею з каменю, ніж який-небудь Ендікот Еверет Аtkінс з його кадиком, духовно пульсуючим, коли він виголошує пишномовні промови про "перехід у готичні мотиви". Як би сміялися ті веселі ремісники — можливо, п'ючи своє вино на цьому ж розі!

Він читав у Книзі Слів. (Невже Раскін, Челліні і Данте подорожували без "Бедекера"? Яким дивним і новим це здавалося!)

"Notre Dame... в ранні романські часи на цьому місці стояв храм Юпітера. Нинішню церкву почали будувати в 1163 році".

Він відклав книгу і поринув у найприємнішу замріяність, яку знав за всі фатальні тижні, що минули відтоді, як він був прийнятий Правильними Людьми.

Храм Юпітера. Жерці в білих ризах. Жертовні бики з терплячими здивованими очима, що задирають свої товсті голови, прикрашені гірляндами. Колісничі, що стукотять по площі — прямо через річку! Минуле, яке було для юного Сема Додсворта, що грав у футбол, для чоловіка, якого знесилювали, будуючи автомобілі, лише яскравим міфом, раптом стало справжнім, і він йшов з Юліусом Кайсарем, який в цю мить перестав бути лише малюнком у шкільному підручнику, манекеном черевомовця, що говорив таке надграматичне гниття, яке могли зрозуміти лише шкільні вчителі, і став живим, жвавим, балакучим знайомим, що випивав тут з Семом і надзвичайно нагадував Рузвельта за кулісами.

Незграбний з роздумами, щасливий, що його ніхто не помічає і що йому не доводиться поводитись відповідно пишноті Френ, він розплатився за рахунок і попрямував через міст до собору.

Його, як завжди, бентежило, що тут не було манірних м'яких лавок, які він знав у протестантських церквах Америки; через це собор здавався голим і трохи непривітним; але біля величезної колони, вічної, як гори чи море, він знайшов стілець, дав чайові доглядачеві, забув про роздратування на людей, які метушилися і хотіли його наставляти, і поринув у непроникні думки.

Він пробудив себе, щоби терпляче читати у "Бедекері": "Джефрі Плантагенет, син Хенрі II Англійського, був похований під головним вівтарем у 1186 році. У 1430 році Хенрі VI Англійський був коронований королем Франції, а в 1560 році Мері Стюарт (згодом Мері Королева Шотландії) була коронована як королева-консорт Франсуа II. Коронація Наполеона I та Жозефіни де Богарне Папою Піусом VII (1804)... відзначалася тут з великою церемонією".

(А в студії Сор'є нахабні жінки теревенили про роди!)

Плантагенет! Леви на червоних прапорах, облямованих золотим мереживом. Мері Стюарт і її горда маленька голівка. Сам Наполеон — тут, де сидів Сем Додсворт.

— Хм! — сказав він.

Він витріщився на Вікно Троянду,* але бачив те, що воно означало, а не те, що воно говорило. Він бачив життя як щось більше і цікавіше, ніж їжа і трохи сну. Він відчув, що більше не є просто розповсюджувачем автомобілів; він відчув, що може здійснити подорож у своє минуле — і, можливо, подорож у набагато більш невлomite теперішнє. На жаль, він побачив, що Аткинса та де Пенабль існування, до якого його привела Френ, було не реалізацією "великого життя", якого він прагнув, а його запереченням — метушня, дрібний снобізм, дешеві титули, дешеве покровительство "мистецтву".

— Я збираюся забратися з цього міста і зробити щось... щось захоплююче. І я змушу її поїхати зі мною! Я був надто слабким з нею, — промовив він кволо.

* * *

Його прагнення до низької та інтелігентної компанії не можна було заперечувати. Він пішов до бару "Нью Йорк". Через кореспондента однієї з ньюйоркських газет, якого він знав ще по роботі в Зеніті, Сем познайомився там з десятком журналістів, і почувався серед них як удома. Вони не сипали на нього злегка поблажливими компліментами, які він отримував від жінок у лігві знаменитостей мадам де Пенабль. Його надихало те, що для журналістів було звичайною банальною балаканиною: як Троцький насправді ладнав зі Сталіним... що Бріан* сказав серу Остіну Чеймберлейну... які були "подробиці" міжнародної битви за нафту.

Цього ж дня він познайомився з Россом Айрлендом.

Сем чув про Айрленда, мандрівного іноземного кореспондента "Квакенбос Фітче Сіндікейт", як про одного з найкращих колег серед американських журналістів. Колишній репортер Зеніту познайомив Сема з ним. Росс Айрленд був чоловіком років сорока, таким же великим, як і Сем, і в своїх великих окулярах без оправ був схожий на хірурга.

— Приємно познайомитися з вами, пане Додсворт, — сказав він, і в його голосі все ще звучала вся невинність Айови. — Ви тут вже довго?

— Ну, так... кілька місяців.

— Це ваша перша подорож через океан?

— Так.

— Слухайте, я щойно їздив на одному з ваших автомобілів "Ревелейшн" в джунглях Індії. Чудова ефективність, навіть у важких умовах...

— Індія?

— Так, щойно повернувся. Справжня країна Кіплінга. Не знаю, чи бачив я там якогось Мауглі, що травить газом тигрів і шістнадцятифутових змій, а про джут та індиго чув більше, ніж про пані Хоксбі,* але вона, безумовно, просто приголомшує! Той великий храм у Танджурі — вежа заввишки в одинадцять поверхів, вся різьблена. І життя там — все інше, *пахне* по-іншому (і часом не дуже добре!) — і люди все ще в маскарадних костюмах, і дивна їжа з каррі, і євразійські крамнички, де Бабу* розкаже вам грандіозну брехню — кожна з них годиться для оповіді у листах. Вам варто поїхати туди, якщо знайдете час. А потім за межами Індії, в Бірмі — сісти на річковий човен — звичайний плавучий ринок, на палубі якого сидять тубільці в кумедних тюрбанах — і піднятися по Ірраваді до Мандалаю і далі до Бхамо. Або ж ви можете сісти на пароплави в Рангуні до Пенангу, Сандоваю, Акьябу, Читтагонгу та інших чудових місць.

(Рангун! Акьяб! Читтагонг!)

— А потім навколо до Яви, Китаю та Японії і додому через Каліфорнію.

— Я б хотів це зробити", — сказав Сем. — Париж — чудове місто, але...

— О, Париж! Париж — це не що інше, як аспірантура на Бродвеї.

— Як на мене, виглядає гарно, — сказав колишній газетник Зеніту.

— Ще б пак! Париж — це місто для американців, які терпіти не можуть працювати", — сказав Росс Айрленд. — Я дуже хочу побачити Америку; до смерті хочу туди повернутися в червні. Мене не було три роки — вперше в житті. Я сумую за батьківщиною, як диявол. Але я люблю свою Америку чистою. Я не хочу, щоб вона була у вигляді натовпу емігрантів, які сидять у паризьких кафе. І коли я хочу подорожувати, я хочу подорожувати! Скажімо, ви висаджуєтеся в Бангкоку, де над містом височіє великий золотий храм, а човнярі співають у ньому — що б вони там не співали — або ви їдете до Москви і бачите "мужиків" у валянках і пальтах з дубленої овчини, а церковні шпилі виглядають на тлі неба, як біло-золоте мереживо... Слухайте, оце і є подорож!

* * *

Так. Це те, що треба! Сем збирався подорожувати саме так. Він поїде... О, до Константинополя, а назад через Італію або Австрію і додому на тридцятирічну зустріч випускників... якраз встигне, якщо поквапиться. А наступної осені вони з Френ могли б знову вирушити в дорогу і побачити Єгипет і Марокко... Так.

* * *

Улюбленим американським Кредо є те, що "якщо гра акторів достатньо хороша, ви можете насолоджуватися п'єсою на мові, якої не розумієте, так само добре, як і англійську". Френ дотримувалася цього кредо. Сем — категорично ні. Він ненавидів сидіти на французьких п'єсах, і коли повернувся до готелю від бару "Нью Йорк" і Росса Айрленда — від річки Іраваді та Читтагонгу, він застав Френ, трохи не в гуморі, з квитками на "Le Singe qui Parle" і з авіатором Джосерро.

— Від вас тхне віскі! Жахливо! А тепер, будь ласка, покваптеся і одягайтеся! Ми з капітаном Джосерро йдемо до театру. Покваптеся, будь ласка. А я тим часом замовлю коктейлі. Як бачите, я вже готова. Після театру ми зустрінемося з Рене де Пенабль та

іншими людьми і потанцюємо.

Одягаючись, Сем терзався: "Французька п'єса! Хм! Я не знатиму, хто з них чоловік, а хто коханець, принаймні перші два акти!"

* * *

Якщо він і спав під час вистави, то робив це дуже скромно і спокійно, і з мадам де Пенабль був надзвичайно ввічливий. Френ схвалювала його по дорозі додому, і з такою легкістю, ніби вони знову опинилися в Зеніті, заявив він, поки вони роздягалися:

— Френ, у мене є ідея, яка...

— Розстебніть тільки цю застібку на моїй лямці, будь ласка. Дякую. Ви були таким милим сьогодні. Найкращий на вигляд чоловік у компанії!

— Це...

— І я дуже рада, що вам сподобалася Рене де Пенабль. Вона справді мила... така віддана. Але, е-е... Сем, я б хотіла, щоб ви не піднімали питання про те, яке право мають французи в Ріффі.*

— Але, Боже мій, вони першими заговорили про нас на Гаїті та в Нікарагуа!

— Я знаю, але це зовсім інше. Це *давнє* питання, і, звісно, Рене була шокована, як і та англійка, пані Як-там-її-звуть. Але це не має значення. Я просто подумала, що варто про це згадати.

А він думав, що так прекрасно поведився сьогодні!

— Але, — обтяжливо продовжував він, ледь помітно роздратований, помітивши, як мало вона його слухала, коли розчісувала волосся, — я хотів запропонувати... Послухайте, Френ, у мене є ідея. Вже майже травень, але ми могли б провести місяць чи більше на Середземному морі і встигнути повернутися додому наприкінці червня, а потім я міг би поїхати на зустріч випускників – тридцята...

— Справді? *Тридцята*?

— О, я не такий вже й старий! Але я маю на увазі: ми не говорили особливо про те, коли поїдемо додому...

— Але я хочу побачити набагато більше Європи. О, я ще не починала!

— Я теж. Я згоден. Але я маю на увазі, що є кілька ділових справ, які я маю залагодити вдома, а ще ця зустріч випускників, і я хотів би побачити Емілі та її новий дім, і Брента...

— Але, можливо, ми могли б запросити їх приїхати сюди влітку. Ви не могли б передати мені крем для зняття макіяжу, який у ванній кімнаті... ні, ні... здається, він на бюро... о, дякую...

— Я подумав, що ми могли б поїхати додому на пару місяців, чи може на три, а потім почати все спочатку. Скажімо, цього разу поїхати на захід, поплисти до Китаю, Японії, потім до Рангуну, Індії і так далі.

— Так, я б хотіла колись це зробити.... О, Боже, як я хочу спати!... Але не зараз, звичайно, тепер, коли ми познайомилися з такими хорошими людьми.

— Та я про те й кажу! Я не... О, вони жвава компанія, і багато з них хороші сім'ї і так далі, але я не думаю, що вони хороші.

— Що ви маєте на увазі?

— Я маю на увазі, що вони — купка марнотратів. Все, що вони роблять, Пенабль і вся її банда, і прихвостні Аткінса не набагато кращі, все, що вони роблять, це просто танцюють, базікають і хизуються своїм одягом. Їхнє уявлення про те, як добре провести час, схоже на уявлення дівчат-хористок....

Френ була неуважна. Але не зараз. Вона схопила мереживну накидку, накинула її на плечі поверх нічної сорочки і повернулася до нього обличчям, наче біла кішка з гарчанням:

— Семе! Давайте прояснимо ситуацію. Я відчула, що ви надулися, що ви надто боїтеся...

— Занадто ввічливо!

— ...сказати, що ви думаєте. Мені набридло вибачатися, так, вибачатися, за те, що я познайомила вас з одними з наймиліших і найвеселіших людей в Парижі, і за те, що я прикрила вас, коли вони були ображені вашим хамством! Чи правильно я розумію, що ви вважаєте мадам де Пенабль і всю її банду, як ви її так елегантно називаєте, просто погань? Дозвольте зауважити вам, що якщо я не настільки високої думки про таких знатних людей, як пан Ей. Бі. Херд...

— Френ!

—...проте, можливо, я трохи краще розумію по-справжньому розумних, космополітичних людей, ніж ви! Дозвольте нагадати вам, що Рене де Пенабль — близька подруга найексклюзивнішої аристократії *ancien régime* тут...

— Вона? І що з того?

— Може, ви люб'язно припините насміхатися? Ви так любите звинувачувати мене в тому, що я насміхаюся! І, мій любий Семюеле, у вас це не дуже добре виходить! Делікатна іронія — не ваш коник, мій любий добрий чоловіче!

— Чорт забирай, я не хочу, щоб зі мною розмовляли, як із хлопцем зі стайні!

— Тоді не поводьтеся так! І якщо мені буде дозволено продовжити і відповісти на звинувачення, які ви висунули, не я — вся ця тема мені глибоко огидна — і ох, Сем, така вульгарна, така по-свинськи вульгарна! — На секунду вона різко засмутилася і образилася, але миттєво знову стала атакуючим козаком. — Але коли ви нападаєте на таку милу мені людину, як Рене, все, що я можу сказати, це... Чи, випадково, не усвідомлюєте ви, що вона найдорожча подруга герцогині де Кутрефлер — вона обіцяла відвезти мене до замку герцогині в Бургундії...

— Вона ніколи цього не робила!

— Так сталося, що герцогиня хвора, саме зараз! І ваше чарівне зауваження чудово ілюструє те, що я маю на увазі під вашим глузуванням!... Або візьмемо приклад подруги Рене, пані Сіттінволл. Вона вдова дуже видатного англійського генерала, який загинув на війні...

— Він не був генералом — він був полковником — і тепер ця жінка заручена зі старим французьким біржовим маклером Андіїє.

— І що з того? Пан Андіїє одягається надто кричуще, і водить авто надто швидко,

але він дуже кумедний старий, і замовляє найкращі страви в Парижі. І знає міністрів, банкірів, дипломатів — усіх, хто має вплив.

— Ну, як на мене, він схожий на шахрая. А як щодо молодих жиголо, які завжди крутяться навколо мадам Пенабль?

— Я вважаю, що це занадто люб'язно з вашого боку — вживати слово "жиголо", якого я вас навчила ...

— Ви цього не робили!

-... і використовуєте це проти мене, мій любий поліглот Сем! Гадаю, ви маєте на увазі таких хлопців, як Джосерро та Біллі Досон. Так, вони зовсім не схожі на американських бізнесменів, чи не так! Їм насправді подобається бути чарівними для жінок, їм подобається ділити своє дозвілля з жінками, вони гарно танцюють, вони говорять про щось, окрім фондового ринку...

— О, вони люблять дозвілля, це точно! О, Френ, я не хочу бути злосливим щодо них, але ви розумієте, що вони живцюються на жінках...

— Мій любий друже, капітан Джосерро (а він міг би називати себе графом Джосерро, якби захотів!) має цілком добрий сімейний дохід, як і його люди до нього, з покоління в покоління...

— Тпру, стояти! Стривайте! Я сумніваюся, що у нього дуже хороший сімейний дохід. Я помітив, що коли він з нами, він завжди дозволяє мені платити. Не те, щоб я заперечував, але я ніколи не бачив, щоб він витрачав хоч цент, окрім сьогоднішнього вечора, коли він дав десять сантимів хлопцеві, який відчинив двері таксі. А тепер, будь ласка, послухайте, Френ, і не впадайте в істерику. Хіба не ви з пані Пенабль майже завжди оплачуєте рахунки — за їжу, таксі, чайові, квитки — для Джосерро, юного Досона і більшості інших молодих людей, що крутяться навколо неї?

— Що з того? Ми можемо собі це дозволити. (До речі, ім'я, як я вже кілька сотень разів зауважувала вам раніше, — *мадам де Пенабль*!) Чи ви... Вона обурилася по-королівськи і навмисно. — Ви, мабуть, натякаєте, що оскільки ви так щедро мене підтримуєте, то маєте право диктувати, на кого і на що я витрачаю кожен цент? Ви хочете, щоб я, як конторський службовець, давала вам детальний звіт про свої витрати? Тоді дозвольте мені нагадати — о, це так неприємно для мене, але я мушу нагадати вам, що я маю двадцять тисяч на рік своїх власних, і тепер, коли я маю шанс бути щасливою, з веселими людьми...

Вона заридала. Він обняв її за плечі і зажадав:

— Чи не перестанете ви драматизувати себе, моя юна леді? Ви знаєте, і ви це добре знаєте, що я критикую цих молодих людей за живцювання лише тому, що хочу показати, що вони нікудишні; нічого, крім безлічі метеликів.

Вона вирвалася з його обіймів і від власних ридань, і знову стала терпкою:

— Тоді дякувати Богові за метеликів! Я так втомилася від гідних мурах!... Семе, ми можемо з цим покінчити... якщо ми йдемо далі разом.

Останні п'ять слів охолодили його. Він став недовірливий. Здавалося, що вона говорила серйозно, і вона рішуче продовжувала:

— Давайте прояснимо — саме те, що ми задумали; чого ми хочемо. Тепер, коли ми зустрічаємося з ними, ви цінуєте людей з дотепністю та елегантністю, чи ви вже наїлися ними досхочу? Чи будете ви наполягати на поверненні до... о, досить пристойних людей, але людей, які не бачать у житті нічого цікавішого за покер, гольф і авто, які бояться ввічливих манер, які думають, що бути грубим — означає бути сильним? Чи означає для вас щось накопичена цивілізація двохтисячолітньої Європи чи...

— О, облиште це, Френ! Я не мужлан, і ви це знаєте. І я не є нецивілізованим. І мені подобаються хороші манери. Але мені подобаються гарні манери в людях, які є чимось більшим, ніж метрдотелі і... І зрештою, камінь краще полірується, ніж губка! Ці люди, навіть сама Пенабль, — папуги. З ким би я хотів познайомитися... Ну, візьмемо колоніальних адміністраторів і так далі в британських володіннях. Людей, які займаються чимось, окрім того, що ходять ночами в ці ресторани, де бовтаються ваші жиголо...

— Сем, якщо ви не проти, я думаю, що на сьогоднішній вечір я витримала всі образи на адресу моїх друзів, які тільки можна! Можете придумати кілька нових на завтра. А я збираюся спати. Прямо зараз.

Спала вона чи ні, але вона жорстко мовчала, відвернувшись від нього обличчям.

Він очікував, що вранці вона буде м'якою, трепетною, вибачливою. Але, прокинувшись о дев'ятій, вона виглядала нерозкаяною, як сталь. Він заговорив про сніданок, про прання, а потім пробурчав:

— Не знаю, чи достатньо ясно я висловився вчора ввечері...

— О, так, ви це зробили! Грунтовно! І я не думаю, що мені хочеться це обговорювати. Давайте не будемо більше про це говорити? — Вона так яскраво випромінювала прощення і зверхність, що він розлютився. — Я зараз вийду. Я повернуся сюди близько дванадцятої. Я ланчуватиму з Рене де Пенабль, і якщо ви вважаєте, що зможете витримати ще годину з моїми друзями-дегенератами, я буду рада, якщо ви приєднаєтеся до нас.

Вона зникла у ванній кімнаті, щоб одягнутися, і більше він нічого не зміг з неї витягти. Коли вона пішла, він сидів у халаті й капцях за другою порцією кави.

Вона ніколи раніше не дозволяла сварці затягуватися на ніч, принаймні тоді, коли була неправа... Чи можливо, що вона не була неправа в їхній суперечці?

І (з кожною секундою він ставав дедалі більш розгубленим) про що ж була ця суперечка?

Так чи інакше, вона не могла нічого мати на увазі під своїм "якщо ми йдемо далі разом". Але припустимо, що мала? Подружні пари розлучалися, як не дивно, через роки. Невже він, щоб утримати її, повинен був підкорятися їй, назавжди зв'язати себе з такими павичами, як ця пані Сіттінволл і цей Андійє — який, безумовно, був трохи більше, ніж приятелем жінки Пенабль?

Ні, краще повісився, якби він захотів!

Але якщо це означатиме втрату Френ? О, Боже! Адже тепер, коли у нього не було

роботи, не було нічого, що могло б поглинути його, окрім Френ, Емілі, Брента і трьох-чотирьох друзів, таких як Діжка Пірсон. І він не мав нічого нового: він сумнівався, що будь-яка інша робота могла б стимулювати його так, як розбудова "Ревелейшн Компані"; він сумнівався, що знайде нових друзів; він сумнівався, що подорожі, картини, музика, хобі коли-небудь стануть чимось більшим, ніж просто розвагою, цікавою на цілу годину. І з того, що в нього залишилося, щоб зробити життя стерпним, Френ була першою. Вона була причиною всього! Це була друга, оновлена Френ, яку він полюбив у своїй дочці Емілі. Його справа і заробляння грошей були всім для Френ — ну ні, може, не всім — чорт! як важко бути чесним з самим собою — може, не всім — задоволення від ведення бізнесу теж, — але вона була головною причиною всього цього, так чи інакше. Щодо його друзів... Та він би кинув навіть Діжку, якби той не подобався Френ!

Френ! Ще ж зовсім недавно на ганку каное-клубу стояла дівчина, свіжа, блискуча і дивна...

Боже мій, каное-клуб згорів вщент двадцять років тому.

У променистому травневому Парижі, коли на Champs Elysées цвіли кінські каштани, він сидів, зіщулившись, і відчуваючи холод.

* * *

Він пішов на ланч з Френ, мадам де Пенабль і Біллі Досоном, молодим американцем, який був найлегковажнішим і найнеприємнішим з камердинерів де Пенабль. Сем був надзвичайно ввічливим. Протягом двох тижнів він ходив з Френ і двором де Пенабль по всіляких ресторанах, де сильно тхнуло цигарковим димом, дорогими парфумами і витонченим скандалом. У перервах між цим він, як малий хлопчик до цирку, прокрадався в ниці місця, шукаючи, зокрема, мандрівного кореспондента Росса Айрленда, а коли дізнався, що Айрленд відпливає п'ятнадцятого червня на "Аквітанії", яка прибуде якраз на тридцяті річницю зустрічі Сема у Єлі, то занепокоєно винайняв каюту для "себе і дружини". Йому подобався Росс Айрленд; він знаходив особливо кумедним, дуже схожим на його власні культурні претензії, той факт, що оскільки Айрленд абсолютно не здатний вивчити жодної мови, окрім айовської, він гримів, що англійської "достатньо, щоб доставити будь-кого куди завгодно" і що "ці хлопці, які говорять про те, що ви повинні знати французьку, якщо ви збираєтеся займатися політикою в Європі, просто намагаються показати, які вони розумні хлопці". І йому сподобалося, як Айрленд поєднав розповіді про бірманські храми з розповідями про старого Дока Джевонса, який повернувся додому в Айову.

Цю ницість Сем приховував від дружини, як приховував і те, що йому було нестерпно нудно від того, що йому не було чим зайнятися. Проте його відданість не повернула її назад. Вона завжди була ввічливою і холодною.

Коли він точно мав знати про повернення до Америки, вона жваво відповіла:

— Так, я все обдумала. Я розумію, що вам треба повертатися. Але я не поїду. Я практично пообіцяла Рене де Пенабль поїхати з нею на літо на віллу біля Монтре. Але я хочу, щоб ви поїхали, побачилися з Діжкою і з усіма, і як слід розважилися, а потім

повернулися і приєдналися до мене наприкінці літа, і ми подумаємо про Схід.

* * *

Але коли вона проводжала його на вокзалі "Сен Лазар", вона раптом розчулилася.

Вона плакала, вона чіплялася, вона схлипувала:

— О, я не усвідомлювала, як мені вас не вистачатиме! Можливо, я приїду приєднатися до вас у Zenіті. Проводьте час якнайкраще, дороженький. Сходіть в похід з Діжкою — і передавайте йому мій привіт — і скажіть йому і Мейті, що я сподіваюся, що вони приїдуть сюди — і спробуйте покликати Ем і Брента. О, мій любий, пробачте свою ідіотську, божевільну дружину! Але нехай вона тепер має свою дурну інтрижку! Я створила для вас справжній дім, чи не так? І зроблю знову. Бережіть себе, мій любий, і пишіть мені щодня, і не гнівайтесь на мене — або гнівайтесь, якщо це зробить вас щасливішим! Благословляю вас!

І в перший же день вона надіслала йому радіограму:

"Ви великий бурий ведмідь і вартуєте сімдесяти дев'яти тисяч жиголо, навіть коли їхнє волосся змащене найкращим маслом, я не згадала сказати вам, що я вас обожнюю".

РОЗДІЛ 16

Маючи Канал Амброуз* ще попереду, Сем Додсворт та його друг Росс Айрленд проводили значну частину часу в курільній кімнаті "Аквітанії", сперечаючись з іншими пасажирами про славу Америки. Сем був досить високо оцінюючим, але Росс був красномовний, ліричний, він був приголомшливий.

На вихваляння Парижа, Камбоджі, Осло, Глазгоу чи будь-якою іншою іноземною гордості він пирхав:

— Слухайте, синку, це все яблучне пюре, я знаю! Я вже три роки ходжу в походи. Я брав інтерв'ю у графа Бетлена* і проплив Конго; я написав чудову статтю про золоті родовища на Лені і проїхав три тисячі миль по Англії. І повірте мені, я радий, що повертаюся до справжньої країни, приятелю!

Нью Йорк? Гамірно? А чому б йому не бути галасливим? Там щось відбувається! Повірте мені, перебудовуються всі старі Райські частини після ньюйоркських хмарочосів! Скажімо, якщо ми пройдемо крізь небезпеки глибин і я знову зможу повісити капелюха на Парковому Ряду, ви ніколи не зтягнете мене далі, ніж на з'їзд Лосів в Атлантик Сіті! І не дозволяйте нікому говорити вам, що Лосі, Ротарійці та Національна Громадянська Федерація є такими ж хапугами, як англійський купець, який так ненавидить нашу гонитву за доларами, що хоче утримати нас від неї, скуповуючи всі долари, які тільки можна, або елегантний високочолий француз, який любить франк не більше, ніж любить Бога. Що вже казати, навіть про випивку... Я визнаю, що мені більше подобаються тротуарні кафе, ніж питні клуби,* але одного разу я зберу свою стару компанію в "Денні" і матиму нагоду засунути ноги під стіл з купою справжніх американців домашньої випічки, а не з цими жаб'ячими імітаціями американців, які байдикують за кордоном... Хлопче.

* * *

Заскочивши до каюти Росса Айрленда, Сем виявив, що Росс був винний у таємних інтелектуальних практиках. За винятком тих випадків, коли в ранковому одязі він брав інтерв'ю у лордів-канцлерів і головнокомандувачів, Росс відчував, що повинен довести свою непохитну незалежність, кажучи: "Приятелю", "Де ви це взяли" і "О, нісенітниця". Він ніколи, в жодному разі, не "робив аналітичного дослідження" — максимум, що він робив, це "писав невеличку статтю". До англійських стюардів він звертався "кап'тн", у кокні, стюарда в курилці, запитував за свій "чек", а чи не єдиним його французьким висловом було "viskey-soda". Він широко і голосно оголошував, що будь-який газетяр, який називає себе "журналістом", є Великим Тупицею, Фальшивим Високочолим і Імітатором Лаймі.* Він сказав, що будь-який іноземний кореспондент, який читає історію, ходить на концерти, або носить короткі гетри, "хизується".

Але Сем виявив, що Росс Айрленд винен у читанні величезних і похмурих томів з історії; що він захоплюється Конрадом більше, ніж Конан Дойлем; що він потайки віддає перевагу шахам перед покером; і що він до роздратування пишається тим, що його вечірній одяг пошитий у Лондоні.

Те, що такий чоловік, несамовитий американець, який все ще не побував на далеких берегах, так радіє поверненню додому, ще більше переконало Сема в тому, що він хоче повернутися до своїх. Величезна і відшліфована елегантність "Аквітанії" не справила на нього особливого враження, не викликала того захоплення від сталевोї рішучості кораблів, яке він знав на "Ультімі", бо все його хвилювання було зосереджене на благословенних людях, яких він збирався зустріти.

Діжка Пірсон...

Він почув, як сказав сам собі:

— Ну, ви, товстий коротуне! Конокраде! Як же я радий вас бачити!

Він стояв на передній прогулянковій палубі, уявляючи, що його серце б'ється в ритмі з підйомом і падінням носа, радіючи, коли корабель долає милі, що відділяють його від дому. Там він здавався доброзичливою, але твердою фігурою, великим чоловіком у сірому піджаку від "Берберрі" і сірому капелюсі, компетентним і несентиментальним чоловіком. Але він кипів від почуттів. Одного разу вночі, побачивши попереду вогні корабля, він уявив, що це берегові вогні Лон Айленда, і палко уявив собі дорогі знайомі місця — широкі вулиці, галасливий рух, цегляні гаражі, зухвалу пишність хмарочосів і, в напрямку до країни, милі білих і зелених будиночків, де люди, яких він розумів, грали в зрозумілі йому ігри, покер і бридж, і слухали по радіо гумор і музику, які були йому зрозумілі. І перед кожним другим бунгало стояв автомобіль "Ревелейшн".

-...і я залишуся! — радісно вигукнув він.

Всю дорогу Росс Айрленд і він хвалилися пасажирам, які ніколи не бачили Америки, що вони "не зможуть повірити своїм очам", коли піднімуться на пароплаві вгору по річці Норт. Росс виспівував:

— Найкраще видовище у світі — хмарочоси один за одним — тридцять, сорок,

п'ятдесят поверхів заввишки, і такі прекрасні... Слухайте! Вони роблять Кельнський собор виглядаючим як методистська каплиця, а Ейфелеву вежу — як парасольку без покривала.

Вони обоє, справді, висловлювали стільки урочистих заяв щодо вигляду ньюйоркської гавані, що Сем почав сумніватися, чи справді він буде настільки захоплений, як збирався бути захопленим. Він пригадав, як після найбалакучіших передчуттів з Френ він був розчарований першим поглядом на Notre Dame. Він здався йому низьким і громіздким — навіть наполовину не таким вражаючим, як Notre Dame з дощок і штукатурки у кінофільмі. Він встиг досить палко розхвилюватися. Він сподівався, що Нью Йорк піднесе його, як молодий закоханий сподівається бути захопленим виглядом своєї леді.

* * *

Вони увійшли в гавань Нью Йорка раннім червневим ранком. Сем прокинувся о п'ятій, радіючи привітній зелені галявини перед Фортом Хемілтоном після мінливого моря. Було надзвичайно спекотно як для початку літа, трохи незатишно навіть на палубі, і туман ховав круговид. Сем боявся, що йому не вдасться заново відкрити для себе Нью Йорк. Після карантину, коли вони пробиралися від Стейтен Айленду до річки Норт, він бачив лише пароплави-бродяги, що стояли на якорі, та величезного водяного жука порому, хрипкого й образливого. Потім туман розвіявся, і він вигукнув: "Боже мій!" Високо вгорі сяяли вежі та шпилі зачарованого міста, що пливло в тумані, піраміди та куполи виблискували в променях раннього сонця, величезні стіни, всипані золотими вікнами, зачарованими та неймовірними.

Росс Айрленд, що стояв поруч, пробурмотів:

— Ого!, — і потім: — Скажіть, ви пишаєтеся тим, що повертаєтеся додому?

Це правда, що коли вони пливли вгору по річці Норт, уламки доків, складів і фабрик на березі річки здавалися досить захаращеними. Навколо них стояла густа спека, а річка була вкрита вихорами фантастично кольорових нафтових плівок. Але коли вони громіздко заповзли в док, коли Сем чув добрі американські вигуки з темної огорожі людей, що чекали на пірсі: "Молодець!", і "Де ви взяли монокль?", і "Як ви покинули Мері?", і "О, давайте — майте серце! — пронесіть мені одну пляшку на берег!", — він бурмотів знову і знову:

— Як добре бути вдома!

* * *

Потім була митниця.

Не те, щоб інспектори були такими невічливими, як про них розповідають у байках, але дратує, коли вас підозрюють у контрабанді алкоголю, особливо коли ви, як Сем, перевозите контрабандний алкоголь. У нього серед костюмів у дорожній скрині була кварта довоєнного шотландського віскі, і інспектор одразу ж знайшов її.

— Що це? Як ви це називаєте?

— Ой! Схоже на пляшку! — привітно відповів Сем. — Не уявляю, як вона туди потрапила! Дозвольте мені презентувати її вам.

І вони оштрафували його на п'ять доларів. Але найгірше було те, що відсутність випивки викликала в Сема несамовиту спрагу – в Сема Додсворта, який ніколи в житті не пив до полудня, за винятком одного разу після футбольного матчу в Нью Хейвені. Йому потрібно було...

Таксист... Сем прийшов до нього після того, як кілька годин сплачував митні збори, змусив носіїв у стані сильної нудьги тягнути його багаж по безмежній бетонній підлозі до свободи, бачив, як його небезпечно збили з найефективнішої і найзручнішої рухомої стрічки, і як його самого, у задишці, кинули в левову пащу ньюйоркського дорожнього руху, — таксист вперше привітав Сема в Америці.

— Кудива хоча їхати? — гаркнув він.

Сем був приголомшений тим, наскільки його вразила ця демонстрація демократії. Як і більшість американців у Парижі, він наполягав на тому, що всі французькі таксисти — бандити, але тепер вони здавалися йому грайливими і обіймаючими дітьми.

* * *

На бічних вулицях, що ведуть від причалів, було болюче спекотно і жахливо брудно. Перед складами та убогими цегляними будинками, перетвореними на орендовані житлові приміщення, літали газети, купи пляшок, ганчір'я та гною. З відкритих смітєвих баків здіймалися хмари попелу, а до спеки домішувався літній ньюйоркський сморід гнилих бананів, не випраної білизни, старої постільної білизни та мокрих тротуарів. Перед таксі, змушуючи серце Сема завмирати від страху, сновигали обірвані хлопчики (досить веселі і нелогічно здорові); а на хистких залізних балконах пожежних сходів сиділи матері з волоссям, що закривало очі, і годували немовлят, які в перервах між годуваннями плакали від несправедливої спеки. Сем відчував, що місто нервує, як жінка, якій щось заважає (Сем все ще вірив у чоловічу силу і жіночу слабкість). Воно здавалося таким мужнім у своїх витривалих будівлях, але не було нічого мужнього в його розпалених спекою, збожеволілих від галасу нервах. Дорожні поліцейські лютували на таксиста Сема, таксист проклинав усіх водіїв вантажівок, а водії вантажівок, перекикуючи ревіння своїх двигунів, проклинали на вулиці всіх і кожного.

Дев'ятий Проспект божеволів від гуркоту Надземки; Восьмий Проспект був прикордонним табором маленьких крамничок; Сьомий Проспект — хаосом руху між мансардними будинками з величезними вивісками: "Löwenstein & Putski, одяг для маленьких джентльменів" і "Веселе життя Brassière, Rothweiser and Gitz"; Шостий Проспект поєднував в собі рев Дев'ятого з бридкістю Восьмого та напруженим рухом Сьомого; і коли Сем з полегшенням побачив величність П'ятого Проспекту, то побачив нелюдську масу блискучих автомобілів від бордюру до бордюру.

Сем Додсворт, який вважав себе невтомним, був вже геть виснажений, коли заповз у прохолодний притулок свого готелю. Він сидів біля вікна у своєму номері, дивлячись на похмуру протяжність високої адміністративної будівлі навпроти, і жадав випивки.

"За консервативними підрахунками, я б зараз дав двадцять п'ять доларів за пляшку скотчу, яку забрав у мене митник.... О, Боже!... Мені так не подобається Нью Йорк в таку погоду. Буду радий виїхати у провінцію. Ось де справжня Америка Сподіваюся,

так і буде!... Я бачу, де я не буду скаржитися на те, що маю забагато вільного часу, як це було в Парижі! І я хочу цей напій!"

Від того, що після телефонного дзвінка за півгодини у нього в кімнаті стояв ящик віскі, і що він почав випивати набагато раніше, ніж коли-небудь зробив би це в Парижі, — це не покращило його думку про Сухий закон і вся ця справа здавалася ще більш безглуздою, дратівливою і лицемірною.

Він мав зустрітися з багатьма людьми в Нью Йорку перед поїздкою на зустріч випускників до Нью Хейвена. Але він нікому не зателефонував — за винятком бутлегера. Його сил вистачало лише на те, щоб сидіти біля вікна, ловити вітерець, намагаючись ігнорувати безперервну загрозу міського гуркоту, відчуваючи себе більш бездомним, ніж у Європі, намагаючись скласти жваву телеграму Френ і додзвонитися до Брента у Нью Хейвен.

Він не повідомив телеграмою Бренту дату відплиття. "Хлопець, напевно, зайнятий іспитами та іншими справами; коли я висаджуся в Нью Йорку, я дізнаюся по телефону, коли йому буде зручно приїхати до Нью Йорка". Тепер Брента не можна було знайти по телефону. Сем послав йому телеграму, і це було все, що він хотів зробити. Він відпочивав до першої години, до пів на другу. Він трохи перекусив у своїй кімнаті, і радість від справжньої американської цукрової кукурудзи майже оживила його, але потім він знову сидів біля вікна до третьої, замислившись. Млявість сковувала його, як величезне павутиння.

Що він робив тут, у Нью Йорку? Що він взагалі робив? Який сенс він мав для життя? Він не був потрібен Френ у Парижі. І автомобільна промисловість, здавалося, і без нього крутилася досить весело.

Він зіткнувся зі своїм відкриттям — інцидент стався біля входу в готель, але до цього часу він не визнавав цього у своїй свідомості. Вийшовши з таксі, він побачив нову модель "Ревелейшн", вироблену "Юніт Отемоутів Компані", за ціною на триста доларів меншою, ніж попередня ціна Сема. Йому хотілося зненавидіти її, оголосити крихітною і жалюгідною, але він змушений був визнати, що це було диво акуратності, з кузовом, опущеним нижче, і лобовим склом, що мало більший огляд. Він почувався застарілим. "Ю.О.К" створила цю нову модель за півроку; з його власною організацією він не зміг би виготовити її менше, ніж за рік. І він би притримав її до осінніх автосалонів і представив би її з помпою, наче священик, який неохоче допускає мирян до своїх таїнств. Чи не зважали в "Ю.О.К" на пори року та дати анонсів — просто викидаючи нові моделі, наче банки з консервованою кукурудзою?

До нього дійшло, що він не знав, коли вийде нове авто "Ревелейшн". Перші місяці своєї відсутності він часто спілкувався з Аліком Кайненсом, дізнавався всі плітки, отримував багато запрошень повернутися. Останні три місяці він майже нічого не чув. Невже він відійшов від цього... можливо, назавжди?

Він повернувся до Америки з відчуттям, що світ моторів тужить за ним; він відчував, що цього спекотного збаламученого дня всім було байдуже.... Це правда, що він нікому не сказав про свій приїзд, щоб мати вільний час, але ж, і це збиває з

пантелику, вони могли якось дізнатися...

Якщо поміркувати над цим, то жоден з репортерів, які піднялися на борт "Аквітанії" і полювали за прибулими знаменитостями — польським чемпіоном з тенісу, відомим диктором, який удосконалював своє мистецтво в Берліні, останньою ньюйорксько-паризькою *divorcée** — не звернув на нього уваги. Але коли він поїхав за кордон, вони взяли у нього інтерв'ю як у Представницького Американського Промисловця...

Він був наляканий своїм падінням у нікчемність.

О пів на четверту його здивував і підбадьорив телефонний дзвінок:

— Алло? Додсворт? Це Росс Айрленд. Слухайте, я в цьому ж готелі. Щось робите? Не проти, якщо я забіжу на хвилинку?

Айрленд увірвався, розчервонілий з розстібнутим коміром, важко дихаючи.

— Скажіть, Додсворте, я божевільний? Я схожий на божевільного?

— Ні, ви виглядаєте розпаленим.

— Розпаленим? Чорт забирай! Мені було спекотно в Рангуні. Але я сидів у гарному вагоні, у своєму гарненькому білому костюмчику і сонцезахисному шоломі, і розслаблявся. Я не відчував себе так, ніби побував у двохстах двадцяти семи зіткненнях поїздів, один за одним. Знаєте, що я зрозумів? Я ненавиджу це кляте місто! Це найбрудніша, найгаласливіша, найбожевільніша діра, в якій я коли-небудь був! Я ненавиджу його — я, який останні три роки мотався туди-сюди по світу, розбиваючи собі піку і розповідаючи всім, яка чудова столиця Нью Йорк.

Що у вас є випити? О, Боже, тільки віскі? Ну, давайте розглянемо.

Ну так-от, я сьогодні вранці навіть не зупинився, щоб розпакувати речі. Я збирався відвідати рідне місто — дорогих старих сусідів, чорт забирай, на Парковому Ряду.* Я прийшов до контори "Квакенбос", а службовець ніколи не чув мого імені — я надсилав лише три колонки на тиждень, з підписом, протягом трьох років! Але він знайшов стенографістку, яка думала, що чула про мене, і мене пустили до старого — майте на увазі, що потрапити до нього було в шістнадцять разів важче, ніж до короля Джорджа в Бакінгемському палаці, і коли я таки потрапив, він сидів, засунувши ноги в шухляду столу, і читав анекдоти в "Нью Йоркері". Ну, з ним було все гаразд. Він підскочив і сказав мені, що я той самий сивий хлопець, і що мій вигляд майже врятував би його від тифу, і ми проговорили цілих півгодини, а потім домовилися про побачення, щоб закінчити наші справи завтра за обідом! О ні, у нього не було ні хвилини до того часу! Сьогодні ввечері... Боже, ні, він мав допомогти відкрити новий сад на даху.

О, я був вареною баранячою головою! Я їздив по Європі та Азії і розповідав язичникам, що причина, чому ми так метушимися в Нью Йорку, полягає в тому, що ми так багато встигаємо зробити. До сьогоднішнього дня я не знав, що ми так метушимися, штовхаємося в метро, штовхаємося ліктями в ліфтах, щоб зайняти себе і не встигнути нічого зробити! Скажімо, я б'юся об заклад, що за три години у Відні я виконав би більше чесної роботи, ніж тут за три дні! У цих австрійських провінціалів немає ніяких кмітливих офісних хлопчиків чи картотеки, які б заважали їм говорити про справи. Тому вони йдуть додому на двогодинний обід. Бідолахи! Ніякої можливості

проїхатися в метро! І замість нічних клубів — тільки кафе, де можна посидіти. Жахливе життя!

Що ж, коли я провів цілих півгодини з босом — він витратив більшу частину часу на розповідь нової чудової брудної історії, яку щойно почув — ту, яку я розповідав ще в Айові в 1900 році... Я попрямував до "Кронікл", щоб побачити людей, з якими я працював раніше..... Я був там колись міським редактором!... Половина з них вибули. Пішли в політику, мабуть... Інша половина була рада мене бачити, наскільки я міг зрозуміти, але вони одружилися або навчилися грати в бридж, або пішли викладати в недільну школу, або зайнялися якоюсь аморальною практикою, і, їй-богу, жодного з них я не зміг би запросити на вечерю і виставу сьогодні ввечері. До речі, Додсворте, ви випадково не вільні сьогодні ввечері? Чудово! Повеселимося до смерті!

Отже, я пішов пообідати з одним із хлопців з недільного випуску. Він запропонував віскі, але я хотів чогось прохолодного. Він сказав, що знає місце, де можна випити справжнього італійського к'янті — він навіть назвав його "справжній італійський". Жартома. Здається, він рік викладав англійську в Гарварді. Але, будучи круто звареним газетярем, він, звісно, мусив бути мужланом, щоб показати, що він не педантичний.... Як і я, напевно. Я й сам займаю таку ж низькопробну позу.

Але як би там не було, ми знайшли це справжнє італійське звалище — судячи із запаху, вони використовували його як пральню, поки воно не стало надто брудним — і макаронник приніс пляшку чогось, що було схоже на к'янті так само, як я на конвалію. Чесно кажучи, Семе, на смак воно нагадувало оцет, який колись дуже часто використовувався з буряком.

А тоді... О, гадаю, щойно повернувшись з мого першого тривалого походу, я відчув, що маю послання Чаутауки для "Молодої Америки" — гадаю, я відчув себе Пірі,* який приніс додому поляка під пахвою. Я намагався розповісти цьому хлопцеві, як багато я знаю про Бірму, і як я приятелював з лордом Бівербруком, і всі новини про земельну проблему у Верхній Сілезії, і чи було йому цікаво? Скажімо, він був зацікавлений приблизно так само, як я був би зацікавлений у балакучій розповіді про розвиток християнської науки в Ліберії! Але він мав для мене багато важливих новин. Божечки! Біллу Сміту підвищили зарплату на двадцять баксів на тиждень! Піт Браун редагуватиме хокейні плітки замість Майка Мегуна! У ресторані "Едем" гратиме новий джазовий оркестр! Портативна друкарська машинка "Фішбек" подорожчала на п'ять доларів! Еллен Вузіс, королева коктейльних вечірок, яка пише "Нотатки обіймань і поцілунків", збирається вийти заміж за релігійного редактора!

Скажімо, це було схоже на повернення до рідного міста в Айові після моїх перших трьох років у Нью Йорку! Тоді я хотів розповісти хлопцям з рідного міста всі новини про бруклінську Гряду* та аморальність, а вони хотіли поговорити про нову тачку Хенрі Хіка!

Ну, я думаю, що все це схоже — буддизм у Бірмі та тачка Хенрі. Це все сусідські плітки, з різними типами сусідів. Тільки...

Але це не те саме! Я бачив... О, Боже, Семе, я бачив джунглі на світанку, а ці

хлопці залишилися тут, застрягли за маленькими столами, і ніколи не відходили і на п'ять кроків від свого звичайного маршруту з дому, в контору в питний клуб, в контору, в кіно, додому. Я був на кораблі, що горів у Перській затоці...

Я знаю, що це лише марнославство, Семе, але поза Америкою є речі... Чи вистачить їм розуму створити там Пан-Європу, чи визнає Британія Русню і кому дістанеться руснява нафта, що станеться з Польщею, що насправді означає фашизм в Італії — речі, які мали б бути майже такими ж цікавими, як наступний бейсбольний матч. Але ці хлопці, що застрягли тут, у Нью Йорку, настільки самовдоволені (як і я колись!), що їх не цікавить нічого, окрім поточної ціни на джин!

Вони не знають, що існує інша Європа, окрім паризьких барів. Чому навіть у своїй крамниці — я поведуюся в Європі так, ніби я великий, тризірковий, двосторонній спеціальний іноземний кореспондент, а тут (це факт!) хлопець, який робить щотижневу карикатуру про фермера Хайрама Вінтерботтома, отримує втричі більшу зарплату, ніж я... скажімо, якби він прийшов до мене в офіс, старий Квакенбос приділив би йому цілий день!

Ну, а тепер, коли я розповів вам, який я милий, з мереживним комірцем, скривджений дороженький, давайте...

Але це місто, якого я з нетерпінням чекав... (Чоловіче, ви розумієте, що ми могли б поплисти назад на "Акві" вже за тиждень? Подумайте про той чудовий прохолодний куточок в курилці!) Я з'ясував, що єдиний сучасний, новий, геніальний спосіб дістатися будь-куди в цьому місті, якщо ви хочете туди потрапити, — це пішки! На таксі, при такому дорожньому рухові, потрібно десять хвилин, щоб подолати десять кварталів. А метро... Скільки років ви не були в метро? Ну і не треба! Я думав, що я досить великий хлопець і досить кремезний, але, скажімо, охоронець метро на Великому Центральному просто встромив мені коліно в середину спини і протаранив мене у вагон, який вже був переповнений, ніби я був трирічною дитиною! І я простояв аж до Бруклінського мосту, встромивши носа у шию оптового продавця сміття! Скажімо, я відчуваю себе анархістом! Я хочу підірвати все це місто!

Потім, після ланчу, мені захотілося купити кілька справжніх костюмів американської першо-редакційної спортивної білизни, тож я пішов до універмагу "Мосхайм". Бачили їхню нову будівлю? Схожа на двадцятиповерховий льодовий палац. Вітрини, повні діамантів, атласів, слонової кістки, антикварних іспанських меблів і білизни, від якої почервоніла б кіноактриса. "Місто розкоші — Європа за милю!" — кажу я. — "Екстра! Світова столиця задоволень, відкрита паном Россом Айрлендом!" А потім я спробував потрапити у крамницю. Чесно кажучи, Семе, я буду досить кремезним хлопцем, коли наберуся сил. Я грав центрального і боровся у важкій вазі в Університеті Айови. Але, їй-богу, я ледве міг протиснутися крізь двері. Один потік маніяків виривався назовні, інший вривався всередину, наче сталася пожежа, і всі проходи були забиті, а потім, коли добираєтеся до потрібного прилавку...

Ну так, мені дуже боляче від того, як наймані помічники ставляться до вас за кордоном. Турецький продавець килимів збожеволів, коли я не захотів платити за

килим удвічі більше, ніж він коштує; крутезний грецький партнер вилаяв мене за те, що перечепився через мене на палубі; гондольєр сказав, що він думає про мої чайові. Але в будь-якому випадку, ці типи ставилися до вас так, ніби ви були майже рівними їм. Це схоже на те, що казав Честертон: якщо людина штовхає свого дворецького ногою вниз, це не свідчить про відсутність демократії; лише коли вона відчуває свою вищість над дворецьким, щоб доторкнутися до нього, вона поводить по-справжньому зарозуміло. Саме так поведився зі мною милий, яскравий молодий чоловік за прилавком з нижньою білизною. Він обслуговував шістьох людей, і якщо я не говорив швидко і не брав те, що він мені давав, він не збирався витрачати на мене час, і продовжував дивитися на мене з таким виглядом: "Ви, великий провінціал, не намагайтеся мене обдурити, на вас не справжній ньюйоркський костюм... валіть назад у Янктон"*.

Потім я спробував вийти з крамниці. Один хлопець штовхає ліктем у живіт, інший штовхає в спину, а ліфтер кричить "Жвавіше ступайте, будь ласка", аж хочеться заїхати йому в ніс. Чесно кажучи, я відчував себе біженцем, якого женуть козаки — ні, я не відчував себе людиною, я відчував себе одним із стада бичків, яких женуть злітною смугою на бійню. Боже, що за місто! Розкіш! Золото! Все, крім самоповаги, порядності та приватності!

А яка промова! Це найдовша промова, яку я виголошував відтоді, як зловив свого слугу №1 у Бірмі у моїх найкращих штанах!

— Ну, — заспокоїв Сем, — стане краще, коли ви виберетеся в провінцію.

— Але я не люблю провінцію! Будучи за походженням провінціалом, я люблю міста. Я мав достатньо кукурудзяних полів і гнойових куп до того, як у чотирнадцять років звідти втік. І з того, що я чув за ланчем, всі інші міста в Америці стають такими ж поганими, як Нью Йорк — затори на дорогах, великі кінотеатри, радіо звідусіль тьвкає, і всі мусять мати електричні посудомийні машини та пилососи, і кожна сім'я мусить мати не одну машину, їй-богу, а дві чи три — і все це в розстрочку! Але я гадаю, що будь-яке з тих містечок було б краще, ніж ці ньюйоркські мавпячі джунглі.

А я думав, що знаю це місто! Десять років я віддав йому! Але, чесно кажучи, мені здається, що воно в шістнадцять разів гірше, ніж було три роки тому. Через три роки тут має бути чудово! А іноземці... скажімо, коли бачиш на вулиці справжнє старомодне американське обличчя, дивиєшся, як він тут опинився. Думаю, я повернуся до Лондона і побачу якихось американців!

* * *

Сем відчував, що Росс перебільшує. Але коли Росс пішов, і він прокинувся зі своєї втоми на прогулянку — на спекотне волочіння — він відчув себе загубленим, маленьким і чужим у величезному конфлікті розпарених вулиць.

І йому не було куди йти. Він зрозумів, що ця варварська столиця з золотом і мармуром забезпечує всі людські потреби, окрім місця, кав'ярні, площі чи не надто жіночої чайної, в якій можна було б посидіти і побути людиною. І що ж! Він міг піти до Мистецької Галереї Метрополітен, до Акваріуму, на запилені лавки Центрального

парку або м'яко присісти на лаковану лаву в протестантській церкві.

Люди, що бігли з валізами, залишали відмітки на його ногах, маленькі активні євреї налітали на нього, роззяви з напудреними майже фіолетовими обличчями насмішкливо дивилися на його блукання і буколічну м'якість, над ним проносився прибій спітнілих невиразних людей, яких не можна було розрізнити, на нього дивилися вітрини магазинів неймовірної дорожнечі, і на кожному перехресті його затримувала хвиля руху, коли він прокрадався П'ятим проспектом, спускався до Сорок другої вулиці, повз витрішкуваті дешеві крамнички та ресторани, переходив на Шостий проспект і знову повертався до Центрального вокзалу.

Він задумливо стояв (той, хто ще рік тому ніколи б так не стояв, а мчався б з найсерйознішими з них) на балконі з видом на блискучі акри долівки Великого Центрального вокзалу, схожого на накриту дахом Place de la Concorde. Чому, дивувався він, неосязність Notre Dame чи собору Святого Пола не зменшувала і не робила смішними постаті молільників, як ця неосязність робила це з посталями мандрівників, що галопом мчали до залізничних воріт? Чи не тому, що маленькі люди, темні і незначні в соборах, були все ж таки гідними, самодостатніми, шукаючими шляхів Божих, тоді як тут вони були зайняті безглуздою діяльністю комах?

Він уявив, що це справді храм нового божества, Бога Швидкості.

Від своїх прихильників він вимагав такої ж забобонної довірливості, як і будь-яке з застарілих божеств — вимагав віри в те, що йти кудись, йти швидко, йти часто — самі по собі є святими і заслуговують на те, щоб до них прагнути. Вимогливий Бог, ця Швидкість, менш добродушний, ніж старші боги з їхніми вадами, коханнями, марнославством, яких так легко задовольнити гірляндами та лестощами; абстрактний, бездоганий і ненаситний Бог, який, коли йому запропонували сто миль на годину, одразу ж зажадав сто п'ятдесят.

Своїми автомобілями Сем сприяв народженню цієї нової релігії, а під час приємного дозвілля в Європі він тужив за її чернечою строгістю! Тепер він богохульствував проти неї, мріючи про найубогіший бар у найбільш обшарпаному паризькому провулку.

Він хитав своєю великою кошлатою головою, дивлячись зверхньо на комівояжерів, що поважно дефілювали перед навантаженими сумками червоними кашкетами, на зморених маклерів з брязкаючими сумками з ключками для гольфу, на заклопотаних жінок, презирливо вдягнених жінок і гладких молодих людей у білих нікербакерах.* Йому здавалося, що вони доведені до божевілля божевільним Богом Швидкості, якого вони самі створили... і якого створив Сем Додсворт.

* * *

Сем і Росс Айрленд по-дурному спробували піймати таксі до театру. Запізнившись уже на півгодини, вони вийшли і пройшли останні шість кварталів пішки. Вони побачили кілька чарівних і оголених молодих жінок, так само голих, як вони були б у "Folies-Bergère".

— Судячи з дихання навколо нас, гадаю, що є кілька ньюйоркців, які не чули про

Сухий закон, — зітхнув Росс, коли вони крокували вулицею в entr'acte. — На щастя, проповідники ще не мають достатнього впливу на Бога, щоб заборонити дівчатам ходити голими. Їм доведеться це виправити, як тільки Сухий закон дійсно скасується — організувати, щоб дівчатка народжувалися у фланелевих нічних сорочках на Чесно кажучи, Семе, я не розумію, як це можливо у Об'єднаних Державах. Ми дозволяємо бібліотекарям цензурувати всі книги, і все ж у нас є музичні комедії на кшталт цієї — такі ж грубі, як Париж. Ми ходимо скрізь і кричимо, що ми єдині справжні друзі демократії та самовизначення, але в той же час з Гаїті та Нікарагуа ми робимо все те, в чому звинувачували Німеччину в Бельгії, і — запам'ятайте моє слово — за рік ми розпочнемо Велику Військово-морську кампанію, щоб залякати світ так, як ніколи не додумалася зробити Великобританія. Ми вихваляємося науковими дослідженнями, але ми є єдиною нібито цивілізованою країною, де тисячі нібито розсудливих громадян будуть слухати безграмотного проповідника або політика, який встановив себе авторитетом в біології і нападає на еволюцію.

* * *

Після виснажливого блиску музичної комедії, в питному клубі, який був точно схожим на старомодний бар, за винятком того, що віскі було поганим, Росс Айрленд розлютився ще більше:

— Так, і щоб мати трохи більше нашого американського парадоксу, ми маємо більше сентиментальних ридань над бідолашною матір'ю в кіно, і більше самосудів над неграми, ніж це можливо будь-де у світі! Більше простору, і більше переповнених багатоквартирних будинків; більше крутезних першопрохідців, і більше хворобливих незадоволених дружин; більше жіночних серед молодих чоловіків; більше високочолих лекцій, більше сміхотворних коміксів і більше сленгу... Що ж, хапайте мене. Я маю бути газетярем. Я багато бачив — і прочитав набагато більше, ніж можу собі у цьому зізнатися. У мене є ідеї, і навіть словниковий запас. Але я настільки американець, що якщо я коли-небудь визнаю, що цікавлюся ідеями, якщо я коли-небудь буду будувати речення граматично правильно, якщо я не намагатимуся звучати як вантажник, я боюся, що якийсь клятий маленький власник гаража подумає, що я намагаюся бути педантичним! О, сьогодні я дізнався багато нового про себе і про мою улюблену Америку!

— Тим не менш, Росс, я віддаю перевагу цій країні перед...

— Чорт забирай, я теж! Речі, які я пам'ятаю, люди, з якими я розмовляв, мандруючи цією країною, від Високих Сьєррас до журавлиних боліт Кейп Коду. Старий дідусь Коновер, який колись був вершником "Поні Експресу",* їхав, ризикуючи життям, серед індіанців... Я пам'ятаю його у вісімдесят років, найбільшим дідом, якого ви коли-небудь бачили; він жив у маленькій халупі в моєму містечку в Айові, холостякуючи... мав старе крісло, зроблене з бочки з-під борошна. Він розповідав нам, дітям, історії без упину; він пускав до себе на ніч волоцюг; і він прийняв би короля таким же чином. Йому ніколи не спадало на думку, що він чимось кращий за волоцюгу чи гірший за короля. Він був справжнім американцем. І я бачив їх на футбольних

матчах — гарні, чисті хлопці. Але ми перетворюємо все це на шестиденну велогонку. І з мотоциклами замість ніг, які ми колись мали!

* * *

З Россом Айрлендом, який постійно говорив — нарікаючи на американську метушню, за винятком тих випадків, коли Сем скаржився на неї, і тоді Росс несамовито захищав її — вони неспішно прогулялися до бродвейського кабаре.

Воно називалося "Хатина Джорджії", спеціалізувалося на курчатах "Меріленд", бататі та збитому бісквіті, а оркестр грав "Діксі" кожні півгодини, що викликало бурхливі оплески публіки. Крім Росса і Сема, всі в цьому місці були або євреями, або греками. Усе було сповнене химерності і дорожнечі. Стіни були жахливо роздутою імітацією дерев'яного зрубу, а навколо крихітного огороженого танцмайданчика, настільки переповненого, що танцюристи були схожі на пасажирів метро в годину пік, які рухаються в раптовому любовному божевільні, була бродвейська ідея огорожі зі штахетнику.

За столик взяли по два долари з кожного. Вони отримали два лимонади по сімдесят п'ять центів за кожен, залишивши чверть чайових офіціантові-греку, на що той невдоволено буркнув, і чверть — підтягнутій дівчині в капелюшку з холодними очима, на що вона рывкнула:

— Ще одна пара дешевих пройд!

* * *

Вони майже не розмовляли, поки йшли до готелю. Над Семом, густою, відчутною, наче саван, висіла втома, яку він відчував у Парижі. Він був уві сні; ніщо не було реальним у всій цій суворій дійсності тролейбусних дзвінків, несамовитих надземних потягів, таксі, що проносилися повз, гомоніння натовпу. Спека переростала в грозу. Блискавки висвітлювали карнизи нелюдськи високих будівель. Все повітря було загрозливим, але він відчував байдужість до цієї загрози і важко побажав доброї ночі Россу Айрленду.

Гроза вибухнула, коли він стояв біля вікна свого готельного номера. Кожен спалах блискавки маніакально рельєфно вимальовував величезну жовту стіну будівлі навпроти та її незліченні сліпучі вікна; і в темряві між спалахами він уявляв, як ця будівля валиться на нього. Це було жахливо, як виверження вулкану, навіть для Сема Додсворта, який не був схильний до страху. Але жах не міг зруйнувати кірку тупої самотності, що огортала його.

Він відвернувся від вікна і млявим кроком понуро пішов у ліжку, щоб лежати напівсонним. Він пробурмотів лише:

— Ця суєта американського життя — постійна боротьба — чи не буде це занадто для мене, тепер, коли я відвик від неї?

І ще:

— О Боже, Френ, я такий самотній через вас!

РОЗДІЛ 17

Але Америка виявилася приємнішою і доброзичливішою, яку він побачив

наступного вечора, коли сидів з Ілоном Річардсом, головою правління "Національного Банку Гудвуд", на терасі у Віллоу Марш, маєтку Річардса на Довгому острові.

Вранці син Сема, Брент, зателефонував з Нью Хейвена і повідомив, що через два дні закінчить іспити і приїде до батька на справжню гулянку. У другій половині дня Сем багато працював з Аліком Кайненсом у ньюйоркському офісі "ЮОК". Йому знову запропонували стати віце-президентом "ЮОК", і він знову відмовився.

Він був нечітким у поясненні своєї відмови.

— Аліку, це важко пояснити — просто відчуваю, що більшу частину свого життя я віддав виробництву автомобілів, а тепер хотів би посидіти і побути в гостях у самого себе і познайомитися. Так, мені було самотньо в Парижі. Я це визнаю. Але це робота, яку я почав, і я не збираюся її покидати.

Кайненс став різким.

— Я не знаю, чи зможу я коли-небудь ще раз зробити таку пропозицію.

Сем навряд чи почув його. Він — з давніх-давен незмінно уважний — був розсіяно мрійливим:

— Я ніколи не буду придатним ні для чого, окрім бізнесу, але чому б не розважитися і не спробувати щось нове — великий апельсиновий гай у Флориді або нерухомість?

Коли Сем зателефонував Річардсу з "Гудвуд Національний", той наголосив на тому, щоб він приїхав на ніч на Лон Айленд.

Сем був розслаблений і підбадьорений поїздкою в авто "Іспано-Суїза", яке дочка Річардса, Шейла, запропонувала батькові купити, щойно прочитавши романи Майкла Арлена. Вони прослизнули крізь бурхливий рух району Великого Центрального, повернули на Перший проспект з його атмосферою фабричного селища, перетнули чудову арку мосту на П'ятдесят дев'ятій вулиці, звідки дивилися вниз на вежі, що височіли над доками для пароплавів з Ріо де Жанейро, Барбадосу та Африки.

Вони промчали крізь скупчення заводів і робітничих котеджів і помчали дорогою, що йшла вздовж берега, і солоний вітерець шепотів у відчинені вікна великої машини; вони в'їхали в приємне передмістя і звернули на сільську вулицю серед справжніх ферм. Трохи пошарпаний американізм Сема радісно здійснювався, коли він удобачив кукурудзяні поля, гарбузові лози, білі фермерські будиночки з купами тополиних дров.

І розмова була гарною.

Сем ніколи не був таким дурнем, щоб стверджувати, що мужні громадяни говорять лише про облігації та бої на призи, і що кожен, хто вдає, ніби цікавиться Матіссом чи Са' d'Oro,* є жіночним удавальником. Але він відповів на звинувачення Френ, що він сам має таке ж право цікавитися облігаціями і нудьгувати за Матіссом, як і художник має право цікавитися Матіссом і нудьгувати за облігаціями. Звичайно, облігації були досить важливими для Аліка Кайненса того дня. Проте розмова з Аліком була не надто вдалою, оскільки цей маленький чоловічок ніколи не міг тримати свою роль Наполеона Комерції при собі, але наполягав на тому, щоб ставитися до кожного, кого він зустрічав, як до Вірного Гвардійця, якого він може покрутити за вухо, або як до Вірного

Фельдмаршала, який роззявив рота, щоб отримати (від Аліка) новенький маршальський жезл.

Але Ілон Річардс говорив про злиття, інвестиції, гольф і скандальніші розлучення банкірів з простотою і безособовістю молочника, який обговорює корми для худоби. Він оголосив (поки автомобіль прослизав повз маленькі ферми в район великих маєтків), що "Кей. Ел. енд Зет". збанкрутують протягом двох місяців, що в цій компанії, яка збирається вирощувати 1 000 000 оленів на Алясці, дійсно щось є, що "Сміт Лоукомоутів Каммон" буде не такою вже й поганою покупкою, і що абсолютно вірно, що "Ентілоуп Кар" збирається оголосити безпечне лобове скло як стандартний аксесуар.

* * *

Великий будинок у Віллоу Марш стояв на кручі з видом на болота і протоку Лон Айленд. Вони обідали на цегляній терасі, за маленьким столиком з тремтячими свічками, навколо якого стояли три плетені крісла, з Семом, Річардсом і його дочкою Шейлою. Саме Шейла півроку тому вимагала "Іспано-Суїзу", але цього літа вона перебувала на соціалістичній стадії. Сем був трохи роздратований, тому що протягом усього обіду вона запитувала, чому робітники не можуть забрати у Сема та її батька все їхнє багатство.

Річардс, до скептицизму Сема, підбадьорював Шейлу, дразнячи її:

— Якщо ви зможете знайти дійсно першокласного лідера, такого як Ленін, який буде достатньо сильним, щоб, по-перше, забрати у мене гроші, а по-друге, побудувати практичну працюючу державу, я не буду хвилюватися — так само швидко працюватиму на нього та його банду, як і на наших акціонерів. Але якщо ви думаєте, моя зухвала донечко, що, оскільки багато соціалістичних журналістів теревенять про те, що, можливо, колись робітничий клас стане освіченим настільки, що зможе керувати промисловістю, і тому я повинен приєднатися до нього... що ж, нехай вони мене змусять!

* * *

І ось так протягом години.

Після двадцяти п'яти років у великій індустрії Сем Додсворт все ще вірив, хоча й нечітко та туманно, що соціалізм означає розподіл багатства, після якого мільйонери отримають його назад протягом десяти років. Він все ще майже вірив, що всі більшовики — це євреї, які носять густі бороди, носять бомби і їх важко відрізнити від анархістів. Він не до кінця вірив у це, бо у своєму офісі зустрічав ввічливих і безбородих радянських агентів, які зі знанням справи розповідали про імпорту автомобілів "Ревелейшн". Але сприймати соціалізм серйозно...

Це його сердило.

Навіщо він взагалі поїхав за кордон? Це не давало йому спокою. Йому було нудно в Парижі, але він любив crêpes Susette більше, ніж оладки; йому подобалось перехилитися на мостах Сени більше, ніж гуляти Шостим проспектом; і він не міг зараз дуже радіти новим крилам для автомобіля "Ревелейшн". Як же так сталося, що ця

Америка, яка так надійно і зручно трималася в його руці, вислизнула?

А тут була донька Ілона Річардса, найнадійнішого консервативного з банкірів, наскрізь просякнута європейським соціалізмом. Чи справді життя було таким складним?

* * *

Коли Шейла покинула їх, все стало простіше. Червневі сутінки були ніжними, і на ліловій стрічці протоки Лон Айленд у м'якому мерехтінні оживали невидимі села. На прохолодній терасі, після двох задушливих днів у Нью Йорку, Сем розслабився у плетену кріслі, задоволено ворушачи плечима. Сигари Річардса були чудовими, його бренді — справжнім, і тепер, коли Шейли не стало, бо поїхала на власному авто на танці, його розмови знову стали розважливими.

Але воно знову прибуло...

— Цікаво, Річардсе, — розмірковував вголос Сем. — Відколи я вчора висадився у Нью Йорку, я ненавидів усю цю метушню і поспіх — до сьогоднішнього вечора, коли у мене з'явився шанс посидіти за містом і відчувти себе людиною. Звичайно, це, мабуть, була просто спекотна погода. Але знаєте, у Франції та Англії у мене було відчуття дозвілля. Я відчував, що там люди змушують свою роботу працювати на них; вони не віддають своє життя працюючи заради роботи. І я відчув, що у світі можна так багато дізнатися, що ми занадто зайняті, щоб дізнаватися тут.

Річардс задоволено пихнув; потім:

— Семе, ви знали, що я виріс у Європі?

— Ні! Правда?

— Так. Мої батько і мати були віддані Європі. Ми мандрували. Я провів чотирнадцять з перших шістнадцяти років свого життя в школах Франції, Англії та Швейцарії, і я повертався туди щоліта, поки навчався в Гарварді — за винятком останніх канікул, після молодших курсів. Тоді у мого батька стався "прорив мозку", і він відправив мене в Орегон працювати в лісозаготівельному таборі. Я був без розуму від цього! Мене так нудило від пансіонів, кафе і загального європейського ставлення, що для американця був не таким вже й поганим та ненадійним. В Орегоні мене тричі побили лісоруби за сім днів, але наприкінці літа мене палко запросили залишитися в таборі молодшим керівником. Мені це подобалося! І я продовжую любити це з тих пір. Я знаю, що багато французьких фінансистів більш елегантні та неквапливі, ніж ваш друг-плоскостопість Алік Кайненс, але я отримую більше задоволення від боротьби разом з Аліком!

Семе, тут йде боротьба, так само, як у Русні та Китаї. І ви, Семе, старий грізлі, ніколи не зможете бути споглядальною газеллю. Ви маєте битися. І подумайте про це! Може, Америка буде правити світом! Може, врешті-решт, нас розчавить Русня. Але хіба така світова боротьба не є кращою, ніж сидіти, уникаючи розмовних помилок і розмірковуючи на тему правильних вечірніх жилетів? Життя!

Сем розмірковував, мовчки і довго.

— Ілоне, — сказав він, — був час, коли я знав свій власний розум. Я не робив того,

що пропонувала моя остання стенографістка. Але останнім часом я бачив занадто багато речей. Якби Френ була тут — моя дружина — я, напевно, був би про-європейським. Ви змушуєте мене бути про-американським.

— Навіщо бути про-якимось? Чому б не пірнути з головою в ту битву, яка здається найцікавішою? Можете бути певні: результат нічого не означатиме. Моя дівчинка Шейла каже, що розумне використання євгеніки, Карла Маркса і тенісу за п'ять поколінь перетворило б нас усіх на купку благодійних Аполлонів. Боронь Боже! У мене закрадається підозра, що ніхто з нас, бідних хребетних, насправді не хоче досконалості! Але я маю на увазі: Ви один з тих добросердих, покірних американців, які відчують себе вибачливими і неповноцінними, як тільки виходять на пенсію, і які проведуть решту свого життя, намагаючись задовольнити всіх, кого зустрінуть: свою дружину і свою коханку...

— Ще ні!

— Чекайте! ...і своїх друзів. Семе, я такий ідеаліст, що хочу заснувати Асоціацію для Повищення Всіх Ідеалістів. Заради Бога, визначайтеся, де ви щасливіші — в Америці чи в Європі, і залишайтеся там! Я, наприклад, радий, що до мене приходять європейські банкіри і благають про кредити, замість того, щоб я ходив по європейських кафе і випрошував у офіціантів столик під сонцем! Семе, ця американська пригода... Тому що у нас тут пригода — найбільша у світі — а не визначеність звичаїв у невизначеності майбутнього, як у всій Європі. І, скажімо, знаєте, наша пригода буде ще більшою, тому що ми відчуваємо, що Європа має багато того, що нам потрібно. Нас більше не задовольняють зруб і кукурудзяний корж. Ми хочемо все, що має Європа. Ми заберемо це!

— Хм, — сказав Сем.

Тієї ночі він спав наче дитина, під вітерцем із Протоки. Прокинувшись о п'ятій, він сів на краєчок ліжка, обважнілий у своїй досить скуйовдженій шовковій піжамі, і задумався, дивлячись на болота у ранковій димку, і Протоку, схожу на вихори павутиння над блискучою сталлю.

Якби він був на п'ятдесят миль далі на Лон Айленді, то, можливо, зміг би побачити узбережжя Коннектикуту і Нью Хейвена.

Він усвідомлював, що це гротескно нагадує той день навесні на останньому курсі в Єлі, коли з Іст Року він дивився через протоку на Лон Айленд і бачив на тому далекому березі романтичні гавані. Від хлопця, який сидів на Іст Року, його відділяла лише протока Лон Айленда і тридцять років, а також впевненість того хлопця, що він "зробить щось вартісне". Сьогодні він міг би придумати набагато цікавіші спроби, ніж у ті урочисті важливі дні, коли він був футбольною зіркою, обтяженою чернечими обов'язками атлета. Тепер не було смішно вважати себе мандрівником у Японії, прихильником соціалізму Шейли Річардс чи його ворогом-хрестоносцем, або, через двадцять років, просто старим чоловіком з люлькою, який задовольняється життям серед яблунь на пагорбі над річкою Огайо. Але тепер також було очевидно, що він був скутий людьми, силами і слабкостями, яких він не визнавав у свою юну годину видіння

на Іст Року.

Він не міг повернутися до абсолютно простого і безпечного життя в Америці через нелюбов до нього Френ, а без звичного лоскотання веселощів Френ і її поганого настрою, життя було немислимим. Він не міг стати елегантно розслабленим космополітом, тому що — його думка спіткнулася і загарчала — о, тому що він був Семом Додсвортом!

Він був прикутий до кожного друга, який робив його життя приємним — щоб не приголомшити і не втратити їх. Його сковував кожен зароблений долар, кожен виготовлений автомобіль — вони означали обов'язок перед його кастою. Його сковувала кожна година, яку він відпрацював — вони залишали його жорстким, духовно ревматичним.

Він все ще хотів світу... але не було нічого особливого у цьому світі, чого б він хотів так сильно, як тридцять років тому хотів бути героєм Річарда Хардінга Дейвіса.

І тоді йому спало на думку.

Він здивувався:

"Ні, проблема в тому, що, окрім зберігання себе з Френ, дітьми та кількома друзями, я не хочу нічого настільки, щоб боротися за це. Я зробив майже все, що міг собі уявити — отримав посаду, заробив гроші, познайомився з цікавими людьми. Я був би набагато щасливішим, якби був бродягою, який не зробив нічого з того, що хотів. Та до біса, мені байдуже. Можливо, я причепив свій вагон до недостатньо високої зірки! Ця виглядає не дуже добре!

Лайно! Коли я виберуся з цього божевільного ньюйоркського району і зустріну справжніх, простих, щирх хлопців у Зеніті — так, звичайно, і на зустрічі випускників — я забуду про це буркотіння.

Але що це все означає, ця справа життя?

Я віддав би ліву ногу, якби міг повірити в те, що кажуть проповідники. Безсмертя. Служіння Єгові. Але я не можу. Доведеться зіткнутися з цим наодинці...

Заради Бога, перестаньте себе жаліти! Ви такий ж поганий, як і Френ...

Френ! Вона ніколи не буває поганою. Не дуже. Я коли-небудь забував сказати вам, що я вас обожнюю, Френ?"

Чотири години по тому, за сніданком, він був несентиментальним Капітаном Фінансів, уважним лише до вафель.

* * *

Він стояв біля воріт Великого Центрального і дивився, як його син мчить з прискоком по похилій цементній доріжці від потяга з Нью Хейвена.

"Якщо в Оксфорді чи у Франції і є хтось кращий за нього, то це він", — радів він, — "Але він більше син Френ, ніж мій; у нього її врода і швидкість".

Брент був схожий на молодого скакуна, його бліде обличчя і високе тонке чоло здавалися занадто випещеними, занадто витонченими. Але в його гумористичних очах було здоров'я і життєрадісність, в його вигуку:

— Привіт, тату! Радий знову бачити. Добре перетнули?

— Так. Чесно. Радий вас бачити, хлопче. Як довго ви можете залишатися?

— Мушу повернутися вранці. Встигнути на ранковий потяг.

— Шкода. Ось, віддайте свою сумку червоному кашкету.

— І заплатити четвертак? Нізащо, коли кукурудзяне віскі коштує стільки ж, скільки це коштує.

— Хм. Я б не став багато цього пити. Але, гадаю, ви і так це знаєте. Де б ви хотіли пообідати сьогодні? У "Рітці", чи в якомусь пекельному місці?

— Я покажу вам справжній заклад зі справжнім німецьким пивом.

— Гарзд. Е-е...

Сем сором'язливо подивився на сором'язливого хлопця і випалив:

— Я дуже пишаюся вами за те, що ви потрапили і в "Кістки", і в "Фі Бета Каппа".*

— О, дякую. Боже, ви чудово виглядаєте, сер.

Він виявив, що хоча Брент пробуде в Нью Йорку лише дванадцять годин, він привіз з собою одяг для обіду.

"Добре, хлопчик Френ", — подумав він, і чомусь йому стало трохи самотньо. Йому хотілося б дати цьому нервовому юнакові щось більше, ніж допомогу — деяку силу, деяку стабільність.

Поки вони одягалися, Брент оговтався від синівської сором'язливості і почав теревенити про дива, які творить Чік Бадлонг у стрибках з жердиною, про дивовижний факт, що Огден Роуз, який понад два роки був бездоганим чуваком, перетворився на літературного і підкованого *Літ-рою*, про "бомжову роботу" нового "Ревелейшн" від "Ю.О.К". Він виник як молодий, елегантний, стрункий у обідньому вбранні, і він належав до світу, який обурився б на Семове вторгнення, який не бажав ні сили, ні стабільності... навіть якщо, на думку Сема, він міг би щось надати.

* * *

"Німецький ресторан", до якого привів його Брент, був цілковитою імітацією: пивні кухлі, виготовлені в Пенсильванії; балки пофарбовані так, щоб виглядати старими; кольорові скляні вікна, які, якби їх можна було відчинити, не дивилися б ні нащо, окрім штукатуреної стіни; і пиво було найжалюгіднішою і найводянистішою імітацією.

На цьому брудному і безглуздому тлі, на тлі забруднених, зухвалих і досить жалюгідних польських офіціантів, Брент був справжнім, як лезо ножа, і таким же блискучим.

Сем подумав, що тепер, коли вони вдвох, його син і він, вони можуть бути дуже відвертими. Він говоритиме з Брентом про випивку, азартні ігри, цінність грошей як засобу і їхню нікчемність як мети, а найбільше — про жінок. О, він не буде підглядати і лапати — він просто дасть своє власне уявлення про життя, не пуританське і не розбещене; буде страшенно відвертим про небезпеку дочок вулиці, визнаючи, як людина світу, примус "статі"; і якщо Брентові потрібно буде довіритися, він поставиться до цього невимушено, зі співчуттям...

Ця тепла радісна думка охолола в ту мить, коли він побачив самовпевнену постать Брента. Хлопчик міг подумати, що у нього Погана Схильність, а поряд з любов'ю Френ і

Емілі, він хотів прихильності і поваги Брента більше, ніж будь-кого в світі. Тож у батьківському страху, в той час як йому хотілося б розкрити свою душу, він просторікував про лорда Херндона, про авіатора Джосерро, про палац у Версалі...

Але була одна інтимна річ, про яку він міг говорити:

— Сину, ви вже вирішили, чи підете до Правничої Гарвардської Школи, коли закінчите Єль?

— Я ще не зовсім вирішив, сер.

— Не називайте мене "сер"! Послухайте, Бренте, у мене є ідея... Якщо ми з вашою матір'ю все ще будемо за кордоном, коли ви закінчите навчання, як вам, щоб ви приїхали і приєдналися до нас на рік або близько того? Може, між нами кажучи, ми могли б змусити її поїхати в Африку, Індію, Китай і так далі. Зараз вона застрягла в Парижі. Я дізнався, що в цьому світі є до біса багато цікавого. Не варто поспішати з тим, щоб почати заробляти гроші.

— Але ви рано пішли працювати, сер.

— Не називайте мене "сер"... я ще не досяг цього вік... сподіваюся! І я думаю, що, можливо, я занадто рано почав працювати. Зараз я радше хотів би спочатку трохи поїздити по світу. А після стількох років навчання відразу взятися за підручники з права...

— Ну, розумієте, сер, я не впевнений, що буду займатися юриспруденцією.

— Хм. А про що ви думаєте? Медицина? Мотори?

— Ні, я... Ви знаєте мого сусіда по кімнаті, Біллі Дікона, його батько — президент фондової компанії "Дікон, Іффлі і Воттс"; і Біллі хоче, щоб я пішов з ним продавати облігації. Я думаю, що через десять років я міг би заробляти двадцять п'ять тисяч на рік, а в юриспруденції, якщо я піду в справді злиденну ньюйоркську фірму, я буду лише клерком. І коли-небудь я буду в групі, яка заробляє сто п'ятдесят тисяч на рік.

Брент сказав це зі скромною впевненістю, з жадібними очима молодого поета, який оголошує, що збирається написати епопею.

Сем промовив із сумнівом:

— Це може здатися смішним з вуст людини, яка завжди хапала кожен долар, що потрапляв до її рук, але... Бренте, я завжди хотів щось будувати, залишити по собі щось, окрім банківського рахунку. Боюся, що ви цього не зробите, просто продаючи облігації. Не те, щоб я мав щось проти облігацій, ви ж розумієте! Гарні красиві естампи. Але чи потрібно вам так швидко заробляти гроші...

— Життя зараз набагато дорожче, ніж тоді, коли ви починали, тату. Людина повинна мати так багато речей. Коли я був дитиною, людина з лімузином була маленьким олов'яним богом, але зараз хлопець, який не має яхти, просто не в темі. Якщо людина заробила свої гроші, вона може звільнитися і зайнятися хобі — побачити Європу і вийти заради суспільного духу, і все таке інше. Я вважаю, що у мене є чудові шанси з Біллом Діконом та його групою.

— Що ж. Звісно, ви маєте вирішувати самі. Але я б хотів, щоб ви подумали про це... про те, щоб по-справжньому будувати речі.

— Звичайно. Я так і зроблю, сер.

* * *

Брент був блискучим у компліментах щодо знань Сема про Європу; він зауважив, що футбольну славу Сема досі пам'ятають в Єлі.

А Сем зітхнув собі, що втратив хлопця назавжди.

РОЗДІЛ 18

Сем пакував речі, щоб їхати до Нью Хейвена на тридцятирічну зустріч випускників, коли у двері постукали. Він проревів: "Увійдіть", і спочатку навіть не подивився, хто це може бути. Тиша, що запала після відчинення дверей, змусила його обернутися.

На порозі, посміхаючись, стояв Діжка Пірсон.

— Ах ви, товстий малий коротун! — сказав Сем, що означало: "Мій любий старий друже, я дуже радий вас бачити!"

А Діжка відповів:

— Ви, великий занудо, так що в Юрупі вас більше не могли терпіти, так? Тож вам довелося прокрастися сюди, еге ж? Ви великий волоцюга! — Для тих, хто знає американську мову, це означало: "Мені було дуже сумно через вас у Zenіті, і якби ви не повернулися, я, мабуть, мав би кинути Зустріч і поїхати до Європи, щоб побачити вас — я б так і зробив, правда".

— Ну, ви виглядаєте чудово, Діжко.

І вони поплескали один одного по руках.

— Ви теж. Виглядаєте ausgezeichnet. Гадаю, Європа погодилася з вами. Ви бува не привезли мені трохи того чудового французького вина, чи ні?

— Звичайно, у мене є цілий ящик в моїй коробці для комірців.

— Ну, то діставайте. Не будемо відкладати фатальну годину.

З-за скрині (куди, згідно з новими американськими правилами, всі постояльці готелів ховають поточну пляшку віскі, щоб обслузі готелю було легше її знайти) Сем щось видобув, хихикаючи:

— Можливо, для вас це виглядає як звичайне методистське самогонне кукурудзяне віскі, але пам'ятайте, Діжко, що ви не подорожували і не здобули освіти, як я. Скажете, коли... О, слухайте, Діжко, у мене є пляшка справжнього, довоєнного шотландського віскі, відняту у мене тут, у доках.

— О, Боже мій! Яке святотатство! А тепер скажіть мені, як справді ви провели час?

— О, прекрасно, прекрасно! Париж — прекрасне місто. Скажіть, як там Маті і ваші діти?

— Чудово!

— Як Херрі Хаззард?"

— У нього все добре. У нього є внучка. Кажуть, вони в Парижі всю ніч гуляють, чи не так?

— Так, досить пізно. Ви не бачили Емілі останнім часом?

— Тільки-но днями в замиському клубі. Виглядала прекрасно. Слухайте, Сембо, можете пояснити мені одну річ? Чи є шанс, що більшовики виплатять борги царизму

перед Францією? І що це за купівля французьких муніципальних облігацій?

— Ну, я мало що дізнався про... О, я зустрів кількох Жаб високого класу — хлопця на ім'я Андіє, біржового брокера, досить заможного, гадаю, напевно. Але не так, як у нас. Важко вивести цих хлопців на серйозну розмову поза конторою. Вони весь час хочуть теревенити про театр, танці та кінні перегони. Але, скажімо, я дізнався одну дуже цікаву річ: люди з "Сітроена" у Франції та "Опеля" в Німеччині випускають дешеві автомобілі, які дадуть "Форду" та "Шевроле" надважкий пробіг за їх гроші по європейській території і... О! Скажіть! Діжко! Чи можете ви мені щось розповісти про чутки, що "Форд" збирається здати на металобрухт "Модель Т" і випустити абсолютно нову модель? Боже мій, я намагався і намагався, і не можу нічого про це дізнатися! Я питав Аліка Кайненса, Байрона Роджерса з "Шермана", Ілона Річардса, і якщо вони щось і знають, то не розголошують, і ... Їй-богу, я б хотів дізнатися щось про це.

— Я б теж! Я б теж! І я нічого не можу дізнатися!

Вони обидва зітхнули і знову налили.

— Вони закінчили нову прибудову до заміського клубу? — запитав Сем.

— Так, і вона чудова. У Франції багато грають у гольф?

— Мабуть, так, на Рив'єрі. Були недавно біля мого будинку? Усе гаразд?

— Будьте певні. Я зупинявся і розмовляв з вашим доглядачем. Здається, хороший надійний хлопець. Скажіть, чим людина *займається* вечорами в Парижі? В які місця побовтатися ходите? Приблизно так, як тутешні нічні клуби?

— Ну, вино набагато краще... ні, в деяких закладах, де повно американців, вас обманюють, і обманюють добряче, за досить погане шипуче вино. Але в цілому... О, я не знаю, втомлюєшся від галасу навколо. Всі ці гарненькі жінки, які весь час теревенять!

— Ви не підчепили бува собі якусь гожу на стороні, чи ні?

— Ви сказали "гожу" чи "вошу"?*

І вони обоє засміялися, і обоє зітхнули, і про неіснуючі амурні справи Сема більше не говорили.

І вони зрозуміли, що їм більше немає про що говорити.

* * *

Роками вони мали спільних друзів, ігри, таємні комерційні звістки. Вони могли активно обговорювати людину, яку бачили напередодні, покер, в який грали два дні тому, банківський скандал, що відбувався в цей момент. Але за півроку більшість мешканців Зеніту, чиї скандали та гандикапи в гольфі були важливими, потьмяніли для Сема; він не міг їх уявити, не міг придумати, про що б про них запитати. Двоє чоловіків потрапили в незручну гру в піжмурки з питаннями та відповідями.

Сем м'яко сказав:

— Шкодую, що я не почав їздити за кордон раніше, Діжко... було б цікаво подивитися, як вони все роблять по-іншому. Але тепер уже запізно.

Він намагався пояснити, що саме зацікавило його в Англії та Франції — крихітні, незбагненні відмінності в одязі, беконі на сніданок, політичних партіях, овочах на

ринках, служителях Божих, — але Діжка був нетерплячий. Він хотів зловтішну опосередковану, екскурсію по яскравих ресторанах, повних спокусливих дівчат, чудової їжі, неймовірно смачного вина по п'ятдесят центів за пляшку, чудових пиятик без головного болю і нескінченних танців без задихань. Сем намагався догодити, але...

"Забавно!" Він ніяк не міг уявити собі танцювальне рандеву, яке бачив лише два тижні тому. Він бачив затхлу комірчину, де сиділа терпляча покоївка їхнього поверху, чекаючи, мабуть, цілий день і цілу ніч, в'яжучу, пахнучу оселедцем і злиднями; але в "Jardin de Ma Soeur" він не бачив нічого, окрім столиків, гладкої підлоги і занадто темних захоплених очей авіатора Джосерро, який танцював з Френ.

Сем так низько опустився в розмові, що запитав про самопочуття преподобного доктора Вілліса Форчуна Тейта із Зеніту.

Потім втрутився Росс Айрленд.

— Їду в Мексику робити оповідь про нафту, дайте мені випити, — сказав він, і всі знову оживилися.

Сем засмутився тим, що його довірливу розмову з найстарішим другом перервав цей напівзнайомиць, але він був радий, що Діжка Пірсон прихильно поставився до нього. Через півгодини, коли Росс розповів свою знамениту історію про ветеринара Дока Пілвінса і плюшевого коня, вони втрьох пішли обідати, випили коктейлів і стали жвавими і задоволеними.

Лише одного разу за вечір, проведений у різних нічних клубах, жоден з яких не відрізнявся від інших, Сем знову занепокоївся:

"Господи, невже ми всі тут, в Америці, стали такими, що не можемо бути щасливими, не можемо розмовляти, поки не вип'ємо багато коктейлів? Що сталося з нашим життям?"

Але наступного дня в кампусі Єльського університету, разом із Діжкою, він ревів від радості, побачивши товаришів давніх часів; улюблених одногрупників, які так міцно закарбувалися в його пам'яті, що він не забув про них нічого, окрім їхніх професій, їхніх теперішніх місць проживання та імен.

* * *

Процесію відділення 1896 року на бейсбольний матч на Єльському Полі, у синіх куртках і білих штанах, очолював Діжка Пірсон, струшуючи брязкалом і співаючи:

"Доброго ранку, пане Зіп - Зіп — Зіп!

У вас така ж коротка стрижка, яку я маю?

Доброго ранку, пане Зіп - Зіп — Зіп!

Звісно ж, я добре себе почуваю.

Попіл до попелу, прах до праху лягає,

Якщо армія вас не отримає, то флот уже має..."

Сем був зворушений до смутку і молитви виглядом своїх одногрупників. Його вразило те, як багато з них постаріли у п'ятдесят чи п'ятдесят два роки — Дон Біндер, наприклад, у коледжі серйозно пиячив, з дитячим і сумирним обличчям, а тепер настоятель Єпископальної церкви, який виглядав на шістдесят п'ять і ніби ніс на своїх

згорблених плечах гріхи всієї країни. Це видовище змусило Сема відчутися древнім. Але не менш вражаючими були одногрупники, які у свої п'ятдесят виглядали на тридцять п'ять, і які дратували такого чоловіка, як Сем, що любив фізичні вправи, але не був фанатиком, волаючим, що всі повинні грати у гольф по вісімнадцять лунок щодня.

Але хоч би як сором'язливо не почувався Сем, Діжка сяяв, знову був клоуном групи під час процесії. Він танцював по дорозі з боку в бік, трясучи брязкалом, дуючи в дешевий свисток, налякавши дитину на тротуарі мало не до епілепсії, коли опустився на коліна і намагався бути привітним.

"З ним усе гаразд. Він кумедний", — запевняв себе Сем. — "Він чудовий козел. Чорт забирай, він ідіот! Чому я стаю таким буркотливим по життю? Краще повернуся за стіл".

* * *

Але який би дискомфорт він не відчував, граючи незграбного юнака, на зустрічі випускників Сем віднайшов бальзам. Вони знали, хто він такий! Ніхто в Парижі (окрім Френ, часом) не знав цього. Але його одногрупники зрозуміли, що він — Сембо Додсворт, чудовий текл,* Череп і Кістки, креативний інженер, президент корпорації, "принц добрих молодців".

За винятком кількох професійних випускників, які в п'ятдесят років ще могли сказати, який рахунок був у минулорічній грі між Елем і Брауном, і яким у п'ятдесят не було чим вразити світ, окрім того факту, що вони — люди Єлю, група далеко відійшла від веселого байдикування і простодушного ідеалізму студентських днів. Вони були президентами банків і президентами коледжів, хірургами, вчителями сільських шкіл і дипломатами; вони були власниками ранчо і конгресменами, колишніми засудженими злочинцями і єпископами. Один з них був генерал-майором, а один — у коледжі найбільш мишоподібний з книжкових хробаків — став найсмішнішим коміком на Бродвеї. Вони були батьками і дідусями, і більшість з них виглядали так, ніби перепрацювали або перепили. Жоден з них не знайшов у житті тієї веселої і тріумфальної пригоди, якої він очікував; і вони поверталися з тугою, прагнучи повернути свої легковірні золоті дні. Вони вірили (протягом тижня), що їхні одногрупники особливим чином відрізняються від викривленої і дратівливої людської раси в цілому.

І в усе це Сем Додсворт вірив... протягом тижня.

Приємно було загоряти на мушлях в Момогіні,* байдикувати на піску з генералом, президентом коледжу і двома сталевими королями, ніби їм знову було по дев'ятнадцять, бути привітаним "старий Сембо", боротися, не думаючи про гідність, і на мить бути настільки сентиментальними, щоб визнати, що вони прагнули чогось більшого, ніж їхні поверхневі успіхи. Приємно було в кімнатах, які вони отримали в Харкнесі, забути про обов'язки домогосподарів і управляючих компаніями, і по-цуценячому розлягтися на підвіконнях біля вікон, обвіювані в'язами, розповідаючи казкову брехню до першої, до другої години ночі, не думаючи про те, що їм рано

вставати і йти на роботу. Приємно було під час обіду в окремій кімнаті наспівувати "Шлях на ферму Бінгоу" і виходити з неї з довгим, чіпким, скорботним виттям:

"Ось старий і добрий Єєєєєєєєєє
Найдружніша й здоровіша із осель..."

Навіть ті чоловіки, яких у перший день він не міг пригадати, стали виразними. Чому б і ні! Це був старий Марк Дербі — він завжди так кумедно грав на гребінці і ніколи не міг запам'ятати свою краватку.

Йому знову було дев'ятнадцять; у світі, який здавався позбавленим товариства, він знайшов двісті братів; і він був удома, він радий був... залишитися!

Тож разом із Діжкою Пірсоном він поїхав на захід з Нью Йорка до Зеніту, радіючи, що громові прорізи вулиць Манхеттена змінилися сяйвом Хадсону,* тихими садами, старими білими будинками та рішучими пагорбами.

* * *

Кімната для сніданків Херрі МакКі, нового зятя Сема, була веселою кімнатою з білими стінами, канарково-жовтими фіранками на французьких вікнах і не надто статутним папугою в червоній емальованій клітці. Сервіз для сніданку був з ірисоподібного селянського фаянсу з Нормандії, а електричні тостер і кавоварка на столі були з нікелю, який виблискував у жвавому ранковому сонці Середнього Заходу.

Сем був сповнений радості. Він приїхав вчора пізно ввечері, і оскільки його власний будинок став затхлим від невикористання, він поїхав до Емілі. Він спав з відчуттям безпеки, а сьогодні вранці був у захваті від того, що знову з нею, з рідною Емілі, найвеселішою і найміцнішою з дівчат. Він приніс їм подарунки до сніданку — люльку "Данхіл" і халат від "Charvet" для Херрі, золотий із черепаховим панциром набір туалетного столика і парфуми "Guerlain" для Емілі. Вони захоплювалися подарунками, вони погладжували його на знак подяки, вони метушилися, щоб він з'їв справжню американську кашу зі справжніми вершками. У блаженній впевненості, що він назавжди повернувся додому, на свій затишний острівець, після десятиліть серед біло-іклистого моря, що він приніс своєму здивованому племені неймовірні історії про Трою і Кірку, про людей з двома головами, він почав вихвалитися Парижем, посміхатися їм, простягати руку Емілі, пускатися в довжелезні багатослівні подробиці.

— ...ось чого я ніколи не розумів у Парижі, — гуркотів він, — так це того, наскільки він схожий на низку сіл, з вузькими вуличками і маленькими крамничками, які навряд чи змушують власника напружуватися. Ви завжди чуєте про великі бульвари і дикі танцювальні зали, але що мене вразило, так це прості маленькі місця...

— Так, так було навіть під час війни, коли я був у Парижі, — сказав МакКі. — Але з тих пір, мабуть, багато чого змінилося. Слухайте, тату, боюся, мені треба поспішати в контору. Сподіваюся продати кілька мільйонів болтів людям з "Екстон Кар" сьогодні. Але я хочу почути все про Париж. Будьте вдома о шостій-тридцять. Страшенно радий, що ви повернулися, сер. До побачення, Емілі Емілейна!

Після поцілунків, метушні та гуркоту двигуна, що супроводжували від'їзд МакКі, сяюча Емілі повернулася і весело затараторила:

— Ой, не їжте цей холодний тост! Я зроблю вам гарну свіжу скибку. Ви мусите спробувати цей чудовий абрикосовий джем. А тепер розкажіть мені ще щось про Париж. О, як чудово знову бути з вами! Херрі — *наступний* наймиліший чоловік на світі, але ви... О, ви *повинні* з'їсти ще трохи. А тепер розкажіть мені про Париж.

— Ну, — м'яко промовив, — мені справді немає що розповісти. Важко передати те, що відчуваєш у чужому місці. У повітрі відчувається щось інше. Боюся, я не дуже добре вмію аналізувати такі речі.... Емілі, у Херрі досить добре з фінансами?

— О, чудово! Вони підвищили йому зарплату ще на п'ять тисяч на рік.

— Вам не потрібен невеликий чек для себе?

— О, ні. Дякую, любий. Чорт забирай, Херрі приніс "Адвоката", і я знаю, що ви хочете його почитати.

Сем не почув, її згадки про "Адвоката". Почервонівши, він розмірковував: "Чи намагаюся я заплатити своїй дочці, щоб вона зацікавилася мною? Намагаюся купити її прихильність?" Він відірвався від цієї думки, поспіхом описуючи світанкові Les Halles, якими він їх бачив, коли звіринець де Пенабль, де він був доглядачем, влаштував нічний обхід кав'ярень. Він уже почав дбати про власну розповідь; він якраз промовляв:

— Ну, я ніколи не куштував білого вина і цибулевого супу на сніданок, але одного разу готовий спробувати все, — коли задзвонив телефон.

— Вибачте, тату, я на секундочку, — сказала Емілі, і протягом п'яти хвилин вона жваво розмовляла з якоюсь Моною про тенісний турнір, в'язані костюми, Діка, швидкісні катери, салат з лобстерами, пані Логан і Наступний Четвер, згаданий з таким трепетом, що Сем відчув себе невігласом, не знаючи, чим він може відрізнятись від будь-якого іншого четверга. Він також усвідомив, що не знає, хто такі Мона, Дік чи пані Логан.

Важливість з'їденого на сніданок цибулевого супу вже вивітрилася, коли Емілі повернулася до столу. Не встиг Сем розігрітись і почати історію про те, як капітан Джосерро найняв овочевий фургон, щоб доїхати до готелю, як глузливий телефон знову викликав Емілі, і протягом трьох хвилин вона розбиралася з торговцем, який, очевидно, надіслав їй неякісне м'ясо. Вона розбиралася з ним зі знанням справи. Здавалося, вона знала все про нарізку стейка, вік каченят і обрізку коронної печені.

Вона не була його наймовірніше жвавою безпорадною дівчинкою. Вона була Компетентною Молодою Матроною.

"Я їй більше не потрібен", — зітхнув Сем.

* * *

Додсворти не здавали свій будинок в оренду, а залишили його без орендарів, за винятком доглядача, який тягнув повзуче попелясте існування в кутку підвалу, цілими днями розбираючи старі газети зі сміттєвих баків. Доглядач, впустивши Сема після п'яти хвилин дзвоніння, хотів показати йому весь будинок, але Сем різко сказав:

— Я піду сам, дякую.

У залі було темно, як у могилі, і задушливо. Стукіт його ніг по підлозі без килима був таким гучним, що він почав ходити навшпиньки. Він відчував чиясь присутність,

яка загрожувала йому, як непроханому гостеві у власному домі. Він стояв у дверях бібліотеки. Кімната, колись тепла і спокійна, була похмуро непривітною. Це була мертва кімната в мертвому будинку. Килими були згорнуті, складені в кутку, їх виворітні сторони були сірими і наче вкриті галькою. Книжкові полиці були завішані простирадлами, а глибокі крісла, обтягнуті сірими чохлами, були безформні й огидні, як пеньюар неохайної домогосподарки. Камін мав скупі чистоту. Але в його кутку висів клаптик паперу з метушливими написами Френ. Він повільно нахилився, щоб підняти його, і розгледів слова: "...викликати авто о десятій і...". Здавалося, вона вбігла в кімнату і втекла, залишивши його самотнім.

Він важко піднявся сходами нагору, під глухий стукіт кроків, і прочинивши плечем увійшов до їхньої спальні. Він мовчки озирнувся.

Пологи обох ліжок були зняті, залишивши стовпчики, як голі щогли; а поверхня цих колись ввічливих і милих усамітнень перетворилася на купи подушок і складених ковдр, накритих грубими простирадлами.

Він підійшов до опущених віконних жалюзі.

— Жалюзі вже потріскалися. Потрібні нові, — сказав він вголос.

Він знову озирнувся і здригнувся. Він підійшов до ліжка, в якому завжди спала Френ, і зупинився, дивлячись на нього. Він погладив край ліжка і швидко вийшов з кімнати — з дому.

* * *

Брент мав повернутися до Зеніту на два тижні, і Сем мав сотню планів поїздити з ним на авті, порибалити з ним. Але Брент зателеграфував: "Запрошений на потрясну яхтову вечірку Новій Шотландії не проти якщо я не повернуся", і Сем, абсолютно безстрашно, написав відповідь: "Неодмінно їдьте сподіваюся чудово проведете час". Вийшовши з приміщення "Вестерн Юніон", він трохи зітхнув і постояв, засунувши руки в кишені, дивлячись на вулицю вгору і вниз, як людина, якій нічого робити.

* * *

Коли він був президентом компанії "Ревелейшн", то уявляв себе молодим чоловіком у п'ятдесят років. Для нього старість не починалася до сімдесяти, можливо, до сімдесяти п'яти, і він мав би ще чверть століття енергії. Але завершеність, з якою Емілі у двадцять один рік подорослішала, стала компетентною керувати власним життям, змусила Сема відчути, що він належить до небажаного покоління; що, як не дивно, він старий.

Це був день вечірки Ілізабет Джейн, яка змусила Сема настільки усвідомити, що він чужий і не може змішатися з цим жвавим, розкішним молодим подружжям, що ввічливо втік з дому Емілі і відсиджувався в заміському клубі "Тонаванда".

Ілізабет Джейн була одинадцятирічною племінницею Херрі МакКі. Як і дивовижна кількість інших успішних молодих людей Зеніту, твердих, глянцевих, несамовитих у підприємстві, а поза підприємством поглинутих лише спортом і танцями при світлі коктейлів, МакКі фанатично цікавився дітьми. Він входив до шкільної ради Зеніту та Ради Відвідувачів заміської школи Святого Марка. Емілі та Херрі МакКі змусили

Сема почервоніти від тієї веселої відкритості, з якою вони повідомили йому, що мають намір мати лише трьох дітей, але мати їх швидко і мати їх досконалыми. (Вочевидь, вони мали більший контроль над Провидінням, ніж міг досягнути такий невинний, як Сем). Поки вони чекали на прибуття трьох, вони були віддані Ілізабет Джейн, спокійній, заклопотаній книжками дитині, яка нагадувала Сему хлопчика-менестреля з картини Максфілда Перріша.* (Він завжди захоплювався омріяними замками Перріша, незважаючи на глузування Френ).

Сему сподобалася Ілізабет Джейн.

— Справжня старомодна дитина, — сказав він. — Така невинна і скромна.

А наступного дня Ілізабет Джейн спокійно зауважила, запросивши Сема та Емілі на чай:

— Тітонько, чи не буде це дуже грубо з мого боку, якщо я скажу, що моя вчителька — клята дура? Не буде? Вона почала розповідати нам про статеві стосунки, і вона така налякана і тупа щодо цього, а всі ми, діти, звичайно, вже все про це знаємо.

"Боже ти мій!" — промовив до себе Семюел Додсворт.

МакКі та Емілі святкували дванадцятий день народження Ілізабет Джейн, влаштувавши денну вечірку для сорока дітей. Сем знав, що буде багато розкішних витребеньок; він знав, що на галявині МакКі зводять червоно-білу смугасту альтанку і замовляють такі прості ласощі, як "Pêche Melba", "Бісквітні Tortoni" і "Бомба-Сюрприз", а також віденську випічку, сік з логанових ягід, імпортований імбирний ель і салат з омарів, і що компанія обслуговуюча бенкети надішле з півдня офіціантів у парадних костюмах. Але він все ще був достатньо старомодним, щоб уявити дітей, які грають у "Хоровод навколо троянди", "Котика в куточку" та "Хованки".

У день вечірки він ланчував з Діжкою Пірсоном, а після ланчу схвильовано пішов до магазину "Все по п'ять і десять центів", наповнив кишені десятками приємних дрібничок — накладними носами, шоколадними сигарами, паперовими капелюхами — і попрямував до МакКі, плануючи розсмішити всіх дітей на вечірці своїми подарунками.

Він запізнився. Коли він прибув, діти пристойно сиділи на стільцях на галявині в чотири ряди і дивилися, як професійна трупа з Акціонерного Товариства "Зеніт" виконує сценку зі "Сну літньої ночі". А потім був професійний фокусник — хоча юним лордам набридли такі дешеві банальності, як кролики з шовкових капелюхів — і пані вчителька зі школи Монтесорі, яка натренованим дитячим голосом і натренованими жестами розповідала завжди такі милі народні казки з Чехословаччини, Сербії, Ісландії та Юкатану. Потім діти, не стадом, а ввічливо, пройшли повз прилавок, за яким Херрі МакКі, переодягнений арабом без будь-якої видимої причини, дав кожному з них по подарунку.

Кожен з них витримано сказав "Дуже дякую" і розгорнув свої подарунки, демонструючи свою виховану соціальну свідомість, поклавши обгортки у відведену для цього бочку. Сем витріщився на подарунки. Тут були французькі парфуми і пакунки з тисячею марок, стеки для верхової їзди і портативні фонографи, гравіровані канцелярські приналежності і пара маленьких папуг.

Він поспішно висмикнув клапани кишень піджака, щоб ніхто не побачив безглузді маленькі подарунки, які він купив.

А згодом вирішив: "Я мушу вибратися з цього. Занадто розкішно для моєї крові".

Знадобився тиждень тактовних натяків на необхідність восьмигодинної щоденної гри в гольф, але врешті-решт він втік до однієї з ситцевих спалень заміського клубу "Тонаванда" і там, в атмосфері гольфу, пляшок джину в роздягальні, невеликих обідів, за якими слідував покер, і читальний зал, повний журналів, які на глянцевого папері зображували заміські будинки і команди з поло, він влаштував собі існування приємного байдиківання поїдачів лотосу, де на лотосі подавали холодну цвітну капусту, соковиті відбивні з ягняти і контрабандне віскі.

* * *

Він почергово переконував себе хвилинами, що ділові справи вимагають його перебування в Зеніті, і годинами похмуро усвідомлював, що це не так.

Його капітал був вкладений у ретельно різнобічні підприємства — в акції "ЮОК", залізничні, промислові та державні облігації. Як би часто він не радився зі своїми банкірами та брокерами, він не міг знайти нічого цікавого в тому, щоб змінити інвестиції.

Але він також володів, задля більш спекулятивного інтересу, часткою курортного готелю поблизу Зеніту, і по дорозі до Америки він переконав себе, що з його новими знаннями про їжу, оздоблення та обслуговування він зможе вдосконалити цей готель.

Це був досить поганий готель, і дуже прибутковий.

Він поїв там, через два дні після прибуття в Зеніт, і це було жахливо.

Він сказав управляючому, що це було жахливо.

Управляючий виглядав змученим і подав у відставку.

Коли Сем переконав його залишитися, управляючий пояснив, що, враховуючи вартість матеріалів і зарплат кухарів, він не може зробити кращу їжу за таку ціну. Управляючий зауважив, що дуже добре говорити про їжу в Парижі. Але це не Париж. І до того ж, чи бува не знає Сем, випадково, скільки зараз коштують кури за фунт?

Це було єдиним досягненням Сема за час його перебування в Зеніті. Але минули тижні, перш ніж він визнав, досить сердито, що він не потрібен бізнесу... так само, як він не був потрібен Бренту, не був потрібен Емілі.

Але, звичайно, втішав він себе, він був потрібен Френ і таким друзям, як Діжка Пірсон.

РОЗДІЛ 19

Томас Дж. Пірсон і Семюел Додсворт завжди були занадто добре знайомі, щоб знати один одного. Вони були разом з дитинства. Кожен з них був звичкою для іншого. Для Діжки було звичкою ходити раз на тиждень до Сема грати в покер; для Сема було звичкою телефонувати йому на ланч щовівторка чи щосереди. Вони аналізували один одного, вони розглядали один одного як особистості, не більше, ніж людина розглядає достоїнства своїх кількох пальців на ногах, якщо тільки вони не болять. Навіть відлука Сема від Діжки на технічному факультеті після коледжу, не додала їм розуміння одне

одного. Вони перебували під чарами колегіальної віри в те, що їхні однокласники — найпрекрасніші хлопці, яких коли-небудь знала історія.

Але за півроку перебування Сема за кордоном у Діжки з'явилися нові звички. Саме до будинку доктора Хенрі Хаззарда Діжка тепер ходив за своєю щотижневою дозою зілля — покером. Сем бачив, що Хаззард тепер потрібен Діжці так само, як і він сам, і іноді виявляв, що виступає проти них обох, коли розмова заходить про робочу силу чи європейські альянси, і вони висловлюють ті самі думки, з якими Сем колись погоджувався, але які тепер викликали у нього сумніви. Він був трохи ревнивий, трохи критичний. Він зауважив, що Діжка не був таким прекрасним, яким він його пам'ятав. Коли Діжка під час гри в покер скрикував: "Що ж — сказав кіт катамарану" або "Настав час усім хорошим людям прийти на допомогу анте",* Сем не відволікався на жарти. І він відчував, що Діжка так само критично ставився до нього. Якщо він натякав, що бруківка на проспекті Конклін погана, або що кава в заміському клубі залишає бажати кращого, Діжка журился:

— О, Боже, нам, емігрантам, нелегко догодити!

Коли Сем обідав з ними, він помітив, що частіше звертається до Діжкової підскакуючої дружини, Маті, ніж до Діжки.

Але між тим вони щасливо грали у свої дев'ятнадцять лунок, безтурботні, як пара старих собак на полюванні на кроликів. Якщо іноді Сем ловив себе на тому, що йому хочеться мелодраматичних розповідей Росса Айрленда про революції та втрачені храми, якщо іноді Діжка здавався йому доволі провінційним, Сем неабияк обурювався і докоряв собі: "Діжка — найкращий хлопець у світі!".

Неясно було, що його більше засмутило: те, що він може обійтися без Діжки, чи те, що Діжка може обійтися без нього.

З перших захоплених листів Сема з-за кордону стало зрозуміло, що цього року він не повернеться з Європи, і Діжка запланував з доктором Хаззардом місячну автомобільну експедицію грати в гольф. Вони були в захваті від цього. Вони збиралися грати на найкращих полях у Віннемаку, Індіані, Іллінойсі, Мічигані та Огайо. Вони говорили про принади натикатися на нові різновиди бункерів, дику траву та трояндові кущі. Вони захоплювалися довгими ударами через піщані дюни та згубними ставками, в яких можна було втратити десятки м'ячів для гольфу.

Вони планували поїхати самі, але тепер запросили Сема. Він вагався. Він відчував себе непотрібним.

Звичайно, вони не знали, що він повернеться...

Звичайно, вони вговорювали його приїхати...

Тільки чому вони не могли почекати, щоб побачити, чи повернеться він?

Він пішов на компроміс, поїхавши з ними не на весь місяць, а на два тижні.

Це була гарна прогулянка. Вони сміялися, відчували себе вільними від жінок і надокучливих секретарок, розповідали всі брудні історії, які знали, пили стримано, швидко їздили і милувалися полями для гольфу на північному узбережжі, вище Чикаго. Сем насолоджувався цим. Але він зауважив, що коли він покидав їх, вони виглядали

досить веселими, щоб продовжувати без нього.

Брент — Емілі - комерційні справи — тепер Діжка і Хаззард — вони не потребували його.

* * *

Усі думки про щось менш нагальне, ніж їжа, статеві стосунки, підприємництво і безпека своїх дітей — це хвороба, і Сем підхопив її. Це все ускладнювало.

Він думав про алкоголь.

Він помітив, що більшість чоловіків з товариства заміського клубу, в тому числі і він сам, пили занадто багато. І вони занадто багато говорили про те, що занадто багато п'ють. Сухий закон перетворив випивку з приємного, не дуже важливого супроводу пліток на загальне захоплення. Вони були схвильовані і зачаровані цим, як школяр, що вдивляється в непристойні плакати.

І він почав роздумувати про своїх знайомих, майже відверто.

Він зрозумів, майже відверто, що його вже не задовольняють ні найкращі лімерики доктора Хаззарда, ні внутрішньо-фахові пояснення Діжки про фінанси корпорацій Zenitu, ні навіть шепотіння судді Терпіна про попіл у домашніх вогнищах їхніх знайомих.

Чорт забирай, у Парижі було про що поговорити, навіть коли він нічого не розумів — роздуми Аتكінса про художників, позолочені балачки піратської банди Рене де Пенабль, а ще більше — історії Росса Айрленда. Він чув про Анастасію, яку оголосили дочкою Царя, про лист Зінов'єва, що розвалив Лейбористську партію Британії, про самогубство ерцгерцога Рудольфа, про імператрицю Шарлотту, яка блукала в меланхолії божевільними кімнатами, населеними привидами, замку Мірамар, про системи для виграшу в Монте Карло, про план Флойда Гіббонса прокласти автомобільну дорогу від Tierra del Fuego до Rio Grande, про турецьких жінок, народжених у гаремах, які тепер розпускають волосся і вивчають біологію, про китайського "християнського генерала" — о, сотня історій, що торкаються великих імперій і прихованих земель. І він бачив, як король і королева Англії піднімалися на пагорб Конституції у відкритому автомобілі, бачив, як танцював Карпантьє — блідий, урочистий, неспортивний на вигляд юнак, бачив Бріана в опері та Арнольда Беннета в театрі.

Це була гарна розмова і гарне видіння.

Але навіть якби він був достатньо красномовним, щоб принести цю здобич додому Діжці, доктору Хаззарду і судді Терпіну, він відчував — після кількох невдалих спроб, як він знав, — що вони не будуть зацікавлені в ній.

Він зрозумів, що справа не в тому, що Росса Айрленда цікавлять королівства, а Діжку — лише купони та тузи. Він зрозумів, повільно, що ніхто з його процвітаючих індустріальних друзів у Zeniti не цікавився нічим. Вони культивували обережність, аж поки не втратили здатність цікавитися. Вони були схожі на старих похмурих фермерів. Речі, над якими вони мали найбільше захоплення — гроші, гольф, випивка — не зачаровували їх так, як мазки пензля чи дерев'яні духові інструменти зачаровували,

роздивляючи їх, Ендікотта Еверетта Аткинса; ці розваги були для володарів Зеніту не розвагою, а способом бути настільки зайнятими, що вони не хотіли визнавати, наскільки вони нудьгують, наскільки порожні їхні амбіції. Їхньою політикою був лише роздратований страх перед робітничим класом. (Чому, зніяковіло зрозумів Сем, уся країна віддала драматичну політичну гру на відкуп кільком нікчемним професійним борцям за голоси виборців?) Жінки для них були лише партнерками по ліжку, хатніми робітницями, виробницями спадкоємців і домашньою аудиторією, яка нікуди не могла втекти і мусила вислуховувати, коли всі в конторі втомилися вислуховувати чийсь скарги. Мистецтво для них складалося лише з джазу, під який можна було танцювати з молодими дівчатами, картин, які робили дім багатшим, та оповідей, які були наркотиком, що змушував забути про нудьгу існування.

Вони щось робили, вони поспішали, вони контролювали, вони сперечалися — але їм було нецікаво.

Якою б складною часом не була Френ, розмірковував Сем, якою б дурною не була мадам де Пенабль з її накладним несправжнім волоссям і несправжніми жиголо, яким би пихатим і поблажливим не був пан Ендікот Еверет Аткинс, їх захоплювало все в людському житті — від власних закоханостей до супу і літаків.

Він хотів би бути одним із них. На заваді стояла лише одна річ. Чи зміг би він?

Так розмірковував Семюел Додсворт, самотньо стоячи на ганку заміського клубу і чекаючи на повернення Діжки Пірсона.

Якого біса він тут робить? Він був мертвий, наче похований. Йому потрібно було "почати діяти" — або негайно повернутися до роботи, або приєднатися до Френ.

Що саме?

Потім, протягом тижня чи двох, він був дуже зайнятий, вдивляючись у розвиток "Садів Sans Souci".

* * *

На північ від Зеніту, серед лісистих пагорбів над річкою Чалуза, розбудовувалося одне з дивовижних передмість, які з'явилися в Америці з 1910 року. Будівельники, наскільки це було можливо, зберегли красу лісу, пагорбів і річки; дороги мали бути не широкими прямими глибокими розрізами, що пробиваються крізь пагорби, а звивистими обхідними шляхами, дуже привабливими... якби тільки можна було повбивати автомобілістів. Тут, заховані серед дерев і садів, з'являлися дивовижні будинки — значно бажаніші як житло, ніж кострубаті укріплені замки Рейну, розкішні і зовсім непридатні для життя музеї французьких *châteaux*. Всі вони, звісно, були наслідуваними — італійські вілли, іспанські патіо, тірольські корчми, тюдоровські садиби та голландські колоніальні фермерські будинки, настільки змішані та переповнені, що у спостерігача *паморочилося* в голові. Вони були настільки імітаційними і настільки стандартизованими, що їх легко було висміяти. Але вони були не більш імітацією Мюнхена, ніж Мюнхен Італії чи Італія Греції, і, як і решта великої Американської Вітчизняної Архітектури цієї епохи, вони були, мабуть, найкомфортнішими будинками у світі... для того, хто не заперечував, що його

венеціанський балкон знаходиться всього в десяти футах від сусідського швейцарського chalet свого сусіда, і що прання сусіда трохи заважає пити чай на його власній галявині.

Проїжджаючи "Садами San Souci", Сем був зачарований. Йому подобалася енергія, з якою копали дороги, зводили будинки, встановлювали кам'яні фонтани з Флоренції на площах і колах, позначених маленькими хиткими вуличними знаками "Piazza Santa Lucia", "Assisi Crescent" і "Plaza Real".

Те, що було щось трохи безглузде в тому, щоб змішати Іспанію і Девон, Норвегію і Алжир та перенести їх на піщані пагорби міста Середнього Заходу, де нещодавно індіанці ловили кроликів, а рудо-бородаті янкі ловили індіанців, смутно спадало на думку Сему, але для нього все це було фантастичною грою, дуже веселою і яскравою після урочистої респектабельності і несхвальних мансардних дахів старих житлових проспектів у Зеніті.

Тут, принаймні, розмірковував він, був увесь колір і нестандартність, заради яких він поїхав за кордон; усі червоні, жовті і легковажні рожеві кольори, усі вигадливі залізні вироби і хвилясті черепиці, смугасті маркізи і сицилійські винні глечики, з якими він міг змиритись, разом з (він дякував Небесам) усіма американськими електричними холодильниками масового виробництва, масляними котлами, пілососами, сміттєспалювальними машинами, м'якими кріслами і вбудованими гаражами, які, незважаючи на насмішкуваті погляди Френ і страждання пана Аتكінса, Сем усе ж таки схвалював. Аتكінса, Сем схвалював, незважаючи на всі насмішки Френ та його емігрантські страждання.

Йому спало на думку, що зараз у виробництві автомобілів не так вже й багато новаторства, що він не має особливого бажання викидати більше авто на переповнені автомагістралі. Створювати будинки, можливо, менш схожі на будинки на Коні Айленді, ніж ці — благородні будинки, які б простояли триста років, а не були б здані на металобрухт за рік, як автомобілі...

— Це було б цікаво, — сказав будівельник Сем Додсворт.

Звичайно, він нічого не знав про архітектуру. Але він знав багато про інженерну справу, про сталь, дерево і скло, про організацію підприємств, про те, як ладнати з робітниками.

"Слухайте! Ось те, що могло б зацікавити Френ! А вона знається на декораціях і тому подібних речах..... Можемо її тут затримати!"

Неквапливо, вочевидь не дуже зацікавлений, Сем подбав про те, щоб його познайомили з президентом компанії "San Souci", і вони разом зіграли в гольф. Його запросили оглянути "Сади" разом з президентом, і після цього він провів чимало часу, гуляючи ними, розмовляючи з архітекторами, теслями, садівниками. По-іншому він просто чекав.

Він дуже добре вмів чекати.

* * *

Двічі на тиждень листи від Френ вабили його до неї і до Європи. Її перший лист

прийшов у день його приїзду до Зеніту:

"Villa Dorée,
Vevey,
Montreux,
La Suisse.

Любий Сем, це *надто* чудово! Вниз по озеру проносяться привітні маленькі пароплави — вершини Dent de Midi — надто чудові — на заході сонця вони перетворюються на золоті хмаринки. І я насправді ходила пішки! (Чи Френ погано поводитися в Парижі, завжди вискакуючи в нічні клуби, коли ви б краще пішли погуляти? Що ж, ви помстилися — *страшенно* самотньо через ваше ведмеже ричання і загальну надійність, хоча я зворушена красою цього місця і вдячна за трохи спокою). Піднялася через виноградники до гарненьких маленьких кам'яних будиночків.

Вілла *чарівна* — небагато землі, але газони, троянди і тераса для чаювання, прямо на березі озера. Рене де Пенабль так само, як і я, рада на деякий час звільнитися від галасливих молодих танцюристів. Ми обидві поклялися на деякий час побути старими леді в капелюшках і за в'язанням, можливо, зайнятися релігією і ромашковим чаєм. Чекаю на ваші листи, щойно отримала вашу записку з пароплава, дуже рада, що вам сподобалася подорож з паном Айрлендом, з ним вам, мабуть, було набагато веселіше, ніж з такою поганою розвагою, як я... не варто було цього казати, виглядає підло, і я дуже і дуже рада, що ви гарно провели холостяцький час. Не забудьте написати *все* про Брента, Емілі та МакКі. Передавайте привіт Діжці і доктору Хаззарду. На галявині перед вікном, біля якого я пишу, щойно з'явилася дивовижна велика чайка. У нас найкумедніша пара покоївок — одна схожа на пупсика, і я підозрюю чистоту її намірів щодо листоноші, а кухарка схожа на японського борця — тільки більш одягнена, звісно. Сподіваюся, вам буде добре в Зеніті. Я сумую за вами. Повертайтеся скоріше, і на початку осені ми помандруємо разом. Я знаю, що Париж вам трохи набрид, і особисто мені байдуже, якщо ми не повернемося туди до весни, ми могли б подивитися Єгипет, Італію і т.д. протягом півроку. Рене шле вам свій привіт, і я теж, старий грізлі!

Ваша Френ".

Наступні три листи були короткими, присвяченими пейзажам і проблемам. У неї завжди були проблеми — завжди. Він думав, що це були не дуже серйозні проблеми: Рене розсердилася, кухар розсердився — мабуть, сама Френ ніколи не сердилася. Танці в "Hôtel des Deux Mondes" були нудними, дощ був мокрим, англійська сім'я по сусідству була грубою, у неї боліли зуби. Два листи були безособові, майже холодні; між ними був ніжний крик про нього, так що він розгубився і віддав значну частину своїх годин роздумів бажанням, щоб вона була трохи менш ускладненою.

Четвертий лист був жвавішим:

"Семе, ви тільки *подумайте!* Заприсягнувшись, що більше ніколи не хоче бачити танцюристів, або будь-кого іншого, хто може бути більш тривожним, ніж отець-сповідник, Рене вже зібрала навколо себе (що, на жаль, означає, що і про мене теж) абсолютно нову орду з Аполлонів. Як вона це робить, я не знаю! Зупиниться якийсь

симпатичний молодик років шістдесяти зі своєю поважною матусею в тутешньому готелі; хтось із парижан попросить його зайти до нас; він формально заходить на чай, а наступного дня знову задихається на порозі, приводячи зграю чоловіків віком від шістнадцяти до вісімдесяти років, від гоночних моделей до найновішої новинки у катафалках. Звісно, вона знає просто всіх — ми не можемо піти в Deux Mondes на коктейль без того, щоб принаймні один джентльмен не накинувся на неї з радісними вигуками алкогольного вітання. Тож тепер будинок переповнений фавнами та Бахусами, якщо це підходяще слово.

Є англійський мисливець на ім'я Рендал, який носить сині комірці та сорочки, ще один англієць з мальовничим прізвищем Сміт, австрійський барон, який, наскільки я змогла дізнатися, продає годинники, чоловік, який, здається, орендує Французьку Біржу, і багатий американський жид на ім'я Арнольд Ізраел — йому близько сорока, він дуже гарний, чорнявий, чорноокий, м'язистий, але трохи занадто яскраво східний, як на мій простий смак, коли він цілує руку, то ледве її не кусає, фу! Звичайно, приємно, що я знову можу танцювати, але мені справді подобалося просто слонятися навколо і мовчати. Чи не могли б ви переказати п'ять тисяч (доларів) на мій рахунок у "Гарантію" в Парижі? Їжа тут дорожча, ніж я очікувала, і мені довелося купити ще кілька літніх речей — я знайшла крамничку в Монтре з просто *дорогенькими* капелюшками, і хоча все це дуже добре — гуляти і вивчати милий солодкий запах Простого Люду, катаючись на трамваях, але тепер, коли Рене захопилася і знову втягнула нас в Ідіотичне Життя, нам довелося найняти лімузин і шофера. Сподіваюся, ви завжди будете таким щасливим, дорогенький.

Френ".

Саме з її наступного листа він почав хвилюватися. Він отримав його, коли він їздив на авто і грав у гольф з Діжкою Пірсоном і доктором Хаззардом:

"Який чудовий блакитний і золотий день! Гори схожі на небесні стовпи. Наша група перепливає на моторному човні на французький бік озера. Арнольд — Арнольд Ізраел, американець, здається, я вже говорила про нього — знайшов чудову маленьку корчму, де ми можемо пообідати — під виноградною лозою і фіговим деревом. Він дуже мила людина, один з тих надзвичайних міжнародних жидів, які вміють все і знають все — їздить як ангел, плаває сім миль, розповідає найсмішніші життєві історії, знає більше про живопис, ніж старий Аتكінс, і більше про біологію і психологію, ніж шістнадцять професорів коледжу, і я маю сказати, що він танцює, як сам Моріс! І він — американець. Це забавно, я знаю, що граю вам на руку, але мушу визнати: хоч я й захоплююся європейцями, але приємно відпочити після найкращих дотепів Рене і таке інше, будучи простою і природньою зі своїм земляком — тим, хто *зрозуміє*, коли ви скажете: "Вона, мабуть, купила цей капелюшок у крамниці "Все по п'ять і десять центів", або навіть: "Молодець". Я помітила, що без вас, милий старий вульгарнику, я отримую справжню радість, коли чую, як хтось каже: "О, чорт". Змушує мене майже сумувати за домівкою. О так, мабуть, я таки американка! Мушу поспішати, дуже кохаю.

Ф".

Десять днів жодного листа, а потім одразу два:

"Ви б схвалили свою погану Френ, якби знали, яке здорове життя вона веде. Звичайно, іноді я засиджуюся допізна на танцях — ми познайомилися тут зі страшенно милою американською жидівською родиною на прізвище — подумати тільки — Лі, друзями Арнольда Ізраела — вони орендували чудовий старовинний замок на березі озера над Гліоном, і влаштовують там найрозкішніші вечірки. Але в іншому я більшу частину часу проводжу на свіжому повітрі — їжджу верхи, плаваю, блукаю, їжджу на машині, граю в теніс — у Ізраела найприголомшливіший гарматний удар в тенісі. А потім він читає Шеллі вголос, як двадцятирічна дівчина з Вассара! Що за чоловік! І подумати тільки, що він займається імпортом джуту та конопель! Хоча це правда, що він просто успадкував цю справу від старого ділка — свого батька, і що він може полишати її на чотири чи п'ять місяців щороку і гасати по всій Європі.

Благі Небеса, здається, що весь цей лист про Арнольда Ізраела! Це тільки тому, що я подумала, що він — людина, яка може зацікавити вас найбільше. Не треба казати, що ми з ним просто найбезособовіші друзі. Гадаю, він став би сентиментальним, якби я йому дозволила, але я точно не дозволю, і попри всю його пишноту Махараджі, він має найтонший і найчутливіший розум. Я дуже ціную те, що ви сказали про те, що Брент і Емілі дійсно вирости і навряд чи потребують нас. Хоч я їх обожаю і дуже хочу їх побачити, я майже боюся, вони змусили б мене почуватися такою старою, тоді як зараз, якби ви побачили мене в білій блузці, безсоромно малиновій юбці, білих туфлях і панчохах, ви б сказали, що я підліток, а вночі тут, біля озера, дуже тихо — отримуєш у кількостях спокійний сон.

Ваша Френ".

"Семе, любий, це не зовсім лист, а лише постскриптум до мого вчорашнього короткого листа. Мені здається, що я написала так багато про пана Ізраела, що ви подумаєте, ніби я занадто багато про нього думаю. Це погана риса листів — коли пишеш просто так, часто складається хибне враження. Якщо я згадувала його кілька разів, то лише тому, що більшість інших людей, незалежно від того, як добре вони танцюють чи плавають, насправді досить нудні, тоді як він приємний співрозмовник, і, звичайно ж, — не мені вам казати, мій старий вірний друже, — я не маю до нього жодного іншого інтересу. Крім того, Рене божеволіє від нього і хоче забрати його назавжди, а оскільки вона тут справді шеф-кухар, знайшовши віллу і т.д., навіть якщо вона платить лише половину орендної плати, то якщо вона хоче свого старого Арнольда, то, звісно, вона може його забрати, мені байдуже, що вона хоче. Поспішно, Ф".

Наступний лист не приходив майже два тижні, і Сем, надівши окуляри, щоб подивитися на марку, зрозумів, що він не з Віві, а зі Стрези, в Італії:

"Семе, сталося найжахливіше. Ми з мадам де Пенабль страшенно посварилися, вона наговорила такого, чого я просто не можу пробачити, і я покинула віллу і приїхала сюди, на озеро Маджіоре. Це чудове місце, але оскільки я не знаю, чи залишуся тут надовго, вам краще писати мені на а/с "Гарантія", Париж. І все це було ні

про що.

Я писала вам про пана Ізраела, якого ми зустріли у Віві, і про те, як Рене божеволіла від нього. Одного вечора, мені неприємно це говорити про жінку, яка, зрештою, якою б вульгарною і безпринципною вона не була, подарувала мені гарні часи, але я мушу сказати, що вона випила більше, ніж їй було корисно, і після того, як гості розійшлися, вона раптом накинулася на мене, як базарна баба, використовуючи найбільш *жахливі* вирази, і звинуватила мене в тому, що у мене був роман з паном Ізраелем і що я вкрала його у неї, що було ідіотизмом, а також брехнею, тому що я повинна сказати, що вона ніколи не мала його, тож як я могла вкрати його у неї, навіть якщо б у мене було найменше бажання! Зі мною ніколи ніхто не розмовляв так, як вона, це було просто *жахливо*!

Звичайно, я не удостоїла зниженням до її рівня і відповідати їй, я просто дуже ввічливо сказала: "Моя люба мадам де Пенабль, боюся, що ви істеричка і не зовсім відповідаєте за те, що говорите, і я вважаю за краще не обговорювати це питання далі, принаймні до завтрашнього ранку". Але це її не зупинило, і врешті-решт я просто пішла до своєї кімнати і замкнула двері, а наступного дня переїхала до готелю, а потім приїхала сюди — тут справді дуже гарно, Борромейські острови, включаючи знаменитий острів Ізола Белла, лежать в озері, а за озером, за милим селом Палланца, здіймаються гори, досить високі, і вздовж доріг, що ведуть у гори, тягнуться села і т.д. Я почуваюся тут страшенно самотньою, і знову повертається той звірячий зубний біль, який я перенесла в Лондоні, але, зрештою, все краще, ніж жити з такою сварливою вульгарною дурепою, як мадам де Пенабль.

Мені неприємно зізнаватися, і я гадаю, що це дає вам чудову нагоду позловтішатися наді мною, тільки я знаю, що ви занадто великодушні і розумієте свою погану дівчинку, щоб так нею скористатися, але ви, безумовно, мали цілковиту рацію в тому, що сказали, або, скоріше, натякнули, бо ви були надто добрі, щоб вийти і сказати щось грубе про ту жінку Пенабль та її жахливих вульгарних друзів. Прошу вибачення. Сподіваюся, я чогось навчилася. Тільки я не хочу, щоб ви думали, що пан Ізраел якимось чином винен, як та жінка Пенабль та її друзі.

Він був таким же невинним, як і я, і він був достатньо добрим, щоб провести мене на потяг у Віві. Це людина, з якою я хотіла б познайомити вас, думаю, ви б знайшли в ньому все те миле, веселе, товариське, дотепне, що є в Росса Айрленда, і водночас тонкість і добрий смак, яких, я впевнена, ви визнаєте, з усіма його прекрасними якостями, яких бракує пану Айрленду. Що ж, можливо, ми зустрінемося з Арнольдом, коли ви повернетесь, бо я вважаю, що цього разу він цілий рік мандруватиме Європою.

Ох, приїжджайте скоріше, дороженький! Я так скучила за вами сьогодні! Якби ви були тут, ми б узяли маленького *batello* — хіба ви не пишаєтеся мною, я вже вивчила десять слів італійської за один день; "заходьте" — це *avanti*, а рахунок — це *le conto* чи *il conto*, я думаю, що так — і поїхали б кататися на скутерах навколо озера. Якщо вам зручно, можете надіслати ще пару тисяч, "Гаранті", Париж — звісно, я мушу платити свою частку за оренду проклятої вілли у Віві, навіть якщо мене там немає.

Гадаю, якби я цього не робила, а я б дуже хотіла цього не робити, та жінка де Пенабль ходила б і казала, що я не тільки розпусниця і викрадачка чоловіків, а ще й казнокрадниця!

Як би я хотіла, щоби ви відшльопали її за мене своєю великою красивою сильною рукою! Ви зробили б це так спокійно і так ретельно! Звісно, я маю заплатити свою частку за оренду житла та лімузина там, а оскільки я також маю платити за свої кімнати тут чи деінде (краще не покладатися на цю адресу, а надсилати її на а/с "Гарантія"), це зробить все трохи дорожчим, ніж я сподівалася. О, Боже, я справді сподівалася, що це буде гарне економне літо, і, бачить Бог, я дуже старалася, щоб воно було таким, але я не очікувала, що несподіванка буде такою катастрофічною. Після такої розмови з вами мені стало легше — я проплакала майже всю минулу ніч — і тепер я буду жити життям монахині і присвячу себе вивченню італійської мови і народу, як і личить старій жінці, як я.

Твоя розтріпана і розкаяна Френ".

Цей лист прийшов того дня, коли президент компанії "Сади Sans Souci " запросив Сема на обід.

Він був дуже відвертим, цей президент. Він був дипломованим архітектором. Він здивував Сема, зізнавшись, що вважає "Sans Souci" досить жахливими.

— Занадто багато змішування стилів, і будинки стоять дуже близько один до одного, — сказав він. — Але більшість американців, хоча вони заплатять шалені гроші за великий вражаючий будинок, не дбають про приватність настільки, щоб заплатити за пристойну за розміром ділянку землі. І вони хочуть французькі châteaux на ділянці з купе Хенрі Форда! Але принаймні ми виховуємо в них бажання виїжджати за місто, а не тулитися в місті. І зараз я планую, якщо "Sans Souci" не знищать мене, набагато більший проект, де ми не будемо змішувати стилі. О, я припускаю, нам доведеться продовжувати запозичення з Європи та колоніальної Америки. Коли з'являється справжній геній і створює щось абсолютно нове в будинках, лише небагатьом це дійсно подобається. Але я уявляю собі нову забудову — сподіваюся, з менш болісною назвою, ніж "Сади Сан-Сусі", що є винаходом великого старого французя, одного з моїх партнерів, пана Ейба Блюменталю, — в якій, принаймні, ми зможемо уникнути того, щоб це не виглядало як всесвітня виставка. Наприклад, одна секція суворо обмежена будинками більш-менш у стилі Тюдорів, а інша — повністю в голландському колоніальному стилі, або щось, що не ворогує з голландським колоніальним стилем. А може бути вся забудова в одному стилі. Як "Форест Хіллз" на Лон Айленді.

Але, — продовжував президент "Sans Souci", — він сам був занадто вигадливим і нетерплячим. І в якості партнера йому потрібен був хтось (він натякнув, що це може бути Сем), хто б взяв на себе близько сотні ідей готелів, розкішних яхтових турів і мережеских ресторанів, які він задумував щомісяця, вибирав би найпрактичніші і контролював би фінансування, продаж.

Він посміхнувся.

— Це не схоже на пропозицію. Вона ґрунтується на переконанні, що у мене є кілька

нових і цікавих ідей, а також досить пристойні знання в галузі архітектури і будівництва. Але... я хотів би дізнатися, чи можливо, щоб ми зібратися разом. Поки ви вирішили, що вам набридло продавати машини, і поки ви перевіряли мою репутацію на надійність...

— О, ви здогадалися? — буркнув Сем.

— Звичайно!

— Я подумаю над цим, обов'язково подумаю, — сказав Сем.

Він повернувся до заміського клубу, плануючи з десяток нових проектів у сфері нерухомості, і отримав від Френ зі Стрези листа зі сльозами на очах.

Здавалося, все збігалось. Він привезе її назад; разом вони розглянули б будівництво будинків. Він зателеграфував їй:

"Дуже погана пенабль але я радий що позбулися її чому б вам не повернутися зеніт з-за кордону через рік або близько того".

Вона відповіла: "Не хочу залишатися ще кілька місяців вирішити для себе приєднатися".

А великий Семюел Додсворт все ще мав не більше уявлення про те, чим він збирається займатися, ніж тоді, коли, будучи старшокурсником коледжу, сидів на Іст Року, дивлячись на затоку Лон Айленд, і планував стати мостобудівником в Андах.

* * *

Він писав їй про "Сади Sans Souci" і чекав. Він читав про вітчизняну архітектуру, їздив до Клівленда і Детройта, щоб оглянути нові споруди.

Її наступний лист був написаний за кілька днів до того, як він отримав її листа зі Стрези, ще до того, як вона отримала його телеграму. У листі говорилося:

"Так, мій любий Самівелю, я все ще в Стрезі, хоча, можливо, негайно поїду до Довіля — я завжди мріяла побачити одне з тих місць, куди похмурі графи їдуть програвати гроші у *chemin de fer*. Але поки що я була дуже щаслива тут, після того, як пережила свою першу істеріку через звірячу поведінку тієї жінки де Пенабль. У мене тут була така мила дівчина, яка щодня давала мені уроки італійської, і з нею та іншими знайомими в готелі я дослідила усі божественні села, які тут є — Палланца, Бавено, Гіньезе, на пагорбах, Каннобіо, Арону і т.д. і т.і. Я їздила на пароплаві до Локарно, швейцарського кінця озера, і на трамваї до вершини Монте Моттароне... Сем, вона така крута, що коли дивишся вниз на озеро внизу, здається, що вода перекинулася, як перекинута тарілка! Тож не хвилюйтеся за мене, зі мною все гаразд. Гадаю, я повинна сказати вам, що Арнольд Ізраел приїхав сюди з Віві, ви пам'ятаєте того милого американця, про якого я вам писала, він зупинився тут, у цьому ж готелі.

Не знаю, чи повинна я вам це казати — навіть ви, старий ведмедику, з вашим добрим, порядним, чуйним розумом, можливо, не зрозумієте, бо, попри всі ваші чесноти, ви все ж таки маєте американський погляд на речі, але я боюся, що колись до вас дійдуть плітки, і я хочу, щоб ви мене зрозуміли. Зайве казати, що наші стосунки такі ж невинні, наче ми хлопчик і дівчинка восьми років, і я так добре проводжу з ним час... Сем, Арнольд водить машину навіть швидше, ніж ви, вчора моє серце мало не

зупинилося, коли він їхав зі швидкістю 118 кілометрів на годину, але він такий чудовий водій, що я зазвичай почуваюся в цілковитій безпеці. Тепер я мушу поспішати і одягатися. Благословляю вас. Сподіваюся, ви здорові і щасливі. З любов'ю до Емілі і Херрі.

Ф".

Того ж таки дня він зателефонував президенту компанії "Sans Souci" і повідомив, що його викликали за кордон, і він не зможе нічого вирішити протягом кількох місяців. Він телеграфував до Нью Йорка, щоб забронювати місце на пароплаві. Він помчав до Емілі, до Діжки, до Хаззарда і попрощався з усіма. Але до відплиття залишався тиждень, а тим часом прийшов ще один лист від Френ — з Довіля:

"Так, я тут, і мені це не дуже подобається. Це місце дуже веселе, але трохи бридке; багато приємних людей, але також і *жахливих*, спекулянти, що влаштовують коктейльні вечірки, іподромні зазивали, що заповнили вестибюлі. Краще б я поїхала до Лідо. Можливо, я так і зроблю. Погляньте тепер, Самівелю. У своєму листі, написаному мені у Віві, але отриманому вже після мого від'їзду, ви написали, що сподіваєтеся, що я, як ви висловилися, "заляжу на дно" після моєї паризької зими і "лягатиму спати раніше на деякий час". Не думаю, що ви хотіли бути неприємним, але ви не могли зрозуміти, наскільки я була нервовою, ображеною і спантеличеною після жахливої історії з Пенабль, як загублена дитина, і як ваші докори могли б мені зашкодити. Невже я маю провести решту свого життя, старіючи так граціозно і швидко, як *тільки можу*, що, очевидно, є *вашим* ідеалом!

Ви говорите так, ніби я якесь розпутне дівчисько, а не світська жінка, яка любить цивілізовані розваги. Ось так! Я впевнена, що ви не хотіли мене лаяти, але невже ви не розумієте, як це може зачепити мене, коли я перебуваю в дуже напруженому стані? Дійсно, Семе, ви повинні бути трохи уважнішим! Спробуйте час від часу використовувати трохи уяви! Ну, все, з мене досить, давайте забудемо про це? Тільки мушу сказати... Семе, ви можете вважати мене несправедливою, але насправді це була ваша провина, що у мене виникли проблеми з де Пенабль. Якби ви не наполягали на тому, щоб повернутися до Америки на зустріч випускників, яка не була такою вже й необхідною, якби ви залишилися зі мною, щоб я не опинилася в аномальному і майже принизливому становищі без чоловіка, як самотня авантюристка, та жінка де Пенабль ніколи б не наважилася поводитися так, ніби я була авантюристка, і не відвернулася б від мене так, як вона це зробила. Сподіваюся, ви зрозумієте, що я маю на увазі це тільки в найдобрішому і наймилішому сенсі, і ми, зрештою, чи не одна з небагатьох подружніх пар, які розуміють один одного настільки добре, що ми можемо бути відвертими, і наступного разу, сподіваюся, ви постараетесь це пам'ятати. На цьому все, а тепер до новин.

Так, зухвало каже вам розпутна, Арнольд Ізраел тут зі мною, тобто, як ви, упевнена, зрозумієте, в жодному разі не зі мною, але він тут, у Довілі. Спочатку я не хотіла їхати з ним, але він був такий уважний, такий милий, такий розуміючий. Він якось відкопав... я не знаю, як він це робить, але у нього є те, що можна назвати

духовним, а також фінансовим дотиком Мідаса, знаєте, я щойно відкрила для себе це, хоча я думала, що він просто байдикує, поки він далеко від своєї жахливої старої джутової та конопляної комерції, тут, у Європі, він заробив близько 40 000 доларів, граючи в азартні ігри та купуючи і продаючи... ну, *досить* автентичного Рембрандта, і він хотів подарувати мені кілька перлин, але я, звичайно, не дозволила йому, але я відійшла від теми моєї розповіді.

У Стрезі він дізнався, що тут перебуває дуже поважне старе філадельфійське подружжя, справжнісінькі люди з Ріттенхауз Сквер, які люблять тільки веселість, і запросив мене приїхати сюди під їхнє крило, що робило все можливим і запобігло б будь-яким неприємним пліткам, які люблять такі тварини, як та жінка де Пенабль. Зрештою, подумала я, я буду дурна, якщо *не* поїду з ним. Сем *ніколи* не зрозуміє неправильно, у нього є уява, а крім того, я зрозуміла, що я не юна безпутниця і не одна з тих жахливих жінок Понс де Леонс, як де Пенабль, а цілком респектабельна матрона, яка виховала сина і доньку, що вийшли заміж, і нікому не прийде в голову пліткувати.

І ось я тут, і хоча, як я вже казала, я не в захваті від цього місця, ми з Арнольдом і його друзями, паном і пані Дун, дуже *милими* людьми і такими чудовими гуляками, хоча їм майже сімдесят, ми влаштовуємо власні веселі вечірки і валяємося на пляжі годинами, годинами і годинами. Пишіть мені на а/с Париж, хоча я напевно пробуду тут ще принаймні три тижні, оскільки скоро відбудеться чудовий костюмований бал, на який ми з Арнольдом збираємося, найбільш стильно в образах Сірокко і Північного Вітру, причому я з моїм чудовим блідо-шведським волоссям, природно, буду Північним Вітром. Дуже кохаю.

Ф".

Сем зателеграфував: "Відпливаю карманія* зустрінемося паризький готель універсел друге вересня". Він додав "Кохаю", закреслив його і вписав знову.

Дванадцять днів потому він дивився на довгі укріплення в Шербурзі, спостерігаючи за жвавими маленькими французами на судні.

На палубі, вдень і вночі, він випускав зі свого організму все роздратування на Френ, всю ненависть до Арнольда Ізраела. Коли він дочитав її листа з Довіля, то раптом зрозумів те, що так і не зміг до кінця сформулювати за двадцять три роки їхнього шлюбу: що вона була зовсім не зрілою і відповідальною жінкою, матір'ю, дружиною і управителькою, а просто розумною дитиною, з дитячими заплутаними самодраматизаціями. Це відкриття приголомшило його. А потім зробило його ще ніжнішим. Інші його діти, Брент і Емілі, не потребували його; його дитина Френ потребувала його! Щось у житті все ще потребувало його! Він думав про неї, яка чекає на нього там, у Парижі, як думав про неї в ті нехитрі дні залицяння.

РОЗДІЛ 20

Наприкінці похмурого дня паризький експрес прослизнув крізь грозову темряву вокзалу, і Сем був схвилюваний прибуттям, дивився на носильників так, ніби вони були його друзями, посміхався рекламі Cointreau та Fernet Branca, з Руана та Авіньйона, що висіла на стінах вокзалу. Він швидко вийшов з поїзда, видивляючись Френ,

занепокоївся, коли не побачив її, і почувався вкрай розчарованим, коли почвалав за носильником з валізами.

Вона була в кінці платформи.

Він побачив її здалеку; він був вражений, дізнавшись, наскільки вона була гарнішою, ніж він пам'ятав. У легкому блакитному пальті та спідниці, з білою блузкою, з блідим і легким, як свіжа солома, волоссям, стрункими ногами, такими шовковими, плечима, такими впевненими, вона була американською атлетичною дівчиною, яка швидко танцювала, грала в теніс, їздила верхи, як циклон. Вона була така життєрадісна, така *молода*! Його серце забилося від захоплення. Але він усвідомлював, що її обличчя було нещасним, і що вона лише механічно дивилася на пасажирів, які наближалися. Невже вона не хотіла його...

Він несміливо підійшов до неї. Його збентежила досить ввічлива посмішка, яка маскувала її обличчя, але, обійнявши її за плечі, нависши над нею, він пробурмотів:

— Я не забув написати вам, що я вас обожнюю?

— О, ні, я не вірю, що ви це робили. А ви писали? Це дуже мило, я впевнена.

Її тон був таким же легким, рівним і безпристрасним, її сміх був таким же далеким, як жарт актриси у вітальні комедії.

Вони стали чужими.

У готелі вона нерішуче сказала:

— Е-е, Семе... ви не проти... я думала, що ви втомилися після подорожі. Я знаю, що я втомилася після приїзду з Довіля. Тому я взяла два одномісні номери замість двомісного. Але вони зовсім поруч.

— Ні, мабуть, краще відпочити, — сказав він.

Вона зайшла з ним до кімнати, але застигла біля дверей, сказавши з жахливою ввічливістю:

— Сподіваюся, вам сподобається кімната. У ній є досить гарна ванна кімната.

Він завагався.

— Я розпакую речі пізніше. Давайте не будемо зараз тут сидіти. Давайте просто вискочимо звідси, знайдемо стару добру тротуарну кав'ярню і знову подивимось, як світ проходить повз!

З жалем він зауважив, що вона відчула полегшення. Він лише торкнувся її поцілунком. Вона не вимагала подальших пестощів.

* * *

Вона була чемною, поки він пліткував про Зеніт; вона сміялася в потрібні моменти; і вона залишалася чужою, змушеною розважати друга свого друга і бажаючи покінчити з цим обов'язком. Вона розпитувала про Емілі та Брента, але коли він говорив про Діжку, про гольф, вона не слухала.

Він не витримав, але лише лагідно спитав:

— У чому справа, любя? Ви якась відсторонена. Погано відчуваєтеся? Ви раді мене бачити?

— Звичайно! Нічого страшного. Просто... Здається, я не дуже добре спала минулої

ночі. Трохи нервую. Але, звісно, я рада вас бачити, любий старий ведмедику!

І вони все ще не говорили про мадам де Пенабль, про Арнольда Ізраела, про Стрезу і Довіль. Він утримувався від цього так само, як і вона; він сказав лише:

— Шкода, що ви мала неприємності з пані Пенабль, але я радий, що ви трохи розважилася після цього. Ваші листи були чудові.

Він сам собі здавався провінціалом, коли безладно теревенив про Зеніт, звучало це доволі нудно і тупо, але його почуття несамовито прокидалися. Він помітив, якою схвильованою вона виглядала. Він помітив, що вона випила три коктейлі. Він зауважив, що він, Сем Додсворт, повільно готується до битви, і що він боїться її.

Коли вони переодягалися до обіду, вона зачинила двері між їхніми кімнатами.

— Ходімо до Вуазена, там ми зможемо спокійно поговорити, — сказав він, коли вона увійшла, щоби повідомити, що готова.

— А ви не хочете піти в якесь більш святкове місце?

— Ні!

Тоді він вперше став грубим.

— Я хочу поговорити!

Вона знизала плечима.

Після супу він пробурчав:

— Що ж, гадаю, я розповів вам основну частину новин. Поговоримо про плани. Куди б ви хотіли поїхати цієї осені? Як щодо гарного, довгого, легкого походу через Італію та Іспанію і, можливо, до Греції та Константинополя?

— О, я думаю, що це було б дуже добре, трохи пізніше. Але просто зараз... Зрештою, у мене було жахливо сільське літо... і, звісно, у вас, бідолахи, теж! Думаю, ми обидва заслуговуємо на те, щоб трохи повеселитися тут, у Парижі, перед від'їздом. Зрештою, коли ви подорожуєте по різних місцях, ви страшенно відриваєтеся від людей.

Потім, дуже буденно, так, ніби його згода була зовсім не обов'язковою:

— Я думаю, ми могли б залишитися тут на три місяці або близько того, і ми могли б зняти гарну квартиру недалеко від Etoile. Мені так набридли готелі.

— Гаразд... — Він зупинився; потім це прийшло повільною приливною хвилею. — Я не звинувачую вас в тому, що вас нудить від готелів. Мене теж! Але я точно не маю наміру провести всю осінь, як провів всю весну, сидючи на своєму заді у Парижі.

— Вам потрібно бути вульгарним?

— Так, мабуть, мені потрібно. Я не маю наміру сидіти тут всю осінь, чекаючи, коли ви поїдете. Коли ми тільки починали, я був готовий або продовжувати жити в Зеніті, або подорожувати, але якщо я збираюся подорожувати, то я хочу *подорожувати* — бачити речі, бачити різних людей і міста. Я хотів би побачити Венецію і Мадрид, хотів би випити трохи німецького пива. Я не пропоную і надалі приносити себе в жертву вашим амбіціям соціальної альпіністки...

Вона спалахнула:

— Це брехня, і ви знаєте, що це брехня! Ви думаєте, що я повинна *лізти* нагору, щоб зустрітися з такими людьми, як Рене де Пенабль? Злізати *донизу*, якщо що! Але

мені набагато цікавіше грати з цивілізованими людьми, ніж сидіти і напиватися в барі Нью Йорка... так, або ходити і роззявляти рота на руїнах з путівником Бедекера! Це все дуже добре для вас, але я мушу пакувати речі, я мушу перекладати для вас. Я маю спланувати подорож. Боже, ми поїдемо до Венеції! Але чи є потреба в тому, щоб ми їздили, як на екскурсії агенції Кука, коли ми могли б провести чарівну осінь тут, з власною квартирою і слугами, і з усіма друзями, яких я маю тут зараз — цілком незалежно від де Пенабль? Вибачте, Семе, але якби ви хоч іноді намагалися вловити чийось точку зору, я б вважала за краще залишитися тут, у Парижі, для...

— Френ!

— Ну?

* * *

Він завагався. Поки вони розмовляли, навколо них розливалися приємність гарного сервісу, і якщо вони і були двома вулканами, то не вивергалися, і будь-якому спостерігачеві вони здавалися просто великим і незворушним чоловіком, ймовірно, англієм, і жінкою з мінливим обличчям, яка була трохи сердита, але дуже добре контролювала свій гнів.

— Френ! Ви справді хочете пожертвувати мною, щоб залишитися тут?

— Не будьте таким мелодраматичним! Я не бачу ніякої жертви в тому, щоб залишитися в найпрекраснішому місті...

— Арнольд Ізраел тут, у Парижі?

— Так, він тут! І що з того?

— Коли ви бачили його востаннє?

— Сьогодні опівдні.

— Він залишиться тут, у Парижі, на деякий час?

— Я не знаю. Звідки мені знати? Так, мабуть, залишиться.

— Це він вам дав ідею про квартиру біля Etoile?

— Послухайте, мій любий Семюеле! Ви начиталися романів? У чому ідея цієї комічної пози чоловіка-що повернувся-який суворо-перехресно-допитує-розпущену-дружину...

— Френ! Як далеко ви зайшли з цим Ізраелем?

— Ви хоч уявляєте, як ви мене ображаєте?

— Ви хоч уявляєте, яким я буду образливим, якщо ви не припините ці ігри в невинність?

— А ви хоч уявляєте, як я розсерджуся, якщо ви продовжуватимете поводитися, як громило з бару — ким ви, по суті, і є! Я роками приховувала це від самої себе, але я завжди знала — Великий Сем Додсворт, футболіст, знаменитий розбишака, відомий хуліган! Ваше місце на кухні, з поліцейським на розі, а не серед цивілізованих...

— Ви не відповіли! Як далеко ви зайшли з цим Ізраелем? Я роблю вам честь, запитуючи тебе, а не шпигуючи. І ви не відповіли.

— І я точно не маю наміру відповідати! Це образа, якої можна було б очікувати... А ще це образа для пана Ізраела! Він джентльмен! Хотіла б я, щоб він був тут! Якби він

був тут, ви б не наважилися говорити зі мною так, як ви говорили, якби він був тут. Він такий же могутній, як і ви, мій любий Семюеле, і в нього є мізки, і виховання, і манери. Як далеко ви зайшла у гріху зі своїм пекельним коханцем! Після стількох років, коли я намагалася щось для вас зробити, ви все ще маєте словниковий запас, як у романі Лори Джин Ліббі! Арнольд — ви будете шоковані, коли дізнаєтесь — настільки розбещений, що віддає перевагу Андре Жіду та Полю Морану, а не Лорі Джин Ліббі,* і, звичайно, це Чорна Провина, що я знайшла трохи задоволення в розмові з ним замість того, щоб обговорювати покер з вашим милим другом паном Діжкою Пірсоном...

Поки вона мчала далі в тихій істеричці, він знав відповідь на своє запитання, і був здивований, що не здивувався ще більше, приголомшений, що не був приголомшений ще більше. Він не сильно тиснув на неї. Коли вона зупинилася, здригаючись від приглушених ридань, які йому було шкода, він м'яко сказав:

— Ви знайшли його дуже романтичним?

— Звичайно! Він такий і є!

— Можливо, я можу це зрозуміти... більш-менш.

— О, Семе, будь ласка, *будьте* людиною і зрозумійте! У вас це так добре виходить, коли ви забуваєте про свою роль Суворого Чоловіка з Граніту і дозволяєте собі бути милим. Звичайно, між Арнольдом і мною не було нічого порочного... Хіба це не смішно?! Я така ж погана, як і те, в чому я вас звинувачувала! Використовуєте такі старі безглузді фрази! "Між мною і Арнольдом немає нічого порочного!" Зрештою, можливо, я була несправедливою до вас; можливо, ви не мали на увазі нічого такого, а просто... Ви добрий, Семе, але, якщо не заперечуєте, я скажу, що ви трохи незграбний, час від часу...

Вона вгамувала свою істерику, знову стала привітною, балакучою і впевненою в собі, а він весь цей час розмірковував:

"Вона бреше. Вона ніколи не брехала. Вона змінилася. Цей хлопець — її коханець".

— ...і я припускаю, на що ви справді натякали, так це те що мій палкий єврейський друг, можливо, чарівно поцілував мене перед тим, як я поїхала з Довіля. Так і було! І мені сподобалось! Неважливо, якщо я більше ніколи його не побачу... О, Сем, якби ви тільки могли *зрозуміти*, наскільки принизливо і дратівливо з вашого боку було припускати, що моє бажання залишитися тут має хоч якесь відношення до Арнольда! Але він був чарівним. Якби ви тільки бачили, як він сидів розвалившись серед піщаних дюн, наче (я казала йому) махараджа серед золотих подушок, у білій сорочці, з розкуйовдженим волоссям і розстебнутою на горлі сорочкою... З будь-яким іншим чоловіком це виглядало б безглуздо і претензійно, але на ньому це виглядало природно. І весь цей час, при всій його розкішності, говорити так просто, так довірливо — дійсно, це було зворушливо. Але хіба ми не наговорилися про нього? Ми повинні ще скласти наші плани...

— Давайте спочатку залагодимо щодо нього. У мене є...

— Сем, річ, яку ви ніколи не змогли б зрозуміти про нього, навіть якщо ви зустрічалися з ним, це те, наскільки зворушливим він був. Розумний, красивий, багатий

і так далі, і все ж таки така дитина! Йому потрібен був хтось на кшталт мене, щоб поговорити. О, я була для нього просто аудиторією — милою старою матір'ю-сповідницею. Він був досить поблажливим, щоб сказати, що для поважної дами сорока двох років я все ще чудово імітую гарненьку дівчину, і він вважав, що я на п'ять років молодша за нього, а не на два роки старша. І що я була найкращою танцівницею, яку він знайшов у Європі. Але, звичайно, букети були лише передумовою до його розповідей про себе і своє нещасливе дитинство, а ви ж знаєте, яка я дурепа щодо дітей — найменший натяк на те, що у когось було нещасливе дитинство, і я розчиняюся в сльозах! Бідолашний Арнольд! Він страждав у дитинстві, бо був розумним і сильним. Ніхто не міг повірити, наскільки він був чутливим. А його мати була похмурою, неблаганною старою драконихою, яка ненавиділа будь-яку слабкість, або те, що вона вважала слабкістю, і коли вона заставляла його за мріями, вона звинувачувала його в байдикуванні... О, це, мабуть, було пекло, для такого прекрасного духу! А потім у коледжі, звичайна біда надто розумного і надто вродливого єврея, якого ненавиділи найтупіші, найнудніші, найпідліші янки та жителі Середнього Заходу, — вони дивилися на нього зверхньо, як ломовий кінь може дивитися зверхньо на гарного скакового коня. Бідолашний Арнольд! Звичайно, я була зворушена тим, що така горда людина, як він, *підкується* про те, щоб розповісти мені про справжнього себе.

— Френ! А ви не припускаєте, що це не вперше ваш пан Ізраєл використовує підхід "занедбаного дитинства"? І, судячи з усього, успішно!

— Ви знову натякаєте, що я в нього закохалася?

— Натякаю! Це дуже важливо знати! А ви закохалася?

— Ну, тоді — так. закохалася.

— Ох!

— І я пишаюся цим! Я не могла колись — під вашою важкою опікою, мій любий Семюеле! — повірити, що можна бути "заблудлою дружиною"! Які ж люди сліпі лицеміри! А коли це сталося, все здавалося таким правильним, таким природним і милим...

Поки вона мчала далі, він недовірливо визнавав, що ця огидна річ, цей газетний заголовок, судовий процес розлучення, деградація сенсаційного роману насправді сталася з ним — з нею — з Емілі та Брентом. Його охопило нестримне бажання дізнатися подробиці. Він уявляв собі цього Арнольда Ізраєла, цього чорного леопарда — ні, занадто великого для чорного леопарда, але такого граціозного — який повертається з нею до готелю в Довілі, з розстебнутою сорочкою на надто гладкому горлі — ні, він повертається з нею додому у вечірньому вбранні, можливо, з відкинутою назад пелериною. Він провів би її до кімнати в готелі в Довілі; прошепотів би: "Дозвольте мені зайти, щоб поцілувати на ніч". Тоді Френ стала реальністю. Відколи він приїхав, очі Сема бачили її, але нечітко, а вуха чули її лише як чужинку. Тепер він дивився на неї, усвідомлював її, у чорному і сріблястому, усвідомлював вигин від плечей до грудей, і його охопила лютість від думки про Ізраєла.

Всі його довгі роздуми і гнів промайнули за п'ять секунд, і він не пропустив

жодного слова, коли вона говорила важко дихаючи:

— Ви вважаєте нездоланною атакою на Арнольда, припущення про те, що Арнольд використовував таку ж тактику раніше! Звичайно, у нього були... звичайно у нього були інші інтрижки... можливо, навіть багато! Слава небесам за це! Він пройшов певну підготовку в мистецтві кохання. Він розуміє жінок. Він не вважає їх просто діловими партнерами. Дозвольте мені сказати вам, мій дорогий Семюел, було б краще для вас і для мене, якби ви присвятили трохи свого дорогоцінного часу зневажаному мистецтву викликати в жінці певну романтичну пристрасть — якби ви приділили мені — і, можливо, навіть іншим жінкам — трохи уваги, яку ви приділяєте карбюраторам... Я вважаю, що ви були мені, що називається, "вірним" з моменту нашого одруження.

— Так і є!

— Що ж, без сумніву, я маю бути дуже вдячна...

— Френ! Ви хочете вийти заміж за цього Ізраєла?

— Боже, ні!... У всякому разі, я так не думаю.

— І все ж ви хочете бачити його щодня цієї осені.

— Це зовсім інше. Але не виходи за нього заміж. Він надто схожий на сливовий пиріг — чудовий на Різдвяному бенкеті, але він принесе розлад шлунку. Для постійної дієти я б віддала перевагу доброму, чесному, надійному хлібу — яким є ви — будь ласка, не вважайте це за образу, це справді великий комплімент. Ні! Крім того, він не хоче! Я сумніваюся, що він міг би піклуватися про якусь одну жінку більше, ніж півроку. О, я вірю йому, коли він каже, що він майже хворобливо вірний одній жінці, поки це триває, але...

— У нього є деś дружина?

— Я так не думаю. Я не знаю! Господи! А це має значення?

— Має!

— О, не намагайтеся бути мелодраматичним! Це не пасує вашому сильному спокійному чоловічому типу! Так чи інакше, Арнольд не одружиться зі мною, бо я не єврейка. Він так само пишається тим, що він єврей, як ви тим, що ви нордичний. Так і має бути! Він більш-менш пов'язаний з Мендельсонами, Ротшильдами і всіма видами дійсно значущих людей. Його двоюрідний брат у Відні...

— Френ! Ви хоч уявляєте, наскільки це серйозна справа?

— Ну, можливо, навіть більше, ніж ви!

— Сумніваюся! Френ, ви або вийдете за нього заміж, або порвете з ним, цілком і повністю.

— Мій любий Самюеле, він може щось сказати з цього приводу! Він не один з ваших смиренних секретарів "Ревелейшн". І наді мною не будуть знущатися!

— Ні, знущатимуться! Вперше! Бог знає, чи ви легко відбудетеся. О, я не з тих, хто схопить рушницю і почне полювати на вас і вашого коханця...

— Сподіваюся, що ні!

— Не будьте такою впевненою! Я можу повернути і туди, якщо ви будете продовжувати! Ні, я не такий. Але, їй-богу, я ще менше схожий на поблажливого

чоловіка, який буде сидіти і дивитися, як його дружина розважається з коханцем, як ви запланували цієї осені...

— Я не зізнавалася, що планую щось робити...

— Ви зізналися і навіть більше! Або ви поїдете зі мною, кинете цього хлопця і забудете його, або я розлучуся з вами — через перелюбство!

— Смішно!

— Гірше, ніж це! Жахливо! Можете собі уявити, як почуватимуться Брент та Емілі!

Дуже повільно:

— Семе, я ніколи до цього моменту не підозрювала, що... Я знала, що ви дурний, нудний, нетямущий і любите вульгарних людей, але я ніколи не знала, що ви просто знущальний огидний хам! Ніхто ніколи не говорив так зі мною за все моє життя!

— Я знаю це. Я вас винянчив. Ви вважаєте себе, молодою жінкою, сучасною американкою, з модними європейськими покращеннями. Але я набагато сучасніший за вас. Я будівельник. Мені не потрібно залежати від титулу, одягу, соціального класу чи чогось іншого, щоб відрізнятись від інших. І ви цього ніколи не бачили! Ви просто лаяли мене за те, що я повільний і незграбний, поки не вкрали у мене останню краплину впевненості в собі. Ви зрадили мене в моєму власному домі. Критикуєте! Не придираючись, а просто насолоджуючись тим, що ви така мила, вища за мене і принижуєте мене. Це було гірше, ніж ваша інтрижка з цим Ізраелем.

— О, я цього не робила! Я не хотіла! Я так вас поважаю!

— Ви поважаєте мене, коли хочете, щоби я сидів і був камердинером вашого коханця!

— О, ні, ні, ні, я... О, я не можу ясно мислити. Я вся розгублена. Я... Так, якщо ви хочете, ми завтра ж поїдемо в Іспанію.

Вони так і зробили.

РОЗДІЛ 21

З часів Александра Великого існує модна думка, що подорожі — це приємно і дуже пізнавально. Насправді це одне з найважчих і водночас найнудніших занять і, за винятком кількох експертів, які вирушають у навколосвітню подорож з особливою метою, воно лише дає жертві більше тем, в яких можна продемонструвати своє невігластво. Великий мандрівник романістів — високий на зріст, з яструбиним носом, розмовляє дев'ятьма мовами, дратує всіх адекватно мислячих людей тим, що постійно демонструє салонні манери. Він "був скрізь і все робив". Він стріляв у левів у Сибіру та ховрашків у Міннесоті, грав у теніс з королем у Стокгольмі. Він може подарувати вам чудову вечірню розмову про гробницю Тута та етнологію маорі.

Насправді, великий мандрівник — це, як правило, маленька сутула людина непримітна в кутку пароплавного бару, у вицвілому, зеленому, вже не чіткої форми, капелюсі. Він розмовляє лише однією мовою, та й то похмуро. Він знає всі факти про дев'ятнадцять країн, окрім домашнього життя, рівня заробітної плати, експорту, релігії, політики, сільського господарства, історії та мов цих країн. Він такий же цінний, як і путівник Бедекера щодо готелів і залізниць, тільки не такий точний.

Той, хто бачив один собор десять разів, щось бачив; той, хто бачив десять соборів один раз, бачив дуже мало; а той, хто провів по півгодини в кожному зі ста соборів, не бачив взагалі нічого. Чотириста картин на стіні в чотириста разів менш цікаві, ніж одна картина; і ніхто не знає кафе, поки не ходить туди достатньо часто, щоб знати імена офіціантів.

Такі закони подорожей.

Якби подорожі були такими надихаючими та інформуючими заняттями, як про це красномовно говорить реклама кругосвітніх турів, то наймудрішими людьми у світі були б палубні матроси на пароплавах-бродягах, провідники пульманівських вагонів та мормонські місіонери.

Саме жахливо-тяжка праця є найнеприємнішою фазою подорожі. Якщо є щось гірше, ніж болісна нудьга від витріщання з вікон вагонів, то це роздратування від купівлі квитків, пакування речей, пошуку поїздів, лежання на розгойданих койках, миття без води, відкопування паспортів та проходження митниці. Жити в Карлсбаді — це нібито добре, а байдикувати в Сан Ремо — зцілення для душі, але дістатися з Карлсбаду до Сан Ремо — це від диявола.

Насправді, більшість тих, хто страждає на звичку подорожувати, просто брешуть про задоволення і вигоду від подорожей. Вони подорожують не для того, щоб щось побачити, а для того, щоб втекти від самих себе, чого вони ніколи не роблять, і від скандалів з родичами — лише для того, щоб знайти нових родичів, з якими можна поскандалити. Вони подорожують, щоб відволіктися від думок, щоб мати чим зайнятися, так само, як вони могли б розкласти пасьянс, розгадувати кросворди, дивитися кіно або займатися будь-якою іншою жахливою діяльністю.

Додсворти відкрили для себе ці речі, хоча, як і більшість людей у світі, ніколи в цьому не зізнавалися.

* * *

Більше, ніж собори чи замки, навіть більше, ніж офіціантів, Сем запам'ятав американців, яких зустрічав на своєму шляху. Письменники впевнено, зазвичай образливо, говорять про тварину, яку називають "типовий американець, що подорожує за кордоном". З таким же успіхом можна говорити про "типову людську істоту". Американці, з якими зустрічався Сем, були різними: від бостонських дослідників Родосу до фермерів з Арканзасу, від тенісистів з Рив'єри до продавців добрив.

Там були і пан та пані Міс з Оттумви, Айова, які зупинилися в готелі в Італії, що потопав у пальмах. Пан Міс, сорока шести років, працював аптекарем, а його дружина була схожа на два яблука, покладені одне на одне. Вони цілими днями оглядали визначні пам'ятки; вони оглядали саме в тому порядку, в якому їм вказував путівник; і вони нічого не пропускали — художні галереї, акваріуми, пам'ятник королю Людвігу з двох відтінків рожевого граніту або місце, де стояв будинок, в якому Гладстон провів два тижні в 1887 році. Якщо їм щось і подобалося, то вони цього не показували. Але вони також не виглядали нудьгуючими. Їхній вираз обличчя не показував рівно нічого. Щодня вони поверталися до готелю о п'ятій, а о шостій завжди обідали в гриль-барі, і

пану Місу дозволялось випити один келих пива. Ніколи не було чути, щоб він говорив дружині щось інше, окрім:

— Ну, запізналися.

У тому ж таки готелі з ними жила Галаслива Пара: двоє ньюйоркців, яких в будь-який час було чутно, широко чутно, як вони зауважували, що всі європейці неефективні, що вони не можуть отримати гарячу воду після півночі, що ціни в готелях жахливі, що жодне ревю в Європі не може зрівнятися з "Безумствами Зігфельда", що вони не можуть купити цигарки "Лакі Страйк" чи каву "Джордж Вашингтон" у цьому клятому містечку макаронників, і що їм цілком достатньо старого доброго Бродвею.

За ними слідували інші американці: Професор і пані Віттл з Баптистського університету Північного Вісконсіна — професор Віттл викладав грецьку мову і знав про вітражне скло та виробництво бенедиктину* більше, ніж будь-хто з нині живих американців, а пані Віттл захистила докторську дисертацію в Бонні з філософії Спінози, але насправді віддавала перевагу вирощуванню фруктів. За Віттлами слідували Персі Вест, дослідник Юкатану; пан Рой Хупс, який продавав автомобільні шини; суддя і пані Кейді з Массачусетсу — Кейді жили в одному і тому ж будинку протягом п'яти поколінь; пан Отто Кретч і пан Фред Ларабі з Канзас Сіті, два нафтовики, які вирушили в навколосвітню подорож з гольфу, яка триватиме три роки; полковник Торн, який цокав підборами у мідних оправах; пан Лоренс Сімтон, який одягався, як лілія, і розмовляв як леді; панна Едді Ті. Белчер, яка збирала матеріал для нової лекційної поїздки з питань зовнішньої політики і фінансів і яка поза сценою нагадувала дівчину з хору; і панна Роуз Лав, зірка музичної комедії, яка поза сценою нагадувала короткозору шкільну вчительку.

Типові американці!

* * *

Сем ніколи не втрачав жаги до пригод, коли бачив на залізничному вагоні табличку, яка обіцяла, що потяг прямує з Парижа до Мілана, Венеції, Трієста, Загреба, Вінковців, Софії та Стамбула. Хоч він і втомився від блукань, від того, що один музей був схожий на інший, що, прокинувшись вранці, він не міг згадати, в якій країні перебуває, але назви чужих міст завжди зманювали його до себе.

Вони мандрували до Авіньйону, до Сан Себастьяна і Мадрида, Толедо і Севільї. До Арля, Каркассона, Марселя, Монте Карло. До Дженоа, Флоренції, Сієни, Венеції, з двома місяцями, розділеними між Наполі і Ромою, і мандрівкою до Сицилії. До Відня, Будапешта, Мюнхена, Нюрнберга. І ось, наприкінці квітня, вони приїхали до Берліна.

Сем міг і не розповідати про це, коли повернувся додому, і не згадував про це через роки, але він виявив, що для нього справжня характеристика закордонного туру не мала нічого спільного з вежами чи місцевими костюмами, галереями чи гірськими краєвидами. Це була нудьга майже кожного готелю, майже кожного вечора, коли вони завершували свій огляд визначних пам'яток. Не було "нічого робити ввечері", окрім випадкових кінофільмів або кафе, якщо вони були не надто далеко від готелю в чужій і загрозливій темряві.

Щовечора одне й те саме. Повернення до готелю, втомленими, вдячна чашка чаю і повільне одягання. Вони так і не наважилися, спробувавши одного разу, спуститися на обід у твидових костюмах, бо англійські туристи з класів, хто платять гінеями* на них витріщалися, наче вони забруднювали їдальню.

Меланхолійний коктейль у барі. Обід, завжди однаковий — біло-золота їдальня, ввічливий чорнявий метрдотель, що витягує стільці, прозорий суп з батьківським смаком, риба не просто біла, а бланшована, курка з похмурою морквою, крем-карамель, сир і фрукти. Такі ж пригнічені і шепітні співтрапезники: зів'яла американська мати в срібному вбранні з майже такою ж зів'ялою донькою в золотому, які жалісно дивляться на великого самотнього англійця; молода інтелігентна прусська пара, що проводить медовий місяць, вдаючи, що читають і не звертають уваги одне на одного, і товста зріла баварська пара, яка хоче бути веселою, але не наважується. Літні британці — він зі спалахом брів і позитивною думкою про артишоки та курс валют; вона завжди зиркала на вас поверх окулярів, якщо ви сміялися або питали офіціанта про потяги до Граса. Вікарій місцевої англіканської церкви, волого-привітний, єдиний, хто приходив і розмовляв з вами, але своєю манерою цікавитися вашим здоров'ям змушував вас відчувати провину за те, що ви не збираєтеся прийти на його службу наступної неділі.

А потім справжня нудьга.

Сидіти до десятої у вітальні, слухати оркестр, що м'яко святкував сторіччя Верді, читати старого Таухніца,* тривожно виглядаючи, коли відчуваєте, як дедалі більше стискаються особисті зв'язки з цими надто відомими, надто уважно вивченими незнайомцями.

Гірше було, коли готель був напівпорожній, і пустеля очікуючих стільців у вестибюлі виглядала такою самотньою.

Завжди однаково, за винятком кількох міст з казино, кабаре та відомими ресторанами — так само у Флоренції та Гранаді, в Йері та Дрездені.

Щовечора після такої облоги нудьги Сем винувато запитував себе, чому вони не вийшли на вулицю і не подивилися на те, що називається "місцевим життям" міста — на те, як живуть ті непомітні 99 зі 100 населення, яких туристи ігнорують. Але... О, вони спробували. Справа не в небезпеках темних провулків; він би радше погодився на бійку в низькопробному барі. Але іноземні мови, потреба замовляти випивку чи питати про вартість проїзду в таксі італійською чи іспанською, були схожі на проповзання через живопліт з колючими шипами. А піти кудись у парадному одязі, окрім ресторанів, заповнених туристами, означало бути замученим поглядами, коментарями, сміхом. Відвертість, з якою ці італійці витріщалися на Френ...

Ні, простіше залишитися в готелі.

Раз на два тижні Сем міг дозволити собі бути підхопленим в барі якимось американським чи англійським метким хлопчиною, і тоді він саяв і променисто розповідав про автомобілі, про Росса Айрленда. І Френ вітала і була милостива з такими рятівниками... що б вона потім не говорила в спальні про манери і вульгарність.

Але вона зближувала їх, ця болісна нудьга відлюдних вечорів, і вони часто були

ніжними.

І Френ починала втомлюватися від ізоляції подорожей. Він зловтішався, що незабаром вона буде задоволена поїхати з ним додому, залишитися і, нарешті, переситившись сиропом з зефіром того, що вона вважала Романтикою, стати його дружиною.

* * *

У Наполі сутеніло, і зі своєї кімнати в Бертоліні вони дивилися на затоку. Вода і гори у воді були кольору диму, і кілька маленьких човників далеко вдалині тікали додому до настання темряви. У саду під ними повільно гойдалося листя пальми, а лимонні дерева видихали їдку солодкість. Вогні біля підніжжя Везувію мерехтіли сталевими точками. Її рука прослизнула в його руку, і вона прошепотіла:

— Сподіваюся, човни благополучно дістануться додому!

Вони стояли так доти, доки пальми і море не зникли, і вони не побачили лише вогні Неаполя. Хтось далеко співав "Santa Lucia". Сем Додсворт не знав, що ця пісня була затащеною.

"Ті-та-та, ті-ді-ді, ті-та-та, та-а-а-да", — наспівував він. Італія і Френ! Наполітанська затока! І вони підуть далі — до осяяних сонцем островів, до місячної пустелі, до дзвонів пагод і додому! "Ті-та-та-та, ті-ді-ді... Сантаааа Лючія!" Він відвоював її, щоб вона стала його дружиною!

— А вони все ще співають це жахливе шарманочне сміття! Ходімо їсти, — сказала вона.

Він здригнувся і зітхнув.

* * *

Вони знову були компаньйонами, як у перші дні перебування в Парижі, а іноді проводили цілі дні, веселі, довірливі, сповнені бадьорості, сміху і довгих прогулянок. Вони знову відчували солодку залежність одне від одного. Але Сем усвідомлював, що їхні стосунки стали самосвідомими.

Більшу частину часу Френ намагалася бути доброзичливою. Увійшовши у цю звичну колію, вони все частіше сварилися через дрібниці.

Він знав, що скривдив, принизив її своїми знущаннями в Парижі, але за всі години агонії не міг зрозуміти, що ще він міг зробити. Він намагався завоювати її маленькими подарунками — квітами, чудернацькими різьбленими скриньками, і хвилювався, що їй холодно вночі, спекотно опівдні, що вона втомлюється в галереях, аж поки вона не вигукнула:

— О, не метушіться так! Мені добре!

"Якби я тільки міг робити все природньо і легко, так, як це, напевно, робить Ізраел", — зітхнув він сам до себе... і уявив, що вона зітхає.

Він зловив себе на критичності. Попри всі свої "спроби замирити її", як він висловився, він добре усвідомлював певну дитячість в ній, яку він ігнорував.

У питаннях грошей вона була балуваною дитиною. Вона завжди говорила про свою ощадливість, про те, що зменшила платню модистки з тисячі франків до семисот, про

те, що обходиться без особистої покоївки. Але вона вважала само собою зрозумілим, що вони повинні мати найкращий номер у найкращому готелі в кожному місті, і вона так користувалася послугами покоївки і перукаря, що змушена була давати їм чайові, що особиста покоївка обійшлася б дешевше.

Сем хотів би трохи заощадити. Він все ще мріяв про "Сади Sans Souci" — хоча ніколи не виставляв свою мрію на її жваве глузування, бо здогадувався, що вона скаже про ідіотизм італійських палаців у Зеніті. Якби він зміг умовити її повернутися, то спробував би ризикнути і почати будівництво (якби вона йому дозволила!), і вкласти в нього весь свій капітал, який у нього був.

Але він ніколи не говорив з нею про гроші, і вона ніколи не припускала, що звичайна кімната підійде їм так само добре, як королівський номер, а якщо й робила якісь зауваження, то лише про неповноцінність цього люксу.

* * *

По кілька годин підряд він переконував себе в красі, граціозності, дотепності Френ, її знанні європейських мов і звичаїв. Він переконував себе... за винятком Венеції, коли вони були з пані Кортрайт.

Едіт Кортрайт народилася в Мічигані, дочка банкіра, який став Міністром Фінансів Об'єднаних Держав. У Вашингтоні вона вийшла заміж за Сісіла Р. А. Кортрайта з Британського посольства і їздила з ним до Аргентини, Португалії, Риму, Румунії, де він був міністром, а також на численні канікули до Англії. Їй було близько сорока років, і вона вже три роки як овдовіла, мандруючи з Англії до Італії і назад. Записка від Джека Стерлінга, племінника Діжки Пірсона у Лондоні, змусила її завітати до Додсвортів до Даніелі у Венеції, і вона запросила їх на чай до своєї квартири на поверсі палацу Асканьї; лункі кімнати з кам'яною підлогою, високими вікнами на Великий Канал, світлом мармурового каміну на скринях з димчастого горіха та величезних столах, виглядаючих глянцевиими від часу.

Спочатку Сем не дуже був у захваті від Едіт Кортрайт. Вона ставала різкою, коли говорила про дипломатів, про вілли на Рив'єрі, про романське суспільство, про живопис. Вона була одягнена у ніжно-чорне, трохи недбало, і була блідою. Але він побачив, які в неї гарні руки, і зрозумів, що її тихий голос заспокоює. Він здогадався, що її пильні очі нічого не пропускають.

Френ підігравала пані Кортрайт. Вона теж говорила про дипломатів, теж мала уявлення про вілли, суспільство та живопис, а дорогою додому повідомила Сему, що її італійський акцент *набагато* кращий, ніж у пані Кортрайт. Несподівано, хоч і обурюючись власною критикою, ніби хтось інший наважився на неї, він відчув, що Френ знає значно менше, ніж він — і вона — завжди припускали. Її італійська! Вона знала сотню слів! Вілли! Вони ніколи не бачили віллу на Рив'єрі з більш добре ознайомленої позиції, ніж зовнішня стіна!

Він розмірковував про те, що Френ має неперевершену вітрину, але не так багато на полицях всередині.

Тоді він розсердився на себе, потім пожалів її; тоді покохав за її дитячу

пронизливість удавання, за її прагнення бути поміченою і викликати захоплення.

Йому захотілося, щоб вони частіше бачилися з пані Кортрайт. Він відчував, що вона справді належала до цієї загадкової, стриманої речі, яка називається Європа, і що вона могла б пояснити йому це.

* * *

Сем був здивований, відчуючи певну провину, виявивши, що стає більшим майстром нервового мистецтва подорожей, ніж Френ. У Парижі вона була першою; вона нестримно бралася за мову, манери та їжу, а він стояв осторонь. І вона все ще наполягала на тому, що він не може розуміти італійських офіціантів, купівлі, мереживні шалі та собори так, як вона. Але в той час як вона з кожним днем ставала все більш невпевненою, у нього з кожним днем з'являлася все більш певна мета в подорожі.

Він збирався повернутися, щоб зробити якусь таку "забудову", як "Сади Sans Souci", і, розглядаючи це, усвідомлював, що існує така річ, як архітектура. Оживали деталі, які колись він ніколи б не помітив: ковані залізні балкони, барокові вівтарі, черепичні дахи, віконниці, мідні каструлі на кухнях, що виднілися з вулиці. Він почав, сором'язливо приховуючи це від Френ, замальовувати дверні прорізи. Він почав вечорами готельної нудьги читати випадкові нотатки про архітектуру — передмови до путівників, статті в примірниках "Кантрі Лайф", знайдених у готелі, — замість детективів з газетних кіосків.

Він все більше і більше прагнув щоранку виходити на вулицю і бачити нове, збирати знання; і якось все частіше саме він планував, куди вони підуть, саме він був готовий радитися з консьєржами та гідами, і саме Френ слідувала за ним.

* * *

Контраст поміж Френ і пані Кортрайт продовжував дратувати його. Йому було не дуже приємно усвідомлювати, що за двадцять чотири роки спільного життя з Френ він анітрохи її не пізнав.

Завжди, особливо коли вони вперше приїхали за кордон, він вважав її явно вищою за інших американок. Більшість цих інших, бурчав він собі під ніс, були машинами. Вони схлипували про діточок і кравчинь і ні про що інше. Вони були або з жорстким голосом і підозрілими, або плаксивими. Єдиною їхньою емоцією була ненависть до своїх чоловіків, з якими вони радо підтримували котячо-мишачу ворожнечу, намагаючись підловити їх на флірті, на грі в покер. Але Френ, зловтішався він, мала уяву, хист і знання. Вона говорила про політику і музику; вона сміялася; розповідала захопливі історії; грала в абсурдні приємні ігри — він був великим бурим ведмедем, а вона білим кроликом, він був дубом, а вона західним вітром, який ворушив його листя — і вона робила це, надміру, поки він не заблагав пощади. Вона ніколи не входила до вітальні — вона робила вхід. Вона зупинялася перед дверима, драматична, вимоглива, велична в простих чорно-білих тонах, де інші жінки нерішуче входили до кімнати, метушливі й безглузді. І вони ніяковіли, ці інші жінки, коли Френ збирала чоловіків і починала з глузливою веселістю розмовляти про теніс, єгипетські розкопки, більшовизм — про все на світі.

Він так пишався нею!

І в Парижі, спочатку — як же відрізнялося її поглинання французького життя від пласкості американок, яких він чув у ресторанах, що каркали жерстяними голосами Середнього Заходу: "Мейбл каже, що знає місце в Парижі, де можна купити мило Слонова Кістка, а я знайшла місце, де можна купити мило з пальмової оливи по сім центів за брусок!".

Ах, як він радів, що вони не його Френ — швидка срібляста мисливиця, галантна мандрівниця, прониклива критициня, радісна супутниця!

І тепер, хоч як він не проклинав себе за це, він не міг не замислитися над тим, чи вона справді була однією з тих поетичних істот — чи просто грала в них. Він ніяк не міг позбутися підозри, яка зародилася в нього, коли він прочитав її лист про Довіль і Арнольда Ізраела, що вона в серці, в розумі і в душі була безвідповідальною дитиною. І в ту хвилину, коли він радів світлим дитячим якостям в ній, безвідповідальність дратувала його.... У сорок три роки підстрибувати, щоби відкусити вишні — не такий вже й гарний вид спорту.

Дитина.

То ось вона була в екстазі — трохи занадто вимогливому екстазі, щоб його громіздкість могла слідувати за нею — від місячного моря, соло тенора чи шедевр кулінарії з артишоків. То через півгодини вона була в несамовитому відчаї через жорстке ліжко, теплу ванну або зниклу пилочку для нігтів; і Сем завжди був винен, і йому обов'язково треба було про це сказати. Він був винен, якщо йшов дощ, або якщо вони не могли отримати столик біля вікна в ресторані; не її повільне одягання, а його незграбність у замовленні таксі призвела до того, що вони запізнилися до театру.

Вона була дитиною, коли прикрашалася перед кожним привабливим чоловіком, який зацікавлено дивився на неї під час подорожі — тепер, коли вона повернулася до спасіння через пристрасть. І так само по-дитячому вона сміялася, забуваючи старших і менш блискучих чоловіків, які були добрі до них у поїздах і привітні в готелях. Вона так легко забувала!

Сем був упевнений, що вона забула Арнольда Ізраела. Він ідентифікував деякі паризькі листи, написані товстим, чорним, жирним шрифтом, як листи Ізраела. Спершу вона ставилася до них нервово й потайливо, а потім, через місяць, дозволила їм лежати нерозкритими. А одного разу, з приводу жестикулюючого оперного баритона, вона почала глузувати з Ізраелевого запалу..... Він був би майже щасливим, зітхнув Сем, якби вона була достатньо вірною, щоб пам'ятати Арнольда довше.

Вона була прекрасною ртуттю, але ртуть важко втримати товстою долонею.

Дитина.

Він також відзначив її претензійність, коли вона була з такими людьми, як пані Кортрайт. Френ давала зрозуміти, що вона сама має велике значення. Вона докоряла людям, які, ніколи не бачивши її раніше, не знали, що вона була експертом у тенісі, французькій мові та хороших манерах. Вона не казала цього, але говорила так, ніби старий червонопикий Герман Фолкер, її поважний батько, був щонайменше бароном, і

вона завжди сміялася з цього попутника як з "простого" і схвалювала іншого як з "досить хорошої сім'ї — цілком пристойної". Вона була схожа на дитину, яка хвалиться перед товаришем по іграх багатством свого батька.

Але він відчував це з задумливим жалем, який робив його ще більш закоханим — і робив важчим для нього боротьбу за звільнення від її примхливого панування над його життям.

Отже, після місяців, присвячених більше дослідженню себе, ніж Європі, вони приїхали у квітні до Берліна.

РОЗДІЛ 22

Добродій гер Рехтсанвальт Біднер давав обід у своїй квартирі неподалік від Тіргартена для своєї троюрідної сестри, Френ Додсворт, і її чоловіка. Гер доктор Біднер був дуже прусським, з коротко підстриженою головою, маленькими очима, твердою щелепою і ковбасними рулонами на потилиці, і він був, мабуть, найдобрішою і найприємнішою людиною, яку Додсворти коли-небудь зустрічали, і найбільш інтернаціонально налаштованим чоловіком.

Тепер, навесні 1927 року, Берлін знову виглядав процвітаючим; крім того, гер Біднер мав чудову адвокатську практику, а його дім був наповнений затишком, як тістечко до кави з цукром. У передпокої стояла шафа з різьбленого дуба та роги оленя; у вітальні, біля монументальної печі з зеленої порцеляни, був ідеальний аукціонний зал зі старих м'яких крісел, а за роялем, здавалося, висіли сотні портретів кайзера, Бісмарка, фон Мольтке, Бетховена та Баха.

Сем став напучуваним, коли дізнався, що порцелянова піч справді може обігріти кімнату, і що піаністом у родині була не фрау Біднер чи якась невідома донька, а сам гер Біднер, хоча, здавалося б, він був цілком гідним і успішним адвокатом. Він також був задоволений виглядом трьох келихів з вином на кожній тарілці, а також тонких зелених пляшок Deidesheimer Auslese 1921 року.

Але розмова приголомшила його.

Вони були такі люб'язні, ці півдюжини німецьких комерсантів та їхніх дружин, яких пан Біднер зібрав, щоб привітати своїх американських кузенів, і всі вони говорили англійською. Але вони говорили про речі, які для Сема не мали жодного значення — про берлінський театр, про оперу, про виставку Кокошки,* про промову Штреземана в Раді Ліги Націй, про аграрну ситуацію у Верхній Сілезії...

"Божечки, це проходить важко", — зітхнув Сем. — "Хотів би я, щоб хтось розповів якусь смішну історію".

І з виваженою ввічливістю відповів на виважено ввічливі запитання жінки, що сиділа поруч: "Це була його перша поїздка до Німеччини? Чи збирається він надовго затриматись у Берліні? Чи правда, що після Сухого закону в Америці важко дістати вино?"

Єдиним світлом був чоловік, що сидів поруч із Френ під час обіду. З видимим задоволенням Біднер представив його як графа Оберсдорфа, відвівши Сема вбік і пояснивши, що Курт фон Оберсдорф є нинішнім главою однієї з найвеличніших

австрійських родин. Його предки володіли замками, містами, тисячами акрів землі, цілими графствами; вони мали владу над життям і смертю; королі торгувалися за їхню підтримку. Але останні двісті років родина неухильно бідніла, а остаточно її зруйнувала Велика війна, в якій граф Курт служив майором австрійської артилерії. Хоча його мати підтримувала видимість високого соціального стану з двома кривоногими селянами-слугами в зруйнованому старому будинку в Зальцкаммергуті, Курт працював у берлінському бюро Міжнародної Туристичної Агенції (знаменитої М.Т.А.). Він не міг дозволити собі одружитися. У нього була непогана зарплата, він очолював банківський відділ М.Т.А., але йому доводилося "вдаряти по табельному годиннику", — сказав гер доктор Біднер, очевидно, пишаючись цим американським словосполученням.

— Він у цьому прекрасний спортсмен. І він не надто користується своїм титулом. Його предки, напевно, повісили моїх предків за те, що вони стріляли кроликів, але тепер він, як один з нас, тут, у моєму домі, і каже, що ніде в Берліні він не може отримати належний Suppe mit Leberknödel.

Перебуваючи під враженням від графського титулу та баченням суворих предків в обладунках, Сем запевнив себе, що його анітрохи не вразили ні титул, ні предки, і він уважно узявся вивчати родинного героя.

Курту фон Оберсдорфу було десь близько сорока років. Це був високий, вільний, жвавий чоловік з густим чорним волоссям. Він мав достатньо гідності, але був сповнений сміху, і ви відчували, що за власним бажанням він хотів би бути клоуном. Він закохувався у кожну жінку і дружив з кожним чоловіком. Френ почервоніла, коли він поцілував їй руку, а Сем відчув себе менш засмученим, менш заваленим іноземцями, коли Курт потиснув йому руку і забелькотів з оксфордським акцентом, час від часу переходячи на комічно-газетну дикцію:

— Я так багато знаю про ваш автомобіль "Ревелейшн". Гер доктор Біднер сказав мені, що ви були відповідальні за нього. Я дуже радий бачити вас тут, у Берліні. Я вже шість років їжджу на "Ревелейшені", на тому ж самому автомобілі, він належить моєму другові, він дуже пошарпаний, але днями я їхав на ньому до Дикого Парку зі швидкістю сто п'ятдесят кілометрів на годину. Мене заарештували!

Курт зажадав побачити онука Біднера (на думку Сема, досить неприємна дитина, але Курт жваво теревенив про неї); потім він грав на піаніно; потім змішував коктейлі, які гер Біднер вважав придатними для американців і які добрі бюргерські гості куштували з ввічливою і сяючою тривогою.

"Жвавий хлопець, цей граф. Занадто багато хизується. Ніколи не сидить на місці", — розмірковував Сем зі здоровим американським несхваленням іноземних кривлянь, і в той же час Курт подобався йому більше, ніж будь-хто з тих, кого він зустрічав після Парижа.

Протягом всього обіду Курт був зосереджений на Френ.

Сем занепокоївся, коли почув, як Курт бадьоро розповідав Френ про її "тип" і весело ображав її, оголошуючи, що йому подобається і що він ненавидить у цьому типі.

— Так, — вловив Сем, — ви вважаєте себе дуже європейською, пані Додсворт, але

ви все ж таки більше американка. Ви — діамант. Ви — автомобільна фара. Ви швидко вчитеся. Але одразу ж поспішаєте використати все, чого навчилися. Ви ніколи не отримуєте задоволення від того, що ніхто не знає, що ви щось знаєте. Ви дуже красива. Особливо, я вважаю, що у вас найкрасивіше волосся, яке я коли-небудь бачив. Але ви були б незадоволені, якби прийшов хтось, хто не — wie sagt man? — хто не визнав би цього. Ви — це п'єса: і автор, і героїня, і актор, всі разом. Велика п'єса. Але ви ніколи не зможете просто готувати їжу для якогось чоловіка.

— А чому я повинна? — запитала Френ.

* * *

До Сема дійшло, що вже десь чув подібне.

Майор Локерт, розповідаючи Френ про себе, тішив її розмовами про неї, збуджував у ній бажання до чоловіків, які бажали її.

Так. Локерт запустив цей біологічний процес, який запалив Френ, перетворив її на щось зовсім інше, ніж оту Френ, яка пливла з ним... Чи ні? Можливо, її перший роман розкрив справжню, сутнісну Френ, яку ні він, ні вона сама не знали в холодні чемні роки у Зеніті.

Клятий Локерт!

І той льотчик, той італієць, Джосерро, продовжував цей процес. Клятий Джосерро!

І Арнольд Ізраел справді розбив крихке крижане покриття над нею. Клятий Арнольд Ізраел!

І тепер Курт фон Оберсдорф, чоловік, який умів сміятися, збирався звабити її... О, клятий Курт!

Чи, може, замість цих прокляти Френ? Френ, для якої життя було показом мод.

Або клятий Сем Додсворт, який вважав карбюратори більш захоплюючими, ніж душі і тіла жінок?

У будь-якому разі, у нього не буде ще одного роману з Арнольдом Ізраелем. Nipitinthebud. Звісно, буде!

Він добряче розлютився на Курта фон Оберсдорфа, та все було зруйновано в ту мить, коли Курт підійшов до нього після обіду у супроводі Френ.

— Пане Додсворт, — сказав Курт, — я поведився обурливо з вашою дружиною. Вона вважає, що я образив її, бо сказав, що вона лише прикидається європейкою — вона дуже мила, насправді, бо вона американка! Але я такий проамериканський! Я так захоплююся всім американським — величезними будинками, центральним опаленням, рахунковими машинами та "Фордами". Дозвольте, будь ласка, брати вас із собою по Берліну? Я був би дуже радий!

— О, ми не повинні вас турбувати.

— Але це було б дуже приємно! Ваші кузени, Біднери, були такі добрі до мене, коли я вперше приїхав з Відня, і я не мав можливості віддячити їм. А гер доктор так зайнятий юридичними справами — aber fabelhaft! Я маю набагато більше часу. Дозвольте мені мати задоволення зробити щось для гера доктора!"

Але судячи з того, як Курт дивився на Френ, Сем подумав, що у нього може бути

більш жива причина.

— Завтра — в неділю — ви вільні? Дозвольте запросити вас на обід у якесь веселе місце?

— Це було б дуже люб'язно з вашого боку, — без ентузіазму відповів Сем.

— Чудово! Я зателефоную вам о дванадцятій.

* * *

Їхній номер у готелі "Адлон" виходив на Pariser Platz вісімнадцятого століття, де тхнуло королівськими екіпажами та лакеями у перуках, а за Бранденбурзькими Воротами, у кінці вулиці Унтер ден Лінден, виднілися густі ліси та маленькі стежки Тіргартена. Цей недільний ранок, після вечірки у гера Біднера, був наповнений весною, таким радісним і здивованим пробудженням, яке знайоме лише північним містам. Сем підняв Френ з ліжка о 8:30, насвистував, поки голився, з'їв яєчню, незважаючи на щоденні заперечення Френ проти американських сніданків у Європі (але вона завжди встигала їх з'їсти, якщо їх замовляли для неї), і заманив її до Тіргартена. Вони милувалися статуями грізних обладунків Гогенцоллернів на Алеї Облоги — нікому з них ще не сказали, що ці статуї вульгарні й абсурдні — і пішли стежками вздовж струмочків, через містки, вздовж озера, до мінаретів Коні Айленду, які дивилися на них через стіну біля зоопарку. Зовсім розгубившись, вони обігнули зоопарк, натрапили на "Bräustübl"* і поснідали другим сніданком з Rostwürstchen* та мюнхенського пива, густого, як патока. Після більш млявого повітря Італії їхня північна кров була розбурхана весняним вітерцем, і вони повернулися до "Адлону" розмовляючи, посміхаючись, задоволені, якраз вчасно, щоб зустріти графа Оберсдорфа у вестибюлі.

Він підскочив до них, наче знав їх десятки років.

— Як добре, що я вас сьогодні забираю! Сьогодні така гарна погода, і якби вас не тягнули туди, де можна тільки байдики бити, то такі сумлінні туристи, як ви, ходили б по музеях, палацах і всяких жахливих речах!

— Я не сумлінна туристка! — заперечила Френ.

Курт мотнув головою. Зі своїм досвідом роботи в Міжнародній Туристичній Агенції він не міг уявити собі американця, який би не був колекціонером пам'яток, який би не ставився до подорожей, як до турніру з почестями для того, хто зможе протриматися в найбільшій кількості музеїв. Він був так само переконаний, що всі американці просять собі залік у своїх "Бедекерах", як і американці переконані, що всі німці щовечора п'ють пиво.

Він викликав таксі. Сем був радше радий, що Курт не витратив гроші на приватний лімузин. Якби він їхав за місто сам, уявляв собі Сем, Курт поїхав би досить весело в автобусі і заприятелював би з водієм ще до того, як вони доїхали б до місця призначення. Сем уже бачив, як Курт поринув у жваві розмови з консьєржем "Адлона", продавцем газетного кіоску, двома газетярами і водієм таксі; і більшу частину шляху до селянського притулку з згубною назвою "Pichelsberg" Курт нестримно розповідав про те, як він боявся всю війну, про те, як потрапив у полон до дуже маленького італійця з дуже великою гвинтівкою, і про те, як переміг у суперечці про п'єси Піранделло

італійського майора, що викликав його на допит.

Водій зупинився на узбіччі, щоб натягнути ремінь вентилятора, і Курт вискочив поспостерігати за ним.

— Він схожий на американця, цей хлопець... цей граф, — сказав Сем. — Має почуття гумору і не сприймає себе надто серйозно.

— О ні, це зовсім інша річ, — наполягла Френ. — Він цілковитий європеець. Американці за допомогою жартів приховують своє занепокоєння. Вони думають, що те, що вони роблять, є негайно важливим і світ чекає на це. Справжній європеець має відчуття тисячі років таких же предків, як і він сам; він знає, що його любовні зв'язки, його політика чи трагедії не дуже відрізняються від сотні, які були до нього. І вони не надто амбіційні до успіху — вони хочуть вписатися в життя таким, яким воно є, а не змінювати його — і радше усамітнитися в маленькому котеджі, захованому серед дерев, аніж будувати великий ліпний будинок на пагорбі, щоб ним милувалися чужинці. Граф Оберсдорф не сприймає себе серйозно — але він серйозно ставиться до Оберсдорфів загалом, до австрійців загалом і до Європи загалом. А він справді ягня, чи не так? Я буду рада, коли йому стане легше з нами і він стане самим собою — коли зрозуміє, що ми не його "сумлінні туристи" — уявіть собі! — а такі, які...

— Так, гарний хлопчина, — сказав Сем.

Його дратувало її само-обрання на вищість; його турбувало її бажання, щоб цей новий залицяльник вважав її вищою за себе. Коли Курт закарабкався назад у таксі, вона подивилася на нього з такою ніжністю, ніби він був розумним хлопчиком, якого вона хотіла розважити.

Сем зітхнув.

Вони вийшли з таксі на стежці, що вела в густі зарості сосен, і в лінивий теплий день попрямували по хвої до блискучої річки Гафел, а вздовж неї — до величезного пустиря під відкритим небом, ресторану "Ерстер Шилдхорн", де під деревами на березі річки стояли столики, за якими в істериці літали офіціанти. Попри весь поспіх офіціантів, на ланч пішло цілих півтори години. І це їм сподобалося. У чарах весняного повітря, шурхоту води, доброї важкої отупляючої їжі вони розслабилися, задоволені тим, що можуть сидіти і пити пиво вічно, забувши про міста, вестибюлі готелів, мотори і соціальні статті в "Нью-Йорк Геральд". Маринований оселедець і пиво... суп з локшиною і пиво... рулька шинки і картопляне пюре з маслом і пиво... штрудель "Апфель", збиті вершки і кава... міцний Сем, запальна Френ, мінливий Курт — всі вони наїлися однаково, і сиділи на сонці біля води, в приємній і антисоціальній комі, настільки глибокій комі, що Френ і Курт не розмовляли, а Сема лише злегка збуджувало казкове видовище чоловіка, який урочисто виїжджав на Гафел у човні, що рухався, як велосипед, обертанням серделькових ніг — процедура настільки ж блюзнірська для Сема, як і веслування на автомобілі.

Не питаючи про їхні бажання — він завжди був доброзичливо-деспотичним господарем — Курт повів їх, коли їхні очі прояснилися від туману їжі, на прогулянку у кілька миль вздовж річки до Потсдама.

Тут, пояснив Курт, жила невелика колонія старих Юнкерів, придворного кола довоєнних міністрів і генералів та їхніх гордовитих дам, позбавлених республікою власності. Він привів їх на чай до своєї тітки, старої принцеси Драхенталь, чоловік якої, вбитий стражданнями війни, яку він намагався відвернути, був послом.

— Кронпринц часто заходить на чай. Вам сподобається моя тітка. Вона дуже мила старенька, — сказав Курт.

— Говорить англійською? — зніяковіло пробурмотів Сем.

Курт з цікавістю подивився на нього.

— Вона була вихована в Англії. Її мати — дочка герцога Вессекса.

Сем невтомно марширував. Френ, у пальті та спідниці, ошатній, як кавалерійська форма, йшла зі стрімкою нервовою ходою тенісистки, а Курт скакав попереду, позаду і збоку, наче ердель-тер'єр.

Вони пройшли повз заміські будинки, квадратні будинки білого кольору, оточені величезними газонами; вони пройшли повз пивні просто неба, святкові і гомінкі; і вийшли до пристойних сірих будинків з плоскими фасадами Потсдама, спокійних, як Гремерсі Парк* або півмісяць у Баті. Це була чиста, затишна, безпечна країна, і Сем виявив, що її впорядкованість подобається йому більше, ніж романтична неохайність Італії. І він не лише полюбив німців, але й відчув себе з ними єдиним цілим.

У нього все ще був воєнний психоз. Він очікував зустріти в Німеччині деспотичних чиновників, які "брязкають шаблями", і ненависних поліцейських; в очікуванні він збудив у собі відповідну лють. Він був майже розчарований, коли виявив привітність митників, коли поставив запитання берлінському поліцейському і отримав у відповідь привітання і вказівки англійською мовою, і коли офіціант в їхньому номері в готелі "Адлон" згадав, що бачив їх у готелі "Блекстоун" у Чикаго! Тепер він зізнався, що в усій Європі, якими б цікавими не були інші народи, якими б веселими не були італійці та завзятими французи, лише британці та німці були для нього рідними людьми. Тільки з ними він міг зрозуміти, що вони думають, як живуть і чого хочуть від життя.

Йому подобався цей недільний потік берлінців на екскурсії — великі родини з немовлятами, житнім хлібом, солоними огірками та холодною шинкою; нетерплячі юнаки та дівчата, без капелюхів, підстрижені дівчата, доволі по-чоловічому аж до шиї, але цілком жіночні нижче; і випадкові баварці, що заблукали, віддані зеленим капелюхам з пір'ям і прикрасами з оленьчих рогів, зеленим курткам, зеленим шкіряним шортам і рюкзакам — рюкзакам, у яких не обов'язково є щось, окрім носової хустинки, оскільки справжній баварець носить рюкзак не стільки для перенесення, скільки з елементарної скромності; як деякі раси приховують обличчя, а деякі — груди, так і баварці приховують трохи спини.

Френ протестувала проти рідкісності "місцевих костюмів"; вона вказувала, що, незважаючи на випадкових баварців, більшість цих екскурсантів не можна було б відрізнити від натовпу в Америці. Але саме це, після місяців постійного споживання сливового пудингу новизни, і подобалося Сему, і сьогодні він менше сумував за домівкою, ніж тижнями раніше; йому сподобався граф Оберсдорф; він відчув, що

прогулянка "розслабляє затерплі ноги"; він був радий, що у Френ з'явився жвавий співрозмовник у особі Курта; і він бадьоро підійшов до похмурого коричневого особняка принцеси Драхенталь.

* * *

Вона була крихкою старенькою, схожою на порцелянову чашку, і здавалася напівпрозорою, як порцеляна. Вона назвала Френ "моя люба" і привітала Сема з приїздом до Німеччини. Очевидно, Курт телефонував про Додсвортів; вона сказала, що рада, що "великий американський промисловець" побачить Німеччину на власні очі.

— Моя бідна постраждала країна потребує співпраці з Америкою. Ми дивимося на вас — і якщо ви не відповісте поглядом, ми будемо змушені поглянути на Русню.

Вона, вочевидь, була переконана, що Сем приїхав на лімузині; вона запитала, чи не відправив він свого шофера назад на його чаювання; а коли дізналася, що Курт і ці заїжджі високопоставлені гості насправді пообідали в низькому "Фольк Локалі" і пішли пішки до Потсдама, вона похитала головою, як людина, що нічого не розуміє. Було так багато речей, яких не розуміла маленька стара принцеса в ці поглинуті машинами дні, вона, яка ще дівчинкою знала про безпеку старого сільського будинку в Сілезії, що пахнув коровами, і рожево-червоного особняка Тюдорів у Вілтширі, в часи, коли графи не працювали в туристичних агентствах, а Америка була дикою місцевістю, куди бунтівні селяни тікали, цілком безвідповідально і неслухняно. Але в ній була справжня вихованість, і вона намагалася зрозуміти цього громіздкого "великого американського промисловця", який був таким мовчазно приємним, цю жваву американку з дивовижною блузкою з оборками, що визирала з-під маленького синього жакета, немолоду американську дівчину, чия весела врівноваженість зводила графа Оберсдорфа до становища порожньо-голового хлопчиська.

Сем відчував зношену елегантність принцеси, пишався пошаною Френ і знаходив спокій у вітальні, яка мала дуже погані позолочені стільці, надмірно прикрашену піч з дуже поганими порцеляновими пластинами із зображенням обов'язкових пастушок, дуже погані картини полювання на оленів і місячного сяйва, занадто багато скляних шаф з нагородами принца Драхенталю, занадто багато вицвілих кабінетних фотографій 80-х і 90-х років, але все ж таки, погана в усіх своїх деталях, вона наводила на думку про аристократичне покоління.

На чай зайшли німецький генерал у відставці з руснявим полковником-бароном-біженцем, фрау фон Щось, яка, очевидно, була настільки видатною, що ніхто й не думав її пояснювати, і вродливим палким хлопцем, онуком принцеси, який складав іспити з права в Боннському університеті і хотів, за його словами, поїхати до Америки. Вони були вільні від претензійності Рене де Пенабль, такі ж прості, як колектив Діжки Пірсона, вирішив Сем. Ні, вони були простішими, бо Діжка мусив бути гумористичним на користь леді та джентльменів, хоч би як це не було боляче. Курт фон Оберсдорф позбувся легкої лякливості, в яку він впав, коли пустував на користь Френ, і обговорював з руснявим колишнім полковником більшовизм.

Вони якось втягнули і Сема в розмову. Він виявився красномовним про хромовану

сталь і акції "Дженерал Моторс", а Френ у кутку шанобливо розмовляла з принцесою Драхенталь.

"Ніби повернення додому... ні, це більше схоже на повернення додому, ніж на повернення додому, тому що Френ тут задоволена. О, Господи, чи буде вона задоволена в Зеніті, коли... О, перестаньте метушитися! Звичайно, буде!" — розмірковував внутрішній Сем, тоді як зовнішній пан Додсворт мудро інформував їх:

-...і, на мою думку, найбільшою помилкою світового маркетингу сьогодні є конкуренція між американськими, німецькими, французькими, англійськими та італійськими автомобілями в Південній Америці, замість того, щоб усі ми об'єдналися, щоб навчити південноамериканців користуватися більшою кількістю автомобілів і особливо допомогти їм побудувати більше наскрізних автомагістралей, які б охопили кожен квадратну милю континенту...

* * *

Він задавався питанням, чому у Венеції Френ було неспокійно з Едіт Кортрайт, коли вона дуже невимушено спілкується з принцесою Драхенталь, набагато більш значущою особою.

"Тому що вона ревнувала? Тому що пані Кортрайт, американка, має положення, квартиру в палаці і все інше? Чи тому, що вона відчувала, що пані Кортрайт може легше підловити її на блефуванні? Ні! Це несправедливо! Френ не блефує! Подивіться, яка вона мила зі старою принцесою, і як граф, і генерал, і всі в неї закохуються!"

* * *

Назад до Берліна вони їхали в поїзді досить тихо. Сем натякнув, що у Курта, мабуть, є справи на вечір, але Курт запротестував, майже по-дитячому:

— О ні! Вам нудно зі мною? Ви повинні дозволити мені запросити вас на обід!

-Звичайно, ми будемо очаровані, — сказала Френ, а Сем, підштовхнутий поглядом, додав:

— Дуже мило з вашого боку, графе.

— Якщо ви справді хочете, я покажу вам гарний ресторан, а пізніше, можливо — якщо ви не дуже втомилися, мадам — ми могли б піти кудись потанцювати. Ви танцюєте, я знаю, як ангел.

— Після Керрі Нейшн і Сьюзен Бі Ентоні,* — серйозно сказала Френ, — я, мабуть, найкраща танцівниця в Америці.

— Вони знамениті танцюристки? — запитав Курт.

— Так, вони настільки гарні, що в Америці їх знають як "близнючок Золотого Пилу",* — пояснив Сем.

— Справді? А ви танцюєте, як вони, мадам? Мені доведеться бути дуже хорошим! — сказав Курт.

* * *

Поки Френ перевдягалася до обіду, Сем і Курт пили коктейлі сайдкар* в барі "Адлон". Сему подобалися червоні китайські стіни в стилі Чіппендейл з маленькими бірманськими фігурками; дещо огрядні вакханалії на картині над баром; куточки з

диванами, що заспокоюють людину, яка випиває; і те, що це було єдине місце в Європі, де не було чути жодної іноземної мови — тобто, будь-якої мови, окрім американської, з домішками англійської.

У барі завжди було з півдюжини американських ділових людей, які перебували в Берліні — представники суднохідних компаній, банкіри, представники кіно, а для американських журналістів це був клуб, де вони обмінювалися порадами про Русню та Румунію, майбутню промову Брайтшайда та захоплення шкіл партією Центру.

"Мені це подобається; я бачу, що досить часто прокрадатимусь сюди", — пообіцяв собі Сем.

Він забув про бар в увазі до довірливих зізнань Курта. Він ніколи не знав нікого, хто б так відверто переживав за своїх друзів, як Курт, і нікого, хто б так прагнув сподобатися.

— Це не буде грубо, якщо я говоритиму про пані Додсворт? — запитав Курт. — Вона така мила! Така собі арктична красуня, сяюча, як лід. І водночас така добросердна, милостива і весела. І така галантна — дослідниця, — але дуже елегантна — як *римлянка*, з багатьма носіями і вбранням для вечері в джунглях. Відчувається, що вона могла б зробити все, що завгодно, якщо б захотіла. Вічно молода. Їй — можливо, тридцять п'ять? — хтось сказав би, що їй двадцять вісім. Наші європейські жінки дуже *gemütlich*, з ними легко бути, вони чекають на нас, але небагато серед них мають такі гострі якості, як пані Додсворт, і такий піднесений настрій... О, сподіваюся, я не був грубим! Їй пощастило, що її супроводжує такий великий червоний індіанець, як ви — вождь, *sagt man*? — який може вести і захищати її!

Сем видав найбільш незграбний звук — щось середнє між "Дякую" і "До біса!".

— Як я вже казав, я дуже захоплююся Америкою, і це так люб'язно з вашого боку, що ви двоє приїхали і *bummel* зі мною! І познайомитися з моїми друзями.

— Ви дуже добрі, графе. Боже милостивий! Дуже мило з вашого боку, що ви дозволили нам познайомитися з такими гарними людьми, як принцеса та...

— О, не називайте мене графом. Я не граф — графів більше немає — республіка прийшла, щоб залишитися — я просто службовець в МТА! Якщо я лише людина з титулом, то краще б я був ніким! Я буду радий, якщо ви будете називати мене "Курт". Ми, австрійці, майже як ви, американці, любимо звертатися на ім'я до людей, які нам подобаються. Так.

— Що ж, це дуже мило з вашого боку...

Сем волів би розізлитися. Але він усвідомлював, що чекає на Френ... з очікуванням Курта. Його дратувала перспектива знову потрапити до Френ в якості терплячого супроводжуючого кавалера, як це було в банді мадам де Пенабль. Але він відчував, що Курт чесно зізнається у своєму захопленні ними обома, і примусив себе говорити привітно:

— Гадаю, одна з речей, в якій ми, американці, обманюємо себе, — це те, що ми є єдиною дійсно гостинною расою у світі. Не вірте, що в Америці будь-якого чужинця приймали більш привітно, ніж пані Додсворт, і... ніж нас з Френ тут і в Англії. Дуже

приємно!

Далі з'явилася Френ, в аметистовому оксамиті, і разом з оксамитом вона вбралася в покровительську велич. Простодушний Курт був збентежений; йому знадобилося десять хвилин, щоб зрозуміти, що вона не виказує невдоволення, коли втрачає свою веселість, а просто грає іншу роль. Запрошена випити з ними коктейль, вона поблажливо погодилася:

— Було б дуже забавно випити аперитив у барі, але ви справді вважаєте, що це можливо?

— О, та-ак, це цілком доречно... майже! — змолвився Курт.

Сем нічого не відповів. Він бачив, як Френ насолоджувалася надто великою кількістю напоїв у надто багатьох барах, та ще й не називаючи їх "аперитивами".

Вона була сповнена світського життя серед оббивки та дорогих наїдків "Горхер", і вона щедро хвалила рейнського лосося. Але якось вона вийшла з цього стану — якось Курт почав називати її "Френ", а вона відповідала йому "Курт"; вона сміялася, не милуючись власним сміхом, і, дозволивши їм взяти участь у своїй особистій драмі "Витончена Американська Леді За Кордоном", вона знову дозволила їм бути людьми і веселими. Курт заговорив, тепер уже менш пафосно, більш природно, і Сем зрозумів, що хоч як би Курт не наполягав на тому, що він тепер не дворянин, а лише службовець туристичної агенції, Курт належав до колись наймогутніших на землі і, якби не війна, жив би в розкішному замку. Його батько був флігель-ад'ютантом і другом імператора, двоюрідний дід, фельдмаршал, організував війну проти Пруссії, а він сам, будучи хлопчиком, грався з ерцгерцогом Міхаелем.

Сем задавав собі питання, чи не є Курт, хоч би якою справжньою була його сім'я, одним із тих вигаданих авантюристів, які можуть позичити гроші і познайомити шахраїв із селянином із Середнього Заходу. Він відкинув це. Ні. Якщо він щось і знав про людей, то цей чоловік був чесним, безкорисливо любив розважати людей. І Біднери поручилися за нього, а для батька Френ, хитрого старого пивовара, Біднер був майже таким же прекрасним, надійним і взагалі біблійним, як акції національного банку.

Вочевидь, що Френ не мала жодних сумнівів щодо Курта фон Оберсдорфа. У сьйві його розповідей про легковажні дні старого Відня вона забула про власні чари. Вона погодилася, коли Курт запропонував піти потанцювати в "Königin"; вона погодилася, коли він запропонував покинути цей декоративний, але переповнений людьми притулок більш спортивних юнкерів і вирушити до вульгарного "Cabaret von Vetter Kaspar".

Дотепність там була присвячена головним чином унітазу, і Сем був вражений, почувши, як Френ безсоромно приєдналася до реготу Курта, що розривався від сміху. Звичайно, він і сам сміявся; але все ж таки... Ну, цей хлопець Оберсдорф, він так насолоджувався тим, що змушував вас сміятися над... ну, над речами, про які в Зеніті не говорили, в усякому разі, не в змішаній компанії... Але все ж таки...

* * *

Вони вийшли з кабаре о першій годині ночі.

— А тепер ще одне місце! — зажадав Курт. — Таке місце, яке, я думаю, ви не побачите в Америці. Schrecklich! Там кучкуються такі цікаві чоловіки і танцюють один з одним. Але ви мусите це побачити хоч раз.

— О, вже досить пізно, Курте. Гадаю, нам краще йти додому, — сказав Сем. Вечір історій і пляшка шампанського зігріли його до такої міри, що здавалося природним називати Курта на ім'я, але не до такої міри, щоб він забув про радість від хорошої м'якої подушки.

— Так, вже пізно, — промовила Френ, але невиразно.

— О ні! — заблагав Курт. — Життя таке коротке! Щоб витратити його на сон! А ви тут так мало часу. Потім ви поїдете далі, і, можливо, я вас більше ніколи не побачу! О, вам сподобалося сьогодні, хіба ні? Ми ж добрі друзі, nicht? Давайте не будемо серйозними! Будь ласка! Життя таке коротке!

— О, звісно, ми поїдемо!" — вигукнула Френ; і хоча Сем пробурчав собі під ніс: "Життя стане до біса коротшим, якщо я не буду спати час від часу!", він виглядав задоволеним, коли вони сідали в таксі.

Їхній новий ресторанний заклад називався "Die Neuste Ehe" — "Новітній стиль у шлюбі", і після двох хвилин перегляду Сем дійшов висновку, що віддає перевагу старому стилю. Там, у місті, в якому, згідно з настроєм американських гумористичних тижневиків, усі чоловіки були товсті, як оладки, і міцні, як плугові коні, була маса тендітних юнаків з голосами дівчат з хору, які танцювали разом і перешіптувалися по кутках, юнаків з фіалковими і трояндовими шарфами, у браслетах і важких символічних перснях. І була там дівчина в лавандовому шифоні — тільки за розворотом її плечей Сем був упевнений, що це чоловік.

Коли вони увійшли, бармен, а це був дуже симпатичний і рожевощокий бармен, помахав їм рушником і сказав щось пронизливою грайливою німецькою, що Сем сприйняв як ознаку того, що Курт — чарівна людина, гідна ближчого знайомства, що він сам є сталевою вежею і славою на горах.

Для Сема це було новиною.

Він стояв, роззявивши рота. Його кулаки були напівстиснуті. Густе рудувате волосся на тильній стороні його долонь настовбурчувалося. Але він відчував не войовничість — це був страх перед чимось нечестивим. Він побачив, що Френ так само приголомшена; з гордістю побачив, що вона наблизилася до його мужності.

Курт подивився на веселого бармена; швидко поглянув на Френ і Сема; і пробурмотів:

— Це дурне місце. Ходімо! Ходімо! Ходімо в інше місце!

До них уже підійшов менеджер, посміхаючись, і двома мовами запросив їх віддати свої пелерини. Курт щось сказав йому швидкою, шиплячою німецькою мовою — щось таке, що змусило адміністратора захихотіти і відступити — щось таке ненависне і презирливе, що Сем подумав:

"А цей Курт, зрештою, непоганий хлопець. Не такий вже він і поганий хлопець, щоб мати з собою у сутичці!"

Коли Курт підняв важку парчеву завісу перед вуличними дверима, щоб вивести їх на вулицю, бармен котячим голосом вигукнув щось наостанок. Щелепа Курта стиснулася. Це була гарна лінія щелепи. Але він не обернувся і, вийшовши на тротуар, його обличчя було сповнене вибачення, яке було майже стражданням, коли він змолвився Френ:

— Мені дуже шкода. Я ніколи там не був. Я тільки чув про це. Я не думав, що це буде так жахливо. О, ви ніколи мені не пробачите!

— Але я не звертала на них уваги! — запротестувала Френ. — Я думаю, що було б забавно поспостерігати за ними якийсь час.

Курт наполягав:

— О ні, ні, ні! Звичайно, ви були шоковані! Ходімо! Я знаю ще одне місце, через дорогу. Прийшовши туди, ви покажете мені, що пробачаєте мене.

Вони танцювали до третьої години, коли всі в кафе, окрім Курта, послули. Оркестр розійшовся по домівках, і під радісні вигуки похмуро-веселих компаній, що залишилися дрімати над шампанським, Курт вибіг вперед і загравав на піаніно, наче водевільний артист, і всі слухняно прокинулися, щоб розділити останні залишки веселощів. Схожий на офіцера німець у моноклі запросив Френ до танцю, і Сем зміг вирвати три хвилини таємного сну.

Він став задоволений, коли після того, як він пробурчав: "Тепер нам треба йти додому", Френ і Курт сприйняли його досить серйозно і погодилися.

Йшов дощ, і вулиця була схожа на внутрішню частину відполірованого сталевго циліндра. Під'їхало запізнiле таксі, але швейцар зі своєю вірною великою парасолькою вже пішов додому. Курт скинув піджак, загорнув його у Френ і в одній сорочці чекав, поки Сем не опиниться в кабіні... А він сидів на маленькому відкидному сидінні і не дозволив відвезти себе додому, а супроводжував їх до "Адлона", лепечучи:

— Було ж весело, правда ж? Ви ж вибачите мені за "Neuste Ehe", правда ж? Це був шудесний день, чи не так? І ви прийдете до мене в середу ввечері на невеличкий обід, щоб зустрітися з друзями? О, ви повинні!

Так, вони прийдуть, дуже дякуємо...

* * *

В умовах надзвичайної сонливості в їхній кімнаті, Френ натякнула:

— Вам сподобалося, чи не так, любий?

— Так, все, крім останньої години або близько того. Я був дуже сильно сонливий.

— Курт — милий, ви так не думаєте?

— Так, він хороший хлопець. Дуже добрий.

— Але, Боже, яка він владна людина! Він просто вимагав, щоб я була шокована цим Лігвом Пороку, і я мусила зробити все можливе, щоб догодити йому — і вам теж, чистосердечні чоловіки! Що ж, він хороший хлопець, і ви теж, а я піду спати до полудня, мені *подобається* Берлін!

РОЗДІЛ 23

Три дні музеїв, картинних галерей, палаців, зоопарку. Вони пішли до Sans Souci, де

Френ розповідала про Вольтера (вона справді прочитала "Кандіда"), а Сем з тугою подумав про розвиток "Садів Sans Souci" в Зеніті і рывкнув на себе, що настав час притиснути Френ, змусити її повернутися додому і почати нове життя "створення речей".

Курта фон Оберсдорфа вони не бачили зовсім — він лише телефонував їм вісім чи десять разів і наполягав на тому, щоб вони поїхали кудись і подивилися. Він так наполягав на тому, щоб вони подивилися "Spiel im Schloss" Мольнара, що вони насуплено пішли, хоча Сем уже переконався, що мав рацію, вважаючи, що його не дуже цікавлять п'єси мовою, якої він не розуміє, і хоча Френ, виснажена пишномовними ласками, які виливалися на неї за жіночим чаюванням, влаштованим фрау доктор Біднер, вперше в її житті хотіла лягти спати.

Вона сказала, що зрозуміла кожне слово зі "Spiel im Schloss".

Сем сказав, що, на його думку, це була непогана гра, і він вирішив спуститися вниз і випити чарку у барі на ніч.

Він розговорився з американським журналістом, який знав Росса Айрленда, випив кілька чарок на ніч, і загалом йому сподобалося. Коли він прослизнув до їхньої кімнати, Френ спала. Тож, як він висловився, йому все зійшло з рук, і він відчував себе так само радісно, як хлопчик, який прогуляв уроки, а потім дізнався, що вчитель захворів і його не було цілий день.

* * *

В Англії Френ навчилася говорити "ліфт", а не "підйомник", називати літеру "зед", а не "зі", по-англійськи ставити наголос у слові "лабораторія", вимовляти по-їхньому слова "сценарій" і "лижі". І до того, як вона покинула Америку, вона могла підкреслити свою європейськість, тримаючи виделку в лівій руці. Але тепер вона додала до своїх досягнень уміння писати європейську 7, перехреснюючи її, і завзято перехреснювала кожную 7, особливо в листах до друзів із Зеніту, які таким чином не могли знати, яку цифру вона використовувала.

* * *

Чотири великі таємниці життя у повоєнному Берліні, які не можуть бути пояснені найстараннішими дослідженнями з історії, економіки та лютеранської теології, пов'язані з багатоквартирними будинками, а отже, є такими: Чому жоден відвідувач не може потрапити до багатоквартирного будинку після восьмої вечора без протокольного запису? Чому автоматичні ліфти зачинені, щоб жоден відвідувач не міг ними скористатися? Чому жоден берлінський орендодавець не встановлює сучасні замки, а завжди змушує своїх орендарів носити з собою в'язку ключів, які за розміром можна порівняти з тими, що використовувалися в середньовіччі для замикання соборів? Чому домовласник, який витратив сто тисяч марок на мармурові сходи (з акуратними позолоченими бордюрами та мозаїчними вставками), відмовляється витратити по марці на ніч на освітлення коридорів? Там темно. Вони дуже темні. Світло можна увімкнути, натиснувши кнопку, яка на деякий час вмикає освітлення, але за всю історію Берліна ніколи не було відомо, щоб це освітлення тривало довше, ніж відвідувач встигав

піднятися з першого поверху на верхній.

На останньому поверсі багатоквартирного будинку на проспекті Brücken жив Курт фон Оберсдорф, і під час запаморочливого підйому до нього Сем вказав на ці чотири таємниці, і був радий, що Френ погодилася з ним.

Їх прийняла служниця Курта. Вона була старенька, іржава і квола, і не знала, що робити з капелюхом і палицею Сема. Поки вона поралася, Сем роззирнувся довкола. Квартира мала вузький коридор, сіра штукатурка якого була досить обшарпана і прикрашена пожовтілою гравюрою із зображенням віденського собору Святого Стефана. Над дверним отвором висіли два перехрещені мечі.

Раптом до них вискочив Курт, стрункіший і вільніший, ніж будь-коли, в обідньому одязі, сам узяв пелерину Френ, заговорив до повзаючої прислуги з тією сумішшю докорів і родинної любові, на яку здатен лише європеець, і зашебетав:

— Я такий радий! Я боявся, що ви розсердилися на мене за мою незграбність щодо Die Neuste Ehe минулого вечора і покараєте мене тим, що не прийдете. Дозвольте представити вам інших гостей. Ваші кузени, доктор і фрау Біднер, і баронеса Волінська — така гарненька дівчина, угорка; її чоловік — поляк, жахливий чоловік; він, слава Богу, не прийде; і Теодор фон Ешер, скрипаль — він такий *шудесний* скрипаль! — і його дружина Мінна — ви в неї закохаєтеся, і професор і фрау Браут — він професор економіки в Берлінському університеті, такий розумник, він знає про Америку більше, ніж будь-хто інший — він доведе вам, що через двісті років Америка знову стане дикою місцевістю, він вам так сподобається! Вони — кумедна суміш, але всі розмовляють англійською, і я хотів, щоб ви познайомилися з різними типами. Френ, ви схожа на небесного ангела зі слонової кістки! Kom' mal!

Він провів їх, наче членів королівської родини, до маленької, обшарпаної, привітної квартири, в якій троє людей здавалися натовпом. Стільці зі старої коричневої шкіри були вдавнені і занесені до переліку; диван був вкритий тим, що Сем вважав "якимось жовтим шовком", хоча пізніше Френ прошепотіла, що це була "абсолютно безцінна старовинна дамаська тканина". На фотографіях були переважно фотографії друзів, офіцерів в австрійських мундирах. Але там були полиці з безладно розставленими книжками, і Сем пізніше зауважив, що вони були німецькою, англійською, італійською та французькою мовами. Він помітив дюжину громіздких і страхітливих томів з американського права, банківської справи та історії, таких фоліантів, якими він завжди захоплювався в бібліотеках і яких уникав удома.

Коли двері праворуч на мить прочинилися, Сем побачив вузьку спальню з убогим похідним ліжком, вішалками з розкішними краватками, картиною красивої дівчини, розп'яттям і більше нічим особливим. Разом із маленькою їдальнею, таємничою кухнею та ванною кімнатою, яка була досить старою, щоб бути історичною, ото і все, що здавалося, складало володіння голови дому Оберсдорф.

Були коктейлі, які Курт схвильовано змішував у скляному глечики, була вечеря (не дуже добра) і розмова (приголомшлива). Під неспокійним керівництвом Курта не було жодних боязких міщанської пристойності, як за вечерею у Біднерів; до того ж, було

більше випивки, зокрема шампанське "Assmannshauser", яке підштовхнуло Сема до дослідження долини Рейну. Кожен, хто не кричав час від часу, привертав до себе пильну увагу Курта. Курт був переконаний, що людина, яка мовчала в його домі, або перестала його любити — і, ймовірно, з поважних причин, за якийсь огидний гріх, який він несвідомо вчинив проти неї, — або ж страждає на приховану хворобу, яку слід відразу лікувати.

Але поміж криками більшу частину розмови вів професор Браут.

Коли він уперше поглянув на цього вченого чоловіка, який справляв враження, що у нього борода є навіть на очах, Сем вирішив:

"Цей бородатий красень, можливо, і знає щось про економіку в Німеччині, але б'юся об заклад, що він нічого не знає про країну безпечної бритви!".

Професор Браут повернувся до нього. Його акцент був набагато сильнішим, ніж у Курта.

— Будь ласка, — сказав він, — не могли б ви розповісти мені дещо, що я намагаюся дізнатися про аграрні рухи в Америці.

— Я не дуже багато знаю про них, — сказав Сем. — Ви бували в Америці?

— О, трохи — перед війною. Я рік був професором у Гарварді, рік — у Стенфорді, рік — у Ліланді, рік подорожував, але, звісно, цього недостатньо, щоб отримати справжнє уявлення про вашу велику країну.

Потім, на пропозицію Курта, професор Браут коротко розповів про історію Безпартійної ліги в Північній Дакоті.

Під час розповіді він постійно звертався до Сема за підтвердженням, і Сем — який знав дуже мало про Північну Дакоту і зовсім нічого про Безпартійну Лігу — мляво кивав головою. Наприкінці Сем рішуче звернувся до себе:

"Він знає про вашу країну більше, ніж ви самі! Сембо, ви нічого не знаєте. Невіглас! Краще б я не віддавали тридцять років автомобілям. Та й тут, у Європі, я мало чого навчився. Трохи про архітектуру, трохи менше про вино і кулінарію та кілька назв готелів. І це все!"

Поки Курт теревенив про пригоди ерцгерцога Міхаеля як шофера угорського єврея, Сем уявляв собі вченість і вчених людей, людей, які знають речі з точністю, без емоційних упереджень, і які знають речі, що справді впливають на широкий потік людського життя; які розглядали цілі тисячі державних діячів, функції тисячі бактерій, значення тисячі єгипетських написів або, можливо, патологію тисячі залучених і хворих умів так само уважно, як він сам розглядав можливості сотні продавців, інженерів і службовців у "Ревелейшн Компані". Він бачив групи таких вчених людей у Берліні, у Рومی, у Базелі, в обох Кеймбриджах, у Парижі і в Чикаго. Вони не були б балакунами. О, роздумував він, можливо, дехто з них був би балакучим і веселим за келихом пива, але коли мова заходила про їхні власні теми, вони говорили б повільно, бо на будь-яке питання було б так багато відповідей, з-поміж яких треба було б обирати. Вони вельми не сподобалися б Френ; не всі вони були б елегантними танцюристами, і, можливо, вони не змогли б вибрати цілком правильні жилети. Вони

виглядали б нікчемними і нечіткими, як професор Браут, або сухими і сухорлявими. А він пишався б їхнім визнанням — понад будь-яке визнання багатства чи титулу.

Як так сталося, що він не знав більшість з них? У Єлі викладачі були перешкодою, яку футболіст мав подолати, щоб виконати свій обов'язок "зробити щось для старого Єлю". Нью Йорк був для нього виключно містом банкірів, автодилерів, офіціантів і театральних працівників. У цій європейській авантурі, яка мала відкрити йому нове життя, він побачив лише ще більше офіціантів, англійських незайманих дівиць, запертих у готелях, і гідів із золотими зубами.

Вчені. Люди, які знали. Раптом він відчув, що міг би бути таким чоловіком. Що ж йому заважало? О, він був проклятий тим, що був популярним у коледжі, що мав гарненьку дружину, яка мала бути оточена різнокольоровими вогнями...

Ні, він картав себе. Він не міг вислизнути такими виправданнями! По-перше, він мав бути брудним псом, щоб бути невдячним за те, що був популярним і мав таку славу дівчину, як його Френ — подивіться на неї зараз, яка сміється над святістю ковбаси в німецькому суспільстві — подивіться на неї, яка зводить графа Оберсдорфа, родича принцес і, можливо, королів, до підстрибуючих захоплень! Ні, йому пощастило.

Крім того! Хлопець не ставав кимось — у всякому разі, не після п'яти, шести чи семи років. Він просто був кимось! Якби він мав здібності бути науковцем, ніщо б цьому не завадило.

Або...

Раптом він відчув себе краще. Чи можливо, що якимось причетним, нез'ясованим чином він сам був вченим у галузях, які академіки не визнають за науку? Він сказав собі, що в американському автомобільному світі його, звичайно, знають не просто як роздрібного торговця і фінансового акробата, а як авторитета в галузі автомобілебудування, як людину, яка першою виступила за гальма на всіх колесах. Хм. Це *робило* його вченим, або...

Або, можливо, художником? Він щось створив! У нього не було ні картин в академіях, ні книг, переплетених у сап'ян, ні арій, ні тендітних меблів, названих його ім'ям, але кожен з двадцяти мільйонів автомобілів на дорогах Америки зазнав впливу його бачення довгих, чистих ліній обтічності чверть століття тому!

Так! І це не завадило чоловікові трохи пишатися тим, що він зробив чесно! Це надавало йому мужності йти далі. Особливо з такою дружиною, як Френ, яка завжди критикувала...

Боже Милосердний, невже після випадку з Арнольдом Ізраелем він справді утвердився в цій звичці бачити у Френ не вірну супутницю, а страшного ворога, яким захоплювався, задобрювати якого було метою його життя? Чи це була правда про його поневіряння, все його майбутнє?

Він поспішив позбутися цього болісного здивування, відправивши свій розум назад у науку, а сам з розумним виглядом спокійно їв Backhuhn і, здавалося, слухав Теодора фон Ешера про власну перевагу над Крайслером.*

Чи зміг би він коли-небудь досягти наукового ступеня? Чи не було це занадто

інфантильною фантазією — думати про те, щоб стати першим великим істориком автомобілів, істориком чогось, що, зрештою, було важливішим у соціальній еволюції, ніж двадцять битв під Ватерлоо? Чи міг би він вивчити щось про архітектуру? Бо він справді трохи втомився від моторів. Вони мали на увазі, що зараз він сидить за столом в управлінні "Ревелейшн". Чи міг би він дійсно зробити кращі "Сади Sans Souci" ?

Так чи інакше, він не збирався залишатися просто туристом Кука, який для Френ був менш важливим, ніж консьєржі та офіціанти в номерах. Він зробив би *щось*...

Чи було це внутрішнє сяйво, таке хвилююче і таке рідкісне — чи було воно просто відображенням пиття шампанського і зігрівання гостинністю Курта? Чи його аморфна рішучість "зробити щось" і віра в те, що він все ще може "зробити щось", були, по суті, як обітниця п'яниці?

"Ні, клянуся Богом", — запрягнувся Семюел Додсворт.

"Це не так. Чарка-друга і весела компанія розслаблюють мене. Я повільно заводжуся. Дуже повільно! Ось мені п'ятдесят два роки, і тільки в останній рік або близько того я захотів бути кимось більшим, ніж просто машиною для карбування грошей..... Бути *кимось*. Хоча Бог знає ким!... Хм?" (Він люто відповів на хор звинувачувачів.) "Я був добрим громадянином! І дітей своїх виховав! І борги свої віддав! І виконував роботу, яка була під рукою! І любив своїх друзів! І тепер я не збираюся стояти осторонь до кінця свого життя і бути задоволеним і мертвим — живим мерцем — мерцем!

Шкода, що я не знав Курта раніше. Я хотів би поїхати на кілька тижнів з ним і Россом Айрлендом. Тільки треба було це зробити десять років тому, а тепер вже... Але я не дозволю, щоб було занадто пізно!

Хм! Ви дозволите! Це те, що Френ дозволить своємулюбому чоловікові зробити...

Чому я завжди повертаюся до цього — так, ніби це вона заважала мені, а не мій власний брак мізків?"

І, роздратований тим, як думки бігають по колу, якщо їх одного разу випустити на волю, Сем різко вийшов зі своїх роздумів і знову став великим і процвітаючим американським чоловіком прекрасної американської дружини, гідним чоловіком, який покірно прислухається до розмови її європейських друзів.

* * *

Сем помітив, і це його неабияк здивувало, що Курт фон Оберсдорф не зверхньо ставився до простого університетського професора, як це зробив би будь-який американець із доброї родини. Попри всю свою любов до пліток, Курт покірно слухав, коли професор Браут справді починав, як лайнер, який буксирують крізь маленькі брижі розмов, буксири смикають його похмуру ваговитість, але врешті-решт він занурюється в довгі буруни розмови.

Браут читав Френ лекцію так, ніби це був невеличкий семінар. Він знущався над англійськими "W" і "V" і "T", але в його серйозності не було жодного комічного діалекту:

— Емоційно, як прусська людина, з символами крові та заліза, Бісмарка, Лютера та

der alte Fritz, я ненавиджу розбещену елегантність Парижа та італійців, як дітей, що граються в Імперію. І все ж я весь час думаю про себе — більшість таких людей, як я, думають про себе — більше як про європейців, ніж як про німців, французів, поляків чи угорців; ми думаємо про себе, які б родинні розбіжності у нас не були, як про спільну боротьбу проти руснявих (які, безумовно, не є європейцями, а азіатами), проти британців, американців — як би ми ними не захоплювалися — латиноамериканців, азіатів, колоністів. Європейська культура аристократична. Я не хвалькувато маю це на увазі; я не говорю про відомі старовинні родини, як, наприклад, нашого друга графа Оберсдорфа. Я маю на увазі, що ми аристократичні, на відміну від демократичних, в тому сенсі, що ми віримо, що нація є найгордішою, найблагороднішою і найпіднесенішою, яка має найбільшу кількість справді великих людей — таких як Айнштайн, Фройд і Томас Манн — і що звичайні, непримітні люди (які можуть бути, зауважте, графами чи королями, а також служницями) щасливіші, коли вони роблять свій внесок у народження таких великих людей, аніж коли вони мають більше автомобілів і ванн.

І під аристократичною традицією справжньої Європи я не маю на увазі жодної високомірності. Я думаю, що в Америці я бачив більше грубості до слуг — так само, звичайно, як і більше грубості до господарів — ніж будь-де в Європі. Слугам тут не так добре платять, але вони мають більше безпеки і більше поваги. Американець вважає хорошого кухаря низькою людиною, а європеець поважає його як митця.

Європеець, аристократ, відчуває, що він відповідальний перед минулими поколіннями за продовження культури, яку вони сформували. Він відчуває, що люб'язність, приємні манери, вірність своєму народові важливіші за багатство; і він відчуває, що для того, щоб продовжувати свою традицію, він повинен мати знання — багато знань. Подумайте, чому повинен навчитися молодий європеець, щоб йому не було соромно за себе!

Він повинен знати принаймні дві мови, і якщо він їх не знає, то його друзі шкодують, що він такий поганий лінгвіст. Він повинен — навіть якщо він планує бути біржовим брокером, імпортером або продавати ваші автомобілі, пане Додсворт, — він повинен мати певне уявлення про музику, живопис, літературу, щоб дійсно насолоджуватися концертом або виставкою картин, а не йти туди, щоб справити враження. Його манери повинні бути настільки хорошими, щоб він міг бути недбалим. Він повинен знати політику всіх великих країн — я можу посперечатися з вами, пані Додсворт, що мої чотири онуки, хоча вони ніколи не були в Америці або Англії, знають про президента Куліджа, секретаря Гувера і губернатора Сміта стільки ж, скільки і більшість американців їхнього віку.

Вони повинні розбиратися в кулінарії та винах. Можливо, вони самі вважають за краще жити на хлібі та сирі, але вони повинні вміти пригощати своїх гостей гарними обідами, причому за невеликі гроші — ох, які жахливо малі гроші, більшість з нас може собі дозволити після війни! І перш за все, вони повинні розуміти жінок, а початок цього — я думаю, пані Додсворт погодиться — полягає в тому, щоб любити жінок, і хотіти,

щоб вони були жінками, а не імітацією чоловіків!

"Це невеличка частина необхідної підготовки справжнього європейця — німця, швейцарця, голландця чи будь-кого іншого! І ця підготовка допомагає нам триматися разом, розуміти один одного, якими б дурними ми не були і самовбивчими з Великими Війнами! Як би ми не заперечували, в глибині душі ми всі є пан-європейцями. Ми відчуваємо, що справжня континентальна Європа — це останній притулок індивідуальності, дозвілля, приватності, тихого щастя. Ми вважаємо, що гарна розмова між інтелігентними друзями в кав'ярні у Відні, Парижі чи Варшаві приємніша і важливіша, ніж наявність септичних ємностей чи електричних посудомийних машин.

Америка хоче перетворити нас на Славних Хлопців, забезпечених найкращими автомобілями — і без жодного приватного місця, куди б ми могли поїхати на них. Коли я думаю про Америку, я завжди згадую чоловіка, який змусив мене піти в гольф-клуб і роздягнутися в роздягальні, де підходили зовсім непрохані чоловіки і відпускали маленькі смішні жарти про Німеччину і про те, що я професор! А Русня хоче перетворити нас на машину для збрівання всіх ексцентричностей, які не належать до найнижчого спільного знаменника. А Азія та Африка не вважають, що людське життя і солодкість людського життя мають значення. Але Європа вважає, що Вольтер, Бетховен, Вагнер, Кітс, Левенгук, Флобер надають драматизму і сенсу життю, і що їх варто зберегти — їх і людей, які їх розуміють і захоплюються ними! Європа! Останній притулок у цьому фордизованому світі особистої гідності. І ми віримо, що за це варто боротися! Нам загрожує весь світ. Але, можливо, ми вистоїмо... можливо!

Деякі з нас думають, що, можливо, ми переможемо навіть проти американізації — що я наважуся визначити як теологічну віру в те, що важливіше, щоб ваші покупки були акуратно підсумовані на касовому апараті, аніж придбати те, що ви хочете. (І зауважте — я не такий антиамериканець, як здається — я цілком розумію, що містичний процес "американізації" здійснюється як німецькими промисловцями, французькими експортерами та англійськими рекламистами, так і уродженими янкі!). Гадаю, що *echt* Європа може витримати. Бо я завжди пам'ятаю про Грецію та Рому. Рома була Америкою античної історії; Греція — можливо, надто культурною Континентальною Європою. *Vi et armis*, Рома перемогла. Але саме грецька архітектура, грецька філософія та витонченість тіла відродили Європу в епоху Відродження більше, ніж Романське Право.

Так! Я читаю лекцію. *Hässlich*! Але я мушу закінчити. Щоб бути зрозумілим, коли я говорю про європейця, ви повинні розуміти, що я говорю про дуже маленький, обраний, особливий клас, який набагато ближчий до інших членів цього класу в інших країнах, ніж до більшості своїх співвітчизників. Просякнутий пивом селянин у *Gastzimmer* у сільській корчмі або тут, у Берліні, який масово танцює в "*Die Neue Welt*", не є європейцем у цьому особливому розумінні. Так само, як і метушливий молодий бізнесмен на *Friedrichstrasse* чи на *Rue de Rivoli*, який намагається якнайшвидше продати вульгарну порцеляну чи неякісний шовк. Обидва вони залюбки емігрували б до Америки і змінили дозвілля на автомобілі. А ще є кілька людей, народжених в Америці,

які належать до того, що я називаю "європейцями" — ваша авторка пані Едіт Вортон, гадаю, має бути такою. Але де б вони не народилися, існує певний клас, який уособлює певну аристократичну культуру — і більшість американців, які думають, що "бачили Європу", повертаються додому, не маючи жодного уявлення про її існування і про те, що вона означає, і сприймають Європу лише як балакучих гідів, пасажирів у потягах, які виглядають непривітно і читають "Uhu" або "Le Rire". Вони пропустили лише все те, що робить Європу Європою!

Сем здивувався, виявивши себе відповідаючим:

— Так, це майже правда. Америка думає про європейців як про зграю ресторанних касирів, які намагаються надурити нас на обміні валют — думає про Європу як про мертву — нічого, крім картин людей, які жили триста років тому. Ми забуваємо ваших Фрейда та Айнштейна — так, і європейських авіаконструкторів, і цей молодіжний рух у Німеччині, і французьких тенісистів, які нас обіграли. Але у вас настільки ж хибне уявлення про Америку. По всьому Берліну в книгарнях я бачу книжки про Америку з назвами на кшталт "Доларова країна". Б'юся об заклад, що французький селянин, який ховає сантим в шкарпетку, і німецький фермер люблять долар в десять разів більше, ніж середньостатистичний американець. Ми любимо заробляти гроші, але ми любимо їх витратити. Ми всі схожі на моряків у загулі. Ми повинні мати кожного папугу, який продається на набережній. І...

Як ви гадаєте, чому так багато сотень тисяч американців приїжджають до Європи? Не більше, ніж один зі ста європейців, які їдуть до Америки, їдуть туди вчитися, щоб побачити те, що є у нас, а не для того, щоб побачити, що є у нас. І, зрештою, Вулворт Білдінг чи Чикаго Триб'юн Білдінг, чи завод Форда, чи Гранд Каньйон, чи Шарон, Коннектикут — і, до речі, маса в 110 000 000 людей — можуть бути варті того, щоб їх вивчати. Ви, професоре, як ніхто інший знаєте, що більшість європейців їдуть до Америки, щоб заробити грошей. Але чому американці тут? О, деякі з них, щоб отримати за це соціальний кредит на батьківщині, або продати техніку, але більшість з них, благослови їх Господь, приїжджають сюди покійно, як школярі, щоб захоплюватися, щоб вчитися!

Що більшість європейців думають про Америку! Оскільки сто років тому ми були нацією першопрохідців, які займалися переважно сільським господарством, ловили тріску і жували тютюн, Європа думає, що ми й досі залишаємося такими. Зображення американців у ваших коміксах вказують мені на те, що Європа бачить в американцях або лихварів, які не сплять ночами, думаючи про те, як обдурити Європу, або фермерів, які хочуть плюнути тютюном на собор святого Марка, або бандитів, які вбивають чикагців у їхніх ліжках. Я думаю, що все це походить від традиції, яку європейці започаткували сто років тому. Кілька тижнів тому, коли ми були у Відні, я взяв "Мартіна Чаззлвіта" і погортав його. Зауважте, кумедно, що він зобразив Америку сто років тому. Але він показує купу людей вздовж річки Огайо і в Нью Йорку, яким було ліньки почухатися, які...

— Сем! — попередила Френ, але він ішов далі, не звертаючи уваги.

— ...були невігласами, як хоттентоти, і вбивали один одного з револьверів, коли їм заманеться, без жодних застережень. Фактично, кожен американець, якого Діккінз показує в книзі, є ідіотом-вбивцею, за винятком одного — і він хотів жити за кордоном! Що ж! Ви ж не скажете мені, що така купка дегенератів могла взяти ті самі прирічкові болота, які описує Діккінз, і за три покоління перетворити їх на процвітаючу, зацементовану могутню країну, якою вони є сьогодні! Проте Європа продовжує читати халтурних авторів, які все ще крадуть ідеї у "Мартіна Чаззлвіта", і каже: "Ось, я ж вам казав!". Скажімо, чи усвідомлюєте ви, що в той час, коли Діккінз описував Середній Захід — мою власну частину країни — як такий, що повністю складається з людського мокрого лахміття, там жив хлопець на ім'я Ейб Лінколн і ще один на ім'я Грант; і не більше ніж через десять років народився хлопчик на ім'я Вільям Дін Хауеллз (я слухав його лекцію в Єлі, і помітив, що у Венеції досі читають його книжку про Венецію)? Діккінз не міг знайти чи побачити таких людей. Можливо, деяким європейським спостерігачам сьогодні бракує кількох Лінколнів і Хауеллзів!

Той вид гордості, яку ви описуєте, професоре, як притаманну справжнім аристократичним європейцям, — це чудово, я тільки за. І я хочу бачити саме таку гордість в Америці. Можливо, ми надто поспішаємо з цим. Але коли я подорожую Європою, я бачу, що багато американців рухаються повільно і спокійно, думають — і не всі з них художники та професори, звичайно, а підприємці на пенсії. У нас з'являється традиція, яка... Боже милостивий! Ви сказали, що читаєте лекцію. Боюся, що і я теж!

Курт вигукнув:

— За Америку! - і передвістив:

— Так, Америка — це надія... І, звичайно ж, рай для жінок.

Френ вибухнула:

— О, це одна з найбільш ідіотських помилок про Америку — і в неї так само вірять в Америці, як і в Європі — і її так само часто повторюють як жінки, так і чоловіки — і в глибині душі вони не вірять жодному слову! На моє глибоке переконання, немає жодної жінки, жодної справжньої нормальної жінки, яка б не хотіла мати чоловіка, який би міг її побити, якщо вона на це заслуговує — незважаючи на те, що вона може бути президентом коледжу чи авіатором. Зауважте, я не кажу, що вона хоче, щоб її били, але вона хоче чоловіка, який може її бити! Це має бути чоловік, якого вона поважає! Вона повинна відчувати, що його робота, або його прекрасна нестача роботи, важливіша за неї саму.

Сем подивився на неї з легким здивуванням. Якщо щось і було певним у їхніх суперечках, так це те, що Френ для нього важливіша за його роботу. Він намагався пригадати, де саме вона отримала цю чудову дисертацію про фемінізм. Деякі фрази він простежив до Рене де Пенабл.

— І це якраз те, що є у вас в Європі, і чого немає у нас в Америці. Зауважте, я не кажу про Сема і мене особисто — він дуже добре вмів бити мене, коли я на це заслуговую!

Її жартівливий погляд на Сема із захопленням спостерігали всі присутні.

— Я кажу лише в загальних рисах. О, американська дружина з процвітаючих класів — іноді навіть серед людей, у яких грошей не видно неозброєним оком — має привілеї, яким позаздрила б європейська жінка. Їй не доводиться випрошувати гроші у чоловіка. Вона має спільний банківський рахунок. Якщо вона хоче вчитися співати, виступати проти вівісекції, відкрити чайну чи танцювати з неприємними молодиками в готелях, йому навіть не спадає на думку заперечувати. І тому вона повинна бути вільною і щасливою. Щасливою! Знаєте, чому американський чоловік дає дружині стільки свободи? Тому що йому байдуже, що вона робить — тому що він недостатньо зацікавлений в ній, щоб перейматися цим! Для американського чоловіка — за винятком таких милих, як Сем, — дружина — це лише зручність, як його авто, і якщо одне з них ламається, він відвозить його в гараж, залишає його і йде собі, посвистуючи!

Цього разу її погляд на Сема сказав йому те, що їй не варто було говорити, але вона продовжила з гідною захоплення безсторонністю:

— Тоді як європейський чоловік, якщо я правильно розумію, відчуває, що його дружина є частиною його самого — або, принаймні, його сімейної честі — і він не дозволить їй цієї фальшивої "свободи" більше, ніж дозволив би одній своїй нозі весело блукати без іншої! Він *любить* жінок! І ще одне. Будь-яка справжня жінка цілком готова, якою б розумною вона не була, відмовитися від власних шансів на славу заради чоловіка, *якщо тільки* він робить щось таке, чим вона може захоплюватися. Вона може зрозуміти, що жертвує собою заради цивілізованої аристократії, про яку говорить професор Браут; вона може пожертвувати собою заради великого поета, солдата чи вченого; але вона не готова відмовитися від усіх своїх можливостей заради ідеалу індустріальної Америки, який полягає в тому, щоб виготовити цього року більше пілососів, ніж минулого!

Сем перехопив її погляд. Він сказав, дуже повільно:

— Або більше автомобілів?

Вона розсміялася.... Якою веселою, новаторською, ніжною американською парою вони були!

Вона сказала ласкаво:

— Так, або більше автомобілів, дороженький!

— І ви, напевно, маєте рацію! — сказав він.

Всі розсміялися.

— Коли люди говорять про американську дружину і американського чоловіка, — продовжила Френ, — вони завжди роблять помилку, намагаючись з'ясувати, яка стаття "винна". Одна людина з великою вражальністю скаже вам, що винен американський чоловік, тому що він настільки поглинений своєю справою і друзями-чоловіками, що ніколи не приділяє належної уваги дружині. Інший пояснить, що в усьому винна дружина: "Проблема в тому, що коли американський чоловік приходить додому втомлений після жахливого змагання нашої ділової конкуренції, він, природно, хоче трохи уваги, трохи любові від дружини, але вона очікує, що він покvapиться переодягнутися і повести її в театр або на вечірку, тому що вона нудьгувала цілий день,

не маючи чим зайнятися". І вони обидва помиляються. Ніхто не *винен* — це не вина ні того, ні іншого. Я переконана, що винна наша американська індустріальна система з її ідеалом примусового продажу — який не є достатньо великим ідеалом, щоб задовольнити будь-яку справді чутливу жінку. Ні! Вона віддає перевагу європейській культурі та традиціям, про які ви говорили, професоре Браут.

— Це трохи важко для мене, як для одного з засновників американської індустріальної системи, — сказав Сем.

— О, ви, мій любий старенький, в душі ви не зовсім промисловець — ви дослідник.

І знову вона подивилася на нього з такою вдячністю, що кожен з присутніх отримав наставлення при вигляді однієї щасливої американської пари.

* * *

За столом і за кавою у вітальні розмов ставало дедалі більше. Сем старанно слухав, а в душі панічно переживав усвідомлення того, що Френ, його єдина опора в житті тепер, коли робота, діти і друзі були втрачені, цього вечора точно дала зрозуміти, що він їй набрид, що вона бажає чоловіка-європейця, що інтермедія з Арнольдом Ізраелем, який був більш європейським, ніж Європа, була не випадковістю, а симптомом.

Він бачив, як вона поверталася до Курта. Він не міг ігнорувати її ревності до гарненької подружки Курта, баронеси Волінської.

Баронеса була стрункою, невисокою дівчиною з гарними щиколотками і кучерявим коротко підстриженим волоссям. Вона не мала що сказати. Протягом вечері Курт звертався до неї з сотнею інтимних запитань: "Пам'ятаєте полковника Гурца?" і "Згадайте нашу першу ніч у "Патріоті"". Френ зосередилася на баронесі Волінській з тією крижаною допитливістю, яка є досконалістю ненависті; ставила різкі запитання про Угорщину — запитання, які якимось чином наводили на думку, що Угорщина — це неповноцінна країна, де жінки носять дерев'яне взуття, — і не слухала відповідей.

Коли вони, балакаючи, пройшли до вітальні і Курт сів на підлокітник крісла баронеси, Сем помітив, що за п'ять хвилин на іншому підлокітнику сиділа Френ, і що вона наполягала на тому, щоб говорити французькою, якою Курт володів чудово, а баронеса — ні. Невдовзі баронеса пішла додому, за нею пішли Біднери і Браути, а потім скрипаль фон Ешер, який майже догідливо сказав дружині:

— Чи не могли б ви самі безпечно добратися додому? Я мушу йти репетирувати з моїм піаністом — сьогодні у нього єдиний вільний час.

Мінна фон Ешер з дратівливістю, яка здивувала Сема, зауважила своєму чоловікові, що вона часто поверталася додому сама!

Під час схвильованого німецького прощання Сем пробурмотів Френ:

— Нам теж краще піти, еге ж?

Але вона наполягла:

— О, давайте ще трохи побудемо — найкраща частина вечора, ви так не думаєте?

Він не думав. Він просто виглядав пасивним.

Таким чином, вони залишились вчотирьох, Сем і Френ, Курт і Мінна фон Ешер, у цій приємній тиші після гомону розмов. У кутку кімнати Курт показував Френ

величезний, дуже старомодний альбом з фотографіями будинку його дитинства — очевидно, замку в Тіролі. Френ сиділа в шкіряному кріслі; Курт сидів на підлозі біля неї, постійно підхоплюючись на коліна і показуючи на цього старого слугу, на цю стару шкільну кімнату. Вони були замкнені в інтимній близькості, забувши про всіх інших.

Сем розмовляв з Мінною фон Ешер. У неї було клоунське обличчя, як у Домовика, з кирпатим носом і надто широким ротом, але її очі були такі здивовано округлі, в її мові була така життєва сила, її руки і щиколотки були такі витончені, що вона була привабливіша за більшість гарненьких жінок. Вона лежала на кушетці, на повний зріст, досить роздратована, а Сем сидів біля неї, спершись ліктями на ноги, як старий, що курить на перилах огорожі.

— Ваша дружина... вона вихваляє європейських чоловіків! — сказала Мінна. — Якби вона мала такого! О, вони можуть бути чарівними; вони *küss d'Hand*, пам'ятають про ваш день народження, надсилають квіти. Але я так втомилася від того, що мій добрий Теодор кохається з кожною жінкою, яку зустрічає! Щойно — звісно, він мав іти на репетицію з чоловіком-піаністом, опівночі — ну, він у цей час у квартирі Ельзи Емсберг, а якщо Ельза піаністка чи чоловік, то вона дуже змінилася за останній тиждень — і вона була моєю подругою, перш за все! О, я європейка, але хотіла б я колись мати чоловіка-американця, який би не приносив мене в жертву музиці та любовним зв'язкам!

Вона поглянула на нього живим, оцінюючим поглядом, і раптом Сем зрозумів, що вона вважає його цікавою великою твариною, що він може кохатися з нею, якщо захоче, і так довго, як захоче, і це його налякало.

Він завжди був однолюбом. Час від часу його приваблювала якась інша жінка, але він ставав приголомшеним, наче він був священиком. Можливо, ота дійсність, що його інтимне життя з Френ не було дуже пристрасним, змушувала його відчувати, що вся справа статевого збудження була чимось досить ганебним, чого слід уникати, наскільки це можливо. Звісно, коли він намагався про це подумати, то проганяв від себе думки:

"О, чоловік повинен бути вірним своїй дружині, а не вплутуватися у безліч ускладнень".

Але просто зараз йому здалося, що він недостатньо боїться "заплутатися". Він зловив себе на тому, що Мінна має вишукане тіло. Він подумав: "Треба дати Френ дозу її власних ліків". Він відвів погляд від Мінни і прогарчав:

— О, я думаю, що більшість чоловіків у всіх країнах однаково егоїстичні, просто по-різному проявляють це.

Він відвернувся, але його погляд повернувся до неї, і він хотів взяти її за руку.

— О ні, ви не можете бути егоїстом!

— Звісно, можу бути!

— Ні! Я знаю вас краще! Такі великі, страшенно сильні чоловіки, як ви, завжди лагідні та добрі!

— Хм! Якби ви знали тих добрих, лагідних, великих хлопців з Гарварду та

Прінстону, що сиділи в мене на грудях, коли я грав у футбол!

— О, у спорті все по-іншому. Але з жінками... Ви були б таким ніжним. Але хоробрим. Ви часто ходите на полювання і в походи, і всі ці захоплюючі речі у вашій великій американській глушині?

— Ну, так, мав таку звичку. Одного разу я здійснив досить довгу подорож на каное в Канаді.

— О, *розкажіть* мені про це!

Відтоді, як він покинув Зеніт, ніхто не виявляв до нього такого втішного інтересу. Тепер він не відводив від неї погляду; він був поглинутий її розширеними, улесливими очима, коли вимучував з себе:

— Ну, нічого особливого. Я ходив з моїм другом. Ми пройшли близько тисячі миль з шістдесятьма чотирма переходами, а останні п'ять днів жили на чаї, без цукру і згущеного молока, і риби, і наш намет згорів, і ми спали під каное, коли йшов дощ. Так, це було добре. Хм! Хотілося б утнути таке знову.

— Чому ви цього не робите? Чому ви цього не робите? Уявляю, як би ви чудово виглядали в тій пустелі.

— О, Френ... пані Додсворт — вона не дуже любить такі види походів.

— Походи? Походи?

— Ну, ви знаєте. — Він зробив широкий круговий жест. — Ходжу. Подорожую.

— О, так. І їй це не подобається? О, я б хотіла!

— Хотіли б? Мені доведеться взяти вас в похід!

— О, ви мусите! — Вона схопила його за рукав, схвильовано затрусила. — Не жартуйте! Зробіть це!

І він був упевнений, що може — і ще більше був упевнений, що між Френ і Куртом, які так невинно розглядали фотографії в їхньому кутку, плететься павутиння ваблення. Він відчував себе безпорадним, він відчував роздратування, і це роздратування поглинуло його зростаюче захоплення Мінною фон Ешер. Ні! Він не збирався заохочувати Френ, подаючи їй приклад!

На якусь мить, поки Мінна швидко лопотала про власну сміливість та винахідливість під час подорожі Північним морем, Сем перевірів свої підозри. І він побачив, як Френ почервоніла від якогось зауваження Курта, що пролунало надто тихо, щоб його почути, побачив, як її погляд поєднався з його поглядом, і раптом Сем розсердився.

Він прогарчав Мінні:

— Так, це, мабуть, була чудова подорож — я ніколи не плавав на яхті... слухайте, Господи, вже пізно!

Він вилив почуття через всю кімнату:

— Френ! Знаєте, котра година? Майже перша!

— Так? І що з цього?

— Ну... Досить пізно. Ми збиралися завтра оглянути Бранденбург.

— Ми не мусимо їхати завтра! Боже милостивий! Ми ж не в екскурсії Кука!

— Гаразд... Курт має бути на роботі.

— О ні-і! — змолвився Курт. — Це не має значення. Я буду такий нещасний, якщо ви втечете раніше!

— Звичайно, якщо ви *наполягаєте*... — сказала Френ.

У її голосі звучала злість. Курт подивився на них жалібно, ніби задавався питанням, що він може зробити, щоб примирити їх.

— Ні, ні! Я просто не хотів, щоб ви втомилися. А ось і пані Ешер майже заснула, — весело прокричав Сем. І всі засміялися, і всі відчували полегшення, і всі сказали, що Так, хіба не набагато веселіше бути разом, лише Сім'єю, після того, як всі інші пішли.

Але Сем зіпсував їм цей момент. Вони виглядали сором'язливими і говорили про музику. Мінна фон Ешер, зовсім не задоволена сором'язливістю Сема, позіхаючи, подала знак, що збирається додому, і вечірка розійшлася за п'ятнадцять хвилин, коли всі дружно оголосили, як добре вони провели час.

І ось, у таксі, коли вони висадили Мінну біля будинку, який опинився зовсім не на їхньому шляху, Сем і Френ знову розпочали битву.

РОЗДІЛ 24

Після того, як Френ вигукнула Мінні фон Ешер: "На добраніч — такий щасливий вечір — ауф відерзейн!", вона замовкла на хвилину, і це була хвилина з шістдесяти тисяч секунд, кожна з яких була обтяжена люттю, як хвилина напруження перед грозовим дощем на лузі, де трава стає отруйно-зеленою від страху. Сем чекав, намагаючись придумати, про що думати.

Вона говорила у манері шкільної вчительки, яка витерпіла надто багато, але все ще намагається тримати себе в руках:

— Семе, бачить Бог, я не прошу від вас багато чого в плані соціальних милостей. Але я вважаю, що маю право попросити вас не бути настільки егоїстичним, щоб псувати задоволення не тільки мені, але й усім іншим! Я справді не розумію, чому ви повинні завжди і неухильно вимагати, щоб усі робили те, що ви хочете!

— Я не...

— Ми всі були цілком щасливі, сиділи там і так весело розмовляли. І я не помітила, що вами так нехтують — звісно, ця жінка з собачим обличчям фон Ешер до нудоти лестила вам і вашому завзяттю першопрохідця, а ви просто підтакували їй! І було ще навіть не дуже пізно — гадаю, ви ніколи не дізнаєтеся, що Берлін і Париж не зовсім схожі на Зеніт, і що іноді люди примудряються не спати тут після десятої години вечора! Граф Оберсдорф розповідав мені все про свою родину, і це було страшенно цікаво, і раптом ви відчуваєте, що хочете спати, і... бабах! Великий Семюел Додсворт хоче спати! Великий промисловий лідер хоче додому! Усі мають негайно розійтися! Більше нікого не треба слухати! Велике "Я" сказало!

— Френ! Я не збираюся втрачати самовладання і даю вам насолодитися сьогоднішнім вечором Принаймні, я сподіваюся, що ні!

— Давайте! Вийдіть з себе! Це не буде такою новою і шокуючою сенсацією! Я вже звикла до цього!"

— Ви схожа на пекло! Ви ніколи не бачили, як я втрачаю його як слід! Останній хлопець, який це зробив... Ну, я оплатив лікарняні рахунки!

— О, чудовий великий герой, який може зносити людям голови! Який має всі чарівні чесноти п'яного дроворуба! Це...

— Це трохи не по суті, Френ. Я не хвалився, я шкодував. Послухайте, люба, тепер, коли ви випустили пару, чи не могли б ви бути трохи розсудливою?

Таким чином вони дісталися до "Адлону", вклонилися швейцару, наче були в найкращому гуморі, перетнули мармуровий вестибюль, вишукана, солідна, поважна пара, спокійно піднялися в ліфті і знову взялися за старе:

— Френ, нам треба повернутися до справ. Ми дрейфували, не маючи жодних планів, а я хотів би поговорити про плани..... Можливо, ви мали рацію щодо сьогоднішнього вечора. Я не хотів здатися буркотливим, коли запропонував піти додому, і якщо це так, то вибачте.

— Це не має значення. Насправді, це, мабуть, добре. У мене трохи болить голова, від надмірної кількості сигарного диму в цьому крихтному приміщенні — я б хотіла, щоб ви не завжди брали свої сигари з собою і не палили їх — це виглядає так претензійно. Але давайте не будемо говорити про плани сьогодні вночі. Боже, якщо ви так божевільно хотіла втекти і лягти в ліжко, то це вже занадто, щоб півночі не спати, обговорюючи плани, коли...

— Але я в настрої для цього!

— А я ні! Дорогий мій, чи є куди поспішати?

— Але ми відкладемо це, як відкладали, якщо почекаємо до завтра.

— Хіба це має значення?

— Звісно, що так! Їй-богу, я сам хоча б раз буду трохи впертим!

— Хоча б раз! О, Семе, ніби ви колись були якимось іншим!

— Гаразд. Будь по-вашому. Якщо я завжди буду впертим, ви не здивуєтеся...

— *І — будь ласка — не кричіть!*

— Я не кричу! Френ, будь ласка, припиніть грати зі мною в кішки-мишки. Послухайте. Нам час повертатися додому, і мені подобається фон Оберсдорф, але він з тих людей, які завжди в такому оточенні, що якщо ми залишимося тут, то заплутаємося в купі народу і не зможемо вибратися звідси тижнями.

— І що з того? Хіба ми не цього хочемо? Хіба це не варте того, щоб по-справжньому пізнати *одне* європейське місто? Не те, щоб Курт мав до цього якесь відношення. Це справді мої кузени, Біднери.

— Але ж це Курт, який розраховує! Він дуже милий і добрий хлопець, але він не буде задоволений, якщо всі не будуть постійно влаштовувати вечірки, якщо він не бачитиме вас щодня, і тим більше, що його якось вабить до вас...

— Сем, ви натякаєте, що він і я... О, це вже занадто! Тільки тому, що мені сподобався один чоловік, окрім вашої високої, могутньої і священної персони, я бачу, що ви будете мати задоволення вічно докоряти мені цим і натякати на найобурливіші речі, якщо я хоча б матиму ввічливу розмову з чоловіком!.

— Френ, заради Бога, припиніть прикидатися!

— І заради Бога перестаньте лаятися! О, я не знаю, що на вас найшло! Кілька років тому, навіть кілька місяців тому, ви б і не мріяли так зі мною розмовляти. І з кожним днем вам стає все гірше. Ви навіть не уявляєте, якою мовою ви говорите...

— Припиніть прикидатися! Я прекрасно знаю, що досі ви з цим Оберсдорфом були невинними, як немовлята. Але я також знаю, що ви можете надто захопитися ним...

— Дурниці! Усе, що ми маємо — це ввічливий інтерес, який мають один до одного європейські джентльмен і леді. Це якраз те, про що я говорила сьогодні ввечері! Американський чоловік абсолютно не здатен сприймати жінку як приємну співрозмовницю за чашкою чаю — якби я не була надто ввічливою і не хотіла вас захистити, я могла б розповісти їм набагато більше про американських дружин і чоловіків! Ви ніколи не думаєте про жодну жінку, окрім як про потенційну коханку, або як про занадто непривабливу, щоб зацікавити вас. Тоді як Курт... "Невинні, як немовлята!" Звісно, ми такими були, є і будемо!

— Звісно ви будете! Хоча б з тієї причини, що я не збираюся мати ще один роман з Арнольдом Ізраелем!

Вона не спалахнула, як він очікував. Вона стояла нерухомо, дивлячись на нього з докором, і на очі їй наворачалися сльози. Вона раптом стала молодою, безпорадною і жалкою, і повільно промовляючи:

— О, Семе, це не дуже добре з вашого боку! Я ніколи не пам'ятаю речей і не докоряю вам, як ви робите зі мною. Ви так і не зрозуміли, що сталося з Арнольдом. Я не захищалася, коли ви злилися на нього. Але він був моїм Романом — можливо, останнім, але точно першим! Ви завжди були таким добрим; я захоплювалася вами і поважала вас; але ви завжди були таким розсудливим, таким обережним, тоді як з Арнольдом була небезпека, і хвилювання, і божевілля, і... Лише раз у житті я дозволила собі ризикнути небезпекою! І виявила, що у мене до цього є талант! А потім, заради вас, я відмовилася від нього; я покірно почала тинятися від готелю до готелю, куди б ви не захотіли поїхати. Арнольд продовжував писати мені, а я майже не відповідала йому, і тепер, звичайно, я втратила його назавжди — заради вас! А ви ще й ображаєте мене через нього! О, Семе, це було не великодушно!

Вона трохи заплакала, сидячи, скорчившись у великому кріслі, притулившись щокою до його спинки.

Сем відчував, що в її версії було щось не так, щось драматизовано-показне, але його образа на те, що його обманули, була меншою, ніж його любов до неї. Він погладив її по волоссю; він сказав, більш ніжно і інтимно, ніж колись:

— Я повадився як тварина. Пробачте мені. І крім того, я, звичайно, знаю, що ваша дружба з Куртом — це щось зовсім інше. — Він почув внутрішній, роздратований голос: "Це не так, і ви це знаєте, дурню!" Але він наполегливо продовжував, присунувши до неї маленький позолочений стілець, смішний під його масою, і тримаючи її за руку, поки говорив:

— Френ, я хочу повернутись додому і приступити до роботи. Я від природи активна

людина. Я не можу більше терпіти це байдикування. І я не хочу виробляти автомобілі. Можливо, я наполовину згоден з вами в тому, що ви сьогодні сказали про індустріальну Америку. Те, що я хочу робити... О, я припускаю, що там буде багато індустріалізації; безумовно, доведеться використовувати сучасні методи у виробництві, продажах і рекламі, якщо ми збираємося витримати конкуренцію. Але це буде свого роду індивідуальне досягнення, я сподіваюся, і довготривале... Це те, про що я думаю вже дев'ять-десять місяців, але я нічого не говорив про це, тому що хотів бути впевненим. І цього разу це було б щось, у чому ви могли б взяти участь...

Вона сіла, підстрибнувши, висушивши сльози, і зажадала:

— О, скажіть це! Не виголошуйте промову! Вибачте мені, любий, за грубість, але ви так довго...

— Що ж, я хочу, щоб це було зрозуміло, особливо для мене самого. Я ніколи не претендував бути особливо швидким на спусковий механізм!

— Насправді ви дуже швидко мислите, коли володієте фактами, але у вас є забобон... Я думаю, що це почалося ще в коледжі, коли вам доводилося грати роль Мовчазного Героя. У вас є якась дитяча ідея — о, я знаю вас набагато краще, ніж ви самі! — ідея, що для такого великого і солідного чоловіка, як ви, якось смішно говорити швидко, і ви завжди страждали від цього...

— Ми відходимо від суті. Дозвольте мені закінчити. Як я вже казав, це проект, з яким ви можете зробити стільки ж і отримати стільки ж задоволення, скільки і я, а може й більше. Ось в чому ідея...

І, досить незграбно, часто перериваючись, він виклав своє уявлення про кращі "Сади Sans Souci".

Він не встиг закінчити, як вона вигукнула з лету:

— О, це абсолютно неможливо!

— Чому?

— У вас немає смаку на такі речі — домашню архітектуру, оздоблення і таке інше. Адже ж, Семе, я впевнена, що ви не зможете сказати мені, якого кольору були останні штори, що висіли у нас вдома у вітальні!

— Вони були... ну, вони були такого... Дайте подумати. Вони були блідо-червоні.

— Вони були такого собі бежевого кольору, з такою малою кількістю червоного, що це не мало значення. Любий, я бачу, що в цій новій справі є щось цікаве, але для вас...

— Але я особисто брав участь у виборі кольорів кузова та оббивки для "Ревелейшн" протягом останніх п'яти років, і я думаю, що всі визнають, що вони були найшикарнішими...

— Ви не вибирали, насправді. Ви залежали від тої жахливої дешежки, Віллі Датберрі, який працював в дизайнерській майстерні.

— Ну, так чи інакше, вибрав Віллі я, чи не так? І у мене вистачило розуму йти за ним, навіть якщо він носив бакенбарди і рожеву краватку! А для свого розвитку я виберу... Чорт забирай, Френ, я знаю, як вибирати людей! Я не прикидаюся, що знаю все, навіть про автомобілі. Мені це й не потрібно. Але я можу...

— І ще одне, Сем. Я люблю вас за те, що ви хочете створити щось індивідуальне і довговічне. Але американське садове передмістя... Фу! Бридке, тісне скупчення виставкових будівель Всесвітньої Виставки, з претензійними назвами вулиць...

— Тоді зробіть таке, щоб не було претензійним і захаращеним! Людям же треба десь жити! І я дуже залежав би від вас у порадах щодо гарного смаку і всього такого...

— Це страшенно лестить з вашого боку, мій любий, але я, звичайно, не маю наміру — принаймні, поки не стану набагато старшою — я не маю наміру віддавати всі свої дні і ночі тому, щоб бути милою для безлічі жахливих парвеню, які хочуть *châteaux* Турені з побутовими приладдям "Фріджидейр"* і все це за цінами поштового замовлення!

* * *

Вони сперечалися цілу годину. Френ оговталася від своєї ролі Дузе і була поперемінно то легковажною, то жалісливо-материнською. Сем відчував, що він якось не до кінця чітко виклав свій план, але вона блокувала кожен його нову спробу висловитися, і вони лягли спати о третій годині, так і не з'ясувавши нічого, окрім того, що, хоча вона, можливо, і погодиться поїхати з ним додому через чотири, п'ять чи шість місяців, вона не збирається допомагати йому "будувати кам'яні замки з цементу, і цегляні садиби з лінолеуму", і що вона утримується від цього виключно з міркувань своєї мистецької етики.

Лежачи без сну, знову перебираючи усю розмову, Сем ніяк не міг зрозуміти, як так сталося, що йому знову не вдалося заманити її додому.

"І вона каже, що я задирака. Ну, як задирака, я класифікуюсь десь у 12 кінських сил, 2 милі на годину", — зітхнув він, засинаючи.

Йому наснилося, що Френ впала зі скелі і лежить мертва під ним, а Мінна фон Ешер прийшла, щоб спокусливо посміхнутися до нього. Він прокинувся, щоб вилаяти себе, а потім зрадіти, що це було не так. На світанку він сів у ліжку, щоб подивитися на Френ, але вона була такою дитячою, навіть її маленький носик ховався під простирадлом, що він не міг придумати жодного гасла, яке б звільнило його від її влади.

* * *

Обідаючи з Куртом... у "Гіллері", "Борхардті", "Пельтцері", у "Брістолі" та "Кайзергофі", у більш простих "Зіхені" та "Пшоррбрау". Обідаючи в Зимовому Саду, на терасі, переглядаючи водевільну виставу. Обідаючи на відкритих майданчиках навколо Тіргартена, оскільки погода ставала теплішою, а пиво більш освіжаючим. Автомобільний переліт до заміського будинку друга Курта, де вони всю неділю байдикували в саду або купалися в Гафелі.

Але суть полягала в тому, що вони завжди були з Куртом.

А Курт, хоча йому і подобався Сем, захоплювався ним, все ж здогадувався, що Сем і Френ, як і багато інших американських пар, що сварилися в "Міжнародній Туристичній Агенції", перебувають на межі розриву. І для нього, віденця, який звик до бурхливих мандрівок з гір і сірих рівнин на схід і північ, ця прохолодна жадібна американка була більш екзотичною, більш збудливою, ніж будь-яка руснява, хорватка чи циганка..... І

вона мала свій власний корисний дохід.... І не було жодної причини, чому б йому не бути поруч, коли настане розрив, або чому б Френ не отримати привілей стати опорою старовинного дому Оберсдорфів.

Принаймні, так Сем здогадався про думку Курта, і він не міг заперечити, що схема взагалі була помилковою.

* * *

Сем довго не міг визнати, що він, з натренованістю керівника і тілом вантажника вугілля, не може залякати чи вмовити свою худеньку дружину до розсудливості, коли її романтичний настрій втівав разом з нею і вона виявляла переконання, що вона настільки вища, що він повинен супроводжувати її всюди, де б вона не гуляла, або стояти мовчки, коли вона сяюче посміхалася до Курта.

Це було неможливо, але це було так.

Сем перепробував усі відомі методи залякування її. Їхня відкрита і жалюгідна сварка після вечірки у Курта повторилася. Він наполягав на тому, що вона "повертається додому, в Америку, і повертається прямо зараз!". Але що йому було робити, коли вона нагадала йому, що у неї є дохід, і коли вона стверджувала (вона дійсно вірила в це), що завжди зможе сама заробити собі на життя?

Що тим більш він міг вдіяти, коли після ночі, коли він не спав, роздразнюючи праведний гнів, вони прокинулися від блискучого, постаючого дня, прогулялися вздовж каналу, добре пообідали, проїхали до Ванзее і назад, спостерігали захід сонця над Тіргартеном; коли вона зупинилася, смикнула його за рукав і сказала серйозно:

— О, Семе, любий, чи дозволите ви мені подякувати вам за всі ті чудові місця, куди ви мене возили? Я така неуважна і дурна, що часто не говорю про це, але весь цей час, в глибині душі, любий...

Її очі були вологі.

-...я страшенно вдячна. Венеція! Рома! Париж! І цей тихий захід сонця. Дякую вам, любий І дякую за те, що ви не татарський чоловік — за те, що зрозуміли, що я можу бути схвилюваною і дружньою з такими милими маленькими людьми, як Курт, і при цьому не бути хвойдою!

І що йому залишалося робити? Хіба що пробурмотіти:

— Чи я коли-небудь забував сказати, що обожнюю вас

Він також не міг відвернутися від Курта фон Оберсдорфа, оскільки Курт — після довгих сумнівів, чи Сем у це вірить — любив його так само сильно, як і Френ; оскільки Курт, здавалося, прагнув звести їх знову, чого б це йому не коштувало в боротьбі за прихильність Френ і її багатство.

В умовах ізоляції Додсвортів у Берліні, здатності Курта поринати в дружбу з головою, а також прихильності Френ до графської слави, хай і тьмяної, вони втріох стали сім'єю, і як один із членів сім'ї Курт намагався їх заспокоїти. Він був напрочуд неупередженим; при всій своїй емоційності він був справедливим суддею. Коли Френ рывкнула на чоловіка за його нездатність вивчити щось німецьке, окрім "Zweimal dunkles", Курт заблагав:

— О, не говоріть так сердито — це не люп'язно.

А коли Сем гарчав, що будь він проклятий, якщо сидітиме до другої ночі, дивлячись на її танці, Курт відповідав:

— Але ж ви маєте бути щасливі бачити її такою щасливою! Пробачте мені! Але вона така мила, коли щаслива! І вона тендітна. Її легко зламати речами і вередуваннями, які нас не хвилюють.

Курт сказав — здавалося, він справді мав це на увазі — що йому теж самотньо в Берліні, і хоча він дуже не хотів би втручатися, він був би радий, якби міг бавитися з Додсвортами кожного дня, поки вони залишатимуться..... І якою б не була його порівняльна бідність, він завжди сплачував свою частину рахунків.

"Було б набагато простіше, якби він не був таким до біса чесним і справедливим!" — зітхнув Сем.

Він не мав жодних доказів, жодних доказів того, що між Куртом і Френ було щось більше, ніж родинна прихильність.

Раз чи двічі, як тоді, коли берлінський агент автомобіля "Ревелейшн" розшукав Сема і запросив його на обід в Американському Клубі, Курт і Френ вислизали самі по собі. Він проводив вечір за бесідою в барі "Адлон", а вони навчено йшли до опери. Після цих прогулянок Френ виглядала рум'яною і задоволеною.

У Лондоні, завдяки увазі містера Ей. Бі. Херда, Сем зберіг щось на кшталт позиції промисловця. Відтоді він поступово став просто чоловіком Чарівної пані Додсворт. Він бачив це, хоча й не міг зрозуміти, як саме це сталося. У Берліні він відчував, що ніхто не вважає його ніким іншим, окрім її прислужника — навіть після прикрого інциденту з гером доктором Йоганном Йозефом Блюменбахом.

Візитку гера Блюменбаха Сем отримав, коли збирався переодягатися до обіду. "Не знаю, хто він такий. Але ім'я звучить якось знайомо. Напевно, якийсь її друг", — вирішив Сем і буркнув посильному:

— Нехай підніметься.

Коли він повідомив про це Френ, яка пришивала застібку до вечірньої сукні у своїй спальні, вона заперечила, що не знає ніяких Блюменбахів. Вона пішла за ним до їхньої вітальні і фиркала. Квадратний, круглоголовий, щетинистий, з розпухлим носом чоловік був гером доктором Йоганном Йозефом Блюменбахом, зі старовинними і безглуздими гетрами.

— Вибачте, що я звертаюся до вас, гер Додтсворт, — заговорив він, — і прошу вибачити мою англійську, я, гадаю, туже погано нею розмовляю. Але я трохи цікавлюся моторним заводом і з моторних журналів, до того ж мій кузен живе в Америці, в Сент Луїсі, я багато знаю про вашу розробку обтічної форми в овтомобілях. Я був би дуже ратий, якби фрау Додтсворт і ви оглянули нашу фабрику.

Френ дуже ввічливо знехтувала гером Блюменбахом:

— Це дуже люб'язно з вашого боку, гер... Е-е, але ми від'їжджаємо вже за кілька днів, і боюся, що будемо страшенно зайняті. Ви нас вибачите, я впевнена.

Він подивився на неї з найактивнішою неприязню; він пирхнув:

— О, туже вам д'кую, — і зник з досить смішною поспішністю.

— Який нахаба! Напевно, сподівався витягнути з вас гроші на якусь жахливу авантюру, — спокійно сказала вона, коли Сем поплівся за нею назад до її важливої справи — пришивання застібки. — Жахлива людина! І вам знадобилася б ціла година, щоб позбутися його!

Коли Курт неминуче прийшов, щоб забрати їх на обід, Сем запитав:

— Ви коли-небудь чули про чоловіка на ім'я Блюменбек, Йоганн Блюменбек чи якось так — щось пов'язане з двигунами?

— Ну звісно! — відповів Курт.

— Жахлива людина, — запропонувала Френ.

— О, ні-і-і! Він дуже прекрасна людина. Дуже громадсько сумлінний. І він один з двох чи трьох великих людей в автомобільній промисловості Німеччини. Він контролює компанію "Марс" — я вважаю, що "Марс" — це найкращий двигун в Європі...

— Звісно! Ось де я чув це ім'я, — пробурмотів Сем.

— ...і я хотів би, щоб ви з ним познайомилися. Він би розповів вам все про тутешню автомобільну промисловість. Але я не маю честі бути з ним знайомим. Я щойно бачив його в "Гезельшафт".

— Ми маємо поспішати! — сказала Френ.

А Сем нічого не відповів.

Він багато разів думав, що якщо зателефонує до гера доктора Блюменбаха, його приймуть і розважатимуть у Берліні, як Семюела Додсворта, яким він колись був... і він знову стане тим самим Семюелом Додсвортом.

А він нічого не зробив.

* * *

Вони їздили в експедиції з баронесою Волинською та Мінною фон Ешер, аж поки Курт, поранений у своє маленьке серце, оскільки він міг так часто і так боляче бути пораненим, не переконався, що ніяка реклама достоїнств гарненької маленької баронеси не змусить Френ полюбити її. Чому Сем і Мінна не ладнали між собою, він так і не зрозумів, тому виглядав ображеним і махнув на це рукою.

Для Сема фрау фон Ешер була нагадуванням про те, що існують жінки, які не вважають його незграбним і холодним, і він хотів втекти від цього нагадування. Він досить добре уявляв, як поринає в розважальну пристрасть. Він навіть міг засумніватися, чи не просто емоційна лінь і страх "заплутатися", а не мораль, утримували його бути "непорочним". Чи не тому, що він хотів поцілувати широкий глузливий рот Мінни, він був холодний до неї і заперечував усе, що вона говорила... і дав Френ шанс вказати на його грубість і на те, що лише її вплив зберігав його привітним усі ці роки?

— Чортівня! — втомлено промовив Сем Додсворт, і незважаючи на всі свої пошуки він так і не знайшов більш належного способу висловити це.

Тож він йшов навпомацки крізь туман, але ніякої дороги не було видно. Вдалині лунав загрозливий шум води, і він щоразу натикався на невидиме коріння в трансі,

менш реальному, ніж будь-який сон.

РОЗДІЛ 25

Здавалося, що ранок нічим особливо не вирізнявся з-поміж інших. Сем з нетерпінням чекав лише неясного обіду з Куртом і другом з Відня, а оскільки Курт не сказав про свого друга нічого більш захопленого, ніж те, що він "такий хороший хлопець, говорить сімома мовами і такий кумедний", Сем знав, що хлопець не міг багато чого замислити. На другу половину дня вони планували відвідати виставку скульптур Кольбе у Кассієра та французьких імпресіоністів у Галереї Тангейзера, і Сем сподівався (не дуже оптимістично) виманити Френ до Шарлоттенбурга, щоб оглянути фабрики та помешкання для робітників..... Вона любила обговорювати те, що називала "Нижчими Класами", з усіма, окрім членів Нижчих Класів.

Він сидів розвалившись у вітальні їхнього номера, досить неохайний, у халаті й старовинних капцях, які Френ завжди збиралася замінити на нові елегантні, але так і не зробила цього. Коли він закінчив читати паризькі американські газети і вигукнув з приводу того, що містер Ті. Кей. Обеліск з Зеніту щойно висадився в Європі і збирається змарнувати цілих три тижні в Парижі, йому більше нічого було робити. Він думав відповісти на останнього листа Хенрі Хаззарда. Але — о, чорт, ніяких новин не було... Він подумав про те, щоб випити, і відповів, що ще надто рано. Він думав піти на прогулянку, але — о, він вже обійшов увесь центральний район.

Він тинявся. Він пройшовся вітальнею, гортаючи папки туристичної агенції про Яву, Північний Мис, Ріо де Жанейро.

Він зазирнув до спальні. Френ, у нічній сорочці та пухнастій рожевій в'язаній кофтинці, все ще лежала в ліжку, але вдоначу до шоколаду несамовито намагалася прочитати "Vossische Zeitung" і "Tageblatt" за допомогою словника, уяви та непомітного пропускання. Він із захопленням подивився на її прояви вченості, сказав, що сьогодні буде чудовий день, і повернувся до вітальні, щоб подивитися на Паризьку Площу і пошкодувати, що він не вдома.

На стукіт він байдуже відповів:

— Заходьте!

Це мала бути обслуга, щоб прибрати в номері.

Це був хлопчик з телеграмою.

Якийсь час Сем не наважувався її відкрити. Йому було приємно думати, що навіть у своїй нікчемності тут, у Берліні, він належав до тих людей, які отримують телеграми. Потім він прочитав:

"привітайте нас з народженням дев'ятифунтового сина припинення емілі чудового стану вітаємо з першим онуком херрі маккі".

Сем стояв і тріумфував. Зрештою, він ще не закінчився — щось від нього продовжувало жити в цьому новому житті! І Емілі була б така щаслива! Як він кохав її! А тепер, їй-богу, Френ захоче повернутися додому! Вони сядуть на наступний пароплав і побачать дитину, Емілі, Херрі, Брента, Діжку, Хенрі Хаззарда... Можливо, за два тижні...

Він увійшов до спальні, намагаючись грати, намагаючись звучати беземоційно, коли зауважив:

— Хм, е-е, Френ... телеграма із Zenіту.

— Так? — різко. — Щось не так?

— Ну що ж... Френ! — Він підійшов поцілувати її, не звертаючи уваги на її легку нетерпимість. — Ми — дідусь і бабуня! І дияволи ніколи не давали нам знати, що буде дитина — мабуть, щоби позбавити нас від хвилювань. У Емілі син! Дев'ять фунтів!

— А як...

— З нею, вочевидь, все гаразд. Так Херрі телеграфує. — У її живому, щасливому погляді він відчув себе більш захищеним, одруженим і справжнім, ніж тижнями раніше. — Боже, якби ж то у них був трансатлантичний телефон, що працював би звідси, як зараз з Лондона. Ми б зателефонували їм, хоч би це коштувало сотню за хвилину. Хіба це не було б чудово, почути голос Емілі! Знаєте, що я зроблю? Я зателефоную Курту Оберсдорфу і розкажу йому про нашого онука. Я маю кричати...

Її обличчя напружилось.

— Чекайте!

— Що ви задумали?

— Я в захваті. Звісно. Люба Емілі! Вона буде така щаслива. Але, Сем, хіба ви не розумієте, що Курт — о, я не маю на увазі Курта особисто, звичайно; я маю на увазі всіх наших друзів в Європі... Вони думають про мене як про молоду. Молоду! І я така, о, я така! А якщо вони дізнаються, що я бабуня... Боже! Бабуня! Сем, хіба ви не розумієте? Це жахливо! Це кінець, для мене! Будь ласка, будь ласка, будь ласка, спробуйте зрозуміти! Подумайте! Я була такою молодою, коли вийшла заміж. Це несправедливо, що я стала бабусею зараз, у неповні сорок. — Він швидко підрахував, що Френ зараз сорок три. — Бабуня! Мереживні капелюшки, в'язання і ревматизм! О, будь ласка, спробуйте зрозуміти! Не те, щоб я не зовсім щаслива заради Емілі, але... у мене теж є своє життя! Ви не повинні казати Курту! Ніколи!

Тоді він зрозумів, досить добре.

Він був надто вражений, щоб наважитися гніватися.

— Так, я розумію, що ви маєте на увазі. Так, я... Ну, я піду зателеграфую Емілі та Херрі.

* * *

Того вечора, перед тим, як вони пішли на обід з Куртом, він помітив її нову звичку наносити парфуми на тильну сторону правої руки і подумав:

"Цікаво, чи це якось пов'язано з тим, що він цілував її руку? Цікаво? Не дивуйтеся; ви знаєте!"

Далі він побачив, що вона ледь-ледь надушила парфумами внутрішню частину руки до ліктя, і його трохи занудило, тож він вийшов до вітальні і спробував відволіктися, читаючи список круїзних турів Великою Британією та Францією в "Європейському Путівнику" компанії "Американ Експрес", чекаючи, поки вона закінчить одягатися. Це не поглинуло його повністю. Він обвів поглядом кімнату. Тут були троянди, надіслані

Куртом. Був "Єврей Зюсс" Фойхтвангера... надісланий Куртом.

А потім постукав і сам Курт, радісно увійшовши, вигукуючи:

— Наша дружина знову запізнюється? Сем, я приніс вам коробку справжніх гаванських сигар, провезених контрабандою без мита! О, мої троянди прийшли! Я радий. Сем, ви хоч уявляєте, як вдячний самотній бідняк — а для такого віденця, як я, Берлін такий же чужий, як і для вас — за те, що ви з Френ терпите мене, поки ви тут! Ви такі добрі!... Френ! Ви не одягнені? Ви змушуєте своїх бідних дітей чекати! На місці Сема я б вас побив! А мій друг, напевно, чекає в вестибюлі.

— Курт, вже йду! — проспівала вона жайворонком.

І Курт поцілував їй тильну сторону долоні. А Сем Додсворт взагалі нічого не сказав.

* * *

Але саме в барі, куди вони пішли випити коктейлів і почекати на друга Курта, новий і майже чесний аналітик Сем Додсворт потрапив у ситуацію, яка була ганебнішою і принизливішою, ніж усе, що сталося в їхній квартирі. Американський продавець автомобілів, з яким Сем познайомився на обіді в Американському Клубі, зупинився біля їхнього столика, щоб привітатися, і Сем спіймав себе на тому, що сказав трохи гордовито:

— Пане Ешлі, я не думаю, що ви знайомі з моєю дружиною. А це граф Оберсдорф.

— Дуже приємно познайомитися з вами, графе, — сказав автомобіліст, поцілувавши руку Френ, як він вважав, у європейській манері.

Сем різко піддав себе перехресному допиту.

"Послухайте, Сембо. Вам лестило, що вас познайомили з графом? Це службовець з туристичної агенції! Скільки часу пройде, перш ніж ви перетворитеся на такого ж гнилого п'яничку, який сидить і вихваляється, що його дружина має графа за коханця? Ні! Я ще не такий поганий, поки що. Але я думаю, що мій розум зараз трохи хворий. Що за чортівня на мене найшла? Я не розумію. Емілі, моя люба, з сином! Хіба Френ не хоче..."

Холодно, цілком прозаїчно, він перервав Курта і звернувся до Френ:

— Пам'ятаєте, я розповідав вам про молоду жінку — мою кузину — яка щойно народила дитину? Чи не хотіли б ви повернутися до Америки і побачити її?

— О, я б з радістю. Але не думаю, що ми побачимо її до наступної осені, — спокійно відповіла Френ.

— А ось і мій друг. *Токий* милий хлопець, — сказав Курт.

* * *

Друге повідомлення з Зеніту, з дому, прийшло в листі, який Сем отримав у стійки реєстрації через три вечори, коли вони збиралися обідати з Куртом.

— Від старого Діжки! — хихикнув він і поклав його до кишені. Коли вони вже сиділи за столом, він запитав:

— Не проти, якщо я погляну на свого листа?

Діжка писав, шкільним почерком:

"Як ви і як поживають усі прекрасні жінки Європи? Що ж, вам більше не вдасться їх

так просто загарбати. Ми з Маті нарешті вирішили, що настав час заскочити, подивитися на стару країну і порядний напій. Вона чудова дружина і любить свій лікер. Відпливаємо десятого травня, на "Олімпіку", прибуваємо до Лондона, ймовірно, 16-го, а до Парижа 21-го — зупиняємося в "Савой Лондон" і "Континенталь Париж". У Парижі близько тижня, потім Голландія, Бельгія, Швейцарія, Італія, південь Франції, і знову відпливаємо з Шербура 20 червня. Швидка мандрівка, еге ж, але я впевнений, що ми мало що пропустимо, ваша остання листівка, і ви, пекельний скупердяй, пишете, що їдете до Німеччини, але не розумієте, що там знайдете, там можна дістати лише пиво, а саме бульбашки зцілюють усі ваші проблеми, які я хочу скуштувати знову, ви пам'ятаєте стару пісню, шампанське.

Якщо ви надто зайняті, щоб згадувати старих друзів, не біда, але ми були б страшенно раді, якби ви змогли зустрітися з нами в Лондоні чи Парижі, або якщо ви будете в дорозі, надішліть мені розклад на адресу: "Еквітебл Траст", 23 rue de la Paix.

Не давайте водити себе за ніс.

З повагою ваш друг,

ТОС. ДЖЕЙ. ПІРСОН".

Лист супроводжував Сема з Парижа до Рима і Берліна; Діжка був уже в Лондоні і за три дні мав бути в Парижі.

Це був один з небагатьох власноручно написаних листів, які Сем отримував від Діжки. Зазвичай його лаконічні послання були надиктовані і надруковані на банківському папері, жорсткому і розкішно вигравіруваному, як облігація. У ньому Сем відчував незнайому нагальність; Діжка був готовий розсердитися, вважати себе навмисно зневаженим, якщо Додсворти не з'являться в Парижі, щоб привітати його та його веселу дружину Матильду, інакше Маті.

Він перебив Курта — ("Чорт забирай! Здається, тепер мені завжди доводиться перебивати цього хлопця, щоб поговорити з власною дружиною!") Він вигукнув:

— Скажіть, хто, по-вашому, зараз у Лондоні і збирається до Парижа? Діжка і Маті!

— Справді? — ввічливо запитала вона. Вона виявила значно більше тепла, пояснюючи Курту:

— Діжка — старий друг Сема, досить процвітаючий банкір. Якщо вони приїдуть до Берліна, то будуть страшенно раді познайомитися з вами. О! Ви казали, що колись мріяли потрапити до банку в Америці. Діжка — пан Пірсон, так його звати — міг би це зробити...

— Але ми побачимо його в Парижі, — знову втрутився Сем. — Не по прибуттю до Берліна. І ми повинні негайно поїхати туди і привітати їх. Пам'ятайте, що вони ніколи раніше не були за кордоном. Я зателеграфую їм у Лондоні сьогодні ввечері — можливо, навіть спробую додзвонитися до нього по телефону — і ми, мабуть, зможемо замовити квитки на паризький потяг на завтрашній вечір.

Звісно, коли Френ почула, що стара добра Маті пліткуватиме про їхніх друзів, коли вона знову відчула запах Зеніту... Сталося диво!

— Але, Сем, любий, — запротестувала Френ, — я не бачу жодної причини під

Небесами, чому ми *повинні* їхати туди! І ви скаржилися, що втомилися від Парижа, коли ми його покинули! Я знаю, як ви любите своїх друзів, але не розумію, чому ви повинні дозволяти їм використовувати себе!

— Але хіба ви не хочете побачити Діжку і Маті?

— Не будьте дурником! Звичайно, я була б дуже рада їх бачити. Але бігти риссю аж до Парижа...

— Але хіба ви не *хочете*... я не можу уявити, щоб ви не хотіли...

— Гаразд, якщо вам треба знати, я думаю, що ваш добрий друг пан Діжка Пірсон трохи неделікатний. Він завжди так старанно намагається бути гумористичним. І ви самі визнали, що Маті страшенно нецікава. І товста! Боже мій, він у мене вже двадцять років! Ні, ви можете робити, що хочете, але я не поїду.

— Але я не зможу бути для них гідом. Я не знаю французької.

— Атож! Тоді навіщо їхати? Вони можуть обійтися, як і всі інші.

— Але ви могли б зробити їм набагато приємніше...

— Це все дуже добре, бути дружнім і таке інше, але я не збираюся їхати п'ятнадцять годин у брудному потягу заради задоволення виступати в ролі неоплачуваного Куківського гіда для пана та пані Діжка Пірсон!

— Ну, добре. Тоді я поїду сам.

— Як ви забажаєте!

Вона жваво повернулася до Курта і з надмірною солодкістю заговорила про стан театру в Центральній Європі. Курт стурбовано подивився на Сема, бажаючи сказати щось заспокійливе. Сем був дуже мовчазним увесь вечір.

* * *

Саме вона розпочала сутичку, коли вони залишилися наодинці в готелі.

— Мені шкода, що так сталося з Діжкою, і я поїду туди — ця жахлива подорож! — якщо ви дуже наполягаєте на цьому...

— Я ніколи ні на чому не наполягаю

— ...але я вважаю, що це занадто смішно, щоб очікувати від мене, що я буду гідом — і, звичайно, ваш улюблений Діжка захоче піти в найбільш очевидні, дурні і американізовані місця Парижа...

— Ні, я вирішив, що вам краще не їхати. Мабуть, ви маєте рацію. Діжка захоче напиться на Монмартрі.

— Для цього чарівного заняття, мій любий Самюеле, боюся, ви будете набагато кращим співробітником, ніж я!

— Послухайте, Френ, чи ви хоч уявляєте, як небезпечно може бути для вас, якщо одного дня ви продовжите бути такою легковажною і образливою зі мною? Я терпів...

— Це правда!

— ...добряче. Я розумію, що ви не вважаєте Діжку якимось Ендікоттом Евереттом Аткінсом, але як можна не отримати задоволення від того, що ми добре проводимо час з сусідом, якого знаємо так само давно і так само близько, як і Діжку... Чому б вам хоч раз не забути про те, що ви отримаєте від цього, і не подумати про те, що ви могли б

віддати...

— О, додайте ще й Благословення!

— ...це просто за межами мого розуміння! Я думав, що ви вірна!

— Так і є! Я відмовлялася терпіти, коли хтось критикував вас...

— Послухайте мене! Не будьте такою до біса *ідеальною*, хоча б раз! Я думав, що ви вірна, але між цією справою з Діжкою і вашою відсутністю інтересу до хлопчика Емілі...

— І ось тут, з мене досить! Ви цілком достатньо показали, що я нелюдське чудовисько! Адже ж, коли я почула новину про Емілі, я проплакала півночі, бажаючи побачити її і дитину. Але... О, якби я тільки могла зробити так, щоб ви зрозуміли! — Вона скинула з себе легковажність і стояла оголена і беззахисна у своїй серйозності. — Я радію, що у неї є дитина. Я люблю її. Але... о, я намагалася скористатися своїми мізками, якими вони є, які, визнаю, не дуже добрі, за винятком того, що я маю здоровий глузд. Я намагалася не бути сентиментальною і не руйнувати себе, так, і вас, не роблячи нічого доброго ні Емілі, ні будь-кому іншому! Що доброго було б, якби я була там? Чи могла б я їй допомогти? Ні, не змогла б! Я б тільки заважала. Боже, будь-яка кваліфікована медсестра принесла б більше користі, ніж дюжина таких, як я, а вона і так оточена любов'ю і турботою. Я була б ще одним тягарем, в той час, коли вона має достатньо. З іншого боку, як це вплине на мене...

Коли світ чує слово "бабуся", він уявляє собі стару жінку, змарнілу стару, яка абсолютно *hors de combat*.* Я не така і не збираюся нею бути ще років двадцять. І все ж, більшість людей настільки обмежені, що навіть якщо вони знають мене, бачать, танцюють зі мною, як тільки вони чують, що я бабуся, цей ярлик впливає на них більше, ніж їхні власні почуття, і вони одразу ж відсувають мене на другий план. Я не буду такою! І все ж я люблю Емілі та...

Дозвольте мені сказати вам, молодий чоловіче, коли я могла щось зробити для неї і для Брента, я робила це! Я ні на секунду не збираюся терпіти жодних натяків з вашого боку, що я не є хорошою матір'ю — і вірною матір'ю! Протягом двадцяти років, принаймні до того, як Brent пішов до коледжу, не було жодної речі, яку б я не купила для цих дітей. Не було нічого з того, що вони їли, чого б я не замовила. Ви — о так, ви урочисто поверталися додому з управління, дозволяли Ем покататися на ваших плечах і думали, який ви чудовий батько, але хто водив її до стоматолога в той день?

— Так. Гадаю... гадаю, можливо, є багато чого в тому, що ви кажете, — зітхнув він.

— Що ж, виходить все на добре. Я збігаю, привітаю Діжку, а потім повернуся.

— Так, і вам, мабуть, більше сподобається, якщо мене там не буде. Чоловіки повинні час від часу відпочивати самі, подалі від клятих жінок. Прислухайтеся до моєї поради і позбувайтесь Маті якомога більше... нехай вона зацікавиться купівлею великої кількості одягу, а ви з Діжкою побайдкуєте разом. Мабуть, ви чудово проведете час. Тепер ви бачите, що я не була просто твариною і безкорисливою, чи не так?

І вона поцілувала його, швидко чмокнувши, і весело пішла спати.

Навіть таких поцілунків було не так вже й багато, з часів роману з Арнольдом Ізраелем. Він ніколи не визнавав, що в їхніх стосунках відбулися зміни, але вони були

безсумнівними. Не те, щоб Френ стала менш привабливою для нього; насправді він більше, ніж будь-коли, цінував її витончену гладкість; але вона стала для нього черницею, табу, і будь-яка пристрасть до неї була заборонена. Вона, здавалося, відчувала полегшення від цього; і вони занурились у меланхолійні стосунки брата з сестрою, що робило його дратівливим і безнадійним.

Вони нічого не сказали ні тоді, ні наступного дня про те, що коли Сем поїде до Парижа, Френ і Курт фон Оберсдорф залишаться вдвох. І ці двоє, Френ і Курт, дуже веселі і ласкаві, проводжали його вечірнім поїздом до Парижа, і Курт привіз йому в якості подарунків у дорогу пачку американських цигарок, кактус і примірник "Нейшн",* помилково вважаючи, що це один з найконсервативніших американських часописів і особливо підходить для упереджень мільйонера-промисловця.

* * *

Сем мусив ділити своє спальне купе з маленьким покірним німцем, який вибачливими жестами наполягав на тому, щоб зайняти небажану верхню койку, на яку Сем був поселений. Тож коли німець захотів залишити увімкненим нічник, Сем не зміг заперечити і лежав на своєму місці, втупившись у вузьке склепіння, ще більш похмуре від того могильного синього мерехтіння, яке розганяло темряву і відкривало безладну тісноту купе: жахливо живі штани, що гойдалися на стіні, валізи, затиснуті під маленьким відкидним столиком біля вікна, купи газет та недопалків. Потяг був гучним від люті; він ніс його безсилим; життя несло його безсилим. Без Френ він відчував себе маленьким, незрілим, беззахисним. Навіщо він наважився їхати до Парижа сам? Він не знав французької мови; він взагалі мало що знав про Європу. Він був покинутий напризволяще.

Вона дозволила йому піти так небало. Чи втратить він її, до якої звертався з кожним тріумфом і кожною тривогою ці двадцять чотири роки, чия рука завжди була поруч, щоб зігріти і захистити його, щоб він сам міг бути зігрітим і захищеним?

Чи вже втратив її?

Він замислився, як горбистий курган, закутаний у скудному синьому примарному світлі.

Що він міг зробити?

Здавалося, що потяг мчить з якоюсь ненормальною швидкістю. Напевно, навіть Двадцяте Століття ніколи так не мчало. Щось не так?

Було б добре, якби це була Френ на верхньому спальному місці; якби її рука звисала через край, щоб він міг її побачити, можливо, доторкнутися до неї, вдавано випадково...

Хоча навряд чи була б вона на верхній койці, якби вони були разом!

* * *

Коли він прокинувся о третій, його перша самотність з-за неї минула, і в ньому прокинувся гнівний протест.

Це "нове життя, сповнене пригод", яке вони збиралися знайти... Дурість! Можливо, для неї, але йому самому ще ніколи не було так нудно. Усе через те, що він намагався підлаштуватися під її забаганки. А потім втратити її, врешті-решт...

Що ж робитимуть Курт і вона, поки його не буде?

І це при тому, що вона була такою відданою матір'ю! Чи було колись таке, щоб діти не мали няньки чи гувернантки, при великій кількості покоївок? Якщо вона колись і "ставала на коліна і видраювала щіткою підлогу", то не частіше, ніж один раз.

О, вона мала це на увазі; вона справді вірила, що була жертвною матір'ю. Головна проблема з нею. Ніколи не могла бачити себе такою, якою вона була. Ніколи!

Так, йому доведеться б повстати проти неї... або проти свого поклоніння їй. Його спроби бути щасливим на її манер не мали успіху. Жити своїм життям. Бути до біса самотнім деякий час. Звичайно. Але ж можливо почати нове життя...

Серед друзів були жінки, не кажучи вже про чоловіків...

Раптом його охопило бажання до Мінни фон Ешер. Він відчував її губи, він бачив її занадто чітко.

Що ж, у Парижі були розкішні дівчата... Та годі, він не був розбещеним сером Галахадом, про якого він читав у Теннісона! Він був терплячим і жертвним. І це принесло йому багато користі! Чому вся любов має діставатися Френ? Він би вийшов...

Потім обличчя Френ, що з'явилося і зависло у тьмяно-блакитних сутінках, ображене, докірливе обличчя, дуже бліде, дуже чисте. Він не міг поранити її, навіть думкою. І він кидався, безпорадний, у потягу, що мчав, від бажання служити Френ до бажання теплих обіймів Мінни, і знову до Френ... і знову до Мінни.

* * *

Він добре поснідав у вагоні-ресторані, і якщо він і сумував за Френ, то відчув полегшення від того, що отримав належну чоловічу порцію бекону та яєць без її хронічних нарікань на те, що справжні європейці не снідають жажливими важкими сніданками. Запаливши сигару, Сем відчув слабкий хвилюючий аромат подорожі наодинці, подорожі туди, куди він сам захоче.

Він чув, як одна американка за сніданком сказала своєму супутнику:

— Але п'єса, яка мені справді сподобалася, була "Вони знали, чого вони хотіли".

Більше він нічого не почув. Він замислився:

"Це була моя проблема, все моє життя. Справа не тільки в тому, що я ніколи не отримував того, чого хотів. Я ніколи не знав, чого хочу. Є жінки, які є кращими молодчагами, аніж Френ. Не такі егоїстичні. Більш спокійні. Якщо я знайду їх...

Було б смішно, якби зараз я справді починав ту "пригоду в новому житті", про яку ми так багато говорили! Так, я знав, чого я хочу — Френ! Але, напевно, як дитина хоче місяця. (Це те, на що вона схожа — місяць у тиху листопадову ніч!) І якщо я не можу мати її — що ж, я сподіваюся, що мені вистачить розуму знайти щось інше і заволодіти цим Але я не буду!"

РОЗДІЛ 26

Він збирався здивувати Діжку і Маті на вокзалі. Він поїхав до готелю "Континенталь", в якому Діжка забронював номер. З Берліна він лише написав Діжці у Лондон: "будьте у парижі через день-два після прибуття буду радий вас бачити"; з Парижа він зателефонував пану Ей. Бі. Херду з лондонської фірми "Ревелейшн Моторс"

і попросив його розвідати у порт'є готелю "Савой" яким потягом поїхав Діжка.

Сем чекав на Gare du Nord, схвильований, але з приємною перевагою. Він не був американським туристом, збентеженим галасливими парижанами! Він знав їх! Він міг сказати носильнику: "Apportez le bagage de Monsieur à un taxicab" так само добре, як старий Берліц — майже так само добре, як Френ. Він розмахував палицею, прогулювався пероном і кивав носіям, що збиралися, відчуваючи себе так само, як і ввечері після останньої гри футбольного сезону. Коли промайнув стрункий швидкий французький локомотив, викинувши догори дим, щоб приєднався до привидів димового покриву, які ховалися під величезним дахом залізничного ангара, він голосно розсміявся.

— Старий Діжка! І Маті! Вперше в Парижі!

Він подивився через голови натовпу і побачив, як Діжка передає свої валізи з вікна вагону носильнику, як вони з товстункою Маті поспіхом виходять з вагону, як він, з порожнім занепокоєнням людини, яка не очікує, що її зустрінуть, і яка відчуває, що труднощі подорожі для неї занадто важкі, розмахує руками, намагаючись пояснити зенітською французькою — п'яною французькою — кошмарною французькою, — куди він хоче поїхати.

Швидко, загрозово насуваючись, Сем проштовхнувся крізь натовп до Пірсонів. Він побачив, що Діжка сам несе невелику валізу — ймовірно, зі знаменитими і жахливими коштовностями Маті. Він підлетів до Діжки, схопив його за плече і загарчав (з одним із надзвичайно рідкісних перевтілень у своєму неакторському житті):

— Ось і ви, друже! Не дозволено носити власний багаж!

Діжка підняв очі з усією люттю чесного американця, якого виснажило бурхливе море, сумніви митників, завищені ціни офіціантів, надмірна поінформованість гідів, незрозумілість французьких кондукторів; якому раптом, як грім серед ясного неба, все набридло, і він збирається наразити і підірвати цілий європейський континент. Він підняв очі, подивився спантеличено, а потім повільно промовив:

— Ну, ви, клятий старий конокраде! Ну, ви, великий бродяга!

Вони поплескали одне одного по плечах, Сем поцілував несподівано засяявшу Маті, і вони разом спустилися по платформі, в Семових обіймах. Він різко сказав порт'є:

— Un taxi, s'il vous plaît — саме тоді, коли порт'є махав рукою таксі, — а Діжка вигукнув:

— Ну, я і пройдисвіт! Слухайте, Сембо, ви навчилися parley-vous наче місцевий!

* * *

Вони запитували про Френ.

Йому стало боляче від того, що вони, здавалося, були задоволені її відсутністю, бажаючи вірити, що вона "трохи підхопила грип і мусила злягти на пару тижнів, тож не змогла приїхати, щоб привітати вас". Але він образився лише на мить. Було так багато цікавих місць, які можна було показати Діжці! Було приємно, що Діжка, який завжди був розумнішим і моднішим за нього, тепер сприймав його як витонченого європейця і звертався до нього, захоплюючись його стилем і смаком.

І було приємно бути Діжкуватим, дурнуватим і галасливим без зверхнього нагляду Френ.

Маті Пірсон була доброю душею. Вона була товста і приємна. У дитинстві вона була найвеселішою і найбожевільнішою у своїй групі в Зеніті; найшвидшою ковзаняркою, найнесамовитішою танцівницею, найвідчайдушнішою фліртувальницею. Тепер у неї було троє дітей — один з них був однокласником Брента в Єлі — і вона культивувала Єпископальну Церкву, рідкісну гру в покер і найкращі жоржини в Зеніті. Френ казала, що вона вульгарна. Вона ж казала, що Френ прекрасна.

У готелі вона знову поцілувала Сема і вигукнула:

— Слухайте, боже мій, як приємно бачити людину, яка знову стала *людиною*! А тепер ви, хлопці, забирайтеся звідси і дайте мені розпакувати речі, а самі йдіть і добряче напийтеся, але постарайтеся бути тверезими до обіду, на що у вас є дві години, якщо ми обідаємо о восьмій, і часу теж вистачить, я бачила. Забирайтеся звідси! Я кохаю вас обох. Із застереженням!

Залишитися наодинці з Діжкою Пірсоном, у перший день перебування Діжки на європейському континенті!

Вони перестрибнули через бар'єри, які були зведені між ними ще з часів коледжу — різні покликання, суперництво щодо пишноти їхніх кількох дітей, суперництво щодо соціальних почестей, і ця остання зухвалість Сема, який жив за кордоном, тоді як Діжка залишався вірним дому. Сьогодні вони були друзями, які ділилися сорочками та міркуваннями на Випускному курсі.

Час від часу вони поглядали один на одного і бурмотіли:

— Страшенно добре бути тут з вами, старий ви чортяко!

Сем не бачив, що Діжка став зовсім сивий, що він пухкий, що навколо його очей з'явилися зморшки банкіра, який день у день різко відмовляє у позиках зневіреним людям. Він бачив жвавого Діжку, якого захищав у бійках з негідниками і яким захоплювався за його дотепність; і хоча він тримався за свою тимчасову перевагу мандрівника і вихованого гурмана, він з нетерпінням показував Діжці всі свої маленькі скарби.

Він привів Діжку до бару "Нью Йорк" і справив на нього враження *habitué*,* випадково запитавши, чи не чув хто-небудь про Росса Айрленда. Він повів Діжку до Луїджі, познайомив його з Луїджі і порекомендував омлет. Він повів Діжку до бару "Чатем"; йому так пощастило, що він застав там полковника Келлі, знаменитого солдата удачі; він відчув себе нестримним і філантропічним; після третього коктейлю він відчув, що його європейські муки справді були того варті, коли помітив, з якою шанобливою увагою Діжка ставиться до полковника Келлі.

Він відчув, що Діжка — найкраща і наймиліша людина на світі; що йому неймовірно пощастило мати такого друга; і вони повернулися до "Континенталю" у високому стані філантропії та Єленсіанства.

Маті оглянула їх і зітхнула:

— Що ж, ви не набагато п'яніші, ніж я думала, а тепер вам краще піти і вмити ваші

маленькі личка у ванній і випити парочку "Бромо Зельцера" — повірте мені, Семе, подорожуючи з цією людиною, я ніколи не забуваю взяти з собою справжній американський "Бромо" — а потім, якщо ви обидва ще зможете ходити, ми підемо і влаштуємо найгарніший обід у Парі.

* * *

Він повів їх у "Буазен", але коли вони вже усілися, Діжка виглядав розчарованим.

— Не таке вже й жваве місце, — сказав він.

— Так, я знаю, що не таке, але це відомий старовинний ресторан, і, мабуть, найкраща їжа і вино в місті. У яке місце ви хотіли б? Знайду його для вас завтра.

— Ну, я не знаю. Я не знаю, яким саме я уявляв собі паризький ресторан, але... О, я думав, що тут буде багато позолоти, мармурові колони, і гарний оркестр, і багато танців, і мільйон гарненьких дівчат, постійні нокауті, і не такі повільні. Я краще буду стежити за собою, а то Маті буде ревнувати.

— Хм, — сказала Маті. — Діжка має добру, сумлінну, працювиту амбіцію бути дияволом з дамами — наш товстий маленький Дон Жуан! — але біда в тому, що вони на нього не западають.

— Тепер із цим все гаразд! Я не такий вже й поганий! Скажіть, ви можете завтра відкопати нам таке місце?

— Я покажу вам гарне гучне танцювальне місце вже сьогодні ввечері, — сказав Сем. — Ви побачите стільки гарненьких ціпоньок, скільки забажаєте — і вони прийдуть і скажуть вам дев'ятьма мовами, що ви справжнісінький Адоніс.

— Їм не потрібно говорити мені це більш ніж однією мовою — екстрабатористичною* мовою липких губ, йо-хо! — мовив прагнучий шикарний дотепник.

— Ви помиляєтеся, Семе, — сказала Маті. — Мене від нього *не нудить* — не дуже нудить — не гірше, ніж при переправі через Канал. І ви помиляєтеся, якщо думаєте, що я потай бажаю, щоб він пішов на побачення з однією з цих розпутних дівок і викине це зі свого організму. Зовсім ні. Я можу витягнути набагато більше грошей на покупки з цього звіра, поки він у цьому місячно-червнево-зітхаючому-мужланівському настрої. А коли він натанцюється, він прибіжить назад до своєї старенької Маті!

— Я не знаю, чи прибіжу, чи ні! Скажіть, ми будемо їсти?

Офіціант тим часом стояв, виструнчившись. Семові не терпілося похизуватися своїм знанням ресторанної французької, і він простягнув руку за меню, але Діжка перехопив його і приготувався вкласти в життя "Буазена" всю жвавість, дотепність і сердечність, яких йому так бракувало.

— Ви досить добре sprechen Sie англійською? — запитав він у метрдотеля.

— Думаю, що так, сер.

— Молодець! Бували в Англії, синку?

— Шістнадцять років, сер.

— Хм, не так вже й погано... не так вже й погано для Жабоїда! Слухайте, Джузеппе, ми хочемо, щоб пані Буазен приготувала нам щось смачненьке, а ви, Франсуа, приймете замовлення від мене, а потім принесете чек мені, і, дивіться, не майте нічого

спільного з тим здорованем. Він шотландський жидок. Якщо ви дозволите йому замовляти, він всуне нам тушонку, а потім змусить вас зняти десять відсотків з чеку. А тепер слухайте. У вас є смажені слонячі вуха?

Діжка багатозначно підморгнув Сему.

Офіціант терпляче, але не надто терпляче сказав:

— Дозвольте порекомендувати вам *canard aux navets*?

Але Діжка був сумлінним Гумористом Середнього Заходу — він був Великим Маленьким Жартівником — він читав "Невинних за кордоном" і бачив "Людину з дому", і він знав, що одне з найкращих занять американця у великому турі — "вибивати життя з цих бідних старих відсталих європейців". Він спробував ще раз:

— Не маєте слонячих вух, Альберто? Так, так, так! Я думав, що це першокласна забігайлівка — аж до класу "Чайлдс". І ніяких слонячих вух? — Метрдотель нічого не відповів, але дуже красномовно. — Як щодо гарного фрикасе з пташиних гнізд?

— Якщо пан бажає, я можу послати за цим до китайського ресторану.

— Діжко, — зауважила Маті, — комедія не така вже й успішна. Віддайте зараз же меню Сему, і нехай він замовляє, *чуєте мене?*

— Ну, це був свого роду провал, — похмуро промовив Діжка. — Але я ж *казав* вам, що це мертва діра. Я, може, й не той хлопець, що щовечора зачиняє "Буллівардс", але я відрізняю живий кабак від мертвого, коли він виникає і кусає мене. Що ж, не відмовляйте собі ні в чому, Семе.

Зі спокійною зверхністю, за яку він заслуговував би бути відшмаганим батогом, якби Френ не монополізувала це задоволення, яке йому зрідка випадало, Сем швидко замовив фуа гра, консоме, жаб'ячі лапки, жиго з баранини, спаржу і салат, а ще пляшку "Шатонеф дю Пап", і хоча він замовляв французькою, метрдотель і сомельє були настільки добре навчені, що чудово його зрозуміли.

І знову розкішні розпитування про Дім: Чи справді Емілі добре *почувається*? Як тримається седан "Лінкольн" Херрі Хаззарда? Що це за справа з будівництвом нового тридцятиповерхового готелю?

Вони пообідали о дев'ятій. Об одинадцятій Сем повіз їх на Монмартр, до знаменитої "Caverne Russe des Quarante Vents", де Діжка був задоволений тим, що знайшов Париж, який він собі уявляв. Печера була такою великою, такою галасливою, з такими отруйно-гучними негритянськими джаз-бендами, такими платами за вхід, такими неймовірними зборами за гардероб, таким огидним шампанським за такими звірячими цінами, таким переповненим танцполом, таким смородом сигаретного диму, парфумів і поту, такий гомін голосів покупців жіночої білизни з Форт-Ворта і Мілуокі, такі вологі дівчата, які запрошували до себе за столик, такі грубі офіціанти-греки і ще грубіші менеджери-євреї, що це було майже як на Бродвеї. Одного разу, у 1926 році, сюди зайшов француз, а йому довелося їхати кур'єром на гулянку з Бірмінгема, Алабама, і він подав у відставку, а наступного дня повністю відмовився від професії кур'єра.

— Ого, оце так місце! — вигукнув почесний Томас Дж. Пірсон (президент державного банку "Кентавр", опікун Школи для Дівчат у Фернворті, віце-президент

Торгової Палати Зеніту паламар церкви Святого Асафа), і одразу ж затанцював з рудоволосою дівчиною, схожою на маленьку статуетку з латуні та слонової кістки.

— Ну що ж...— філософствувала Маті. — А? Боже, ні, я не хочу танцювати на цій скотській біржі! Ну, я можу прикинутися, що мені байдуже, що Діжка ганяється за всіма цими маленькими золотими рибками, бо він все одно це зробить, а я можу отримати похвалу за широту поглядів. А це не так! Любий мій, Сембо, мені шкода, що Діжка вирішив підтримати прапор американського гумору, виставивши себе на посміховисько з тим зарозумілим офіціантом у тому закладі — як він там називається? — сьогодні ввечері.

— О, Господи, Маті, він просто як...

— Ви збираєтеся сказати: "Він як дитина, яку випустили зі школи, і їй треба добряче відірватися", — якщо згадати риторику, яку стара пані Гетц втовкмачувала в мою баранячу голову у випускному класі, то це одночасно і кліше, і змішана метафора. О, я обожаю цього жирного маленького диявола! Він страшенно милий, коли його можна прив'язати до домашнього вогнища, без глядачів. Але як тільки ця тварина відчуває натяк оплесків... Чесно кажучи, я думаю, що почуття гумору у людей, які *говорять* про наявність у них "почуття гумору", є гіршою вадою, ніж пияцтво. Ну, могло бути й гірше. Він міг виявитися релігійним, або вегетаріанцем, або підсісти на наркотики. Маленька мавпочка! І він сьогодні забагато випив. Я лише сподіваюся, що він не вип'є стільки, що завтра прокинеться з абсолютно шаленою головою і відчує такі докори сумління, що мені доведеться задати йому прочухану, аби тільки заспокоїти його. О, я можу це зробити — і, напевно, зроблю! — але я теж хочу розважитися, поки я тут, і я збираюся привезти додому чудову, велику, дорогу шафу з інкрустацією, навіть якщо мені доведеться підробити чек на неї!

Пізніше вона погодилася потанцювати з Семом, хоча це було більше схоже на наповнення тисняви, ніж на танці. Вона була спритна, незважаючи на всю свою огрядність; і оскільки вона не вказувала, як Френ, на кожен його незграбний крок, на кожному його нездатність слідувати за музикою, він танцював з нею досить добре, і йому це подобалося, і він повернув собі той піднесений настрій, з яким зустрів їх біля потяга, — настрої занадто піднесений і романтичний, щоб тривати вічно.

Діжка десь відкопав, мабуть, у барі, цілком респектабельного колегу-банкіра з Індіани та двох ірландських дівчат, чиє мистецтво було комерціалізованим, але приємним, і всі танцювали — всі добряче випили — і всі сміялися.

Сам Діжка так добре провів час, що виявив найвищу ознаку задоволення, відому американцеві: йому захотілося "піти ще кудись".

Вони так і зробили... до іншої "Caverne", або "Taverne", або "Palais", або "Câve", або "Rendezvous", з такими ж високими стандартами всього, окрім вина, музики та компанії, а потім, коли стало надто яскраво освітлено, щоб витрачати час на танці, флірт чи будь-що інше, окрім як сидіти і по-справжньому насолоджуватися випивкою та гумором, Діжка наполог на тому, щоб вони повернулися до бару "Нью Йорк", де, як він запевнив Маті, "зустрінуться з постійними друзими".

Вони так і зробили. За кутовим столиком бару, під замальовками паризьких знаменитостей, їх підчепив американський морський офіцер, який розкішно брехав про китайське узбережжя, і якимось до їхньої компанії приєдналися позаштатний журналіст і самотній англійський торговець збіжжям, який багато і дуже натхненно говорив про той загальноновизнаний факт, що англійці ніколи не говорять багато, та й то сором'язливо.

За один день Діжка став більш гарячим *habitué* бару "Нью Йорк", ніж Сем Додсворт за рік. Справа була не лише в тому, що Сема переслідувало почуття власної гідності, відчуття того, що видатний виробник не повинен з'являтися в барах, а й у тому, що він мав певну розсудливу боязкість, яка підказувала, що немає жодної причини, чому він повинен бути цікавим для гострих, затятих журналістів, які відвідували бар і обмінювалися плітками про королів і договори. Але Діжка був Професійним Хорошим Хлопцем — коли він був поза дубовими панелями та золотим оксамитом ризниці церкви Святого Асафа, кімнатою опікунів у Фернвортській Школі або мармуровим і горіховим кабінетом Державного банку "Кентавр", де він одягав окуляри в роговій оправі, які чомусь не давали його очам блимати або виглядати хитро-жартівливо.

Він не забув жодного з тих, кого зустрів у барі того дня. Він називав двох журналістів на ім'я, і взагалі був настільки сповнений пустощів, що самотній морський офіцер розплакався від полегшення і розповів їм все про свою останню сварку з дружиною.

Але в цій веселості був один недолік. Діжка пив бургундське за обідом, коньяк "Наполеон" після, шампанське весь вечір, а тепер вирішив (незважаючи на серйозні поради Сема, Маті, морського офіцера, англійця, журналіста, офіціанта та кількох сидячих поруч) продемонструвати свою відданість Америці та Старим Добрим Дням, випивши справжнього американського житнього віскі — і цю відданість він продемонстрував у повній мірі.

Посеред розповіді командира про свою дружину Діжка почав виглядати млявим, на верхній губі з'явилися тонкі лінії крапель поту — а було лише друга година ночі, і він пив безперервно лише дванадцять годин, що навіть не є нормою для представника Сухо-Законної Америки в перший день перебування в Парижі.

Маті крикнула Сему:

— Він втрачає свідомість! Можете вивести його і вбити, чи ще щось?

В усамітненні вбиральні, що знаходилася зовсім поруч, Сем вмив Діжці обличчя, дав йому аспірин, насварив його, і вони вирушили додому і...

Усе романтичне торжество Сема зникло, сяйво зникло, дитяча віра в те, що він раптом досягнув свободи, зникла у свинцевому світлі реальності. Він не був злий на Діжку. Він відчував тепло і впевненість, він відчував — він визнав це — захист від Френ у товаристві Діжки, і це не було посилено неромантичною послугою утримувати чоловіка, який блював і хитався у вбиральні бару.

Вони садовили Діжку в таксі, а той протестував, що з ним усе гаразд і він хоче повернутися до своїх друзів. Семові довелося добряче нагримати на нього і заштовхати

всередину. Під час цієї сцени побиття проїхав відкритий автомобіль, і Сем побачив, що з нього з огидою дивиться Ендікот Еверет Аткінс, з його благородним носом романської величчі і лисиною в стилі Хенрі Джеймса. Аткінс відвернувся, щоб сказати щось жінці, яка сиділа поруч з ним.

Сем здригнувся. Він уявив, як Аткінс передає інформацію Френ. Він чув, як вона каже: "Я була права щодо вашого дорогого друга Діжки!" Він відчув холод і роздратування. Він був менш ніжним з Діжкою, ніж хотів бути.

* * *

Лише коли вони з Маті вклали Діжку у ліжку, Сем усвідомив, що йому варто було б забути про себе і подумати про неї.

— Не пощастило! — прошепотів він. — Але ми всі колись оступаємось і...

— О, ви можете говорити так голосно, як вам заманеться, — спокійно сказала вона. — Навіть Гавриїл з великим оркестром сурм не розбудить маленьку мавпочку! Але я хочу поговорити з вами, і якщо він прокинеться і захоче знову вийти на вулицю... О, ну, тут нема куди піти, окрім ванної кімнати. Гей! Скандал у зенітському товаристві! Мабуть, це і є та нова американська Джазманія, про яку ви читали!

Вони безглуздо сиділи у ванній кімнаті, вона на білому прямому стільці, він — на холодному краю ванни, а вона продовжувала:

— Ні, я не проти. Чесно! Діжка справді була п'яний як чіп не частіше, ніж раз на рік, і я ніколи не думала добре про жінок, які підкараулюють своїх чоловіків і намагаються отримати перевагу над ними, коли їм випадає така нагода. Життя занадто коротке — занадто коротке, щоб здійснювати галас з приводу чогось, окрім якихось реальних вад, таких як його гумор і промови. Краще бути дружелюбною і... Семе! Старий любий друже! Коли ви вже кинете Френ і дозволите собі знову бути щасливим?

— Чому, Маті, чесно кажучи, ми з нею в найкращих стосунках...

— Не брешіть мені, любий Семе (ви ж знаєте, як ми з Діжкою вас *любимо!*). Радше, не брешіть собі! Я знаю. Френ писала мені час від часу. Страшенно розумна, весела і нецікава. І ви ж не збираєтеся сидіти тут і говорити мені, що якщо вона не приїхала додому минулого літа і не приїхала з Берліна, щоб побачити нас, то вона не готова повністю покинути Зеніт! І немає жодної причини, чому вона не повинна! Вона все одно ніколи не була особливою фанаткою Зеніту... або *думала*, що не була! Тільки, Семе, любий, *тільки*, якщо вона збирається викреслити Зеніт, вона збирається викреслити вас, бо навіть якщо ви є кимось на кшталт Верховного Лорда Канцлера, все одно, в той же час, *ви* — Зеніт, і в довгостроковій перспективі, після того, як у вас була інтрижка, ви радше побачите сонце на милому, обшарпаному, старому пасовищі Середнього Заходу, ніж на найкращому парадному саду макаронників в світі!

— Ну... так... мабуть, це більш-менш правда, Маті, але...

Він хотів розповісти їй про мрію про "Сади Sans Souci", але відмахнувся від цієї теми і продовжив:

— Але це не означає, що Френ не цінує Зеніт, її друзів і все таке. Звісно, цінує! Вона ж постійно говорить про вас із Діжкою...

— Так, б'юсь об заклад, що так і є! "Мій любий Семюел, чи обов'язково таким жінкам, як ваша любя пані Пірсон, постійно вживати такі вульгаризми, як "б'юсь об заклад, що так і є"?"

Хоча щирий і трохи грубий голос Маті ніколи не міг імітувати прохолодні мелодії Френ, в імітації було достатньо точності, щоб змусити Сема безпорадно посміхнутися, і разом з цією посмішкою він розгубився. Маті скористалася цим, щоб накинутися на нього:

— Семе, дороженький, я знаю, що це не моя справа, і ви можете сказати мені про це, коли вам заманеться, але я подумала, що, напевно, вам тут дуже самотньо, ви не бачите нікого, крім тих людей, яких хоче Френ, і... Сем, я бачила, як ви сильно змінилися, більше, ніж ви можете собі уявити, за останні десять років. Ви ніколи не були балакуном, але ви любили посперечатися або розповісти милу, чисту, непристойну історію, і ви стали більш мовчазним, більш наляканим і невпевненим у собі, в той час як Френ чепурилася і все більше відчувала, що тільки її світська витонченість і краса леді Вір де Вір утримують ваше становище, тому що ви були таким повільним і незграбним, і любили погані компанії, і взагалі були ненадійним провінціалом! А у вас більше мізків у мізинці, ніж... І ви добрі! І скромні, до біса скромні! І ви хочете дізнатися факт двічі, перш ніж раз його скажете, а вона... ну, вона хоче сказати його двічі, перш ніж вона його взагалі вивчить!

О, божечки, здається, я кидаю виклик блискавці. Стріляй, Юпітере! Зауважте, мені *подобається* Френ. Я захоплююся нею. Але коли я думаю про те, як вона поводитися з вами, наче вона була Діаною у сріблястому одязі — і особливо про те, як вона показує це на людях, будучи такою отруйно-ввічливою з вами — що ж, мені просто хочеться влупити їй! Пошліть мене під три чорти, дороженький Послухайте, як там хропе цей Діжка! Ось вам аристократичний, вихований у коледжі супруг! Бідолашна овечка! Яким хворим і праведним він буде завтра — десь до полудня!

Сем старанно запаливав сигару, шукаючи у своїй абсолютно порожній голові щось, що можна було б сказати, а потім, вперше за кілька місяців, відверто заговорив про те, що справді мало для нього значення.

— Так, Маті, я визнаю, що в тому, що ви сказали щось є. Напевно, я повинен був би розлютитися і закричати: "Як ви смієте говорити про мою дружину!". Але... Чорт забирай, Маті, я так втомився і заплутався! Френ набагато добріша і вдячніша, ніж ви думаєте. Багато з того, що ви вважаєте зарозумілістю, просто її манера поведінки. Вона дуже сором'язлива, і намагається захиститися...

— О, я так втомилася, Семе, слухати і читати про цих сучасних людей — вони є в кожному романі — ці чутливі рослини, які ходять і грубіянять, а потім благодушно відступають і пояснюють, що це тому, що вони такі сором'язливі!

— Стуліть пельку, зараз же! Послухайте мене!

— Так звучить краще!

— Гаразд, я маю на увазі... Це правда щодо Френ. Частково. А частково вона насолоджується цим — отримує задоволення — відчуває себе героїнею мелодрами

Чорт забирай цю ванну — найхолодніше крісло, яке я знайшов у Європі. — Без усмішки він поклав ванну циновку на край ванни, знову важко сів і продовжив:

— І вона справді вважає, що соціальне становище варте того, щоб заради нього жертвувати. І що все ще важливо мати титул. І я знаю, що вона робить мене незграбним. Але... Ну, по-перше, я дійсно старомодно вірю в те, що ми звикли називати домом. Я ненавиджу бачити, як всі пари розпадаються. Подумайте про людей, яких ми знаємо, які розійшлися або розлучилися, прямо в нашій власній компанії вдома — доктор і пані Деніелс — подумайте про це, одружені сімнадцять років, з їхніми милими дітьми. І потім, і я думаю, що це важливіше, Френ має такий шарм, чарівність, називайте це як хочете, як ні в кого іншого. І коли їй щось подобається — чи то зустріч з кимось, хто їй подобається, чи гарна вечірка, чи захід сонця, чи музика — вона так захоплюється цим, що здається, ніби в ній є більш потужний двигун, з краще відшліфованими циліндрами, ніж у більшості з нас.

Навіть коли вона зарозуміла... о, вона намагається мати якусь форму в житті, якісь стандарти, а не просто жити абияк, недбало, як більшість з нас; а потім ми обурюємося, що вона вимагає від нас відповідати тому, що вона вважає найвищим стандартом. А її недоліки... о, вона ще деяким чином дитина. Намагатися змінити її (навіть якби хтось міг би це зробити!) — це все одно, що покликати дитину, яка бігає і гасає, і чудово проводить час на сонці, і змусити її мити посуд.

— І тому мити посуд вона залишає вас! О, Семе, це невдячна робота — втручатися і казати чоловікові, що, на свою важливу думку, його дружина — кажан-вампір. Але вашим друзям нестерпно боляче бачити, як ви вічно вибачаетесь перед дружиною, коли вона повинна дякувати своїм щасливим зіркам за те, що у неї є ви! Присягаюся, вона ніколи, ні на мить, ні з ким, не думає про те, що може дати, а тільки про те, що може отримати. Вона вважає, що ніхто на землі не важливий, окрім тих, хто служить або лестить їй. Але ж... Вас ніколи не цікавила жодна інша жінка, чи не так?

— Насправді.

— Цікаво, чи не будете? Я сама з собою б'юся об заклад, що ще через півроку носіння шалі Френ ви почнете озиратися навколо. І якщо почнете, то будете здивовані кількістю гарних жінок, які в вас закохуватимуться! Скажіть мені, Сем. Ви могли б в них закохатися?

— Ну, я не знаю. Я не вірю в те, що можна бути навмисно нещасним заради того, щоб укласти погану угоду. Якби ми з Френ розійшлися, і я не зміг би знайти якусь безпеку в іншому місці, я б не вважав це якоюсь чеснотою, а просто нездатністю дивитися на речі такими, якими вони є...

— А-ха! Рік тому ви у цьому не зізналися б! Рік тому, якби я наважилася навіть ткнути носом у Френ, ви б мене покусали б! Семе, дорогий, я ніколи раніше не критикувала Френ, правда ж? За всі ці роки. Тепер я відчуваю, що розрив стався, і все, що потрібно, це щоб ви це зрозуміли, і тоді ви будете милим, з розбитим серцем, похмурим і нещасним, а після цього ви знайдете якусь милу, яка буде без розуму від вас і побалує вас як слід, і тоді все буде радісно тра-ля-ля... прокляття, прозвучало як у

Діжки! А я йду спати. Д'ночі, Семе, любий. Подзвоните нам десь об одинадцятій?

Коли він борознив широкі коридори готелю до свого номера, занадто сонний, щоб думати, Сем відчув, що ця свята аморальності навернула його, і відчинила двері, що відкривали вид на високі ліси, пістряві галявини і добрі обличчя.

РОЗДІЛ 27

Про те, чим займалися Діжка, Маті та Сем протягом тижня, можна дізнатися, вивчаючи газетний список "Де снідати, пообідати і потанцювати в Парижі", рекламу кравчинь, ювелірів, парфумерів, продавців меблів і ревью; а також щовечірнє перевидання найсерйозніших подробиць першої ночі Діжки в Парижі.

Це був виснажливий тиждень, але досить втішний для Сема.

Побожні настанови Маті, а також думки про Мінну фон Ешер і свою власну самотню чесноту підготували його до того, щоб піддатися спокусі — от тільки він не бачив нікого, хто б спокусив його.

Пірсони благали його поїхати з ними до Голландії, але він сказав, що має справи в Парижі; туманно говорив про конференції з автомобільними агентами. Насправді йому потрібен був день чи два, щоб мати можливість посидіти на самоті, погуляти, де йому заманеться, поміркувати в довгі розкішні години про те, що все це означає.

Він отримав два поспішні, зі спотиканнями, короткі листи від Френ, в яких вона писала, що скучила за ним, що було дуже приємно і втішно, але в них вона белькотіла про танці з Куртом фон Оберсдорфом до третьої години ночі — про день, проведений з Куртом за містом — про запрошення друзів Курта, фон Арміналів, провести наступний вихідні у них в горах Гартц.

"І, звісно, вони будуть раді прийняти вас, якщо ви повернетесь вчасно, і попросили передати, як їм шкода, що вас тут немає", — пробелькотіло її перо.

— Хм! — сказав Сем.

Несподівано він роздратувався. Звичайно, вона мала "право" бути з Куртом стільки, скільки хотіла. Він не був утримувачем гарему. І звичайно, було б по-дитячому лютувати: "Якщо вона має право бути вільною, то і я маю таке ж право". Тут не йшлося про "права". Йшлося про те, чого він хоче, і чи готовий він за це платити — чи хоче він нового, дивного кохання, чи може він його знайти, і чи готовий він заплатити гідністю, тією повагою, яку Френ відчувала до нього, незважаючи на її нервові гостре штрикання.

Коли він спровадив Пірсонів до Амстердама, з сильними обітницями зустрітися з ними в Zenіті за шість місяців, коли він годину просидів біля "Café des Deux Magots", розмірковуючи про франкоцентричний всесвіт, який катастрофічно замінив всесвіт підприємництва, створення двигунів та гри в гольф, а потім різко, вхопившись величезною рукою за мармурову стільницю столика, він без жодних застережень зізнався, що голодний, як безплідна жінка, спраглий коханої, яка повинна мати вибагливість Френ, закопчену теплоту Мінни фон Ешер і прозорливу приземленість Маті Пірсон.

Він обідав на самоті в маленькому ресторанчику на Монпарнасі, заповненому

молодими парами: шведський художник з італійською студенткою, американський мандрівник зі своєю польською коханкою, пари білих руснявих та італійських антифашистів. Всі вони щебетали, як закохані пташки, і відверто трималися за руки над дешевим вином і кониною. І, оскільки все було дуже дешевим, тут були власне французи, всі парами, за винятком тих випадків, коли вони належали до величезних галасливих сімейних вечірок, і пари гладили одне одного по руках, безсоромно притикалися носами до щік одне одного, дивилися одне одному в очі, світ ставав загубленим.

Була весна — весна і Париж — запах каштанового цвіту, свіжість щойно политих тротуарів, і Сем Додсворт був майже такий же самотній, як і в "Адлоні" з Куртом і Френ.

Коли він думав про холодну, акуратну ввічливість Френ до нього, він ставав сердитим. Коли він дивився навколо себе на закохану молодь, він злився ще більше. Такої пристрасті, щедрої і несоромливої, Френ ніколи не дарувала йому. Його пограбували... Чи пограбували її? У будь-якому випадку, це неправильно. З нього *досить*...

О, він був самотнім, цей великий доброзичливий чоловік, Сем Додсворт, і він хотів чоловіка, з яким міг би поговорити, похвалитися і збрехати, він хотів жінку, з якою міг би бути дитиною, страждати і втішатися, і він був такий успішний і багатий, що не мав ні того, ні іншого, і він шукав їх, безпорадний, зі своїми оголеними нервами. У таких пошуках він прогулювся після обіду до "Селект", яке конкурувало з "Café du Dôme" як пристановище міжнародних спраглих у Парижі.

Чоловік, який сидить сам за столиком кафе в більш інтелектуальних районах Парижа і ні на кого не чекає, завжди викликає підозру. Вдома він може бути принцом, успішним кишеньковим злодієм чи дослідником, але в цьому місті нужденних і надто дружніх мандрьох, у цьому місті, де будь-хто вище рангу вбивці чи професійного мученика може так легко знайти собі товаришів, припускають, що він самотній, тому що він має бути самотнім.

Але в цьому місті духовних авантюристів, що лежить у межах простого і домашнього французького міста Парижа, цього нового Ярмарку Марнославства, де таємниці витонченіші, з галантними Амеліями і більш доброзичливими капітанами Доббінсами, ніж Теккерей міг собі уявити, існує правило: якщо такий відлюдник виглядає благополучним, якщо він тихо розмовляє з офіціантами, не розмовляє без запрошення з людьми за сусіднім столиком, і повільно п'є свій *fine à l'eau*,* то він може виявитися просто заможним туристом, який був би радий, якби його провела до цитаделі мистецтв справді кваліфікована, злегка зневажлива до туристів, цілком справжня посвячена Паризької Бомж-богемії* — дівчина, яка колись надрукувала рецензію на книгу, або віолончеліст із Північної Дакоти, який переконаний, що всі вважають його угорським циганом.

Так і сталося, що коли Семюел Додсворт меланхолійно і відсторонено сидів за столом перед "Селектом", четверо молодих людей за іншим столом коментували його –

психо-аналітично, біологічно, економічно; розумно, проникливо, нищівно.

— Бачите того великого болвана, що ось там сам по собі? — зауважив Клінтон Джей Гіллеспі, бангорський мініатюрист. — Б'юся об заклад, він американський юрист. Був у політиці. Любить виголошувати промови. Зараз він не на посаді, і йому дуже боляче через це.

— О, чорт! — сказав наступний джентльмен. — По-перше, він явно англієць, і подивіться на його руки! Я не думаю, що у вас є місце для рук у ваших огидних маленьких мініатюрах! Він багатий і з хорошої сім'ї, і все ж у нього руки людини, яка працює. Все дуже просто. Він власник великого заміського маєтку в Англії, шалено любить фермерство, і, мабуть, він баронет.

— Чудово! — сказав третій, менший, з гострим носом. — Ідеально — за винятком того факту, що він, очевидно, солдат і... Я не зовсім впевнений, але думаю, що він німець!

— Мене від вас усіх дуже нудить!, — сказала четверта, коротко підстрижена дівчина років двадцяти з херувимським обличчям, ротиком — бутоном троянди, скромним підборіддям, носом з обкладинки журналу і очима гіркої і чіпкої жінки років сорока, — Ви так багато знаєте того, що не так! Я не знаю, хто він такий, але він добре виглядає на пляшку шампанського, і я піду і візьму її.

— Якого біса, Ельзо, — поскаржився Клінтон Джей Гіллеспі, — вам треба було приїжджати до Парижа, якщо ви завжди ходите розмовляти з Беббітами, як цей хлопець? Ви ніколи не станете новелісткою!

— Хіба це не буде жорстоко... коли я думаю про деяких новелістів, які крутяться навколо цього закладу! — прошипіла Ельза і підстрибнула до столика Сема, стала поруч з ним і прошебетала:

— Перепрошую, а ви часом не пан Альберт Джексон з Чикаго?

Сем підняв очі. Вона була настільки схожа на повчальний портрет "Панна Невинність" на календарі, який бакалійник надсилає вам на Новий рік, що його не роздратовала навіть ця найдавніша зі стратегій.

— Ні, але я хотів би бути ним. Я з Чикаго, але моє прізвище Пірсон, Томас Джей Пірсон. Кредити та банківська справа. Не хочете присісти? Мені трохи самотньо в Парижі.

Ельза всілася без поспіху. Неможливо було сказати, коли саме вона сіла, настільки скромно вона опустила на стілець, з таким виглядом, ніби ніколи ще не зустрічалася з такою недівочою зустріччю, ніби зараз вона злякається і геть улетить. Вона пробурмотіла:

— Це було дуже нерозумно з мого боку! Ви, мабуть, подумали, що я страшенно зухвала, коли заговорила з вами, але ви так схожі на пана Джексона, джентльмена, якого я якось зустріла в будинку моєї тітки в Нью Рошель — мій батько там служить баптистським священиком — і, мабуть, я теж відчула себе трохи самотньою... Я сама мало кого знаю в Парижі, хоча я тут уже три місяці. Я вчуся тут писати новели. Але це було дуже люб'язно з вашого боку, що ви не проти.

— Проти? Це честь для мене, — галантно відповів Сем... а в душі вирішив: "Так, мила маленька сучка-кішечка, мила маленька золотошукачка, я дозволю вам працювати зі мною стільки, скільки ви захочете, і я проведу з вами ніч!"

І він тріумфував, що після стількох труднощів нарешті зміг зробити перший крок до гріха.

— А тепер, юна леді, я сподіваюся, ви дозволите мені купити вам трохи випивки чи чогось такого, просто щоб показати вам, щоб ви вважали мене таким же приємним і респектабельним, наче ви зустріли мене в домі вашої тітки. Чого б ви хотіли?

— О, я... я... я майже ніколи не куштувала алкоголь. — Сем бачив, як вона хильнула два бренді за сусіднім столиком. — Що можна пити? Що буде безпечним для молодшої дівчини?

— Ну... Звісно ж, ви не доторкнетеся до бренді?

— О, ні!

— Ні, звичайно, ні. А що б вам найбільш хотілося?

— Ну... О, ви ж не подумаете, що це дуже безглуздо з мого боку, пане Е-е-е...

— Пан Томас — Пірсон Джей Томас.

— Звичайно, як нерозумно з мого боку! Ви не подумаете, що я виглядатиму жахливо безглуздо, пане Томас, якщо скажу, що часто чула, як люди говорять про шампанське, і завжди хотіла скуштувати його?

— Ні, я не подумаю, що це буде трохи безглуздо. Мені казали, що це дуже гарний невинний напій для молодих дівчат. ("Обов'язково! І сьогодні ввечері! Вона перша до мене причепилася!") Чи є якась конкретна марка шампанського, яку ви хотіли б спробувати?

Вона поглянула на нього підозріло, але її заспокоїло його велике і простецьке обличчя, і вона забазікала ще більш безхитрісно, ніж завжди:

— О, ви, мабуть, думаєте, що я *страшенна* дурепа — звичайнісінька маленька *молокососка* — бо я не знаю назви жодної марки жодного виду вина! Але я чула, як один знайомий хлопець — такий працюючий, студент — сказав мені, що "Поль Роже, Quinze", я маю на увазі 1915 рік, було одним з найкращих врожаїв.

— Так, мені казали, що це дуже гарне вино, — відповів Сем, і коли він замовив його, його, здавалося б, непомітний погляд помітив, що один з молодих людей Ельзи знизав плечима, захоплюючись чимось, і простягнув іншому з трьох п'ятифранкову банкноту, наче платив за парі.

"Чи збираюся я зрадити у своєму першому спокушанні?" — запитав він. "Мені це може знадобитися! Я ніколи не піду на це! Я хотів би зацілувати оце маленьке чортеня до напівсмерті, але... О, Боже, я не можу чіплятися до дитини, молодшої за мою доньку!"

Наступні півгодини він палко розмовляв з Ельзою — про Берлін і Наполі, про Чарлза Ліндберга, який тільки-но цього тижня прилетів з Нью Йорка до Парижа, і, звичайно, про Сухий Закон, і новели, які вона ще не почала писати, — але всі його зусилля були спрямовані на те, щоб позбутися докорів сумління, повернути собі свою

першу хизуючу рішучість забути поважного Семюела Додсворта і бути бандитом.

Йому допомогли ревнощі та шампанське.

Через півгодини Ельза почала, як завжди мило, вигукувати:

— Ой! За другим столиком сидять мої знайомі хлопці. Оскільки ви самотні в Парижі... Можливо, вони захочуть вас трохи всюди поводити, і я впевнена, що вони будуть раді познайомитися з вами. Вони такі милі хлопці, і такі талановиті! Ви не проти, якщо я їх запрошу?

— Б'ду захваті...

Вона поклікала трьох молодих людей, з якими сиділа, і представила їх як пана Клінтона Гіллеспі, нещодавно з Бангора, мініатюриста, пана Чарлі Шорта з Саут Бенда, який зараз займається рекламним бізнесом, але незабаром планує заснувати радикальний тижневик, і пана Джека Кіппа, ілюстратора — що саме ілюстрував пан Кіпп, назавжди залишилося неясним. На відміну від Ельзи, їх не треба було вмовляти сісти. Вони сіли швидко і міцно, і виглядали спраглими, і обмінювалися кепкуючими витонченими поглядами, коли Сем покійно замовив ще дві пляшки "Поль Роже".

Приймаючи його шампанське, вони відсунули його від розмови. Вони обговорювали найбільш мистецьку з тем — ненависть до всіх інших митців; і час від часу цьому Обивателю, пану Пірсону Джей Томасу, поблажливо кидали кістку пояснень про людей, про яких вони пліткували. Після півпляшки вони забули, що думали про Ельзу лише так, як повинні думати про доньку баптистського священика гарні юнаки. Вони знущалися над нею. Вони суперечили їй. Один з них — гостроносий маленький чоловічок, пан Кіпп — тримав її за руку. А після цілої пляшки Ельза й сама забулася. Вона надто голосно сміялася над згадкою про історію, яку жоден херувимчик з різдвяної листівки ніколи б не почув.

Тож ревнощі та щира неприязнь до цих зарозумілих молодиків допомогли вбити Семове небажання.

"Чекайте", — переконував він себе, — "ви ж не скажете мені, що вона не мала стосунків більш ніж інтимних з цим пацюком Кіппом! У будь-якому випадку, старий дідусь Сембо був би для неї кращим, ніж цей чотирилапий. Подаруйте їй набагато кращий час. *Подарую!*"

Його рішення було прийнято. Як тільки він завершив жахливу боротьбу за перемогу над собою, як тільки він перейшов від неї до перемоги над нею, він почав бачити її (крізь легкий туман кольору шампанського) як дивовижно бажану.

"Напевно, завтра я битиму себе. Мені байдуже! Я радий, що вона у мене буде! А тепер позбудемося цих молодих нахаб! Годі думати, Семе, кажіть своє слово!... Я заберу її до "Континенталу", громом присягаюся!"

Френ здивувалася б, якби почула, що теревенить її мовчазний Семюел. Він завчасно знайшов спосіб парирувати цих юних геніїв — визнавши, перш ніж вони натякнули на це, що він низькочолий, але серед низькочолих він посідає вище місце, ніж вони серед високочолих.

Ця атака спричинила безладдя і дозволила йому заперечити їм з веселою

невимушеністю. Він почув себе, стверджуючим, що Едді Гест — найкращий американський поет, і ще багато інших речей, які він чув від Діжки Пірсона, але яким не вірив. Його грубість була настільки повною, що вони були вражені, бо звикли, що такі великі й багаті джентльмени, як пан Пірсон Джей Томас, зневажають власне багатство й розкіш і захоплюються вишуканістю пана Гіллеспі, пана Шорта та пана Кіппа.

Ельза погоджувалася з ним у всьому; розпалювала його, стаючи на його бік проти них; підбадьорювала його доти, доки (з легким подивом від власних тріумфів дурості) він не почув, як стверджує, що пилюси важливіші за Гомера, а пан Мутт з коміксів — більш повнокровний персонаж, ніж Сомс Форсайт.

І він тим часом купував.

Пан Гіллеспі, пан Шорт і пан Кіпп ніколи не відмовлялися від чергового напою. Після шампанського Ельза запропонувала бренді (вона забула, що це був напій, про який вона майже не чула), і бренді було багато, і стос блюдечок, що слугували пам'ятками напоїв, за які йому доведеться платити, піднімалася і піднімалася перед Семом, тоді як невинна новаторська частина столу перед паном Гіллеспі, паном Шортом і паном Кіппом була вільна від усього, крім їхнього поточного бренді.

Але Сем був у підступному захваті. Чи могло щось краще довести Ельзі, що він більш гідний коханець, ніж гостроносий пан Кіпп?

Тепер він розмовляв виключно з Ельзою, ігноруючи молодих людей. Він майже почав бути з нею відвертим у своєму бажанні отримати симпатію від цієї рожевої дитини. Він вирішив, що її очі насправді не жорстокі, а розумні.

Він нарешті наважився намацати під столом, і її рука полетіла до нього, така тепла, така молода, така жива, і відповіла на його дотик тиском, який нестерпно його схвилював. Він став дуже веселим, радісним від думки про таємницю, якою вони ділилися. Але потік його довірливих зізнань дещо призупинився.

Ельза проворкувала:

— О, вибачте, любий, я на хвилинку. Там Ван Найз Родні. Я маю дещо запитати у нього. В'бачте, я на хвилинку.

Вона підлетіла до столу, за яким сидів особливо волохатий чоловік у синій сорочці, і він побачив, як вона відкинула всі свої принади у захопленій розмові.

Він сидів, забутий гостями, за власним столом.

За три хвилини пан Джек Кіпп звівся на ноги, пробурмотів:

— Перепрошую, я на хвилинку.

І Сем побачив, як він приєднався до Ельзи та Ван Найза Родні і поринув у розмову. Потім пан Гіллеспі позіхнув:

— Ну, я, мабуть, піду спати.

Пан Шорт промовив:

— Радий був познайомитися, пане О, — і вони пішли. Сем дивився, як вони йдуть бульваром. Він пошкодував, що не був з ними приємнішим — навіть Шорти і Гіллеспі були б варті того, щоб мати їх у цьому місті веселоців і самотності.

Коли він озирнувся, то побачив, що Ельза, пан Кіпп і пан Родні зникли, абсолютно.

Він чекав, що Ельза повернеться. Він чекав цілу годину, з жахливим стосом блюдець перед ним, який був його єдиним компаньйоном. Вона не прийшла. Він розплатився з офіціантом, повільно піднявся, без усмішки покликав таксі і сів у нього, холодний і самотній.

* * *

Десять уночі — а він так і не був упевнений, чи то був сон, чи напівпробудженість — він почув, як Френ холодно сказала:

— Мій любий Семюеле, невже ви нарешті не зрозуміли — хіба я не казала вам, що ви знаєте про жінок менше, ніж такий європеець, як Курт, у вісімнадцять років? Ви — американські чоловіки! Метушаться, хвилюються, тривожаться, над очевидним питанням: чи спокусите ви цю маленьку повію чи ні! А потім не можете цього зробити! Яке видовище! А-от Курт — в першу чергу, звичайно, Курт — забрав би Ельзу звідти, подальше від її друзів маленьких паразитів...

Це був голос самої Френ, і він не мав що відповісти.

* * *

Він знову прокинувся і почув, що вже не Френ, а він сам насміхається над собою:

— А найгірше те, що ви відчували дешеvu зверхність над тими трьома маленькими щурятами — потенційними художниками. Бідолашні діти! Звісно, вони мусять бути пихатими і зарозумілими, щоб не втрачати мужності, адже вони невдахи.

І знову:

— Так, це все правда, але я знову знайду Ельзу, і цього разу...

РОЗДІЛ 28

Він погано спав; прокинувся о шостій і визвав дзвінком сніданок. Але за сніданком все стало йому вдячно дорогим.

Він був такий вдячний, що не заблукав з Ельзою, що не думав про неї ані секунди. Всі його думки були про Френ.

Чому він дозволив розбіжностям, звинуваченням і нетерпінню, всім цим дрібницям, вирости в бар'єр, нереальний, але перешкоджаючий, як стіна, побачена в нічному кошмарі? Все, що було потрібно — це по-справжньому відверта розмова з нею! І ця поїздка до Парижа, зізнання перед Маті, ідіотське поводження з Ельзою, просто перебування на самоті, далеко від Френ, дозволило йому бути відвертим.

Він був дурним. Френ була дитиною. Чому б не ставитися до неї як до милої та улюбленої дитини; бути терплячішим, не виходити з себе через її скороминущі істерики? Дитина. Озеро, що віддзеркалює сонячні хмари і грозові розряди.

Просто повернутися і сказати: "Погляньте сюди, люба..."

Він не знав, що скаже після "Погляньте сюди, люба", але він буде таким ніжним і переконливим. Він справді кохав її! Френ, з її палкими очима...

А як щодо Курта фон Оберсдорфа?

Ну — войовничо — що *щодо* цього! Або вона була ще невинна і не розуміла своєї небезпеки, або вже впала і шкодуватиме про це. У будь-якому випадку, коли він по-

батьківськи пояснить їй небезпеку вільних коханців, таких як Курт, вона прийде до тям і посміється разом з ним над цією вигаданою ворожнечею між ними — так! саме так — все це було вигадкою, захоплюючою грою, як і багато чого в її таємному і драматичному житті! І вони поїдуть додому разом.

Він поспішить до неї. Негайно! Якщо можливо, він полетить! Він побачить її сьогодні ж пізно ввечері!

Він ніколи не був у літаку, незважаючи на весь свій професійний інтерес до авіаційних двигунів. Як і більшість здорових людей, він завжди трохи боявся літати, але зараз у своєму запалі він зневажав свій страх.

Тоді в ньому піднявся такий галас ефективності, якого він не відчував з часів найкритичніших днів "Ревелейшн Моторз". Вимога до порт'є дізнатися, о котрій годині вилітає літак на Берлін — він вилітав о дев'ятій, через дві години. Телефонний дзвінок з вимогою виписати квиток. Офіціант поспішає за рахунком Сема. Камердинер пакує речі. Таксі наказано відвезти його на аеродром.

Виїжджаючи, він відчував легке хвилювання. Його багато поїздок на автомобілях не загартувало його до польотів. Але його побоювання було подолане перспективою побачити Френ через кілька годин, і коли він зійшов на льотному полі, коли побачив великий літак, його металевий корпус і товсті гофровані металеві крила, солідні, як у пароплава, коли побачив, як невимушено пілот зайняв своє місце попереду, а обслуга завантажувала багаж, вся нервозність зникла в радісному хвилюванні. Він піднявся по крихтній драбинці, пройшов по лівому крилу і увійшов у маленькі дверцята, наче дитина, яку взяли на прогулянку на човнику.

Салон літака був як у дуже великого лімузина або невеликого омнібуса. Сидіння шкіряні, глибокі і м'які, як крісла у клубі; стіни салону вкриті тисненою шкірою; пілота з його складністю приладів можна було побачити лише крізь крихтне віконце в передній частині. За винятком випадків, коли він визирав у вікно поруч, Сем не відчував, що перебуває в чомусь такому фантастичному і крихкому, як літак. Його півдюжини попутників, здавалося, ставилися до всього цього невимушено. Один з них, щойно сівши на своє місце, відкрив книгу і не піднімав очей цілу годину.

Сему було дуже соромно за свою невпевненість. Він майже сподівався на невелику небезпеку.

Вони стартували без церемоній — просто за жестом відповідального чиновника. Вони так довго тряслися по землі, що Сем замислився, чи не перевантажені вони, не в змозі піднятися. Раптом його охопив невеличкий сумнів — о, буде все гаразд, звичайно, коли вони будуть високо в повітрі, йти постійним курсом, але хіба не буде досить неприємним відриватися від землі, крутитися і підкидатися, поки вони піднімуться вгору?

Власне, він так і не дізнався, коли вони відірвалися від землі. Вони дуже шумно стукотіли по траві, тяга пропелера відкидала стебла трави назад; потім, як за помахом чарівної палички, вони опинилися на висоті десяти футів, над дахами ангарів, так само високо, як далека Ейфелева вежа, а що стосується відчуттів, то їх не було, окрім

жвавого запитання, чому він не відчуває жодних відчуттів.

Він зауважив, що країна під ним була схожа на карту; він сказав собі, що був схвилюваний, коли вони пролітали над чимось схожим на туманну смугу — а скоріше на мильну піну — і зрозумів, що це хмари, і що вони, мабуть, на висоті майже милі в повітрі. Але він читав про країну, схожу на мапу, про проліт над хмарами. Насправді він не відчув нічого такого, про що не читав би багато разів — аж поки не зауважив, а цього він ніколи не читав, що подорож на літаку в безвітряну погоду є найбільш монотонним і нудним видом подорожей, відомим людству, за винятком, можливо, подорожі на баржі по каналу в рівнинній місцевості. Як же він втомився від того, що годину за годиною дивився на карти! Він мав менше зв'язку з країною, ніж у найшвидшому автомобілі, найжвавішому потягу.

Все було настільки одноманітним і безпечним, що він розсміявся, згадавши своє хвилювання; тим більше розсміявся, коли французький підприємець дістав свою портативну друкарську машинку, поставив її на валізу, що лежала на колінах, і, піднявшись на миль в повітря, почав спокійнісінько друкувати листа.

Він забув про політ і, лише зрідка поглядаючи на далекі зелені пагорби, віддався думкам про Френ. О, він зробить для неї все, що завгодно... він дасть їй зрозуміти це... безперечно, така відданість приведе її в його обійми!

Вони вилетіли з Парижа о дев'ятій, а в Німеччині, в Дортмунді, мали приземлитись о двадцятій хвилині на третю. Перед першою годиною вони потрапили в зливу, і вся буденна сірість їхнього польоту була миттєво розвіяна.

Їхня маленька кабіна здавалася моторошно незахищеною, коли повз них ярко блимала блискавка, коли вони тремтіли від поривів вітру, коли вони в'їхали в темну хмару і на дві хвилини загубилися серед ночі, коли вони вийшли з хмари під дощ, що бив у вікна. Сем, який досить бадьоро їхав з гонщиками зі швидкістю сто десять миль на годину, був явно стурбований. Він був безпорадний! Не було землі, на яку можна було б ступити, не було навіть моря, в якому можна було б поплавати, тільки зрадливе і темне повітря.

Чоловік, що сидів навпроти Сема — а Сем так і не дізнався, якою мовою він розмовляв, — озирнувся, зневажливо засміявся, дістав пляшку коньяку, довго і булькаючи пив і, не кажучи ні слова, передав її йому. Сем, не вагаючись, випив з пляшки і вклонився на знак подяки.

Він намагався знову думати про Френ, але вона залишалася блідим молодим обличчям, що пливло за вікном, не відстаючи в повітрі від "літака". І на деякий час вона була лише цим.

Вони вилетіли крізь грозову зливу у бурхливий простір. Вони злетіли вгору, вони впали на сотню футів — відчуття було точнісінько таке ж, як у падаючому експрес-ліфті, який залишає шлунок двома поверхами вище — вони гойдалися і тремтіли, як човен у відкритому морі.

Підприємець, який без жодного інтересу продовжував друкувати весь цей шторм, тихо піднявся і сильно виблював у маленький паперовий пакетик. При вигляді цього

приємному філантропу з коньяком стало ще гірше, набагато гірше. І Сем Додсворт хотів би бути знудженим, і був засмучений, бо не міг таким бути.

Цілу годину з гаком їх трясло, безпорадних, як кості в коробці, а коли вони з невимовною вдячністю закружляли над аеродромом у Дортмунді, Сем побачив, що насувається ще одна гроза.

Якби Френ чи Діжка Пірсон були поруч і спостерігали за ним, він, можливо, не наважився б зізнатися, що йому бракує сміливості летіти до Берліна літаком, і це ж було достатньо важко в присутності досить вимогливого цензора Сема Додсворта, але коли літак м'яко торкнувся землі і порулив далі — літак став таким невинним і скромним, ніби ніколи й не думав про ті божевільні витівки за милю в повітрі, — Сем вирішив: "Що ж, вважатимемо, що для початку цього достатньо, і далі поїдемо потягом!"

Хоча його трохи хитало від приземлення, коли він виходив, він був сповнений ідіотського блаженства на знов віднайденій землі, прекрасній, безпечній і твердій землі.

Біля аеродрому очікували таксі, але Сем усвідомив, що не знає по-німецьки навіть слів "вокзал" чи "потяг". У Берліні він залежав від Френ. Він розгублено подивився на водія таксі, в яке носильник поклав його валізу, і буркнув:

— Берлін? Vagon? Берлін?

— Найвірнішу річ ви знаєте, бос, — відповів таксист. — Потяг на Берлін. Ну, як там народ в Державах?

Сем спитав неминуче.

— Чи був я *там*? Не смішіть мене! Я народився в Пруссії, але двадцять шість років провів у Філлі та Кей.Сі.,* а потім повернувся сюди, як йолоп, і мене спіймали в армію, і нехай ніхто не каже, що це була якась гарна, доброзичлива війна! Застрибуйте, босе.

* * *

У берлінському потягу Сем на три хвилини забув про Френ, розсердившись на себе за те, що не зміг полетіти далі літаком. Це видавало його як нерішучого і старіючого. Чи був він м'яким? Він вирішив, що наступної осені, з Френ чи без неї, він здійснить ще одну подорож на каное до Канади; він житиме скупко, спатиме на землі, нестиме ноші, веслуватиме цілими днями і змусить себе долати найстрашніші пороги. Так! З Френ чи без неї...

Але це має бути з нею! Звичайно, Френ не могла протистояти новій пристрасті, яку він приніс їй зі своєї паризької авантюри.

* * *

У берлінському потягу Сем на три хвилини забув про Френ, розсердившись на себе за те, що не зміг полетіти далі літаком. Це видавало його як нерішучого і старіючого. Чи був він слабким? Він вирішив, що наступної осені, з Френ чи без неї, він здійснить ще одну подорож на каное до Канади; він житиме скупко, спатиме на землі, носитиме ноші, веслуватиме цілими днями і змусить себе долати найстрашніші пороги. Так! З Френ чи без неї...

Але це має бути з нею! Звичайно, Френ не зможе протистояти новій пристрасті, яку він несе їй зі своєї паризької авантюри.

* * *

Його потяг прибув до Берліна незадовго до півночі.

Біля готелю він схопив свою валізу, не чекаючи швейцара, і увірвався у вестибюль.

— Моя дружина тут?... Пан Додсворт, номер Бі7, — запитав він за стійкою реєстрації.

— Гадаю, що леді, мабуть, вийшла, сер. Ключ тут, — відповів службовець.

Понуро Сем пішов за хлопцем з валізою до ліфта.

Він відправив ключ назад на стійку. Він сказав собі, що зробив це тому, що втомився і може заснути до того, як вона повернеться.

В номері її не було. Тут нею пахло, кричало нею. Вона розсипала трохи рожевої пудри на скляну кришку туалетного столика; на відкинутому ліжку лежала її нічна сорочка з ірландським мереживом; на столі у вітальні лежав недописаний лист до Емілі; і ці її тіні робили її відсутність ще більш кричущою. З півночі до пів на третю він сидів і чекав на неї, читаючи журнали, і все його несамолюбне і простодушне збудження холоднішало з кожною хвилиною.

О пів на третю він почув сміх у коридорі. Ненавидячи себе за це, але не в силах втриматися, він підхопився, вимкнув світло у вітальні і став у темній спальні, одразу за дверима.

Він почув, як відчинилися двері; почув, як Френ продзюрчала:

— Так, ви можете зайти на хвилинку. Але недовго. Бідолашна маленька Френ, виснажена! Який це був оркестр! Я могла б танцювати до світанку!

І Курт:

— О, дороженька... *дороженька!*

— Доброго вечора, — сказав Сем від дверей спальні, і Френ один раз швидко схлипнула.

— Я щойно повернувся з Парижа. — Сем пройшов до вітальні, увімкнув світло, постояв там, відчуваючи себе незграбним і товстим, бажаючи, щоб його поведінка не була такою мелодраматичною.

— О, Семе, я такий радий, що ви повернулися цілим і неушкодженим! — вигукнув Курт. — Ми з Френ танцювали. Тепер я піду додому, а завтра зателефоную вам щодо ланчу.

Він подивився на Френ, завагався, ніби хотів щось сказати, вклонився і пішов геть. Френ витріщалася на Сема з ненавистю, кусаючи губи. Сем змолвився:

— Люба, я так швидко повернувся — послухайте, люба, я *летів* — тому що не міг жити без вас! Я не серджуся, що ви з Куртом гуляли так пізно.

— З чого б вам злитися! — Вона кинула свою золотисто-малинову вечірню шаль на диван.

— Люба! Послухайте! Це дуже серйозно! Я повернувся до вас, готовий зробити все, що в моїх силах, щоб ви були щасливі. Я обожнюю вас. І ви це знаєте. Ви все, що в мене

є. Тільки ми повинні припинити цю нісенітницю бути бездомними шукачами пригод і повернутися додому...

— І це ваша ідея "зробити мене щасливою"! А тепер ви послухайте, як ви повторюєте свою улюблену фразу! Я кохаю Курта, а Курт кохає мене, і я вийду за нього заміж! Чого б це мені не коштувало! Ми вирішили це сьогодні. І все, що я можу сказати, це те, що я рада, що Курт виявився занадто джентльменом, що не вдарив вас по голові, як він, напевно, хотів, коли ви розіграла цей милий, провінційний трюк, сховавшись у спальні, щоб послухати нас...

— Френ, Френ!

— Не вдавайте з себе ображеного і здивованого хлопчика! Вам нема на що скаржитися. Ви ніколи не знали мене. Ви ніколи нічого про мене не знали. Ви ніколи не знали, що я носила, які квіти ставила у вашому кабінеті, на які жертви я йшла, щоб приховати вашу незграбність і допомогти вам зберегти ваших нудних друзів, вашу нудну роботу і вашу нудну репутацію!

— Френ!

— О, я знаю! Я поведжуся по-свинськи. Але я була така щаслива з Куртом — ще дві хвилини тому. А потім я знаходжу тут вас, блукаючого слона — о так, великого пана Додсворта, автомобільного магната, який має право розпоряджатися моєю душею, моїми мріями і моїм тілом! Я не можу цього витримати! Бідними — так, ми з Куртом будемо бідними. Тільки, слава Богу, ми матимемо мої двадцять тисяч на рік! Але це буде бідність серед тих людей, яких він знає...

Вона була в істеричі, рвала на собі вечірню сукню, а він був вражений, як людина, що стала свідком вбивства. Він несміливо сказав:

— Гаразд, люба. Тільки одне питання. Він хоче одружитися з вами?

— Так!

— Тоді я піду. — Йому привиділася така ж самотність, яку пізнав у Парижі біля "Селекта". — Ви можете розлучитися тут, у Німеччині?

— Так. Гадаю, що так. Курт так каже.

— Ви залишитеся в Берліні?

— Думаю, що так. Друг Біднерів має гарну квартиру, яку може здати, з видом на Тіргартен.

— Добре. Тоді я піду. Завтра. Боюся, сьогодні вже пізно. Я спатиму тут на дивані у вітальні, якщо не заперечуєте.

— Дуже добре.... О, ви *будете* грати роль терплячого, стражденного мученика в такий час! У вас достатньо природного інстинкту, щоб здогадатися, що це єдиний спосіб, яким ви можете мене безнадійно образити і змусити почуватися так, ніби я була брудною собакою, не оцінивши вас — ніби я повинна повернутися і стати покірною нудною супругою. Але я не буду! Зрозумійте це!

Сем відчував себе так, ніби його загнали в кут.

— У Курта є все, чого я завжди хотіла — справжня культура, освіта, манери, навіть його мила, ідіотська, дитяча клоунада. Так, я поспішаю вставити це, перш ніж ви

милостиво кинете це в мене, так, і становище. *Визнаю*, я хотіла б бути графинєю. Хоча такий неважливий чоловік, як ви, ніколи цього не зрозуміє. Так, і фізично Курт — о, він не має вашої незграбної бичачої сили, але він їздить верхи, фехтує, танцює, плаває, грає в теніс — о, чудово. І у нього є почуття романтики. Але ви будете ходити і розповідати всім дорогим занудам із Зеніту, що я не оцінила ваші бездоганні...

— Припиніть це! Я вас попереджаю!

— ...чесноти, і що я дурна американка, яка полює за титулами і вам сподобається глузувати з того, що граф Оберсдорф, незважаючи на весь свій ранг, всього лише службовець і, ймовірно, мисливець за багатствами, і це змусить вас відчувати себе таким виправданим за всю вашу тупість! О, я бачу, як солодко ви будете проводити час, поширюючи про мене скандал... Боже!.

Він побачив, як Френ здригнулася від чогось. Він стояв біля центрального столу. Він охолоджував свою величезну праву руку, тримаючи її на вазі з трояндами. Тепер рука повільно зімкнулася, плече напружилося, і ваза розчавилася, вода просочилася крізь пальці. Він відкинув безлад — уламки скла і розчавлені квіти, в куток і витер закривавлені пальці. Цей істеричний жест приніс йому полегшення.

Вона виглядала переляканою, але галантно затремтіла:

— Не будьте мел...

Він обірвав дуже жорстко, по-діловому:

— Більше ніякої мелодрами з обох боків. Я попереджав, що можу вийти з себе. Якщо ви й надалі будете насолоджуватися своєю маленькою грою, чіпляючись до мене, наступного разу це буде вже не ваза. Залишилося з'ясувати лише кілька речей. Те, що я йду, вирішено. Але ви впевнені, що Курт хоче з вами одружитися?

— Цілком!

— Було щось більше, ніж...

— Ні, поки що ні... Мені прикро це казати! А могло б бути, якби ви не приперлися сьогодні. Ох, вибачте! Вибачте, будь ласка! Я не хочу бути такою ж противною, як це звучить! Але я теж трохи істерична. Ви думаєте, я не знаю, що люди подумають про мене — що подумають навіть Брент і Емілі! О, я заплачу...

— Заплатите. А тепер пообіцяйте мені: бачтесь з Куртом, скільки хочете, але пообіцяйте, що почекаєте місяць, перш ніж вирішите подати на розлучення. Щоб бути впевненою.

— Гарзд.

— Я дам вказівку своєму банку надсилати вам десять тисяч на рік, на додачу до ваших власних грошей. На цьому, здається, все закінчиться.

— О, Сем, якби я тільки могла змусити вас зрозуміти, що це ваше невігластво, ваше безсилля, а не моя провина...

Раптом він схопив здивовану і збентежену Френ, заштовхав її в спальню, прогарчавши:

— Ми вже наговорилися на сьогодні.

Замкнув двері, незважаючи на її розлючені протести... вилаяв себе за цю грубість...

зітхнув, що не спатиме всю ніч... і, без жодних приготувань до сну, окрім того, що зняв піджак і черевики, впав на диван і миттєво, і міцно заснув.

РОЗДІЛ 29

Вранці він був холодним, твердо налаштованим на те, щоб забратися якнайшвидше. Вона була не менш холодна. Коли о восьмій він відчинив двері спальні, вона вже була одягнена, в свіжому блакитному жакеті, спідниці та простій блузці, і дивилася на нього так, ніби він був слугою, якого вона вирішила вигнати за зухвалість. Вона тихо промовила:

— Доброго ранку. Ви, звичайно, знаєте, що вчора ввечері ви грубо повелися зі мною і погрожували мені, і це остаточно унеможливило наше зближення.

— А? Це добре.

— О. О, я розумію. Дуже добре, це все *значно* спрощує. Нарешті ми знаємо, де ми знаходимося. Тепер, гадаю, ви повернетесь до Парижа, принаймні на деякий час.

— Мабуть, що так. Я поїду вечірнім потягом.

— Тоді у вас буде багато роботи. Вибачте, що турбую вас, але, боюся, нам доведеться укласти низку угод — про наш будинок у Зеніті, про фінанси і так далі — це дуже щедро з вашого боку, що ви продовжуєте надсилати гроші, хоча я, звичайно, не повинна б приймати їх, якщо б не відчувала, що, врешті-решт, керуючи вашим будинком, розважаючи ваших ділових знайомих і все таке, можливо, я їх заслужила. І вам доведеться пакувати речі — це, звісно, буде чимала робота, щоб розділити багаж, адже зараз наші речі переплутані у валізах. Тож нам треба попрацювати. Якщо ви будете такі добрі, що замовите нам сніданок — і поголитесь! — а вам, з вашого дозволу, це вкрай необхідно, — я спущуся вниз і попрошу консьєржа купити вам квиток у *спальний вагон*. І я зателефоную Курту. Я припускаю, що ви захочете поглумитися над ним деякий час — о, він не буде заперечувати! І я думаю, що це буде добре для моєї репутації тут, оскільки я перебуваю в аномальному становищі, яке я не можу очікувати, що ви зрозумієте або оціните, якщо ми з Куртом разом проведжатимемо вас на потяг сьогодні ввечері.

— Френ, я не збираюся діставати дробовика, але я точно не хочу бачити фон Оберсдорфа знову, ніколи і ні за яких обставин. І заради мене, і заради нього, боюся, вам доведеться відмовитися від своєї ідеї отримати свій пиріг і з'їсти його — вигнати мене і при цьому змусити всіх вважати себе відданою і покинутою дружиною. Це неправда. *Зрозуміло?*

— Цілком. Дуже добре. І я була б рада, якби ви знайшли можливість не кричати на мене більше, хоча б у цей останній день, щоб у мене залишився хоч трохи приємніший спогад про вас! Будь ласка, замовте мені апельсинового соку. Я повернуся до сніданку. Ваш синій костюм знайдете у шафі, щойно випрасуваний — я його попросувала, поки вас не було.

* * *

Об одинадцятій, коли Сем пакував речі, а Френ пішла купувати ще одну валізу, через вітальню до спальні, не постукавши, зайшов Курт фон Оберсдорф, і Сем підняв

очі, побачивши, що він стоїть у дверях, нервово заламуючи пальці.

— Я знаю, що ви не хотіли мене бачити. Так мені зателефонувала Френ. Але ви не розумієте, Семе. Я не жиголо і не Дон Жуан. Я кохаю Френ; я благав би її вийти за мене заміж, якби вона була вільна. Але якби я сказав вам, як сильно я люблю і захоплююся вами, ви б подумали, що я сентиментальний дурень. Я весь час казав їй, що вона вас не цінує. Якби я міг звести вас разом — о, *не тікайте* і не покидайте її; їй потрібна ваша стійкість! Якби я міг звести вас знову разом і залишити вас обох заради моїх найдорожчих друзів, я б пішов геть, натомість — так, я б пішов сьогодні!

Сем випростався від кофру, обтрисив руки від пилу, поважно став без піджака:

— Припустімо, що я розкрив ваш блеф, фон Оберсдорфе? Припустімо, я скажу: "Гаразд, ви сьогодні виїжджаєте з Берліна, назавжди, а я залишаюся".

— Я зроблю це! Я поїду! Якщо ви пообіцяєте мені бути завжди ніжнішим з Френ! О, я не маю на увазі, що я можу поїхати назавжди і ховатися. Я бідна людина. Я частково утримую матір. Але мене можуть покликати у справах до Будапешта, на три тижні. Ми організовуємо там нову філію. Я можу поїхати?

Він виглядав зилотом, він говорив це як хрестоносець.

Але Сем поспішно, з тривогою зрозумів, що той хоче поїхати; що той хоче бути вільним від позерства Френ; той зрозумів, що боїться залишитися наодинці з її люттю, якщо Курт покине їх.

— Ні, — сказав він. — І я перепрошую. Я вірю вам. Ось що нам треба зробити. Звичайно, я не можу знати, наскільки ви кохаєте Френ. Але, безумовно, не схоже, що ми з Френ коли-небудь зможемо знову зустрітися. Навіть не знаю, чи було б це добре для нас обох. Нам треба нічого не робити, нехай все йде своєю чергою. Я йду. Вона залишається. Ви залишаєтеся. Ви побачите, що ви відчуваєте, і я побачу, що я відчуваю, і якщо ви справді кохаєте цю дівчину — а я, клянуся Богом, кохав і, гадаю, досі кохаю — не дайте жодним міркуванням про мене стати на вашому шляху. Я б не став, гадаю, навіть якщо б обставини перемінились. Не те, щоб я збирався сказати: "Благословляю вас, діти мої". Мені більше хочеться сказати: "Будьте ви обидва прокляті!" Але я не бачу вашої провини. Ні. Мені треба закінчити пакувати речі. Прощайте, Оберсдорф. Не проводжайте мене сьогодні, я цього не хочу. І, гадаю, я повинен сказати, що боюся, вона має рацію. Гадаю, ви можете зробити дівчину щасливішою, ніж я.

— Але *ви...* їдете самі...

— Тепер пекельні великі дзвони на горі! Не хвилюйтеся за мене! Я вільний, білий, і мені двадцять один! У цій справі всі були занадто уважними до інших! Я думаю, що, можливо, все було б набагато простіше, якби один з нас був відвертою свинею, знав, чого він хоче, і просто взяв би це. Ні. Зі мною все буде гаразд. Прощайте.

Курт нерішуче потиснув простягнуту руку. Сем відвернувся. Коли він озирнувся, Курта вже не було.

* * *

Якщо Френ і знала, що Курт заходив, то не подала жодного знаку. Цілий день вона

була ввічливою, жвавою і твердішою за емаль.

Щоб зібрати речі в дорогу — подорож в нікуди, яка могла тривати вічно, — потрібно було розпакувати чималу кількість валіз і сумок, які ці розбещені діти нового багатства вважали за потрібне. Їхній багаж місяцями був їхнім єдиним домом. Ділити його було схоже на розподіл майна після похорону.

Але вона впоралася з цим ефективно і страшенно доброзичливо.

Коли вона дійшла до шалі, яку він купив їй як сюрприз того хвилюючого дня в Севільї, вона повільно подивилася на неї, погладила її, почала говорити, а потім рішуче прибрала її в шухляду бюро. Але важче було, коли вона дійшла до безглуздої коробки з мушлями.

Це нагадало день на Романській Кампанї, вітряний променистий день швидкої ходьби. Вони знайшли стару, як цезарі, гробницю, забуту серед довгої трави, і пообідали в критій пальмами хижці під відкритим небом у селянській тратторії. До їхнього столика підійшов рознощик з підносом безглуздох коробочок з мушлями, і Френ схопила одну з них, вигукнувши:

— О, *дорогенький*, погляньте на цю чарівно жахливу річ?

Це був шедевр: дерев'яна скринька, обклеєна з боків дешевим червоним оксамитом, а зверху — розсип крихітних позолочених мушель навколо маленького смугастого дзеркальця.

— Послухайте! Усе моє життя... Коли я була маленькою дівчинкою, у нас була покоївка (тільки, здається, ми називали її наймичкою!), у якої була *точнісінько* така ж скринька, і я думала, що це найкрасивіша річ у світі. Я прокрадалася до її маленької кімнати під карнизом, щоби обожнювати її. І я завжди хотіла собі таку ж скриньку. І ось вона тут! Але, звісно, не можемо купити цю жахливу річ!

— Чому ні?

— О, можемо? Це змусило б мене запам'ятати... О, звичайно ні! Це абсолютно безглуздо, коли ми подорожуємо.

Але він пішов їй назустріч; він запитав у старого рознощика:

— Скільки лір? А? — і запитально підняв п'ять пальців.

Після довгої розмови, якої ні Сем, ні рознощик не зрозуміли, а Френ безпорадно хихотіла, Сем купив річ за сім лір, і того ж вечора Френ оточила її перловим намистом і запалила перед нею свічку. Потім вона забула про неї — але не викинула геть. Вона опинилася в одній з тих занедбаних шухляд шафи, на одному з тих старих горищ подорожей, де зберігаються купальні костюми, взуття для прогулянок, солідні історії, покликані зробити подорожі пізнавальними, і всі інші корисні речі, які, безсумнівно, знадобляться, але ніколи не стануть в нагоді.

Френ діловито пірнула в цю шухляду на горищі; вона витягла скриньку з мушлями і стояла, тримаючи її в руках. Її очі були глибокими, жалісливими, сповненими жалю, і весь їхній захист зник. Він озирнувся на неї, безпорадний. Ніхто з них не знайшов, що сказати, аж раптом вона вихопила з шухляди на горищі ніколи не використаний термос, і їхня мить минула.

Хвилиною пізніше, коли він, відчайдушно намагаючись знайти слова, відчув, що було б ввічливо сказати:

— Якщо я поїду до Іспанії, чи хотіли б ви отримати від мене мереживо, вишивку чи щось таке?, — вона відповіла ввічливо:

— О, дякую, дякую — ні. Я думаю, що незабаром поїду на Балкани, і мені здається, що там є дуже пристойні вишивки. Слухайте, зверніть, будь ласка, увагу, що я кладу ці комірці не до ваших денних комірців, а до ваших вечірніх сорочок. Господи, треба поспішати!

* * *

Коли людина плететься по короткій передсмертній дорозі зі своєї обителі через маленькі зелені двері до кімнати, де стоїть верховний трон, чи відчуває вона разом із недовірливим страхом, разом із намаганням повірити, що цей такий живий і вічний, здавалося б, центр і мета всесвіту, вона сама — це міцне тіло з твердими біцепсами, її дивно пульсуюче серце, яке з часів першої тривоги її матері у своїх муках було таким всепоглинаючим, ця червоно-коричнева шкіра, що сяяла після солоного моря на Коні Айленді і стала похмурою цеглою після бурхливої п'ятики, — здивування від того, що цей образ Бога і Вічності за п'ять хвилин стане нерухомим, закам'янілим і брудним, — чи усвідомлює вона у цю довгу повільну мить комариний укусу, зубний біль, самовдоволеність послань від Всемогутнього Бога, які передає їй капелан, сирість слизького кам'яного коридору і відлуння їхньої урочистої ходи? Чи усвідомлює вона ці маленькі садна більше, ніж велику таємницю?

Сем і Френ були так зайняті на вокзалі — купували журнали, роздивлялися нові видання Таухніца, перевіряли, чи зареєстровані його додаткові валізи до Парижа, — що у них не було часу на роздуми, чи не стане це їхньою останньою розлукою. Вони обідали в переповненому барі "Адлона", занадто близько до інших, щоб дозволити собі розкіш жалоби; вона не сказала нічого більш емоційного, ніж:

— Якщо ви вирішите поїхати до Америки, коли побачите Емілі і хлопчика, скажіть їм, що я повернуся до них через кілька місяців... що б не сталося... якщо тільки вони не забажають приїхати до Європи. Звісно, я б хотіла... Я поклала новий зубний порошок у пляшечку у ваш пристосований футляр.

Вона була уважна, як кур'єр на вокзалі; саме вона своєю швидкою помилковою німецькою мовою переконала провідника пересадити Сема в одномісне купе, саме вона не дозволила йому дати порт'є готелю, який зустрів їх з ручною поклажею і зареєстрував валізи, більше чотирьох марок на чайові.

Загалом, всі ці місяці саме на ньому лежали обов'язки з квитками, багажем, бронюванням, тоді як вона сиділа собі з холодною елегантністю і не соромилася критикувати його за помилки. Але сьогодні вона керувала експедицією, вона думала про все, і він відчував себе безпорадним, як незаміжня тітонька. Він по-новому став поважати її... Можливо, з Куртом вона перестала б бути дитиною, і зрозуміла б реальність. Це робило його ще більш невтішним, ще більш безнадійним на якесь майбутнє чудесне примирення. Він бачив у ній жінку, яка відродилася. Йому

здавалося, що вона так само вправно розбирається в тонкощах повсякденного життя в Європі, як і в Америці, де їй вдавалося впоратися з усім — від зарплати кухарки до програми жіночого клубу. Він не міг уявити, що вона зараз повернеться до Зеніту. Курт фон Оберсдорф і принцеса Драхенталь та Європа повністю перемогли і поставили на місце Сема Додсворта і Діжку, і Маті Пірсон, і Росса Айрленда, і Середній Захід.

Таким чином його думки плуталися і металися, поки він прогулювався за нею по вокзалу — до газетного кіоску, до сигарного кіоску, до залізничних воріт, — відчуючи себе не ближче до її відполірованої і металевої жвавості, ніж до пасажирів третього класу з торбами, які продиралися крізь лунке безмежжя залізничного ангару; і ось, зробивши все необхідне і непотрібне, виконавши і перевиконавши, вони стояли разом біля його спального місця, склавши багаж, віддавши квиток кондуктору, раптом вони впали, як падаючий Люцифер, з раю зайнятості в пекло почуттів. Вона відклала це на мить. Вона побачила хлопчика, який тягнув свій маленький візок з вином, бутербродами і фруктами; вона вигукнула:

— О, ви, мабуть, захочете чогось випити, — і кинулася принести йому фляжку коньяку.

Більше нічого не сталося.

Потягу знадобилися ще три диявольські хвилини, для відправлення. Вони ходили туди-сюди — висока, добре підігнана пара, явно самовдоволена і не надто зацікавлена, не надто емоційна.

Він взяв її за руку, як робив це багато разів на багатьох вокзалах, але впустив її з гарячим почуттям провини.

— Ні, *будь ласка*, — сказала вона, просовуючи свою руку в його. — Це буде трохи важко усвідомити, чи не так, старий друже? О, Семе, дорогий, ми з вами не зможемо ужитися разом. І я кохаю Курта. Я не відступлюся від цього! Але ми були партнерами, хорошими партнерами, у цій кумедній справі життя У нас було так багато щасливих моментів, тільки ми з вами разом! — Її голос втратив впевненість. — Чи побачу я вас ще коли-небудь? І... о, моє благословення, мій любий...

— Eeeeeein-steigen... bitte einsteigen! — вигукнув жалобний голос кондуктора.

— Це означає "всі на борт"? — прохрипів Сем.

— Так. Швидше!

Потяг рушив, коли він піднявся у тамбур. Френ стояла сама. Він побачив її з дивним, безособовим жалем. Вона здавалася такою стрункою, молодою і беззахисною, такою самотньою в сірому місті. Він зрозумів, що вона плаче.

Його важкий зрілий голос став молодим і тремтливим, коли він вигукнув:

— Люба, я не забув сказати вам сьогодні, що я вас обожаю?

Кондуктор грюкнув дверима тамбура, і коли через відчинене вікно він нахилився, щоб озирнутися на неї, то побачив, як Курт фон Оберсдорф біжить по перону, як Френ впала в обійми Курта, і він повільно пішов у гуркітливую самотність свого купе.

РОЗДІЛ 30

Калейдоскоп. Яскраво-червоні трикутники і блакитні квадрати, кристалічні зигзаги

і похмурі чорні лінії. Безглузда краса і спотворення, що були суттю болю. Такими були подорожі Семюеля Додсворта в ті літні місяці.

Він прагнув повернутися додому, до Зеніту, до Діжки і Маті, до Емілі і Брента, до вулиць, кутків і контор, де його поважають, а не насміхаються з нього, як з неосвіченого туриста. Але зіткнутися з насмішками, які чекали б на нього, якби він повернувся без Френ, чути на кожному кроці захоплений шепіт, що був заміщеною помстою чоловіків, які хотіли звільнитися від власних дружин і виплескували свою боязку ненависть у насмішках і сутінкових плітках про подружні негаразди інших, — цього він не міг витримати. І зустрічатися зі зловтішною, вологою, лапаючою жалістю, зустрічатися з ідіотами, які вважали, що він такий слабкий, що його задовольнить їхній наклеп на Френ, його Френ, і їхнє громіздке привітання з втратою її, яка була його душею, — цього він не міг витримати.

Якби у нього була вдома робота, він, напевно, з головою поринув би в неї, і в шаленстві паперів, секретарів і телефонних дзвінків сховався б від скандалу. Але він цього не зробив. Саме тепер план "Сади Sans Souci" здавався йому таким же абсурдним, як і його життєва віра в те, що він достатньо мужній, щоб утримати дружину.

І все ж двічі в Парижі він бронював квитки до Америки, і двічі скромно йшов до контори "Cunard" і отримував назад свої гроші за проїзд.

Він прокрадався до Лондона, щоб почути єдину мову, яку знав, і тікав звідти, бо знав мову, бо хтось міг його впізнати і пожаліти. Він поїхав у німецький тур до Північного Мису і Балтики, вийшов у Ризі і втік звідти, бо не знав мови.

Він повернувся до Англії, взяв напрокат автомобіль і поїхав старою романською дорогою через Кент, зупиняючись у селах з фахверковими будинками і котеджами, вкритими червоною черепицею; у селах Сассіксу, захованих у лісистих долинах під блискучими пагорбами. Його могли бачити, дуже великого чоловіка на самоті в досить маленькій машині; самотню фігуру, що годину за годиною сиділа на обрізаному небом краєчку пагорба, обхопивши коліна, очевидно, замислившись; чоловіка, що самотньо сидів у громадському барі, прислухаючись до всього, що говорилося, — здивований і задоволений, коли хтось до нього заговорював.

Він відчував спокій і безпеку англійських долин і фермерських садіб — і це зробило його ще більш занепокоєним, тому що він був таким виразно стороннім. Він повернувся до Парижа, і ніч за нічю сидів в американських барах, і його зарахували до тих волоцюг без певних занять, які колись були кимось, але збанкрутували — фінансово, нервово чи через пияцтво — і яких треба з жалістю остерігатися.

Він усвідомив. Так сталося, що більшу частину часу він проводив на самоті, у своїй кімнаті у "Гран Універсель". (Тепер він отримував дивну підлу насолоду від дешевого одномісного номера замість люкса). Він багато пив. Іноді замість сніданку випивав коньяк. Але в проміжках між затуманеною сонливістю він ясно бачив, що залишився абсолютно самотнім чоловіком, що його робота, його діти, його друзі, його звичний розпорядок життя і, нарешті, його дружина, всі підпори і милиці, які дозволяли йому

шкутильгати по життю як Хорошому Хлопцеві, зникли, і що він не мав нічого, на що міг би покластися, окрім тих розрад, які міг би знайти у власному мозку. Він був нікому не потрібен, і він був людиною, яка ніколи не могла покладатися на когось, кому не могла нічого дати.

По-дитячому абсурдними способами йому вдавалося вбивати час, день за днем, у тумані, який час від часу милостиво приховував від нього потреби Семюеля Додсворта. До полудня він байдикував у своєму номері в "Гран Універселі", насуплений, у халаті, витрачаючи годину на читання паризької "Триб'юн" і "Геральд", півгодини на гоління. Раз на два тижні йому вдавалося витратити годину на стрижку, і хоча він намагався створити враження зайнятої і важливої людини, він радів, коли доводилося чекати в перукарні; коли він міг, не виглядаючи безглуздо, витратити цей час на перегортання "Скетч" і "Графік". Він любив робити манікюр... він зневажав це заняття. Він ніколи не зізнавався собі в цьому, але він забув дати адресу готелю "Гарантійному Трасту", щоб мати причину щодня ходити до банку за поштою.

Він був вдячний швейцарам і поштовим службовцям у "Гарантійному Трасті" за те, що вони ставилися до нього як до когось, хто ще має значення; і коли він отримував листа — їх тепер було небагато, і більшість із них були від Френ, яка, здавалося, хотіла зберегти з ним сестринську дружбу, — він брав його з манірною гідністю і сідав за столик перед кафе на Італійському бульварі, щоб прочитати його, перечитати його, хоча найбільше, що він дізнавався, — це те, що вона знайшла в Берліні новий чарівний ресторан.

Одного разу чоловік, який запитував про свою пошту в "Гарантійному Трасті", спитав:

— Ви була не пан Додсворт з компанії "Ревелейшн"? Ми зустрічалися з вами, сер, на автосалоні в Нью Йорку.

Сем був настільки задоволений, що запросив цього чоловіка на обід і часто телефонував йому, аж доки той чоловік, який вважав Сема одним зі своїх богів, не побачив, що він просто самотня і звичайна людина, і поставився до нього з презирством і збайдужів до нього.

І завжди Френ була з ним, докоряючи йому за слабкість, завжди він бачив її обличчя. У сутінках і о третій годині ночі, коли він не міг більше спати і піднімався, щоб викурити цигарку, він чув, як вона говорила: "О, Сем, я не могла *повірити*, що ви могли стати таким брудним п'яницею!". Він клав голову їй на плече і зі сльозами на очах визнавав свою людську неспроможність, і після цього його охоплював жаль до її божевільних і галантних зусиль бути більше себе самої, так що він з радістю зробив би все, що міг, щоб допомогти Курту завоювати її..... Семюел Додсворт, настільки ненормально почервонілий, що жоден друг часів його сердечного тріумфу не впізнав би його, сидів на краю ліжка, з розкуйовдженим волоссям у пом'ятій піжамі, курив цигарки, мріючи зателефонувати з Парижа до Берліна і сказати Френ, що він сподівається, що вона буде графинею Оберсдорф, і утримувався від цього головним чином думкою про те, що їй це зовсім не сподобається, і вона буде дуже незадоволена,

якщо він розбудить її о третій годині ночі.

Він стикався з нещастям досить часто, але ніколи не зазнавав такого повного страждання, як це — страждання настільки невиразного, безнадійного і безпричинного, що він лютував на себе за свою примхливу слабкість — страждання настільки заплутаного, що він волів би будь-яку конкретну біль тіла. Френ була для нього божевіллям. Тепер він проклинав її за невірність і в довгих мовчазних роздумах аналізував її зверхність, але результатом цього було не тверде рішення стати вільним, а з'явився раптовий жаль до неї — страх, що вона буде зневажена сім'єю Курта — зображення її самотньої, без друзів, ридаючої в сутінках. Він згадував уривчастими спогадами найрізноманітніші речі — білу хутрянку вечірню накидку, яку вона колись мала, і як вона приготувала обід з кави, салату і холодної куріпки на узбіччі дороги, коли вони їхали до Детройта; як вона казала: "Я дуже сонна молода жінка", і кумедну пару рожевих вовняних капців для спальні, які вона дуже любила. Він палав в цих переживаннях і виривався з них, щоб розболітися ще більше, поки вона не стала для нього духовним вірусом, від якого він повинен був звільнитися.

* * *

Він знайшов Нанду Азередо; і він став до деякої міри цілком невірним Френ, і хоча йому подобалася Нанда, він не міг переконати себе, що йому подобається бути невірним.

Він повернувся до кафе "Селект", сподіваючись побачити Ельзу і якимось дивом забрати її від гостроного пана Кіппа. Тепер уже не йшлося про готовність бути тим, кого він досі називав "нелояльним", йшлося лише про те, щоб не з'їхати з глузду. Мораль, якою переймаються благополучно одружені священнослужителі, тепер для нього не існувала.

Ельзи він не побачив, і оскільки він сидів сам, до нього підійшла висока, досить вродлива дівчина з широким між вилицями, як у татарки обличчям, підсіла без запрошення і запитала англійською, яка звучала так, наче її грали на флейті:

— Сось трапилося? Ви дивитеся вниз в хримасі.

— Так і є. Що б ви хотіли випити?

— "Гран Марньє"... Вона померла чи втекла від вас?

— Я не хочу про це говорити.

— Настільки все погано? Добре. Я розповім про це місце. Я буду передражнювати тутешніх людей.

І вона це зробила, весело, непогано. Вона здалася йому найяскравішим світлом, яке він знайшов після Берліна. Він здогадався, що вона була моделлю художників; професійних повій у "Dôme" чи "Селекті" було небагато, незважаючи на те, наскільки компетентними були деякі аматорки.

Вона сказала йому, що її звать Нанда Азередо, так, ніби він мав би знати, хто вона така.

Фернанда Азередо (що він тепер дізнався) була наполовину португалкою, наполовину руснявою, а в цілому французенкою. Їй було двадцять п'ять, вона жила в

дев'яти країнах, тричі виходила заміж і одного разу застрелила сибірського вовка. Вона була хористкою, манекенницею, масажисткою, а тепер заробляла на життя, виготовляючи воскові моделі для вітринних манекенів, і називала себе скульпторкою. Вона хвалилася, що хоча мала п'ятдесят сім коханців ("І, мій любий, один з них був справжнім принцом — ну, майже справжнім"), вона ніколи не дозволяла жодному з них дарувати їй нічого, окрім кількох суконь.

І він їй повірив.

Ця провулкова кицька — чи провулкова тигриця — прочитала його так, як ніколи не читали такі генії, як Ельза, Кіпп, Гіллеспі та Шорт. Вона знала, влучним пророкуванням, що він американець, підприємець, випускник університету; знала, що він зазнав невдачі в коханні; знала, що по суті він добрий і солідний, і його не відволікатимуть непристойності, якими вона забавляла інших мандрівних американців.

— Ви дуже хороша людина. Може, пригостите мене обідом? Або — мені до біса байдуже — приходьте до моєї маленької квартирки, і я приготую вам куплене. У мене зараз немає чоловіка. Останнього — о, брудного собаку — я його викинула, бо він вкрав мою шубу і заклав її!

І він їй повірив.

Її розчервоніла енергійність сподобалась йому. Хоча вона не сказала нічого важливого, але з такою енергією виголошувала свої маленькі, нецензурні, мудрі коментарі про війну між чоловіками і жінками, так запевняла його, що він великий, могутній і справжній, і що вона віддає перевагу йому перед усіма в'ялими поетиками цього місця, що йому стало тепліше від її товариства. І, не згадуючи про Берлін чи Курта, не уточнюючи, чи була Френ коханою, чи дружиною, він забув про своє "я не хочу про це говорити" і досить відверто розповів їй про своє страждання.

Потім він повернувся до свого готелю, спакував речі і провів три ночі та дні в квартирі Нанди Азеродо.

Вона вразила його тим, як невимушено, щасливо, з великою гордістю вона служила своєму Чоловікові. Він не знав, що жінки, окрім незайманих секретарок, можуть бути щасливими у служінні. Вона штопала йому шкарпетки і змушувала його пити менше коньяку, вона готувала для нього равликів так, що вони йому справді подобалися, вона вчила його нових способів кохання, а коли виявляла, що він їх не знає, то сміялася з нього, але ласкаво. Вперше в житті він зрозумів, що не треба соромитися тіла, яке, ймовірно, дав йому Бог, але яке Френ вважала радше помилкою. Він знайшов у собі силу сильної пристрасті, якої все життя винувато вважав, що йому бракує; і іноді квартира Нанди здавалася йому Альтанкою Раю.

Це була божевільна маленька квартира: три кімнати, просто під дахом, з видом на асфальтоване подвір'я, яке смерділо нечистотами, а то й гірше, і цілими днями було сповнене сварками, дитячими іграми, доставкою вугілля та стукотом сміттєвих баків. Її посуд був потрісканий, чашки поколоті, штукатурка на стінах потріскалася від дощу, а троянди Сема вона поставила в бляшанку; на дивані, вкритому золотою парчею, сиділи жахливо розвалившись кілька напудрених ляльок, дуже довгастих і дорогих. Її одяг

валявся купами, не було ніякого приховування санітарних приладів. І скрізь були інструменти для створення шуму: фонограф, який вона вмикала о третій годині ночі, брязкала і ріжки, що залишилися з останнього карнавалу, дуже дешеве радіо — на щастя, несправне — і сім канарок.

Якийсь час він не міг повірити, що Нанда, якими б чеснотами вона не володіла, не розраховує на те, що вона отримає щось від нього. Коли вони разом прогулювалися Rue de la Paix (вулицею, яку Фран, здавалося, так добре знала, але Нанда заробляла на життя тим, що розповідала найскандальніші історії про крамарів та їхніх фавориток серед продавщиць), він прогудів:

— Що ви хотіли б, щоб я купив вам, Нан? Перли чи...

Вона зупинилася перед ним, взявши руки в боки і люто промовила.

— Я не та, кого ви називаєте золотошукачкою! Я не достатньо леді! Якщо, коли я вам набридну, ви захочете дати мені сто доларів — або п'ятдесят — добре. Але ви повинні, заради Бога, зрозуміти, що коли Нанда Азеродо бере чоловіка, то це тому, що він їй подобається! Перли? Що я буду робити з перлами? Чи зможу я з'їсти перли?

Вона працювала щодня — хоча й не дуже багато годин на день — в своєму жахливому моделюванні, і якимось чином їй вдавалося приносити йому саме ті англійські книжки, які він хотів: Шеллі, щоб він пам'ятав, що був Університетською Людиною до того, як став волоцюгою, і детективи, які він справді читав.

"Господи!", — розмірковував він, — "яка б вона була дружина для першопрохідця! Вона б кинула цю паризьку виставу, якби покохала когось. Вона сапала б кукурудзу, стріляла б в індіанців, няньчила б немовлят — і якби не могла дістати паризьку білизну, то, мабуть, пряла б її".

Але це була лише її чудова енергія, яка через три дні втомила його.

Кумедно було вперше бачити, як Нанда, взявши руки в боки, в хустці чи сорочці, шпетила хлопця бакалійника, що той завищив ціну на тридцять сантимів, докоряючи йому, вживала так часто епітет "верблюд", що той аж збліднів і втік. Але набагато менш кумедно було, коли вона вдвадцять посварилася з торговцями, офіціантами, таксистами і автомобілістами — які, як вона вважала, були в змові, щоб збити її з ніг — і з самим Семом, за те, що він не їв більше. Вона була такою пронизливою: її розмови починалися з вереску, а закінчувалися завиванням. Йому хотілося пристойної тиші. І завжди бачив, як Френ насмішкувато дивиться на Нанду і на нього самого.

Щоразу, коли він твердо переконував себе, що Нанда прекрасна, як молода тигриця, і є дивом відданої доброти, з'являвся холодний привид Френ, і Нанда здавалася тоді розтріпаною сміттяркою. На його гнівний захист Нанди Френ відповідала поглядом, яким вона дивилася на грубих слуг. Вона дивилася, як Нанда мие підлогу, вигукуючи непристойні слова; вона прослизнула через кімнату якраз тоді, коли Нанда підбадьорила Сема, ляснувши його по задку; і він перетворився на школяра, якого спіймали з кухаркою.

Тож він сказав Нанді, що підприємницькі справи викликають його до Італії. Вона зробила вигляд, що повірила йому, благала бути обережним з коньяком і жінками,

недбало прийняла подарунок у сто доларів і провела його.

Коли поїзд рушав, вона всунула йому в руку маленький пакуночок.

Він подивився на нього через годину чи дві після цього. У ньому був золотий портсигар, який, мабуть, коштував їй усіх його ста доларів.

Нанда Азередо!

Він жодного разу не написав Нанді. Він хотів, але вона була не з тих, кому можна було щось сказати на папері.

Вона здавалася йому персонажем п'єси, досить фантастичним і переграмим персонажем, але вона, безумовно, щось зробила з ним. Вона, разом із поглядами Мінни фон Ешер, зруйнувала весь цілібат, який мучив його, і хоч як би він не переживав за Френ, уявляючи її самотність у Берліні, дозволяючи собі жаліти її гру позерки в романтику, яка неминуче обернеться трагедією, він більше не відчував себе її в'язнем і почав бачити, що цей світ може бути дуже квітучим і приємним місцем.

* * *

Він тепер відчував, що вагон освітлений, як ніколи, бо думав про те, чи не проведе він більшу частину свого життя тепер у цих будинках для людей, які втікають від життя..... Сидіння з синьою оббивкою, досить жорстке, з твердими циліндричними подушками. Поверх синього оксамиту, жовта і коричнева шкіра з квітчастим тисненням, шорстка на дотик. Сигнал Тривоги для зупинки потяга, гарно позначений чотирма мовами для лінгвістичного навчання туристів, який він завжди мріяв потягнути, навіть якщо б це коштувало йому п'ятсот лір. Хитра маленька шапка в кутку, яка перетворювалася на умивальник, якщо опустити відкидну полицку.

І відсторонена самотність, від якої він час від часу рятувався, виходячи в коридор, щоб притулитися до латунної решітки на широких низьких вікнах або присісти на крихітне відкидне сидіння. А за вікном — гори, вокзали з невиразними втупленими в них обличчями гультіпак, рівнини, які здавалися йому схожими на американський Середній Захід, аж раптом сонце, висвітлюючи високий і далекий замок на стрімкій скелі, повертало йому магію чужини.

* * *

Досі Сем Додсворт ніколи не звертав особливої уваги на попутників, за винятком американців, які виглядали як хороші товариші, з якими можна було б попліткувати і випити. Якби ви попросили його описати більшість із них після подорожі, він би відповів:

— О, вони виглядали так само, як і всі інші, гадаю... а що?

Він бачив їх не як дерева, що ходять, а як одяг, що сидить.

Але неймовірно потрясіння від того, що Френ відкинула його, відкривши йому очі на можливості нещастя у світі, змусила його відчувати універсальний пафос речей більш чутливо, ніж він відчував навіть тієї піднесеної ночі, коли вперше побачив вогні Англії. Він відчув — без сумніву, сентиментально — спорідненість з усім людським; він побачив — без сумніву, часто безпідставно — драму, трагічну чи комічну, за всіма масками мандрівників, за похмурими обличчями, дурними обличчями, злими

обличчями, звичайними обличчями. Він трохи позабув про себе — і про Френ, і про Курта, і про Нанду Азереду, — роздумуючи над тим, чи не ховала нещодавно ця небалакуча жінка свого чоловіка, чи не має вдома сварливої дружини цей занадто нарядний молодий продавець, чи не програв свій статок цей дратівливий і буркотливий старий. Він вивчав залізничників, які стояли, щоб пропустити потяг, і міркував, хто з них збирається одружитися, хто є несамовито віруючим комуністом, а хто жадає вбити свою дружину.

Ось так роздумував, годинами, не поспішаючи повертатися до купе і розважати Френ. Ось так повільно і болісно сприймав світ, який був набагато ширшим, ніж він знав. Ось так роздумуючи над тим, чи не був він настільки розбитий, настільки знесилений презирством Френ, що ніколи не зможе знайти Неймовірну Її і разом з нею відчувати неймовірну впевненість у собі і спокій.

* * *

Тиждень він тинявся Римом, намагаючись переконати себе, що вивчає архітектуру. Було спекотно, і він втік у Монтре, з думкою про плавання і прохолодні гори. Щодня він вивчав розклад пароплавів до Нью Йорка і здогадувався, що одного дня він втече на борту пароплава. Він перемістився до Женеви, урочисто оглядав будівлю Ліги Націй, а в готелі гадав, хто з не надто привабливих на вигляд джентльменів у крислатих капелюхах є відомими державними міністрами. Потім, у маленькому ресторанчику, він почув, наче ангельський дзвін, голос кореспондента Росса Айрленда:

— Отакої, Семе, старий дияволе, звідки ви тут взялися!

Вони багато випили.

Разом із Россом він цілий тиждень блукав з рюкзаком за плечима бернським Оберландом. Спочатку він відчував себе досить безглуздо, несучи мішок і йдучи в пилюці повз великі готелі, бо його привчили до думки, що ходити пішки негідно, хіба що на качині перельоти або на поле для гольфу. Але йому подобалося милуватися краєвидами без необхідності, як багатому, зайнятому і моторизованому туристу, поспішати повз них; він відчув, що дихає глибше, спить краще, менше роздумує і п'є пиво замість коньяку. Насправді він вважав, що відкрив для себе ходьбу, і писав захоплені відгуки про неї на листівках Френ, Діжці і доктору Хаззарду. Він почав відчувати свою перевагу над великими розкішними готелями. Вони з Россом їли пельмені та свинячу рульку; вони відпочивали за крихітними столиками перед корчмами в селі, коли вони були задихані, спітнілі та з болем у плечах.

Росс наполягав на тому, що коли вони "бачили церковні шпилі і чули веселий дитячий лепет", то це були безсумнівні і неподільні ознаки близькості пива, і як би вони не насолоджувалися гірськими стежками, вони підбадьорювалися, прискорювали крок і починали прислухатися до веселого лепету, як тільки бачили церковні шпилі.

І Сем вирішив, що він буде робити з уламками свого життя.

Він не знав, що блукання можуть приносити стільки задоволення, як це було з Россом Айрлендом, який ніколи не скаржився і не ставав зверхнім, як Френ, не відчував себе зобов'язаним бути смішним, як Діжка, чи галасливим, як Нанда; який

цікавився всім — від свинарників до монастирів; і який отримував задоволення від побудови теорій життя більше, ніж від того, щоб їх руйнувати.

Росс знову збирався на Схід, після літа в Європі. Він запросив Сема приєднатися до нього, і Сем погодився з ще більшим трепетом, ніж тоді, коли вперше відплив до Англії..... Туркестан, Борнео, Сіам, Пекін, Пенанг і спостереження Вітрильного Мису Яви!

Росса викликали до Парижа, але це місто означало для Сема тепер лише забагато самотності та забагато Нанди, і він присів в Гштааді, намагаючись бути дуже здоровим і наповненим свіжим повітрям. Та не встигло пройти і сорока восьми годин, як Росс відбув, Сем знову занурився в такий метушливий неспокій, якого він ніколи не знав.

Він проклинав себе за свою слабкість; він намагався зануритися у величезний том про англійські сади і домашню архітектуру вісімнадцятого століття; він намагався повернути тугу за Сходом, але все було марно.

Відверто кажучи, він не міг поїхати на Далекий Схід і залишити Френ беззахисною.

Ох, казав він собі, вона не потребує захисту. Його присутність дратувала її більше, ніж заспокоювала, і він був дурнем, причому дурнем дитинячим і ниючим, якщо не зміг звільнитися від шворок материнського фартуха, який тепер незручно носила дружина. Але... Якби там, у Берліні, щось пішло не так... Якби Френ захотіла побігти до нього по допомогу, а він був би за десять тисяч миль звідти...

Він не зміг би допомогти.

Іноді він запитував себе, чи не плутає він потребу служити Френ з потребою жінок взагалі, з тією базовою потребою, яку він щойно свідомо виявив для себе; він запитував себе, чи не вважав би він за можливе піти, озброївшись гарним, щирим, задовольняючим кліше на кшталт: "Френ застелила своє ліжко; нехай вона в ньому і лежить".

Ні! Він присягнувся собі, що його турбота про Френ була справжньою; вона була для нього тим самим, чим молитва для пустельника і честь для солдата; і завжди він закінчував свої тривожні роздуми словами:

— Чорт забирай, я не можу це проаналізувати, але я не збираюся її кидати! Якби я тільки міг!

Він написав Россу, щоб той не розраховував на його компанію цієї осені, і знову втік від себе, але вже разом із самим собою, до Венеції, бо свіжі фотографії з Лідо, знімки веселих компаній на пляжі, створювали враження місця, куди можна відволіктися самотньому чоловікові. І, можливо, одна з тих вишуканих англійок з золота та слонової кістки...

Ні! Він не хотів такої. Він хотів когось із витонченістю Френ, але з міцністю Нанди, з мізками Росса Айрленда.

Він умів сміятися з себе: "Якби така жінка існувала де-небудь, чого б вона захотіла від вас?"

Але коли він їхав до Венеції у дуже знайомому купе вагона, оббитого синім оксамитом і тисненою шкірою, він не міг позбутися образів прекрасних дам на пляжі

Лідо; не був упевнений, що має в житті якусь мету, окрім пошуків Неймовірної Її.

РОЗДІЛ 31

Сем не відчув особливого підбадьорення від Лідо в сезон. Йому здавалося, що готелі нагадують Чиказьку Всесвітню Виставку 1893 року з додаванням аромату турецької лазні; а близькість, з якою дві третини цього товариства, що купалося, обідало і танцювало, знали одне одного, незалежно від того, були вони італійцями, англійцями, американцями чи австрійцями, змушувала його відчувати себе цілковито стороннім. Він повернувся до Венеції, до "Бауер-Грюнвальду", який, незважаючи на німецьку атмосферу, що надто легко нагадувала йому про його берлінське фіаско, був більш гостинним, ніж "Роял Даніелі".

Венеція — найпривітніше місто у світі. Є й інші міста, де можна зустріти більш привітних людей, але у Венеції саме місто, видовисько Piazza San Marco, затишні маленькі вулички, відкриті крамниці мідників, незліченні церкви, які завжди відчинені, гондольєри, які поперемінно то розпалюються, то сваряться, жадібні, але доброзичливі голуби, м'яке небо, шелест води Гранд Каналу, кав'ярні, що розсунули свої столики на половину Piazza, палаци, такі горді своїми різьбленими балконами і такі весело убогі в них нинішні мешканці, натовп, якому нічого робити, окрім як прогулюватися і чекати на концерти оркестрів, які настільки привітні, що тут менше, ніж будь-де у світі, чужинець сумує за теплими плітками знайомих йому людей.

Сем виявив, що очікування, на яке перетворилося все його життя, стало тепер більш терпимим, ніж будь-коли, за винятком тих днів, коли він знемагав від втоми під час прогулянки з Россом, або коли та замурзана спасителька, Нанда Азередо, нахилилася, щоб врятувати його. Він пролежав до дев'ятої, задовольняючись шумом Гранд Каналу за вікнами, сварками гондольєрів. Він підвівся, щоб спокійно спертися на підвіконня і подивитися на чудеса Santa Maria della Salute і San Giorgio Maggiore, які, здавалося, на своїх крихітних острівцях випливали в море; подивитися на панораму овочевих, цегельних і цементних барж, що прокладали собі шлях у бічних каналах, у той час як баржі велично сварилися з більш аристократичними гондольєрами і з водіями моторних човнів, що належали чиновникам у військовій формі. Він випив невеличку чашечку кави і, купивши по дорозі свіжі паризькі "Дейлі Мейл", "Чикаго Триб'юн" і "Нью Йорк Геральд", попрямував на Piazza на свій справжній сніданок.

По обіді "Флоріан" та "Аврора", були прийнятними місцями, затіненими від пекучого сонця, а вранці захищеними були "Квадрі" та "Лавена", і в одній із цих кав'ярень він пив каву, гриз круасани, намазані загуслим медом з Монте Рози, і читав газети, схвильований новинами з Вашингтона та Нью Йорка, схвильований, коли бачив, що хтось із знайомих, Росс Айрленд чи Ендікот Еверет Аткінс, обідає в "Сіро" зі знаменитостями... А одного разу в берлінських новинах він побачив, що пані Семюел Додсворт була почесною гостею на вечері, влаштованій принцесою Драхенталь, і що серед присутніх були граф Оберсдорф, баронеса де Жене, сер Томас Дженкінс із Союзницької Комісії та новоспечений Geheimrat доктор Біднер. Він довго сидів, розгублено дивлячись на площу, на натовп туристів, чії дружини фотографували їх під

час годування голубів на площі Святого Марка.

Він працював над своєю новою архітектурною грою. З "Камінням Венеції" Раскіна під пахвою він щодня оглядав нову церкву, новий палац, час від часу робив замальовки, непогані, і не був незадоволений, коли галасливі туристи приймали його за справжнього художника. Він просто обідав, годину спав, а потім присвячував себе єдиному справжньому обов'язку мудрого відвідувача Венеції — проводити більшу частину дня і вечора, сидячи на Piazza і нічого не роблячи, окрім як спостерігати за видовищем.

У Парижі чи на Унтер ден Лінден дивитися на парад було приємно, але там автомобілі, коні, жваві поліцейські робили це видовище важким і дещо нервовим. Тут же, де не було руху, де площа з мармуровими стінами була схожа на сцену з хором неймовірно вигадливої комічної опери, панувало лише ліниве і безтурботне задоволення. Натовп змінювався щосекунди. Ось пройшли повз два фашистські офіцери в чорних сорочках, оливково-зелених мундирах і кашкетах із золотими кокардами та султанами. Тепер два карабінери з наполеонівськими капелюхами та урочистими манерами суддів. Тепер туристичний пароплав виблював натовп збуджених новачків — допитливих німців чи солідних англійців, золотоволосих скандинавів чи американців, серед яких жінки були в захваті, а чоловіки розкурювали сигари і заявляли привселюдно, що якщо *це* і Венеція, то не така вже вона й до біса значна!

Екскурсоводи, трохи менш численні, але набагато наполегливіші за хмару голубів, накидалися на кожного, хто не був повністю задіяний у священному акті фотографування, і бубоніли:

— Я гід говорити прекрасною англійською, показати вам Сан Марко.

Діти падали всім під ноги. Збирачі цигарок підхоплювали кожен недопалок, що падав. Англійські пари проходили повз, приязно презирливо поглядаючи на них. І нарешті захід сонця перетворював темне свинцеве скло за конями Сан Марко на золото.

* * *

Він був задоволений, порівняно з його активною агонією в Парижі. Але він також був самотнім, незважаючи на виставу на Piazza. Йому потрібно було з кимось поговорити, а він так і не зустрів жодного знайомого.

Йому було нелегко заводити знайомства. Одного разу він сидів за столом поруч з компанією американців. Вони не здавалися дуже складними і невживчивими, виглядали як торговці з маленького містечка і чоловіки вільних професій зі своїми дружинами, і Сем скористався шансом. Він нахилився до найближчого, маленького чоловіка в окулярах, і запитав:

— На екскурсії?

Маленький чоловічок виглядав зневажливо обережним. Він читав газети! Він не збирався бути обдуреним жодним з ваших спритних міжнародних шахраїв!

Він хмикнув:

— Так, — і не став це розписувати.

— Е-е.... Насолоджуєтеся Італією?

— Так, дякую!

Чоловічок повернувся спиною, а Сем почервонів, засоромився і відчув себе набагато самотнішим, ніж раніше.

Він був вдячний, коли його підхопив великий, огрядний баварець у зеленому капелюху, який, вочевидь, був ще більш спустошеним, ніж він сам, і хоча вони мали у користуванні лише сто слів англійською, двадцять німецькою та десять італійською, обидва були сильними чоловіками, які могли витримати багато жестикуляції. Вони надавали один одному впевненості у боротьбі з гондольєрами, і разом вони просувалися до Colleoni і Santi Giovanni e Paolo, роззявили рота на склоробів на Murano та відвідали вірменський монастир на тихому острові San Lazzaro. Сем проводжав баварського друга на вокзалі з таким же жалем, як і Росса Айрленда в Інтерлакені, і весь вечір тримався за свій улюблений столик у "Флоріана" так, наче це був його єдиний дім.

* * *

Він регулярно вислуховував Френ, отримуючи листи від неї, але якщо раніше її листи були святковими, то тепер він не наважувався їх відкривати.

Вона багато скаржилася. То дощило - то стояла спека. Вона поїхала на тиждень до Тіролю (вона не сказала, що Курт поїхав з нею, але він здогадався), а готелі були переповнені. Вона зазнала безпрецедентного нещастя, коли їй довелося зупинитися в маленькому готелі, де їжа була важкою, а постояльці — ще важчими. Вона познайомилася з двоюрідним братом Курта, австрійським послом, і хоча вона обдаровувала хлопця дотепністю і ввічливістю, він не оцінив її по достоїнству.

Вона ніколи не цікавилася, чи був сам Сем щасливішим.

Її листи завжди залишали його трохи засмученим. І в них не було жодного натяку на те, що вона хотіла б його побачити.

* * *

Він перебував на Piazza, розмірковуючи над одним із цих листів, трохи пізніше четвертої години пополудні. Він побачив, як повз його столик пройшла знайома на вигляд жінка. Їй було близько сорока років, вона була струнка, досить бліда. На ній була чорна сукня без прикрас і крилатий чорний капелюшок з крихітною брошкою з діамантами. Її руки були такі ж гарні, як і мереживо.

Він згадав. Це була пані Сісіл Ар. Ей. Кортрайт, Едіт Кортрайт, вдова британського міністра в Румунії (чи це була Болгарія?) американського походження, яка кілька місяців тому, за натяком племінника Діжки, запросила їх на чай до своєї квартири в палаці Асканьї у Венеції. Він підскочив, щоб привітатися з першим впізнаваним обличчям, яке побачив за кілька тижнів; але завагався — пані Кортрайт була не з тих жінок, з якими можна вітатися недбало. Він наважився знову. Він кинув офіціантові на стіл купюру в десять лір і, обійшовши площу своїм довгим кроком, влаштував так, що зустрів її, коли вона проходила Piazzetta dei Leoni і входила на Calle di Canonica.

— О, здрастуйте, — додержався він пристойності. — Пам'ятаєте, як минулої весни

ми з дружиною пили чай... друзі Джека Стерлінга...

— О, ну звісно! Пан...?

— Семюел Додсворт.

— Ви з пані Додсворт невзабарі *повернулися* сюди.

— О, їй довелося залишитися в Берліні.

— Справді? Ви тут самі? Ви повинні прийти на чай знову.

— Буду страшенно радий. Ви туди йдете? — Доволі безглуздо, радше з нетерпінням.

— Просто трохи скупитися. Тут внизу мурашник з кондитерських... Можливо, ви захочете піти зі мною, а після обіду зайти додому на чашечку чаю, якщо вас не чекають друзі.

— Я не знаю жодної душі в місті.

— У такому разі, ви мусите прийти.

Він поколихався поруч із нею, незграбно:

— У Лідо, напевно, дуже багато знайомих, зараз сезон.

— Так. На жаль!

— Вам не подобається набір ротогравюр?

— О, як вдало їх так назвати! — сказала вона. — Я підшукувала фразу. Деякі з них, звісно, надзвичайно приємні; милі прості люди, які дійсно люблять танцювати і плавати, і не ходять в Лідо тільки для того, щоб їх побачили і сфотографували. Але є й інтернаціональний, англо-американо-французький набір — розумні жінки, трохи неоднозначні, і чоловіки з титулами, кравці і нічого більше, і гострі пари, які надто добре грають у бридж, і мільйонери з трьома підборіддями, які... ну, мені вони здаються звіринцем. Є одна жахлива жінка на ім'я Рене де Пенабль...

— О, ви знаєте її?

— А що тут можна вдіяти! Ця жінка примудряється бути одночасно в Парижі, Лідо, Довілі, Каннах, Нью Йорку, на всіх відомих потягах і пароплавах! Ви її знаєте? Вона вам подобається?

— Ненавиджу її, — зауважив Сем. — О, я не знаю, чи варто мені це казати. Вона завжди була дуже чемною з нами. Але я відчуваю, що вона шахрайка.

— Ні, вона витонченіша аніж це. Вона досить щедра до дев'яности дев'яти зі ста членів своєї групи — волоцюг у золотій фользі — так, що вона може змусити ошелешену соту частину влаштуватися в крамницю суконь або благодійне товариство, або щось інше, що загадково банкрутує через два місяці. Вона... о, вона, звичайно, дуже кумедна.

— Мені також! — проревів Сем.

Вони посміхнулися одне одному, під схвальні вигуки сімох юних венеціанців, які нічого не робили, обравши для цього найпохмуріший і найсмердючіший Соттопортіко.

Сем радів, що Едіт Кортрайт може виявитися людиною, терплячою до великих загублених чоловіків. Він ще більше переконався в цьому, коли почув, як вона торгується з власником маленької кондитерської за дюжину тістечок. Власник вимагав п'ять лір, пані Кортрайт запропонувала дві, і вони зійшлися на трьох, які і були їхньою

ймовірною вартістю.

Сем досить часто бачив, як Френ торгується, але, швидше за все, вона втрачала самовладання, що з більшою ймовірністю змушувало крамаря втратити своє. З пані Кортрайт пекар тряс пальцями, мучився від образи своїх шедеврів, стверджував, що його дев'ятеро дітей і бабуса будуть голодувати, але вона тільки сміялася, і весь цей час він сміявся у відповідь. Він взяв три ліри з великою радістю і вигукнув їм услід: "Addio!", наче це було благословенням.

— Добра душа! — сказала пані Кортрайт, коли вони повернулися на Piazza. — Ми робимо це щотижня. Саме тому я ходжу до нього сама, замість того, щоб посилати служницю, яка отримує на двадцять сантиметрів менше, ніж я, а десять кладе собі в кишеню. Але цей кондитер — художник, і як усі художники, консерватор. Він намагається дотримуватися старих добрих часів, коли купівля-продаж в Італії була справді пригодою, бо всі робили з торгу гру — тих часів, про які писав Бедекер, коли радив "зберігати спокійну і приємну манеру поведінки, коли торгуєшся". Але, боюся, це все минає. Не дивлячись на правила фашистів і ефективне справляння враження на туристів, магазини стають такими ж надійними, як "Свен", "Едгарс" або "Вулвортс", і приблизно такими ж привабливими. Думаю, що я повернусь і закінчу свої кілька останніх років на вулиці Малберрі у Нью Йорку. Зараз це єдина частина Італії, яку не об'їздили, не описали, не намалювали і не довели до смерті; єдина частина, яка не стала безпечною для тітки вікарія.

У присутності Френ та її агресивної вишуканості, Едіт Кортрайт була різкою, ховаючи своє серце за чемною ввічливістю, як ховає під сукнею м'якого, ні до чого не зобов'язуючого чорного кольору свою підтягнуту тендітність тіла. Але тепер, коли вони йшли до Palazzo Ascagni, ховаючись від сонця в аркадах і під величезними стінами над крихітними вуличками, коли вони піднімалися похмуро-могильними мармуровими сходами до її квартири і, зітхаючи, розслаблялися в прохолоді величезних кімнат за жалюзі, пронизаних отруйним сонцем, вона була легкою; у приглушено-сріблястій манері, вона стала веселою. Здавалося, що вона знаходила все в житті забавним і любила роздумувати про це вголос. І вона здавалася молодшою. Він думав, що їй сорок п'ять, а вона виглядала на сорок.

Кам'яна підлога її вітальні, викладена квадратами, натертими воском до гладкості слонової кістки, старий горіх з шафи шістнадцятого століття, навіювали тишу, відчуття захищеності та спокою цивілізації, що зростала впродовж багатьох поколінь. Парадні монастирські стільці, які прикрашали кімнату, коли Сем побачив її навесні, а також безсоромно м'які американізовані крісла, якими пані Кортрайт пом'якшила суворість венеціанської величності, були замінені плетеними з ситцевими подушками.

Тут дух Сема освіжився, освіжилося розпалене тіло, і коли пані Кортрайт виявилася настільки вищою за емігрантський американізм, що наважилася бути американкою і запропонувати чай з льодом, він зрадив їй більше, ніж мозаїкам собору Святого Марка, якими він навчився захоплюватися з досить дивовижною щирістю. Пані Кортрайт і кімната, яка її ілюструвала, здавалися йому такими ж традиційними, як потьмяніла

пишнота принцеси Драхенталь у Потсдамі; але він міг достукатися до пані Кортрайт, зрозуміти її, не почуватися з нею безглуздо усміхненим хлопчиськом, запрошеним на чай до дружини вчителя школи. Він трохи боявся її, трохи боявся, що за її блідою стриманістю може ховатися зауваження на адресу такого невдахи-туриста, як він сам. Але це був страх, який він міг зрозуміти і відповісти, а не збиваюча з пантелику опівнічна дивовижа.

Він побачив, що в епоху всезагальної короткої стрижки, коли жодна Френ не наважилася б бути такою ексцентричною, пані Кортрайт тримала довге волосся, розділене на проділ просто і не надто акуратно. І він знову побачив чарівні руки, що рухалися білими котиками серед чашок з майоліки кольору ірисок.

Цього разу вона не говорила про дипломатів, вілли на Рив'єрі та живопис. Вона сказала:

— Скажіть мені... Насправді, я не нахабна, я запитую себе про те ж саме, і, можливо, шукаю відповідь для себе. Що ви знаходите в Європі? Чому ви залишаєтеся?"

— Ну, це якось важко пояснити. — Він сьорбнув холодного чаю, відчуючи тонкий терпкий присмак на язичку. — О, я гадаю, що... Ну, якщо бути абсолютно відвертим, то це через мою дружину. Мені сподобалося бути за кордоном. Я багато чому навчився — не тільки про картини і все таке, але й у своїй справі — я виробник автомобілів, якщо ви пам'ятаєте. Наприклад, я поїхав на завод "Роллс-Ройс" в Англії, і це було для мене справжнім одкровенням, як вони були готові втрачати гроші, продовжуючи робити такі речі, як полірування, вручну, а не машинами, як це робимо ми, тому що вони вважали, що це краще робиться вручну. Але... О, я можу зрозуміти, як художники, що вештаються навколо таких місць, як Флоренція, і яким байдуже, монархічний уряд чи комуністичний, аби тільки чай і гарні заходи сонця, можуть бути цілком задоволені тим, що залишаються там роками. Але мені... Мені стає неспокійно від того, що я такий сторонній. Я відчую себе маленьким хлопчиком, з яким ніколи не радяться про те, де відбудеться пікнік. Напевно, я жакливо низькопробний, якщо мене більше не цікавлять галереї та руїни, але — о, я хочу поїхати додому і зробити що-небудь! Навіть якщо це буде лише курник!

— Але хіба ви не можете зробити це тут? В Англії, наприклад?

— Ні. Я відчую, що англійські кури не зрозуміють моєї розмовної американської, і, можливо, підуть і здохнуть в мене на очах.

— То ви не хочете залишитися? Чому ж ви залишаєтеся?

— О, ну, моя дружина все ще відчуває...

Швидко, наче прикриваючи свою помилку, пані Кортрайт пробурмотіла:

— І, звичайно ж, вона мила. Я згадую її з таким задоволенням. Вона, мабуть, чарівна людина, з якою хочеться мандрувати..... І, будь ласка, не думайте, що я належу до тих ідіотів, які вважають живопис вищим за виробництво — я не вважаю його нижчим, як ваші Торгові Палати, які вважають, що всі художники марні, якщо тільки вони не малюють картини для реклами панчіх, і не вважаю його вищим, як усі пихаті леді, які вважають, що діловий чоловік з чистими нігтями незмінно віддає перевагу

гольфу, а не Бетховену.

* * *

Це не була блискуча промова, і вона не вразила Сема новизною. І в Європі, і в Америці він стикався з усіма теоріями про сучасних ділових чоловіків: що вони королі і єдині творці в індустріальну епоху, що вони тупі й огидні деспоти. Він зробив власний висновок: вони такі ж самі, як і інші люди, такі ж самі, як шевці, профспілкові лідери, яванські танцюристи, ларингологи, китобої, дрібні каноніки, або вирощувачі спаржі. Проте в промові Едіт Кортрайт відчувалася симпатія, очевидна повага до нього, натяк на те, що вона бачила багато цікавих земель і знала багато цікавих людей, що надихнуло його. Неймовірно, але він зловив себе на тому, що намагається викласти їй свою філософію життя; ще більш неймовірно — на тому, що готовий визнати, що не має жодної філософії. Вона кивала, як наче визнавала.

Він закликав:

— Мені було приємно поспілкуватися з вами. Послухайте: Чи не буду я грубим, якщо запрошу вас покататися на гондолі, зараз стає прохолодніше, і, можливо, пообідати зі мною на Лідо сьогодні ввечері, якщо ви вільні? Я був, е-е... трохи самотній.

— Я була б рада, але не можу. Розумієте, мої друзі тут здебільшого досить задушливі, страшенно правильні, дуже милі старі італійські сім'ї, які ще не подолали приголомшення від Коллеоні*. Боюся, я не зможу поїхати з вами в гондолі, якщо мене не супроводжуватимуть, а це було б страшенно нудно. Але чи не прийдете ви сюди на обід завтра ввечері — о восьмій тридцять, у смокінгу?

— Із задоволенням. Восьма тридцять.... Але чому залишаєтеся в Європі ви?

— О... Мабуть, Америка мене лякає. Я почуваюся там невпевнено. Я відчуваю, що всі дивляться на мене і критикують, якщо тільки я не займаюся чимось важливим — піднімаю кінематограф, або вивчаю Ейнштейна, виграю чемпіонати з бриджу, розводжу шнауцерів чи ще щось. І немає ніякого приватного життя, а я екстравагантна жінка, коли справа доходить до розкоші приватного життя.

— Але послухайте! В Америці ви, звичайно, могли б кататися на гондолах — ну, на автомобілях — як вам заманеться. А тут ви мусите бути під наглядом, щоб вас не критикували!

— Тільки з одним класом — формальними людьми, з якими я вирішила (мудро чи нерозумно) жити. Мій бакалійник, і мій дантист, і мій сусід поверхом нижче (приємний на вигляд чоловік — я навіть думаю, що він азартний гравець) — вони не вважають за честь допомагати мені у моїх справах, або, точніше, не допомагали б, якби я була настільки авантюрою, щоб вести якісь справи! У себе вони б допомагали. Тільки в Європі можна отримати радість анонімності, загубитися в натовпі, бути самим собою, мати гідність приватного життя!

— А ви спробуйте поїхати в Нью Йорк! Загубитеся там вдосталь!

— О, але Нью Йорк... Соромлива гра в інтернаціоналізм! Русняві євреї в лондонському одязі ходять в італійські ресторани з грецькими офіціантами і африканською музикою! Стовідсоткові дворняги! Не дивно, що американці тікають

додому в Сассікс або Самерсет! І ніколи, ні вдень, ні вночі, ні на світанку, нікуди не втекти від звуків Надземки! Нью Йорк — ні. Але я впевнена, що все ще існує міцна, корінна Америка — і не пуританська, не більше, ніж Лінколн чи Франклін були пуританами, — яку ви знаєте. Але скажіть мені (щоб відволіктися від мого загубленого, емігрантського, жадливо неорієнтованого і неважливого "я"), скажіть мені відверто: що ви бачили у Європі — я маю на увазі те, що ви будете пам'ятати через десять років?

Він поникнув на своєму стільці, потер підборіддя і зітхнув:

— Ну, гадаю, приблизно стільки ж, скільки я отримав би від читання оголошень про пароплави та готелі у ньюйоркській недільній газеті! Я знаю трохи менше, ніж коли починав. Тоді я знав, що всі англійці — холодні як бурульки, всі французи — балакуни, а всі італійці сидять скрізь на сонці і співають. Тепер я навіть цього не знаю. Підозрюю, що більшість англійців привітні, більшість французів мовчазні, а більшість італійців працюють як чорти — вибачте!

— Саме так!

— Я навчився сумніватися у всьому. Я дізнався, що навіть досить успішний керівник — а я був таким, незважаючи на те, яким ледарем я зараз здаюся...

— О, я знаю!

— Я засвоїв, що навіть такий непоганий начальник гаража, як я, не дуже добре розбирається у виборі між Пуаре та Ланвіном, або між ранньоанглійським стилем та декорованим. Жоден американський підприємець не повинен виїжджати за кордон, хіба що на з'їзд Ротарі або на екскурсію, де він добре ізольований від нетутешніх. Це його засмучує. Псує йому задоволення від власної величі та знань!... Чого я навчився? Давайте подивимось: назви, мабуть, півсотні готелів, з яких через кілька років згадаю п'ять. Розклад півдюжини поїздів класу "де люкс". Назви кількох марок бургундського. Як відрізнити нормандський дверний отвір від готичного. Як зробити замовлення у французькому меню, якщо у списку немає нічого незвичайного. А ще я можу сказати "Скільки" і "Надто багато" англійською, французькою, німецькою, італійською та іспанською мовами. Думаю, це все, чого я тут навчився. Мабуть, вони спіймали мене занадто пізно!

РОЗДІЛ 32

За другою чаркою, у "Флоріана", після обіду, він знову відчув рідкісне хвилююче сяйво при думці про подорож, самотню і швидку. Він міг би поїхати, куди захоче: Північ, Південь — самі назви мали магію: Північ і снігові замети серед мовчазних сосен; Південь і бамбукові хатини в джунглях; Схід і примхливий пароплав, що біжить фіолетовою протокою; Захід і лавка біля зрубу в Скелястих горах, з озером на дві тисячі футів нижче, і він сам, сильний і глибоко дихаючий, як і в тридцять років, вдихаючи запах свіжозрубаних трісок, морозного повітря. Так! Він побачив би їх усіх! Він не повернеться у контору!

Він має ще двадцять, можливо, тридцять років. У нього було б друге життя; будучи Семюелем Додсвортом, він би пішов і дивовижним чином став би кимось іншим, більш безжальним, менш пов'язаним, менш сентиментальним. Він міг би стати поетом,

губернатором, дослідником. Він усвідомив свої недоліки комерційного мислення, оторопіння перед жінками. виправити їх! Він бачив прогалини у своїх знаннях. Заповнити їх!

Ще двадцять років!

Почнемо прямо зараз. Завтра він візьметься за італійську. Завтра він напише Россу Айрленду про ту мандрівку на Схід. Так!

* * *

Після затишного чаювання з Едіт Кортрайт він відчув себе самотнім, як ніколи. Хвилин п'ять він планував втекти до Френ. Але смажені креветки і випивка заспокоїли його; друга чарка змусила його уяву танцювати. Потім він захотів ще випити — і не захотів.

Ні! Він струснув себе. Він ненавидів цю в'ялу, легку втечу через алкоголь до віри у власну силу і свободу. Він не був (з гордістю) одним із тих слабаків, які ховаються від проблем у прекрасному спокої канави, де слиз закриває вуха від гугнявих голосів цензорів, які завжди вимагають від втомленої людини трохи більше, ніж вона може зробити.

Але чи було це правдою? Чи було правдою все, що він думав — навіть ця легка відраза до легкої втечі? Чи можливо, що він не зміг остаточно впасти в пияцтво, розпастися, зневажити все пристойне і задовольнитися Нандою Азередо на смердючому горищі не тому, що був надто сильним, а тому, що був надто слабким — надто боявся того, що скажуть Френ, Діжка, Маті, незнайомі люди, такі як пані Кортрайт? Невже для того, щоб стати бродягою, свідомим, відлюдкуватим, потрібно було більше мужності, ніж для того, щоб продовжувати жити як поважний фабрикант, поки він боліє, як Верлен? Чи справді суха гниль була хоробрішою, ніж волога і крапаюча лють непокори?

Він кинув це.

Він так втомився витягувати свою маленьку душу і турбуватися про неї! Якби він тільки міг сміятися, не думаючи, з Діжкою Пірсоном. Або якби пані Кортрайт погодилася пообідати з ним...

Пані Кортрайт. Ось це була жінка! Така ж годяща, як Френ, і така ж світська, але така ж байдужа до титулів і розкоші, як Нанда.

"Надзвичайно мила жінка!"

Він знову подумав про третю чарку, потім рішуче відмовився від неї, рішуче занурився в респектабельність, з якої на мить йому здалося, що він може втекти. Бо за сусіднім столиком сиділа американська компанія, сповнена веселощів і не давала їхньому братові впасти, подаючи повчально-поганий приклад.

Там було троє чоловіків і троє жінок. Очевидно, деякі з них були одружені з іншими, але вони, здавалося, не розуміли, хто з ким одружений.

Вони помітили Сема, і один з чоловіків, похитуючись, вигукнув:

— Ви ж американець, чи не так? Ну, скажіть, чому ви святкуєте фієсту на самоті? Підходьте і приєднуйтеся до живої компанії!

Доволі зраділий, Сем підійшов і приєднався до них.

— Щойно прибули? — запитав він, як годиться.

— Ще б пак. Вчора приземлився в Наполі, — сказав запрошувач. — Приплив на кораблі макаронників — теж елегантному судні — і скажу, хлопче, це була чудова подорож, я розповім про неї всьому осовілому світу! Я чув про запійні подорожі, але ця поїздка — б'юся об заклад, я жодного разу не лягав спати раніше третьої години ночі, за весь час подорожі! А дівчата були нічим не гірші за чоловіків. Доріна випила дві пляшки шампанського за дві години, і вся компанія була без розуму від італійських офіцерів — кажуть, офіцерам доводилося змахувати їх з мостику щоразу, коли вони хотіли зробити якусь вигадливу навігацію! І це дало нам, хлопцям, можливість трохи попестити себе! Ось це була поїздка! Якби ви бачили парад нічних сорочок останнього вечора! Ого! Ось це була поїздка!

Одна з жінок — а якщо не брати до уваги її вологих очей, то вона виглядала як незаймана і неафродизіакальна пані — вигукнула:

— Поїздка що треба — це правильно! І у мене побачення з другим офіцером у Парижі. Він збирається відкласти один рейс. А може, я просто залишу його без роботи. Може, я вирішу купити собі гарного маленького друга-хлопчика. Малюка! О, ці схід-ні оченята! Скажіть, Піте, заради Бога, чи не купите ви нашому маленькому другові, — вона вказала на Сема тонким, цнотливим, наманікюрем і досить хитким вказівним пальцем, — трохи випити?

Але Сем відмовився. Його бачення краси стічної канави зникло з поспіхом і безглуздим скавулінням. Він знову став похмурим Семом Додсвортом, який пишався тим, що тримав себе у формі. Він прийняв з дратівливими ознаками задоволення лимонад (це був перший лимонад, який він скуштував за останні місяці) і сидів, роздумуючи про цих співвітчизників.

Він не міг їх кудись зачислити. На вигляд їм було від тридцяти до сорока років. Вони були не такі вульгарні і не такі порочні, як здавалося на перший погляд. Час від часу під впливом алкоголю вони показували, що мають словниковий запас і, можливо, читали книжки. Він підозрював, що двоє з трьох чоловіків були випускниками університетів; що всі шестеро цих гучних розпусників вдома були гідними дияконами і паламарями. Він знав у Зеніті "молоді подружні пари", теоретично відповідальних молодих лікарів, юристів і продавців, які перетворювали танці в замських клубах на поєднання борделю і прикордонного бару. Але він на такі танці не ходив. Ці люди були не його! Потім, приголомшений, він зрозумів, що, можливо, вони були його. Чи були ці бовдури нічим іншим, як молодшими, веселішими і трохи більш влюбливими Діжками Пірсонами?

Вони не були в усьому винні. Вони були продуктом Сухого Закону, масового виробництва та освіти, в якій домінувало переконання, що людина йде до коледжу, щоб познайомитися з людьми, які згодом стануть їй у пригоді в підприємстві, і що велич університету вимірюється кількістю його студентів та кількістю їхніх спортивних перемог.

Принаймні так з сумом розмірковував Сем.

Він багато чув про "сексуально холодну американську жінку". Бог свідок, лютував він, він відчув це у Френ! Але у випадку з цими бунтівними жінками його обурював саме брак холодності. Привітна дама, яка збиралася "купити" собі другого офіцера, поки Сем сидів за столом, поцілувала одного з чоловіків, тримала за руку іншого і тепер спрямовувала своє зів'яле збудження на нього самого:

— Ну ви й стручок! Б'юся об заклад, що ви ображаєте почуття маленького м'ячика для гольфу, коли б'єте по ньому!

Він сумно посміхнувся.

Він думав про зустріч з пані Кортрайт наступного вечора. Раніше він згадував її лише як приємну, нецікаву, гідну людину, а тепер бачив її як грецьку вазу, як алебастрову чашу, в якій можна розпалити вогонь.

"Оздоблення її — як у європейки", — розмірковував він. — "Але ж вона американка, слава Богу! Я не зміг би закохатися у справжню європейку. Це має бути хтось, хто міг би дивитися на старий сірий амбар у Новій Англії, вкритий інієм, у жовтні, і отримувати від цього задоволення, без моїх пояснень".

Його довгі роздуми були перервані запитанням його запрошувача:

— Ви вже бували тут, у Венеції?

— Так. Кілька разів.

— Ну, може, ви зможете пояснити... Сподіваюся, я не зачіпаю нічий почуття, але мені... Ну, я вперше за кордоном, і завжди думав, що Венеція — це щось на кшталт музичної комедії. Але з усіх проклятих тихих місць... В місті немає жодного першокласного кабаре! Нічого, окрім купи занедбаних будинків з купою різьблень на них і купою чиказьких дренажних канал між ними!

— Ну, а мені подобається!

— Але що вам в тут подобається?

— О, багато чого. Особливо архітектура.

Але те, що побачив його розум, коли він пробурмотів щось про втому і пішов геть, не було баченням арочних мостів, таємних завулків і тремтливого відображення витончених веж; це був спогад про Едіт Кортрайт, яка безтурботно відпочивала у своєму венеціанському палаці.

"Вона не могла б вийти на вулицю і зробити щось імпульсивно, як Френ", — розмірковував він, прямуючи до "Бауер-Грюнвальду". — "Вона, безумовно, "велика леді". Але я впевнений, що в глибині душі вона самотня. Вона була б не проти готувати для свого чоловіка усяк більше, ніж Нанда. Чорт забирай, Семе, чому ви такий недалекий? Чому ви продовжуєте думати, що всі інші самотні, тільки тому, що ви самотній?"

* * *

Це був маленький і спокійний обід в Едіт Кортрайт у четвер увечері. Єдиними гостями, окрім Сема, була англійська пара, яка невиразно і ввічливо розповідала про щось важливе — дуже ввічливо, але дуже невиразно. Якщо Сем і не вважав їх

веселими, то приємна недбалість домашнього господарства пані Кортрайт його розважила.

Френ, яка любила цитувати вірші про циган і Війона, та "Хоробрі дні, коли нам було по двадцять одному", у приватному житті була головним сержантом. Теоретично вона була матір'ю-сповідницею і безтурботною довіреною особою всіх своїх слуг, а також водопровідника, листоноші та бутлегерів. На практиці вона завжди була розлючена їхньою некомпетентністю. Вона була привітною з ними лише тоді, коли вони запевняли її у її красі і владі; коли швачка булькнула, що у Френ найвишуканіша фігура в Зеніті, або коли аптекар на розі запитав її, чи його новий капелюх справді правильного англійського фасону.

Принаймні так з сумом думав Сем.

Едіт Кортрайт же, здавалося, зовсім не мала твердо встановленого порядку, не мала жодного уявлення про обов'язки своїх слуг. Вони сперечалися з нею. Вони суперечили їй. Дворецький сказав, що вона замовила броколі, а покоївка приходила з цоканням капців. Вони постійно теревенили. Здавалося, вони ділилися з нею якимось таємним жартом; і коли вона втомлено посміхнулася до Сема після бурхливої розмови з дворецьким, йому захотілося, щоб його прийняли до товариства їхнього племені.

Підлога в їдальні була кам'яна, а стіни з твердої штукатурки, зі смужками сирийських прикрас. Біля стін стояли стільці, величні, незручні, нелюдські. Вікна, що виходили на Гранд Канал, були надзвичайно високими. Це була квартира для велетнів. Сем відчував, що в цю кімнату входили люди в обладунках, які з велетенським непристойним сміхом обговорювали тортури блідих протестуючих проти Дожа, і що вони, дуже не схожі на Едіт Кортрайт при всій її м'якості, реготали тут зі слугами в пурпурових мундирах, недбалими і брутальними.

Англійське подружжя уповзло рано. Після їхнього трепетного прощання Сем незграбно звівся на ноги і зітхнув:

— Гадаю, я маю...

— Ні. Залиштеся ще на півгодини.

— Якби ви справді... І як я зненавидів готелі!

— Вам же подобалося мати дім.

— Звичайно, подобалося!

— Чому ж ви не хочете його мати? Хіба це не...

Вона засміялася, запалила цигарку, тримаючи її вигнутими пальцями.

— Гадаю, це досить смішно, що я намагаюся давати поради — а моє власне життя таке безладне, що я витримую його, лише позбувшись усіх амбіцій, усіх цілей, і просто пливу, намагаючись ужитися з якомога меншою кількістю ускладнень.

Вони говорили повільно, а здебільшого мовчки. У величезній прохолодній кімнаті над Гранд Каналом було спокійно. У гавані гурти співаків у гондолах виспівували старовинні італійські балади. Ці співаки, насправді, були досить комерціалізованими; не заради романтики і любові до місячного сяйва вони виводили трелі, а в перервах між спалахами екстазу передавали капелюха від гондоли до гондоли, за що отримували

чималу винагороду від сентименталістів з Ессена, Піттсбурга і Манчестера. Пісні були сумлінно банальні — "Donna è Mobile" та "Santa Lucia" на вибір. Проте вся ця театральна обстановка і музика, що лунала над водою, заманила Сема у спокійне збудження.

— Я не можу уявити вас у якихось ускладненнях, — запитав він.

— Мабуть, мені не варто вживати це слово. Всі складнощі є всередині мене самої. Просто певні життєві обставини відбили у мене віру в себе, і я так боюся зробити щось не так, що простіше нічого не робити.

— Я теж себе так почуваю! Хоча з вами я не можу собі цього уявити — ви така впевнена в собі.

— Не зовсім. Я схожа на людину, яка вивчає нову мову — вона може робити це чудово, доки може представити тему розмови і використовувати слова, які знає — вона може чудово говорити з Офіціантом, замовити ще дві кави або про те, який наступний потяг до Турина, але вона губиться, якщо хтось інший задає питання і наполягає на тому, щоб говорити про що-небудь, що виходить за межі Шістдесятої Сторінки в Методі Х'юго! Тут, у власній квартирі, з власними людьми, я безпечно перебуваю по цей бік Шістдесятої Сторінки, але я б страшенно злякалася, якби вийшла на Шістдесят Першу!... До речі, я буду дуже рада, якщо вам набридне ваш готель і ви захочете час від часу заходити на чай.

— Дуже добре...

Не усвідомлюючи, що він встав, підійшов до відчиненого вікна. — Я дуже вдячний за це... Почуваюся досить розгубленим.

— Чому б вам не розповісти мені про це? Якщо хочете. Я гарна повірниця!

— Гаразд...

Він позбувся із суїцидальним викликом.

— Я не люблю скиглити — не думаю, що дуже люблю — і не люблю визнавати, що мене облизують. Але я такий. І мене вже трохи нудить від того, що я не можу спати ночами, роздумуючи про це. Занадто багато роздумів, напевно!

Він вийшов на вузький балкон, над каналом і звуком плескоту води. На цьому балконі колись (хоч Сем і не знав про це) стояв лорд Байрон, розповідаючи яскравій леді ще більш жалюгідну і сердиту оповідь.

Едіт Кортрайт стала поруч з ним, бурмочучи — о, її слова були буденними:

— Не хочете розповісти мені про це?

Але її голос був добрим, і напрочуд чесним, напрочуд вільним від бар'єрів між незнайомим чоловіком і незнайомою жінкою. А разом з нею бурмотіла Венеція і лунали пісні кохання.

— О, гадаю, це дуже звичайна історія. Моя дружина молодша за мене і жвавіша, вона знайшла собі чоловіка в Берліні, а я, мабуть, втратив її. Назавжди О, я знаю, що не повинен роздягатися на людях. Але я присягаюся, що не робив цього раніше! Я прогнів до того...

Вона швидко сказала:

— Не треба! Звісно, що ні. Я була б рада, якби могла розповісти свою історію.

— Будь ласка!

— І я нікому не розповідала, навіть своїм друзям, хоча, гадаю, вони здогадуються... Можливо, ми з вами можемо бути відвертішими один з одним, тому що ми незнайомці. Я розумію, що ви відчуваєте, пане Додсворт. Гадаю, люди, яких я знаю тут, в Англії і вдома, вважають, що я веду таке чернече життя, бо поклонялася як ідолу перед покійним високоповажним Сісілом Ар. Ей. Кортрайтом. Такий чарівний чоловік! Бездоганні манери, і надто досконала гра в бридж! Чудовий військовий послужний список — генерал-майор, генерал-лейтенант. Насправді мій чоловік був... Він був жахливим брехуном, одним з тих брехунів, що цілують руки, усміхнені, переконливі. Він був таємним п'яницею. Він постійно принижував мене як американку з глибинки; вибачався перед людьми, ох, як мило, коли я казала "я гадаю" замість такого ж дурного "я припускаю". А його любя мати вітала мене з тим, що мені пощастило завоювати її дорогенького. Ой, вибачте! Жахливо з мого боку! Фатальна венеціанська ніч!

Її прискорене дихання було не схлипуванням, а звуком гніву. Її рука вхопилася за тонкі рифлені перила балкона. Він сором'язливо поплескав її і сказав, як сказав би своїй доньці Емілі:

— Можливо, нам обом було корисно трохи розповісти про наші проблеми. Але... Я хотів би ненавидіти свою дівчинку. Я не можу. І я уявляю, що ви не можете ненавидіти Кортрайта. Це може бути добре для нас!

— Так, — сухо. — Було б. Але я чудово починаю це вміти. Я... Ви коли-небудь бачили офорти Малаперта? Дозвольте показати вам книжку з ними, яку я отримала сьогодні.

Він слухняно розглядав офорти хвилин п'ятнадцять і досить пишномовно попрощався.

Плентаючись додому, темними тротуарами, що висіли, наче полиці, над смагляво-блискучими каналами, крізь небезпечні на вигляд неосвітлені арки, він то відчував провину за те, що розповів про Френ, то злився на себе за надто вразливе сумління, то лютував на покійного Сісіла Кортрайта як на негідника, то радів, що Едіт Кортрайт за своєю вибагливою небагатослівністю може бути грубуватою.

Почуття провини, яке не покидало його, залишилось і коли він прокинувся. Едіт зненавидить його за те, що він вибовтав про Френ, за те, що спонукав її висказатися. Коли він півгодини намагався написати вибачення, прийшла записка від неї:

"Ні, ви не сказали нічого такого, чого не повинні були, і я не вірю, що я не те сказала. Я пишу це, тому що, здається, знаю, які докори сумління відчувають всі американці після того, як ми скажемо те, що насправді думаємо. Покладіть це на Святу Лючію, яка, хоча я не дуже добре знаю описання життя святих, ймовірно, є покровителькою сентименталістів, таких як ми з вами. Чи не бажаєте зайти на чай сьогодні о п'ятій?"

ЕДІТ КОРТРАЙТ".

РОЗДІЛ 33

Щодня, протягом двох тижнів, він бачився з Едіт Кортрайт — за чаєм, за обідом, за ланчем на Лідо. Вона, вочевидь, забула про свій дискомфорт від того, що була без нагляду, і ходила з ним на архітектурні курси, ходила з ним на літню оперу, плавала з ним до Торчелло і Маламокко — на вітрильній гондолі з помаранчевим латексним вітрилом, з якої вони озиралися на Венецію, що пливла по воді сизого кольору.

Він говорив про Зеніт і Емілі, про двигуни і переваги автомобіля "Ревелейшн", про механіку і фінанси. Він ніколи не знав іншої жінки, яка б не нудьгувала, коли він намагався пояснити їй свої дуже чіткі, але не маловажні поняття про використання хромованого металу. А вона, вона говорила про багато речей. Вона була читачкою товстих книжок, з цікавістю до життя, яка дрейфувала по всьому його об'єму. Вона говорила про Бертрана Рассела та інсулін, про Штефана Цвайга, американські хмарочоси та католицьку церкву. Але вона не була ні ханжеською, ні догматичною. У фактах і діаграмах її цікавив лише поштовх, який вони давали її власній уяві. По суті, їй було байдуже, чи світ рухається до фашизму чи більшовизму, до методизму чи атеїзму.

Він слідував за нею крізь усі її заплутані роздуми. Його не відштовхували її ідеї, як часто бувало, коли його відштовхували маленькі хитромудрі знання Френ. (Бо Френ носила свої знання так само демонстративно, як і хутро).

Про себе вони говорили рідко, і вважали, що про Френ і Сісіла Кортрайта вони говорили дуже мало. Проте, речення за реченням, вони так докладно розповіли про своє подружнє життя, що Сем почав говорити про Сісіла, а Едіт — про Френ, так, ніби вони завжди були разом. Коли Едіт це зрозуміла, вона розсміялася.

— Ми повинні домовитися, що мені буде дозволено говорити про Сісіла стільки ж хвилин, скільки ви говоритимете про Френ. Або ми могли б скласти щось на кшталт літанії...

"О, Господи, Сісіл був дратівливий перед сніданком

І Господи, Ти ж знаєш, що Френ не любила тіла обтічної форми!"

А одного разу вона спустилася глибше і сказала йому, що підсвідомо він хотів втратити Френ через Курта чи будь-якого іншого доступного залицяльника.

Проте між ними завжди існувала офіційність, навіть коли вони називали одне одного на ім'я, як і своїх вічно проблемних пар. Вони не говорили про свої душі. Вони не обговорювали, чому їм здавалося, що вони подобаються одне одному. Найближче до близькості вони підходили плануючи, майже по-дитячому, своє "майбутнє".

* * *

За кавою після обіду в квартирі Едіт він різко сказав:

— Що мені робити? Повернутися до Америки, без Френ? Робити роботу, до якої я був навчений, чи погратися з експериментами? Дозвольте мені розповісти вам про пару дурних ідей, які у мене є.

Він виклав свої плани щодо будівництва жилих автопричепів, а також про те, що збирається ризикнути у селищах "Сади Sans Souci".

— Чому б не зайнятися обидвома? — запропонувала Едіт. Здавалося, вона ставилася до його бажаних експериментів серйозніше, ніж Френ. — Мені подобається

ваша ідея створити передмістя, яке не було б ні задушливим, ні надто жахливо мистецьким — жодних продавців у продуктових крамницях, які вмовляють танцювати на моріжку. І доми-фургони були б забавою. У нас з Сісілом був такий протягом двох місяців в Англії.

— Ви хочете сказати, що ви самі готували?

— Звісно, я куховарила! Я чудово готую! Я теревеню про Фройда та Айнштейна, але нічого не знаю про психоаналіз, нічого не знаю про математику. Але я знаю часник і оцет з естрагону! Я дуже люблю вести домашнє господарство. Треба було залишитися в Мічигані і вийти заміж за адвоката з маленького містечка.

— Чи може вам сподобатися таке містечко, як Зеніт? Після Венеції?

— Так, якби у мене там було своє місце. Тут все в'яне — гарне в'янення, але я втомилася бути осінньою. Я хотіла би для різноманітності спекотного літа і весняного розпускання бруньок — навіть якщо кукурудзяні стебла були б потворними!

Тоді, вперше, йому спало на думку, що не так вже й безглуздо думати про те, що Едіт і він можуть колись разом повернутися до Зеніту, до роботи і до життя. Він мало говорив собі, і зовсім нічого їй, про те, що, здавалося, ледь помітно зростало як надійне і зцілююче кохання, але через день чи два після того, як він піддався пориву і показав Едіт лист від Френ.

* * *

Лист Френ розкрив більше про неї саму і про її стосунки з Куртом, ніж будь-що інше, що вона написала:

"Я нічого не чула від вас цілий тиждень, старина, я визнаю, що теж не дуже багато листувалася, але я не почуваюся надто веселою і блискучою, я думаю, що занадто багато думаю про місто, мені справді треба вибратися на природу, і ми з Куртом — ви справді старий *дорогенький* і надзвичайно щедрий, я це розумію, що ви дозволили мені так відверто говорити про нього і все ще залишаєтеся моїм другом — ми збираємося спробувати поїхати в гори Гарц на тиждень.

Це була забавна річ — ви завжди вважали, що я не маю сумирності, але, чесно кажучи, я проявила цілком біблійне смирення, намагаючись пристосуватися до його такого відмінного життя. Він дозволив мені метушитися над його смішною *жалюгідною* квартирою — о, Семе, це просто розбиває мені серце, як ця квартира показує, наскільки *бідний* бідолаха, який мав би бути великим аристократом, як його предки, і, гадаю, був би ним, якби не війна, яка, зрештою, не була його провиною. Спочатку мене дратувала повна неохайність і т.д. і т.п. його дорогої кумедної старої служниці, потім я подумала, що це, можливо, через те, що вона має таке *елементарне* кухонне обладнання, чесно кажучи, це було приблизно те, що можна було б очікувати в рідних місцях Курта — *страхітлива* стара вугільна піч, яку їй доводиться весь час розпалювати, а димоходи не тягнуть. Я хотіла подарувати йому нову електричну плиту, і він нарешті погодився, хоча й не з готовністю, чесно кажучи — *будь ласка*, будьте ласкаві, сподіваюся, це не зачепить ваші почуття, і, як я вже казала, я знаю, який ви *щедрий*, але ви навіть не уявляєте, який він гордий! Але кухарка була проти. Ні! Вона

не хотіла мати нову електричну плиту чи електричну посудомийну машину! Вона *віддавала перевагу* своїм звичним речам! Вона справжня феодалка — хіба це не так само грубо, як "справжня селячка", як ми казали в школі! — і Курт теж. Я думаю, можливо, я зрозуміла, що з шофером, звісно, Курт ще не може дозволити собі власного шофера або навіть авто, хоча я вірю, що з його справжнім фінансовим генієм він стане дуже багатою людиною років за десять, але зараз він не може собі цього дозволити, але щоразу, коли він може собі його дозволити, він користується послугами австрійського шофера в орендованому гаражі неподалік, який був рядовим у полку Курта під час війни, і він дійсно майже такий самий, як і власний шофер Курта.

Ну, спочатку, знаєте, я була приголомшена їхньою приязню. Шофер казав геру Графу, що на гері Графові сьогодні нові чудові рукавички, а Курт питав його про його кохану, і вони жартували про це, і Курт сказав, що він повинен зробити свою кохану чесною жінкою, а шофер значуще помахував пальцем, що мене розлютило, і одного разу я накинулася на Курта з цього приводу, і, боже ж мій, як він звернувся до мене!

Він сказав: "Ви з буржуазії! Я — феодал! Ми, феодали, знаємо своїх слуг, бо знаємо, що вони ніколи не можуть бути зухвалими! Сем поклав листа, роздумуючи про Едіт та її стосунки зі слугами.

"Я, здається, влаштовуюся, любий старина, незважаючи на те, що ми, очевидно, розійшлися назавжди, і це досить трагічно, якщо хтось страждає, думаючи про це після багатьох, багатьох щасливих років, які ми провели разом, чи не так, але якщо ми розійшлися, я знаю, що ви залишитеся моїм *другом* і будете раді дізнатися, що я врешті-решт влаштовуюся на свою роботу, щоб бути європейцем. Це було нелегко, і я не можу очікувати, що ви зрозумієте біль, майже агонію, яку я віддала цьому. Іноді мені буває відверто самотньо — хоч би що ви не говорили про мене Діжці і вашій *любій* Маті, о, Семе, я підозрюю, що ви говорили про мене їй у Парижі набагато більше, ніж коли-небудь зізнавалися, — але що б ви не говорили про мене, можливо, з великою часткою справедливості, принаймні ви повинні визнати, що однією з моїх, можливо, небагатьох чеснот була досить рідкісна *відвертість і чесність*, і, відверто кажучи, іноді мені було дуже самотньо, хотілося, щоб ви були поруч, і я могла б скуйовдити ваше смішне, старече, густе волосся. А іноді мене лякало видовище однієї самотньої американської жінки, що стоїть перед усією цензурною Європою. А іноді — ви знаєте його милий дитячий ентузіазм без особливої дискримінації — мені було трохи нудно з деякими Дорогими Старими Друзями Курта. І все ж я люблю і думаю, що починаю по-справжньому розуміти *товщину* європейського життя. Наше американське життя таке тонке, позбавлене традицій".

Сем поклав листа, роздумуючи про традицію першопрохідців, які просувалися на захід, через Аллеганські гори, ліси Кентуккі і Теннессі, до кривавих рівнин Канзасу, Орегону і Каліфорнії, релігійну процесію, що спала в постійній небезпеці, ніколи не відпочивала, і відкривала новий дім для ста мільйонів людей. Але без жодних коментарів він читав далі:

"Я дізналася, і мушу сказати, з деяким здивуванням, яке, мабуть, пішло на користь

моєму маленькому его, що Курт думає про скрипаля чи хіміка набагато більше, ніж про наймилішого принца з найбільшими чвертями чвертьполів* на світі. І — що б ви про мене не думали, ви повинні визнати, що я розумію європейців і я справді європейка! — і зрозумійте це — мені не було надто складно слідувати за ним. О, мій дорогий, пробачте мені, якщо це вас образить, але він саме той, кого романтичні романісти називають *моїм чоловіком*! У мене на нього приголомшливі плани. Здається, я знаю, як це зробити, я, звісно, не можу розголошувати подробиць навіть вам, але, здається, я знаю, як зробити так, щоб один великий американський банк відкрив філію в Берліні, а Курт очолив її.

Ви б, напевно, здивувалися, ви б не знали вашу дику Френ, яка вона покірنا, якби побачили, що вона дозволяє Курту командувати нею у всіх дрібницях, та й у великих теж, але все одно він такий милий — він завжди помічає, що я ношу, чесно кажучи, він страшенно знущається з мене через мій одяг, але в той же час завжди готовий ходити зі мною скуплятися, котрим, погодьтеся, ви ніколи не були, незважаючи на всю вашу розкішну велич. О, мій дорогий, напевно, непросто писати вам про нього таким чином, і якщо я зупинюся подумати про це і перечитаю цього листа, можливо, я ніколи не відправлю цього листа, який я пишу в моїй маленькій квартирці-душці з *coloraturo* (чи це *coloratura*) у вечірній час, коли, мушу зізнатися, мені трохи самотньо і я відчуваю себе загубленою туристкою-американкою, але ми ж друзі, чи не так? ...дзвонить телефон, мушу відповісти, благословляю вас. Ф".

Лист він отримав о десятій ранку. О дванадцятій він подзвонив у квартиру Едіт. Не кажучи ні слова, він тицьнув їй листа Френ. Коли Едіт прочитала його, вона зітхнула і сказала:

— Тут так спекотно. Я думала поїхати у Наполі — в Позіліпо, на мис, де прохолодно — і зняти будиночок у маєтку Ерколе. У барона Ерколе великий маєток, але він страшенно бідний. Він колишній дипломат, викладає право в Наполітанському університеті, і бідолахи живуть здебільшого за рахунок здачі в оренду вілли у своєму маєтку. Чому б вам не поїхати зі мною? Не думаю, що після цього листа про вашу Френ можна сказати щось більше. Можливо, вам було б корисно поплавати і походити під парусом в Наполі, замість того, щоб сидіти тут, замислившись. Хочете поїхати?

— Безумовно! А як же ваші друзі, які так прагнуть скандалів...

— О, тільки не Ерколе. Вони повірять, що у мене з вами роман, і будуть у захваті — вони жили в занадто багатьох країнах, в дипломатичному корпусі, щоб мати багато моралі. Ви їм сподобаєтеся. Вам з Едмондо Ерколе буде так добре мовчати разом! О, це звучить схоже на Френ, я уявляю! Вибачте!

* * *

На заході сонця італійське містечко на пагорбі, зубчасті мури та кошлата вежа на скелі, що різко височіє серед похилої рівнини. Вікна містечка вбирали низьке сонячне світло і спалахували одне за одним, коли потяг проїжджав повз них.

— Так, ніби будинки були повні радісного люду, — сказала Едіт.

Він дивився на неї з не меншим задоволенням. Він відчував, що її присутність

відкрила його серце; дозволила йому вперше побачити Італію.

* * *

Теоретично він вже був у Наполі раніше, але коли вони їхали від вокзалу до вілли Ерколе, він зрозумів, що все, що він бачив — все, що він бачив будь-де в Європі, — це не саме місце, а метушливість і вимогливість Френ, її істерика захвату від місячного світла або істерика роздратування через погане обслуговування. У спокійній присутності Едіт він зрозумів, що Наполі не був таким, яким він його пам'ятав, — досить похмурою, дуже сучасною барикадою високих багатоквартирних будинків, а низкою пов'язаних між собою сіл, що простягалися на багато миль уздовж затоки, між блакитною водою і пагорбами, в які людські істоти зарилися, наче ховрахи.

Водій їхнього таксі, будучи наполотанцем, впадав у люті, коли перед ним на дорозі з'являвся будь-який транспортний засіб, і, як це було завжди, їхня подорож перетворилася на низку втеч від смерті. Але навіть у цих перегонах на колісницях Сем розслаблявся і заспокоювався, як у старі часи перевтоми і коротких відпусток він розслаблявся і насолоджувався своїми канікулами на каное.

Він поплескав Едіт по руці, намагаючись висловити своє щастя, коли побачив Везувій, що звивався вгору своїм димовим шлейфом... у бік Наполі, обіцяючи гарну погоду; побачив Капрі з точками білих будинків на високому плато між усіяними руїнами горами; побачив омитий сонцем Сорренто біля підніжжя його гігантського мису; побачив вілли Позіліпо нижче кручі, якою мчало їхнє таксі.

Таксі проїхало повз жовту тиньковану сторожку з хиткою консьєржкою — усміхненою, життєлюбною, повненькою італійкою з незліченною кількістю дітей навколо — і вмить вони опинилися поза ревучою магістраллю, поза гуркотливим транспортом, скрикуючими водіями, трамваями, що наїжджають на плечі, дітьми-самогубцями та захаращеними маленькими крамничками з продажу вугілля та вина. Парк вілли Ерколе спускався з цієї високо-лежачої магістралі вниз до затоки, а проїжджа частина дороги звивалася і роздвоювалася, наче гірська стежка. Вони мчали серед величезних сосен, між обрамленням чіх стовбурів він побачив, через приємну затоку, основну частину Везувію, таку ж абсолютну у своїй самотності, як і Фудзіяма. Вони проїхали повз півдюжини штукатурених вілл, жовтих, як старе золото, дуже нерухомих, що пам'ятають ще не зовсім минулу славу. У сучасній кам'яній стіні, що підтримувала ділянку звивистої дороги, був клаптик тонкої давньоримської цегли, викладеної у вигляді ялинки, а над ним — фрагмент мармурового погруддя, голова воїна, чия вілла, можливо, стояла тут дві тисячі років тому.

Не було чути жодного звуку, навіть пташок, жодного звуку з вулиці, що була за хвилину звідси, але неймовірно далеко.

— Господи, як тут тихо! — сказав Сем.

— Ось чому я і хотіла приїхати сюди... через це і через самих Ерколе.

На останньому крутому повороті під'їзної дороги, перед самим її закінченням перед високим замком, в якому все ще мешкали самі Ерколе, Едіт звеліла водієві зупинитися біля крихітного дерев'яного містка, який вів на верхній поверх жовтої штукатуреної

вежі, нижні яруси якої ховалися під скелею поруч з ними.

— Це наш будинок! — сказала вона. — Це найкумедніший будинок у світі! Він на трьох рівнях. Сад такий крутий, що в нього можна зайти з будь-якого поверху. А на кожному поверсі лише по дві кімнати.

Вона провела його через місток і по коридору іграшкового будиночка до найпростішої спальні. Підлога була з блискучого каменю, на стінах не було жодної картини, лише майолікова Богородиця з Немовлям. Високе вузьке ліжко без узголів'я та узніжжя стояло на чотирьох струнких стойках по кутах. Воно було застелене парчею, інкрустованою золотом, доволі потертою. Був голий умивальник з білої сталі, гарне овальне дзеркало, два важкі парчеві крісла, важкий дубовий стіл, заставлений авторучками і канцелярським приладдям, жаровня для деревного вугілля, і більше нічого — але там було все, бо за французькими вікнами була тераса, мабуть, дах кімнати внизу, яка виходила на затоку, так що кімната наповнювалася блиском південного сонця на південних водах і зображенням Везувію з його далекою неквапливістю диму.

— Гадаю, це ваша кімната, — сказала Едіт. — Але, боже мій, тут немає шафи, немає місця навіть для щіток і бритви! Б'янка — баронеса Ерколе — напевно, ще не може собі їх дозволити — написала мені, що вона просто переобладнує цей будинок, сподіваючись здавати його в оренду.

— Я не проти. Покладіть мої речі у кофр, — сказав Сем. Він був радий простоті, радий, що в кімнаті не було задухи від великої кількості меблів. Він бачив себе омолодженням тут, у цій прохолодній святині, з солодким повітрям і променистим морем за вікном, і з несентиментальною дружелюбністю Едіт, яка змусила його повірити в себе.

Вони вийшли на балкон-терасу, і Сем скрикнув. Берегова лінія від Позіліпо до Наполі, яка була під ними і прихована від них, поки вони їхали до вілли, була досить романтичною для Різдвяного календаря — і жодна прочуханка Френ не втримала Семюела Додсворта від любові до хромолітографічного мистецтва. Бухта була облямована скелями, поїденими величезними печерами. Таємничі сходи здійсналися зі скель біля самої води, зникаючи в дірах у скелях. Сем подумав, як би він зрадив у дитинстві, знайшовши ці зникаючі сходи, після того, як прочитав у Стівенсона і Волтера Скотта про таємні ходи, контрабандистів і підземні покої.

До крихітного пляжу біля підніжжя скелі хлопчик-рибалка, босоніж і співаючи, тягнув свій громіздкий човен. Його шкіра золотилася в сонячних променях.

Щоправда, якраз в цей час в поле зору потрапив човен на чотири гребці, на якому веслували члени клубу, що підтримувався фашистами, але це видовище, сучасне і ніби воно відбувалося на Темзі, Сем проігнорував. Воно не відповідало його романтичному приватному баченню Наполітанської Затоки.

Вілли вздовж затоки білили на вершинах скель, у верхів'ях похилих каньйонів, зарослих виноградною лозою та шовковицею, або, нижче, середньовічні палаци з аркадного та пожовклого мармуру з фундаментами, що стояли у воді. Був пізній вечір, і

м'яке сяйво лежало на далекому Наполі, величезною пірамідою, що здіймалася до стрімких бастіонів замку Святого Ельма, зачарованого міста, яке сотні років спало в лінивому світлі.

Він пробурмотів:

— Це місце... це місце...

— Так. Саме так! — відповіла вона.

Здавалося, що вони цілі години були поглинуті добрим сяйвом, але минуло, мабуть, хвилини три відтоді, як вони увійшли до будинку. Жоден слуга не відповів на її стукіт при вході, і ніхто не турбував їх. Вони продовжили дослідження; спустилися грубими кам'яними сходами котеджу-вежі, знайшли її спальню, таку ж примітивну, як і його; і спустилися на перший поверх. Вони увійшли до вітальні, підлога якої була викладена вощеною і відполірованою плиткою старого темно-червоного кольору, кімнати, достатньо великої, щоб вмістити п'ятнадцятифутові вікна, завішані штофом, квітучі камелії у високих кам'яних глечиках для вина і довгий стіл з палісандрового дерева, оздоблений бронзою, стіл надмірно прикрашений, але напрочуд вишуканий. Сем ледве помітив двох жінок у ситцевих халатах і пилозахисних шапочках, які стояли на колінах, закінчуючи полірування підлоги. Він роззявив рота, коли молодша і стрункіша підхопилася, підбігла до Едіт Кортрайт і поцілувала її.

Едіт сказала, з посмішкою, такою жвавою, якою він її ніколи не знав:

— Б'яно, це мій друг пан Додсворт — Сем, ваша господиня, баронеса Ерколе.

І баронеса Ерколе, зовсім не соромлячись того, що її спіймали на потворностях бідності та праці, привітала його своєю усмішкою, простягнула йому свою вкриту восковою кіркою руку для поцілунку і запросила їх на вечерю.

РОЗДІЛ 34

Він виявив нову Едіт Кортрайт, напрочуд енергійну і відкриту Едіт, як тільки вона опинилася далеко від венеціанських правил пристойності. Вона відмовилася від м'якого чорного кольору на користь лляної матроської блузки та приголомшливої спідниці; вона виявила талант до плавання, вітрильного спорту, тенісу та управління будинком. Маєток Ерколе з півдюжиною вілл був схожий на приватне село, і саме в це метушливе сільське життя поринув Сем. Усміхнені італійські слуги без попередження заходили в будь-яку кімнату, в будь-який час — бентежили його, вскочивши в спальню, коли він голився, весело проводили торговця рибою до вітальні під час чаювання, і в будь-який час, під будь-якими вікнами, сварилися, сміялися, теревенили, кохалися і співали. І їх було так багато, що належали до різних вілл. Сем завжди знаходив якийсь новий котедж — наполовину вкопаний у скелях, або на даху каретного сараю, або таємниче під ним, з дверима, що відчиняються на іншому рівні — заповнений садівниками, сторожами чи покоївками, з їхніми дітьми, козами, цуценятами, кроликами та італійськими котиками, з видовженими мордочками.

Барон і баронеса Ерколе та їхні друзі — офіцери, які приходили з казарм, морські офіцери, молоді професори з університету — були такими ж веселими і гостинними, як і будь-який американський заміський клуб, що пишається своєю гостинністю. Вони

грали в теніс, влаштовували танці, їздили (з жахливою швидкістю) на фестивалі в далекі гірські села, і в усьому вони робили Едіт і Сема частиною свого життя. Половина з них не розмовляла англійською, але їхні посмішки впізнавали в ньому старого друга.

Наодинці Едіт і Сем досліджували Капрі, Сорренто і Помпеї; були зачаровані жахом і випарами Везувію; пробиралися завулками старого Наполі, де одна вулиця віддана рибі, інша — овочам, третя — найвеселішим штучним похоронним вінкам і виконаним за обітницею картинам, що зображують порятунок благочестивих людей від корабельної аварії, коней, що понеслися, і цегли, що падає, завдяки втручанням святих.

Френ, яка наполягала на тому, що "зневажає оглядини визначних пам'яток", все ж була такою раптово емоційно вибуховою, такою наполегливою, що він повинен був повною мірою усвідомлювати те, що її найбільше вразило, що йому доводилося багато працювати в подорожах, і він був свідомий лише того, що збирає враження, не пов'язані між собою. Едіт була ліниво байдужа до того, що йому подобалося. З нею він розслаблявся, і до нього поволі приходило відчуття справжньої Італії, відчуття того, що це не мальовнича вистава, а нормальне, сповнене жаги до життя.

Вони повернулися додому, запорошені з Наполі, на чай у тьмяній величезній кімнаті з видом на затоку. Призахідне сяйво над пагорбом Наполі зникало, перетворюючись на туманну блакить. Останнім яскравим відблиском на сцені був дим Везувію, казкового відтінку фламінго в зникаючому сонячному світлі. Коли затока перетворилася на блакитну тканину, виткану срібними нитками, в маленьких рибальських човнах весело спалахували вогні мангалів. І в сутінковій тиші тихо лунав голос Едіт, не колючи його вимогами захоплюватися її розумом, її особливими чарами, а запевняючи (хоча насправді вона говорила лише про родину Ерколе, можливо, або про політику, або про італійську закуску), що вона щаслива бути з ним, що вона бере від нього сили, даючи йому сили.

Він вважав себе сильним і примітивним, як західний вітер, а її — витонченою і тендітною, цілковитою істотою, що живе в приміщенні, і тим більше був вражений того дня, коли вони зупинилися на кам'яній стіні біля апельсинового гаю. Це була стародавня, крихка, з щілинами кам'яна стіна, з ящірками, що вистрибували з щілин, мохом і крихітними бур'янами, як оксамитова подушка, вкрита зверху. Внизу, в улоговині, стояв викладений плиткою і штукатуркою будинок з трьох неправильних поверхів з плоским дахом і терасами, очевидно, не пов'язаних між собою, з дверними прорізами над божевільними кам'яними сходами, все це дивно нагадувало публо у Новій Мексиці. Гай піднімався від улоговини до шосе — апельсинові дерева, лимони, одна-дві пальми, виноградна лоза, що тягнулася по витягнутих гілках шовковиці. Там, де група валунів врізалася у схил, земля між скелями була болісно перетворена на крихітні виноградники, площею в ярд чи два, захищені маленькими кам'яними стінами. Цей гай свідчив про століття кропіткої і терплячої праці, але він був невпорядкованим, земля нерівною і засміченою, дерева переплутані, без жодних прямих ліній.

— Ви питали себе, — сказала Едіт, усівшись на стіні, — чи зможу я витримати подорож на каное, сплячи на землі. Що ви думаєте про цей фруктовий сад?

— Зовсім не бачу зв'язку.

— А що ви думаєте про нього? Як він вражає вас — як дієву людину?

— Ну, фрукти виглядають непогано, але якісь вони не такі, як треба. І тут до біса спекотно, на цій стіні!

— Саме так! Що ж, італійський селянин любить спеку, і він любить просто голий горбистий ґрунт — землю, земляну землю! Він любить землю, і сонце, і вітер, і дощ. Він містик, у найвищому розумінні цього поганого слова. У цьому європеець скрізь однаковий. Тірольці люблять гострий запах льодовиків, обшарпані гірські схили, які мене майже лякають, так що вони вмирають від туги за кордоном. Пруссак любить густі піщані пустки і похмурі маленькі сосни. Французький селянин не заперечує проти того, що перед його будинком купи гною і калюжі багнюки. Англійський фермер любить свої голі пагорби з їхніми гострими маленькими кущиками дроку. Вони люблять землю, вітер, дощ і сонце. І я навчилася цього від них. Цікаво, чи могла б я "витримати" спати на землі! Мені б це подобалося набагато більше, ніж вам! Я набагато простіша. Тут у нас є руїни і живопис, але за ними ми набагато ближчі до вічних стихій, ніж ви, американці. Ви не любите землю, ви не любите вітер...

— О, а тепер послушайте! А як щодо наших мільйонів акрів зораних полів? Нічого подібного немає, хіба що за межами Русні! А як щодо наших найважливіших чоловіків, які виходять на свіже повітря і їдуть, і в гольф...

— Ні. Ваші фермери хочуть втекти від своїх полів до міста. Ваші бізнесмени виїжджають до гольф-клубу в закритих седанах, і їм не потрібна просто гола земля — вони хочуть, щоб земля поля для гольфу була акуратно прихована газоном. А я — ви думаєте, що я сиджу у вітальнях, але тут ви бачили, як я насолоджуюся морською водою і бігаю по пляжу. І часто-густо, коли ви думаєте, що я дрімаю у своїй кімнаті, я вислизаю в цей маленький відгороджений сад прямо над будинком і лежу там під гарячим сонцем, на вітру, вдихаючи запах смердючої землі, знаходячи життя! У цьому сила Європи — не в її так званій "культурі", галереях, вишуканих голосах і знанні мов, а в її близькості до землі. І в цьому слабкість Америки — не в її галасливості, жорстокості та кінематографічній вульгарності, а в тому, що вона зводить сталево-скляні хмарочоси, чудодійні цементно-скляні заводи, кахельні кухні, антени бездротового зв'язку та популярні журнали, щоб відгородитися від доброї вульгарності землі!

* * *

Він замислився над цим. Він визнав, що бачив Європу лише в приміщенні. З холами готелів, ресторанами, спальнями, купе поїздів, навіть галереями і соборами та кількома автентичними будинками він був достатньо знайомий. Але він зрозумів, що майже не відчуває запаху землі в країнах, що змінюються. Він пам'ятав церкву Святого Штефана у Відні, але не міг згадати кольори австрійських Альп, шум гірських потоків, мінливий запах переповнених і затхлих сосен на світанку, опівдні і в сутінках. Він розмовляв з іспанськими офіціантами, але не мовчав з іспанськими селянами.

Можливо, як вона сказала, це він був занепадницькою і ефемерною квіткою цивілізації, що опинилася під загрозою, а вона — корінь, який не можна вбити; він

бачив, що в ній більше справжньої хтивості, ніж у ньому, більше витривалості, ніж у живій, але закутій в скляний кожух Френ, досить енергійна у радості, але в'яне і скиглить у випробуваннях. Ерколе, Курт фон Оберсдорф, лорд Херндон — їх не можна було розчавити. У смиренні він звернувся до вічної землі, і в землі знайшов задоволення. У нього з кожним днем зменшувалася потреба "шниряти і дивитися на речі", як казала Френ. Він годинами сидів з Едіт або на самоті на березі затоки, вдивляючись у дивовижно переплетені гілки кипариса, відкриваючи для себе міради маленьких хмарочосів у клаптику моху. І він почав мріяти мати — разом з Едіт — ферму вдома, і не джентльменську виставку, щоб збільшити соціальний кредит, а справжню ферму, де пахне кіньми, великою рогатою худобою і курми, з кукурудзяними полями, що печуться опівдні, таємничі у своїх схожих на джунглі алеях. Це простодушне прагнення хвилювало його більше, давало йому більше відчуття того, що він має щось таємне і захоплююче, заради чого варто жити, ніж будь-які бізнес-плани, які знову пробуджували в ньому почуття самоповаги..... Але це має бути з Едіт.... Він злегка посміхнувся, подумавши про себе, про цю буколічну брилу, притягнуту до землі її тонкими незаземленими руками. Едіт! Він краще розумів струнких зоряних Дів, перед якими в італійських каплицях схилялися чорняві селяни.

* * *

Тоді він запитав себе: "Чи закоханий я в Едіт — що б не означало оте "закоханість"?"

Він жодного разу не поцілував її, лише три чи чотири рази поплескав по руці. Іноді він відчував, що за її стриманістю може ховатися щира пристрасть, не скута бажанням справити враження, але він плив далі в цікавій задоволеній млості, бажаючи дочекатися екстази. Він виявив, що коли вона від'їжджала, він сумував за нею — щомиті мав якусь ідею чи спостереження, якими хотів поділитися з нею. Але це було для нього меншим натяком на те, що зробила з ним Едіт Кортрайт, ніж зростання його впевненості в собі.

Йому знадобився певний час, щоб усвідомити, що, можливо, Едіт, Ерколе та інші капітани-графи та професори-доктора, яких знали Ерколе, сприймають його як дещо більше, ніж провінційного, нечутливого, середньозахідного фабриканта, до якого Френ виявляла жалість. Барон Ерколе не пояснював з нудьгуючим терпінням, коли Сем ставив елементарні запитання про фашизм. Едіт не була терпкою з ним, коли він бурчав, що йому не подобається Нарцис у Наполітанському Музеї.

Вони не очікували, що він буде знавцем скульптури, вина К'янті, романської історії чи рангів італійської знаті. Вочевидь, вони не лише очікували, що він буде саме таким, яким він був, але й захоплювалися ним за це. Спочатку його збентежило, зробило дещо підозрілим захоплення баронеси Ерколе ним як сильним веслярем, добрим компаньоном, відвертим співрозмовником, надійним фінансистом, але день за днем він бачив, що вона говорила це серйозно. У цій найбільш італійській Італії він міг би, не вибачаючись, залишатися найбільш американським американцем. Здавалося, світло заплелось в саму структуру його обличчя, яке останніми місяцями було важким,

млявим і нездорово почервонілим, а очі заблищали, як колись, коли він розмовляв з донькою Емілі.

— Ви справжній, — так чи інакше говорили вони всі, і він почав торжествувати: "Я справжній!".

Він спав спокійно, усвідомлюючи уві сні, що присутність Едіт поверхом нижче захищає його від терору. Тепер він не прокидався о третій годині, щоб викурити цигарку і подумати про Френ.

Але одного разу, пізно вночі, йому здалося, що він почув голос Френ, різке, благальне "Сем, о, Сем!", і він підхопився, стояв, похитуючись, спантеличений, бо зрозумів, що її немає з ним, і, можливо, вже ніколи не буде.

А той раз, який він забув якомога швидше, коли Едіт увійшла до кімнати, де він сидів і писав, і він підняв голову, посміхаючись, зі словами "моя Френ!".

Єдиною спробою Едіт виправити його провінційні манери полягала в ніжному спонуканні:

— Дозвольте собі насолоджуватися життям, Семе! Ви типовий американець, обтяжений почуттям провини, незалежно від того, що ви робите чи не робите.

Можливо, це якось пов'язано з тим, що коли він з'являвся з Едіт, коли вони йшли на обід до одного з друзів Ерколе або на чай до "Ексельсіору", на нього, що недбало стояв поруч з нею, зацікавлено дивилося більше людей, ніж у ті дні, коли він прагнув справити враження заради Френ. Він більше не заперечував проти знайомства з незнайомими людьми чи вислуховування їхніх іноземних акцентів. Він сприймав їх такими, якими вони були.

Одного ранку він прокинувся, лежачи і дивлячись на затоку, і зрозумів, що він однозначно і безперечно щасливий.

* * *

Він багато писав Френ про Едіт. Френ була ввічливою у своїх коментарях; вона передавала вітання "пані Кортрайт"; і вона була ще ввічливішою, майже надмірно веселою, коли написала йому з Берліна, що нарешті подала на розлучення. З урахуванням терміну перебування, який вона вже мала, процес триватиме три місяці. Її дуже тішило те, що підставою для розлучення буде невиконання обов'язків, і справа обійдеться без скандалу.

Він згадав, як вони раділи, коли разом поїхали до Чикаго і він купив їй перше маленьке намисто з перлів; як вона пишалася ним і як була вдячна..... Тоді він відчув себе напрочуд вільним.

* * *

Коли він неохоче приніс Едіт цей вирішальний лист, вона повільно прочитала його і наважилася запитати:

— Ви страшенно проти?

— О, так, трохи.

— Але ж це все прояснює, чи не так! І я сподіваюся, що це не порушить вашого нового прекрасного спокою!

— Не порушить!

— Але ж я бачила, як ви роздратовуєтеся її листами!

— Так, але... Я скажу! А ви коли-небудь думали про те, щоб поїхати жити в таке місце, як Зеніт?

— Звичайно. Хіба місця так сильно відрізняються?

— Чи було б вам цікаво працювати над планом, як ці садові передмістя?

— Не знаю. Можливо.

Через годину після цього, коли вони вдавали, що безтурботно займаються книжками та написанням листів, Едіт вибухнула:

— Семе! Щодо вашого передмістя. Щось можна було б зробити — не тільки італійські вілли та швейцарські шале — для міста з традицією вермонтських янкі та віргінців у шкіряних штанах. Чому б не допомогти створити автентичну та унікальну американську житлову архітектуру? Наші хмарочоси — це перше дійсно нове явище в архітектурі з часів готичного собору, і, можливо, не менш прекрасне! Створюйте щось рідне — і не бійтеся тримати в себе всю сантехніку, пілососи та електричні посудомийні машини! Відмовтеся від імітації замків. Біда багатого американця в тому, що він відчуває себе неотесаним і нетрадиційним, і тому покірно тягнеться до Європи, щоб купити сонячні годинники, камінні полиці і трапезні столи п'ятнадцятого століття — щоб спробувати купити аристократизм, купуючи поношені пальта аристократів. Мені подобається моя Європа в Європі; вдома я хотіла би спостерігати, як люди роблять щось нове. Наприклад, ваші автомобілі.

— Тоді ви хотіли б у таке місце, як Зеніт, що розвивається?

— Як я можу сказати? Я, звичайно, хотіла б пригоди спробувати це.

Він відчув, що її вагання були більш багатообіцяючими, ніж ентузіазм Френ. Раптом орава Ерколе зібралася в труп, плануючи заплив, і більше ні того дня, ні наступного вони не говорили про Френ, про Зеніт, про себе. Але коли вони побажали доброї ночі, він поцілував її руки, і її очі зупинилися на ньому.

* * *

Вони обідали у Бертоліні, високо над Наполі, дивлячись на Капрі, і він розповідав про можливі схеми: двоповерховий будиночок на колесах з брезентовим розбірним верхнім поверхом, щоб автопричіп міг проходити під арками в дорозі; автопричіп, який міг би перетворитися на човен-будиночок, перевозячи власний корпус, що складається; літній курорт, повністю для дітей, чиї батьки виїжджають за кордон; з десятків фантастичних, можливо, практичних планів. Вона розважалася ними, пропонувала вдосконалення, а Сем був хтиво задоволений.

Але після його другого коньяку оркестр заграв уривки з віденських оперет, які любила Френ, і він згадав, як був щасливий з Френ у Берліні на початку. Йому спало на думку, що якщо Курт не одружиться з нею, вона буде розгубленою і самотньою вигнанкою; і крізь музику, крізь темряву за музикою він побачив, як вона біжить, як покинутий привид; і хоча Едіт пліткувала дуже приязно, серце Сема стискалося від жалю до переляканої і розгубленої дитини Френ, яка колись так палко сміялася разом

з ним.

Однак, повернувшись на віллу Ерколе, він стояв з Едіт на терасі і крізь шепочу темряву затоки бачив конус Везувію з тоненькою вогняною лінією.

— Не хвилюйтеся так сильно! — раптом сказала Едіт, і він був вдячний їй за те, що вона зрозуміла його каламутні думки, не змушуючи його обгортати їх ще більш каламутними словами.

РОЗДІЛ 35

Кілька днів вони байдикували в цілковитому спокої, і він пишався тим, що думка про Френ його більше не турбує.

Одного ранку вони досліджували хребет над Позіліпо, знайшли фрагменти вілли римського імператора, короповий ставок, у якому він топив своїх рабів як найкращий корм для риби, і відкрили мавзолей, який, як стверджує історія, був могилою Вергілія чи когось іншого. Вони побрели додому, довгою вулицею, на якій було повно дітей і візків, і зітхаючи, повсідалися у прохолодній вітальні.

— Collazione, Терезо, — наказав він, а потім: — Цікаво, Едіт, але цей будинок, який ви винайняли, і який належить італійцеві, якого я ніколи не бачив до цього дня, є першим, який я відчуваю по-справжньому моїм. Я навіть наважуюся віддавати наказ!

— Але я впевнена, що ваша Френ ніколи не хотіла бути домашнім диктатором....

Садівник залишив пошту на столі, але Сем взяв її лише після обіду, та й то недбало. Зверху лежав лист від Френ. Він не надто вміло вдав, що йому треба піти до своєї кімнати, і прочитав листа Френ на самоті:

"Мені немає чим виправдатися, можливо, я була дурепою і не цінувала вас, але все одно, можливо, не маючи на це права, я звертаюся до вас у відчаї. Мати Курта нарешті приїхала з Австрії. Вона була досить груба зі мною. Вона чітко вказала, що для католика і високошляхетного Курта одружитися з жінкою, яка жахливо розлучена (або незабаром буде розлучена), яка є американкою і яка занадто стара, щоб народити йому спадкоємців, було б катастрофою. І вона не надто щадила мене, висловлюючись таким чином. Не дуже приємна сцена — я сиджу і курю у квартирі Курта, намагаючись виглядати приязною, а вона верещить на Курта та ігнорує мене. А Курт стояв поруч з нею. О, його миле маленьке сентиментальне серце обливалося кров'ю за мене, і з тих пір він так гарно проводить час, будучи спустошеним і намагаючись бути на обох сторонах одночасно. Але він "подумав, що нам краще відкласти одруження на пару років, поки ми перемошемо її". Боже! Він чоловік чи син? Не буде ніякого переосмислення і ніякого шлюбу! Мене нудить від його боягузтва, коли я так ризикувала, але навіщо про це говорити.

Якщо ви все ще хочете схилити свою олімпійську голову і пробачити, можливо, злу і непростенну Магдалину, чи як там це пишеться, я буду рада знову приєднатися до вас, в будь-якому випадку, я зупинила процес розлучення. Звичайно, я усвідомлюю, що, кажучи це так чесно, не намагаючись захистити себе, як це зробила б більшість жінок, я ризикую знову зазнати приниження з ваших рук, як я зазнала від Курта. Звичайно, я не знаю, наскільки далеко ви зайшли у своїх досить дивних стосунках з цією пані

Кортрайт, в яких ви, очевидно, отримали стільки задоволення і полегшення від дратівливої мене, хоча те, як ви можете бути готовим терпіти образи від дуже порядних італійців, проживаючи з нею відкрито, замість того, щоб щось приховувати, не піддається ніякому розумінню...

Пробачте мені, пробачте мені, любий Сембо, пробачте мені, вашій поганій дитині Френ! Я здаюся такою огидною і зашмарканою, коли в моєму серці пустка, страх і розгубленість, і я звертаюся до вас, як до Скелі Віків! Я написала так огидно і несправедливо, тому що я така нещасна, така розпачлива, і я навіть не буду це рвати — я хочу, щоб ви знали, що якщо ви дозволите своїй поганій Френ повернутися, вона, напевно, не навчилася стільки, скільки повинна була навчитися в своїй посередній маленькій трагедії, вона, напевно, буде такою ж снобістською і вимогливою, як і завжди, хоча Бог знає, що я не хочу бути такою, я так втомилася від обдертої до нитки величі, і мені так хочеться бути простою і чесною.

Гадаю, ви не вважатимете, що я намагаюся повернутися лише тому, що ви багатий і сильний, а Курт бідний і чесний. Це просто... О, ви знаєте, що це таке! Я наважуюся звернутися до вас, бо знаю, що колись, так чи інакше, ви мене дуже любили. І якщо ми зможемо триматися разом, це буде набагато краще для Брента і Емілі — о, я знаю, можливо, це безсоромно з мого боку говорити про це так пізно, але це правда.

Я дізналася, що 19 вересня з Гамбурга відходить пароплав "Deutschland", наступного дня — "Cherbourg", і якщо ви хочете приєднатися до мене, або зустрітися зі мною в Парижі, я буду... О, Семе, якщо ви все ще кохаєте мене, не гордуйте, не використовуйте цей шанс, щоб покарати мене, але приїжджайте, бо інакше... О, я не знаю, що я буду робити! Я була такою гордою! А тепер мені здається, що весь світ з мене сміється! Я не наважуюся вийти з квартири, не наважуюся відповісти на телефонний дзвінок і почути їхній жалісливий сміх, за мене відповідає покоївка, і зазвичай це все ще Курт, але я його більше ніколи не побачу, ніколи, він говорить про самогубство, але не вб'є себе — його Мамма не дозволить йому!

Як тільки отримаєте цього листа, будь ласка, зателефонуйте мені сюди, з Наполі.

Якщо ви захочете приїхати, сподіваюся, це не завдасть незручностей вашій господині, пані Кортрайт, яку я так приємно згадую у Венеції, будьте ласкаві передати їй мої вітання. Але я сподіваюся, що моє звернення може бути для вас дещо важливішим, ніж навіть ваш громадський обов'язок перед цією, безсумнівно, найчарівнішою леді, яка, я впевнена, набагато менш роздратовуюча, ніж я".

Її почерк повністю змінився; йому здалося, що решта листа була написана кількома годинами пізніше:

"О, Сем, ви мені так потрібні, я коли-небудь говорила вам, що я вас обожнюю?

Ваша присоромлена і нещасна маленька Френ".

Він приплентався вниз до вітальні, пирхнувши:

— Мушу бігти до Наполі. Можу запізнитися на чай. Не чекайте.

— Що сталося?

— О, та нічого.

Він втік від неї.

Всю дорогу вниз у трамваї він запитував себе, чи хоче він знову мати Френ і чи справді збирається приєднатися до неї, і на обидва питання він відповів цілковитою пустотою. Але коли він запитав, чи хоче покинути Едіт, то різко, з люттю заперечив це, нещасно розмірковуючи про те, якою доброю вона була, якою чесною, якою розуміючою, і відчуваючи, що в ньому наростає пристрасть до неї, більша за містичну роздратованість, якою зачаровувала його Френ.

І він збирається покинути Едіт, виявиться настільки слабким, щоб зрадити її?

— О, напевно, — зітхнув він, коли вже годину в компанії "Америкен Експрес" чекав телефонного дзвінка до Берліна.

Здавалося, він чекав вічність.

Він так добре пам'ятав обстановку у експрес відділенні, наче сидів там роками. Зображення великого локомотива Центрального вокзалу Нью Йорку. Стоси брошур про пікантні місця — Бірму, Бангкок і São Paulo — він ніколи не побачив би їх зараз, бо Френ вважала б їх грубими і немодними. Туристка, яка пише листи і між реченнями хвалиться матері чудовими коралами, які вона знайшла на Piazza dei Martiri...

А потім приголомшливе:

— Ваш дзвінок у Берлін!

* * *

Він почув голос Френ, сріблясто-жвавий голос, завзяття дикої дитини, що грається у своїх піднесених мутаціях:

— О, Семе, це справді ви? Ви справді приїдете, любий? Ви прощаєте бідолашну Френ?

— Звичайно. Будьте на човні. *На човні*. Так, дев'ятнадцятого, так, звичайно, ми все обговоримо, бувайте, люба, вам краще взяти квитки, бо ви вже в Німеччині. *Візьміть квитки на пароплав*, бувайте, люба, я надішлю вам підтвердження.

* * *

Більшу частину шляху назад він ішов пішки, виглядаючи старим, повільним і спітнілим, ламаючи голову над майбутньою сценою з Едіт. Вона буде дуже ввічливою, але здивованою, презирливою до нього за те, що він повернувся до рабства чаклунства Френ.

Він прийшов за кілька хвилин після шостої.

Вона читала біля великого вікна у вітальні. Потім вона поглянула вгору, спитала здивовано:

— Що таке? Що сталося?

— Ну...

Він став біля вікна, довго обрізав і запалював сигару, не дивлячись на неї, і пробурчав:

— Коханець Френ, цей граф Оберсдорф, відмовив їй. Його мати думала, що вона з *déclassé* — розлучення і все таке. Бідолашна, їй, мабуть, було дуже важко. Вона відмовилася від ідеї розлучення і пливе додому. Вона буде трохи... О, люди багато

говоритимуть, я гадаю. Боюся, мені доведеться поїхати з нею. Мені треба встигнути на опівнічний до Роми, сьогодні ввечері. Хотів би я, щоб був якийсь спосіб сказати вам все, що ви для мене зробили.

— Сем!

Вона підскочила. Він був вражений люттю в її спокійних очах.

— Я не дозволю вам повернутися до тієї жінки! І я не дозволю вам загинути — так, загинути! — через її милий, веселий, вихований, клятий егоїзм! Вона думає лише про те, що їй дають! Світ пропонує вам сонце і вітер, а Френ пропонує вам смерть, страх і смерть! О, я бачила, як ви постаріли на п'ять років за п'ять хвилин, після одного з її скаржливих листів! І ви не допоможете їй — ви просто змусите її ще більше відчувати, що вона може зробити будь-яку егоїстичну, жорстоку річ, яку захоче, і вийти з неї неушкодженою! Подумайте про Пекін і Каїр! Ні! Подумайте про ферму, яку ви могли б мати в Мічигані, серед сосен! Подумайте, якими природними і задоволеними ви були б — так, ми були б — там...

— Я знаю, Едіт, я знаю все до дрібниць. Я просто нічого не можу вдіяти. Вона моя дитина. Я маю піклуватися про неї.

— Так. Гаразд. — Пристрасть не згасла в її очах, а спалахнула, наче вимкнули світло, і вона глухо промовила: — Вибачте. Я була зухвала. Принаймні, дозвольте мені допомогти вам зібрати речі.

Під час пакування речей, обіду та досить жахливого очікування після нього, коли він не міг знайти двох ввічливих слів, щоб зв'язати їх докупи, вона була трохи уривчастою, але дуже ввічливою. Вона розпитувала про Зеніт. Вона ввічливо сподівалася, що колись побачить його "і пані Додсворт". Лише одного разу вона була близька до інтимності, коли після вимушеної паузи випалила:

— Мені справді нема чого сказати, чи не так! Але я хочу, щоб ви знали, що, оскільки я вам, здається, подобаюся, ви дали мені нову впевненість в собі.

Коли він спробував відповісти пишномовними компліментами, вона метнулася на кухню.

Звук таксі, що під'їхало, звільнив його від вічного сидіння мертвим у гробниці. Поки слуги виносили його багаж, він тримав її руку, поплескуючи по ній.

— Все готово, синьйоре, — сказала покоївка. Вона отримала довгоочікувані чайові і з щирим "Повертайтеся скоріше!", яке прозвучало дуже щиро, зникла.

У сутінках за затіненими деревами дверима він незграбно потиснув руку Едіт, але поки він намагався сказати щось приємне, вона вигукнула:

— Зараз вже запізно. Але я думала, що колись... Я думала, що мені буде легко говорити, і я розповім вам багато чого про те, що я відчуваю і думаю. Що мені було приємно бути з вами. Що ви більший, ніж ви думаєте, а не менший, як знаменитості. Що завдяки вам я захотіла перестати боятися світу і знову його атакувати. Я відчула себе... — Вона схопила його за грубий рукав. — Це дивне відчуття, яке завжди дивувало мене щоразу, коли я була з вами: "Ну, це ж *ви*!". Відчуття, що ви відрізняєтеся від будь-якої іншої живої людини — не обов'язково на крапельку красивіше, але — о, інший! Я

не повинна була цього говорити, але поки ще не стало надто пізно — надто пізно! — я хочу спробувати бути нерозважливою. Але я не можу сказати нічого з того, що думала. Благословляю вас, мій любий! І нехай Бог береже вас крізь злобність цього Щасливого Закінчення!

Він поцілував її, жахливим чіпким поцілунком, і пошкандибав до проїжджої частини та свого таксі. Він озирнувся. Вона, здавалося, рушила до нього, а потім швидко зачинила двері. Крізь вікно він почув її голос, втомлений і бездушний:

— Сніданок тільки для одного, Терезо.

Він залишився наодинці з позіхаючим водієм таксі, коли в південній темряві з затоки піднявся вітерець.

РОЗДІЛ 36

Френ була чарівна, дуже молода, в сіро-білковій накидці.

— Я отримала її майже задарма, на літньому розпродажі в Берліні, — сказала вона. "Чому більшість жінок ніколи не вміють економити? Закладаюся на ваше чудову пристрасть, пані Кост... Кортрайт? Кумедно, ніколи не можу запам'ятати її ім'я. Вона страшенно розумна, я впевнена, але б'юся об заклад, що вона заплатила б за неї вдвічі більше.

Кінець вересня був холодним навіть для Середньої Атлантики. Френ розгладила хутро, зручніше вмостилася в шезлонгу. Вона здавалася йому леопардом, що ховає під одежею напружені кінцівки.

Зараз, після чаювання на пароплаві "Deutschland", бурхливий захід сонця забарвив хвилі в страхітливий багрянний колір. Вони відчували запах шторму. Корабель пригнувся перед наступаючими хвилями. Але Френ була сповнена бадьорості та добробуту. Розмовляючи, вона щомиті кивала людям, яких вони зустрічали на борту, чоловікам, які завжди крутилися навколо неї на танцях, матронам, які говорили про "цю чарівну пані Додсворт — вона сказала мені, що вона набагато молодша за свого чоловіка — він трохи відсталий, чи не так, — але вона так його любить — доглядає за ним, як за дочкою".

Френ пригорнулася до нього, закутавшись у своє багате хутро.

— О, як добре кудись їхати!" — сказала вона. "Б'юся об заклад, ми обоє станемо божевільними, якщо не поїдемо кудись, можливо, назад до Парижа, коли побудемо вдома кілька місяців. (Який жахливий капелюх на цій жінці, і, мій любий, подивіться на її туфлі! Чому таких людей *пускають* у каюту першого класу?) І ви не уявляєте, як мені набридло вічно стирчати в Берліні! Ви мали рацію щодо Курта, Сем, дороженький. Не знаю, як ви здогадалися! Ви будете першим, хто визнає, що зазвичай не дуже добре розбираєтеся в людях, за винятком бізнесменів, але ви мали рацію з... О, він був таким владним! Він розлютився, коли я лише припустила, що хочу з'їздити в Баден-Баден сама. І з чого він взяв, що він такий важливий... О, його сім'я, можливо, стара, як Колізеум — Колізей, — але коли я побачила його матір, мій любий, найжахливішу стару сільську нечепуру...

— Не треба! — сказав Сем. — Не знаю чому, але мені неприємно чути, як ви так

піднімаєте на глум Курта та його матір. Їм, напевно, теж було боляче.

Дуже люб'язно, цілком вибачливо:

— Так, ви маєте рацію. Вибачте, M'sieu! Я буду гарною дівчинкою. І, звісно, тепер усе гаразд. Зрештою, це таке чудове Щасливе Закінчення для наших диких маленьких пригод! Ми обоє багато чому навчилися, чи не так? І тепер я не буду такою метушливою, а ви не будете таким дратівливим, я впевнена, що не будете.

На веранді кафе були танці. Молодий Том Аллен, гравець у поло — молодий Том, весь у чорному і слонової кістки та з усмішкою — підійшов, щоб запросити її на танець. Вона посміхнулася йому, легко поплескала Сема по руці і побігла геть, а Том, здавалося, тримав її за руку під захистом її білкової накидки.

Захід сонця став сердитим, кольору портвейну.

Сем, похитуючись, ходив по похилій палубі, сам-один стояв на кормі, озираючись у бік Європи. Але там була лише туманна сірість.

* * *

Він прокинувся, спантеличений, о другій годині ночі. Наближався шторм, пароплав страшенно хитало. У напівсні він почув, як Едіт схлипує уві сні на двоспальному ліжку поруч з ним. Усміхнувшись, радий втішити її, яка була для нього єдиною розрадою тут, у сонячному Наполі, він простягнув руку і сонно погладив її тоненьке зап'ястя.

Він здригнувся, сів і затамував подих, від подиву почувши голос Френ.

— О, дякую вам! Як мило з вашого боку, що ви мене розбудили. Мені наснився якийсь кошмар. Боже, який жахливий!

У хвилюванні він стиснув пальці на її зап'ястку.

— О, Сем, не треба... О, не будьте таким *палким*! Не зараз. Я маю звикнути... І я так хочу спати! — Дуже яскраво: — Ви ж не заперечуєте, правда? На добраніч!

Він не спав. У водянистому світлі від фрамуги він побачив блиск її срібних туалетних речей на комоді. Він подумав про цей величезний пароплав, що розсікає хвилі. Він подумав про сучасне диво радіо, про автоматичне електричне рульове управління. Але на містку були моряки, неавтоматичні, людські, вічні. Корабель теж був вічним, як транспортний засіб давніх людських мандрівок. Його скрип здавався йому скрипом давньогрецької триреми.

Але в той час, як його думки тягнулися до героїчних речей, він почув її спокійне дихання і відчув не морський шторм, а запах парфумів, що линули з маленьких кришталевих флаконів серед її срібних туалетних речей — речі, які були більші за корпус пароплава, сильніші за шторм.

Він відчував, що більше ніколи не зможе заснути.

Він міцно стиснув свій великий кулак. Потім той розслабився, і він заснув.

* * *

Він прокинувся, почувши, як вона дзюркотіла у штормовому світанку:

— Ви не спите? Не хочу вас турбувати. Який жахливий ранок! Ходімо на бридж. Покличемо пана Балларда і Тома Аллена. Він милий хлопчик, чи не так? Хоча я відчуваю до нього, як мати. Семе, якщо ви не дуже хочете спати...Ох. Поки ми будемо

в Нью Йорку, я думаю, що подивлюся, чи не зможу я підібрати дійсно гарну китайську вечірню накидку. Том розповідав мені про один магазин. Звичайно, у мене є й інші, але вони стають такими пошарпаними, і, зрештою, ви ж не очікуєте, що я буду виглядати перелякано, як Маті Пірсон, чи не так! Я змушу її очі розбігтися від сукні від Марселя Роше, яку я купила в Парижі, і подумайте, у мене було лише два дні, щоб її вдягнути! Зеніт буде просто з піною в роті! О, врешті-решт, так приємно повертатися додому — на деякий час — після всього, через що ми пройшли — і Сем, цікаво, чи розумієте ви, що я розумію, що, можливо, ви були таким же хоробрим і чесним, як і я, навіть незважаючи на жахливі страждання, з якими мені довелося зіткнутися в Берліні! І... О, не знаю, що мені це нагадало, але ви маєте бути обережним з Баллардами. Боюся, ви набридли їм вчора ввечері, розповідаючи про італійські автомобілі. Ви повинні пам'ятати, що у них вілла у Флоренції, і вони звикли до справжньої Італії, до художників, аристократії і так далі. Але, звичайно, це не має значення. І... Ви не проти подзвонити для кави? Такий старенький любий!

Аромат її парфумів здавався сильнішим, ніж вночі, в загущеному сном повітрі каюти.

Він повільно підвівся, щоб покликати стюарда. Він взагалі нічого не сказав.

Вона блаженно заснула, а він умився, одягнувся і вийшов на палубу. Відкрита частина прогулянкової палуби була захищена брезентом, об який розбивалася вода, спрямовуючи струмені між реями, щоб стікати по палубі. Він рвався уперед, урочисто стояв біля вікна, дивлячись уперед на ніс, що занурювався у хвилі, на піну, що здіймалася над форштевнем, на зневіреного іммігранта в подертому старому плащі, який намагався втриматися на носовій палубі.

Попереду було темно. Для сухопутної людини це було загрозливо. Але в бурхливому повітрі була сила, і, глибоко вдихнувши, витягнувши свої великі руки, Сем почав бороздити по палубі.

Його очі, здавалося, були звернені всередину; губи трохи ворушилися в роздумах.

Через півгодини, не поснідавши, він раптом піднявся сходами з палуби "А" на човнову палубу і вузьким коридором, повз крихітну квіткову крамничку, дійшов до радіо-бюро — вузького столу в маленькій кімнаті, схожому на телеграфну контору в невеличкому готелі.

Без емоцій він написав і передав повідомлення для Едіт Кортрайт: "Чи будете ви у Наполі через три тижні?"

Він спустився до сніданку. Весь ранок і половину дня він грав у бридж, спостерігаючи за тим, як Френ фліртує із запальним Томом Алленом.

Відповідь на його радіограму прийшла перед самим чаюванням: "Ні але я буду у венеції ще пару місяців благословляю вас едіт".

Протягом години, поки Френ чаювала з півдюжиною чоловіків, Сем самотньо сидів у кімнаті для паління, вдаючи, що читає, коли туди заходив якийсь самотній пияк у пошуках компаньйона для випивки.

Під час перевдягання він м'яко сказав Френ:

— Цікаво, чи не могли б ми пообідати сьогодні в нашій каюті? Я хочу про дещо поговорити. Ми якось уникали цього.

— Боже мій, Сембо, що на вас найшло? Ви вважаєте, що це особливо весело — вечеряти в цій огидній маленькій дірі в каюті в таку бурхливу ніч? До того ж! Я пообіцяла Баллардам, що ми пообідаємо з ними в гриль-барі — такий звичайний, тупий комерційний натовп у салоні.

— Але нам треба поговорити.

— Мій любий друже, я думаю, ми встигнемо, у нас попереду ще чотири повних дні на цьому пароплаві! Я ж не збираюся їхати на Рив'єру чи ще кудись, розумієте!

Лише пізно ввечері йому випала така нагода. Коли вони спустилися в каюту перед сном, він сказав Френ, дуже жвавий після зібрання в курилці, без усіляких прелюдій:

— Немає сенсу намагатися робити це тактовно. Хотів би, але... Френ, у нас нічого не вийде, і я повертаюся і приєднуюся до Едіт Кортрайт"

— Я не зовсім розумію. Що я тепер зробила? О, Боже мій, якщо ви не навчилися... Ви нічого не навчилися, жодної речі, з усіх наших прикрощів! Все ще критикуєте мене, і так мило, так мило обрушуєте на мене щось огидно жорстоке саме тоді, коли я була щаслива, як сьогодні ввечері! — Вона стояла перед ним, стиснувши кулаки. — Будьте ласкаві, пане Додсворт, будьте трохи менш загадковим і скажіть мені, що саме я зробила такого, що образило ваші ніжні почуття *цього* разу?

— Нічого. У нас нічого не виходить. Ви мене не розумієте. Я не влаштовую сцен. Я не намагаюся залякати вас. Я не жартую. Я повертаюся до Італії з Нью Йорка першим же кораблем. Я не звинувачую і не критикую вас.

Вона різко сіла на стілець перед туалетним столиком. Вона сказала тихо, зі страхом у голосі:

— А що станеться зі мною?

— Я не знаю. Якби знав, то не зустрів би вас на кораблі.

Вона застогнала.

— О! Ви вмієте робити боляче! Вітаю вас! Розумієте, я лестила собі, що ви справді хочете повернутися до мене!

Він вже почав говорити щось заспокійливе, але потім панічно стримався, наче в небезпеці.

— Я не буду ввічливим, Френ. Ви ж знаєте, як страшенно я вас кохав, багато років. Ви втрутилися в це Що з вами станеться? Я не знаю. Але гадаю, що це буде те саме, що було з вами останні кілька років. Я вам більше не потрібен. Ви знайдете собі людей, з якими можна гратися, і багато кавалерів. Гадаю, ти й надалі будете їх знаходити.

— І це чоловік, який "страшенно мене кохав"...

— Чекайте! Вперше за всі наші суперечки я подумаю про те, що станеться зі мною! Я не можу вам допомогти. Я лише ваш доглядач. Але мене... ви можете мене вбити. Раніше я не звертав уваги на те, що ви мене соромите і постійно ставите на місце. Навіть не знав, що ви це робите. Але тепер знаю, і я цього не потерплю!

— Це ваша любя пані Кортрайт навчила вас цієї чудової теорії про те, як ставити

вас в незручне становище? Після років, коли я ніколи не дозволяла жодній людині критикувати вас.....

— Незрозуміло? *З мене досить!*

Він, на жаль, не залишив її героїчно і гідно. Він вилетів з каюти, як дитина в істериці. А все тому, що знав, що тільки дитячим насильством можна втекти від її логіки, і тому, що знав, що мусить втекти, навіть через хитливий борт корабля. Бо вона справді була абсолютно логічною і здоровою. Вона знала, чого хотіла!

* * *

Йому було прикро дивитися на неї з таксі, яким він їхав до причалу Італійської Лінії після трьох днів у Нью Йорку; бачити її перед готелем, самотню, покинуту, з жалісливими очима, і усвідомлювати, що він, можливо, ніколи більше її не побачить. Погляд її очей був для нього сенсом життя, а він покидав його.

* * *

Вони обідали в паризькому "Рітці", Едіт і Сем, відчуючи свою вищість над його претензійністю, бо того вечора вони вирішили повернутися в Америку, коли його розлучення буде завершено, і поекспериментувати з жилими автопричепами. Вони були веселі, добре обідали і були задоволені.

Але після другого коньяку оркестр заграє уривки з віденських оперет, і він згадав, як вони з Френ були щасливі в Берліні. Він згадав убогий лист, який отримав від неї того дня. Вона зупинилася у Емілі в Зеніті, писала, що ні з ким не зустрічається, що його "любі друзі Діжка і Маті" були занадто ввічливими, і що вона думає поїхати через кілька днів до Італії...

Крізь темряву поза музикою він побачив, як вона біжить, як спустошений привид, і його серце стиснулося від жалю до переляканої і розгубленої дитини, яка колись так завзято сміялася разом з ним.

Він вийшов зі свого мовчання, усвідомлюючи, що Едіт спостерігає за ним. Вона сказала легковажно:

— Вам подобається сумувати за нею! Але відтепер, кожного разу, коли звучатиме музика, я згадуватиму Сісіла Кортрайта. Який він був гарний! Він говорив п'ятьма мовами! Якою нетерплячою я була з ним! Як я його підвела! Якою доброчесною я почуваюся, коли здираю з себе шкіру! Яке чудове, незвичайне горе я маю! Любий Сем!... Яка це робота — відмовитися від переваги бути нещасною і жертвною!

Він витріщився, він замислився, він раптом розсміявся, і в цьому сміху виявилася молодість, якої він ніколи не знав у своїй урочистій юності.

Він справді був настільки впевнено щасливий, що зовсім забув про Френ і більше не тужив за нею майже два дні.

КІНЕЦЬ

КОМЕНТАРІ

Сінклер Льюїс після чотирнадцяти років шлюбу з Грейс Хеггер Льюїс за кілька місяців до публікації роману "Додсворт" вдруге одружився. Нещасливо одружений Льюїс, як Сем Додсворт, блукаючи Європою в Берліні зустрів відому журналістку

Дороті Томпсон, яка незабаром стала його другою дружиною.

Роман вийшов в середині березня 1929 року і крім теми кохання, яке перетворилось на нещасливе одруження, розглядав ще і тему відмінності між Америкою і Європою, їх різницю в інтелекті, манерах і моралі. Через кілька місяців після народження його другого сина вже від другої дружини, Нобелівський Комітет винагородив Сінклера Льюїса своєю Премією.

Шведська Академія і європейські читачі прихильно ставилися до американських письменників, особливо до тих, хто критично розглядав американське життя і його культуру. Сінклер Льюїс у цьому був найгострішим критиком і лідером.

З публікацією нового роману, як відзначають біографи Льюїса, зокрема Марк Шорер (1961), "жоден критик не помітив більшого значення "Додсворта" в кар'єрі Сінклера Льюїса так і в сучасній американській літературі". Він говорить далі, що в період між закінченням Першої Світової війни в 1918 році та початком Великої Депресії американське суспільство охопили революційні зміни в звичаях і моралі, а романи Сінклера Льюїса, такі як "Головна вулиця", "Біббіт", "Ероусміт" та "Елмер Гентрі", вказує Шорер, "незалежно від їхніх естетичних обмежень, відіграли важливу роль, і, мабуть, основну літературну роль, у цій трансформації". Нобелівська Премія була саме за ці романи, а новий "Додсворт" просто став тригером для нагородження.

"Додсворт" став і останнім, за виключенням "Тімберлейна" і "Кінзблада, гарним романом Льюїса. Звісно він не міг не бути екранізованим.

Слід додати, що історії, подібні до історії Сема Додсворта, вже розповідали Антон Чехов і Самерсіт Мом, в оповіданні "Стрибуха" і романі "Розмальована вуаль" відповідно, в яких жінки нехтували своїми видатними чоловіками, для яких ці історії закінчувалися трагічно. Але ці твори писались європейцями. Сінклер Льюїс же був американцем і його герой знаходить в собі сили сказати: "З мене досить!" і історія набуває Щасливого Закінчення.

В історії самого Льюїса новий шлюб щасливим протримався недовго: вже в 1937-му році він перестав існувати, а в 42-му офіційно закінчився.

ПРИСВЯТА

Дороті – це друга дружина Сінклера Льюїса, з якою він одружився під час написання роману "Додсворт".

РОЗДІЛ 1

"Аристократія Зеніту". Зеніт (Zenith) — вигадане місто в не менш вигаданій державі Віннемак на Середньому Заході, що межує з Огайо, Індіаною, Іллінойсом і Мічиганом. В романі "Біббіт", дія якого теж проходить в Зеніті, не згадується назва Віннемак, але наступний роман Льюїса "Ероусміт" детально описує його місцезнаходження. Коли "Біббіт" був опублікований, газети в Цинциннаті, Делуті, Канзас-Сіті, Мілуокі та Міннеаполісі стверджували, що їхнє місто було зразком для Зеніту. Цинциннаті мав, мабуть, найвагомішу претензію, оскільки Льюїс жив там під час праці над книгою. Проте власне листування Льюїса свідчить про те, що Зеніт — це будь-яке місто Середнього Заходу з населенням від 200 000 до 300 000 жителів.

"каное-клубі "Кеннепус"". Кеннепус (Kenneroose) – вигадане озеро, яке Льюїс згадує в інших творах.

"божевільним, Сембо". Сембо – ім'я, яким наприкінці вісімнадцятого століття білі почали називати взагалі всіх чоловіків-рабів. Це ім'я було пов'язане з образом веселого, невмілого чорношкірого чоловіка. Але соціальні критики стверджували, що "Сембо" був більш репрезентативним білим, хто видавав бажане за дійсне, ніж будь-який негр.

"була на Сході". Мається на увазі схід Америки.

"по всій державі". Вигадана держава Віннемак у федеративному союзі Об'єднані Держави Америки.

"розчервонілий Корибант". Корибант – це один з жерців богині Кібели, які виконували танок, під час її свят у Давній Греції.

"бачила Маттерхорн при місячному сяйві, і Санта Марія делла Салюте на світанку". Маттерхорн – гора на кордоні Італії і Швейцарії. Санта Марія делла Салюте – собор у Венеції.

"Все, як у Річарда Хардінга Дейвіса!" Мається на увазі американський журналіст і письменник пригодницької прози і документальних книг про свої мандри, відомий передусім як перший американський військовий кореспондент, який висвітлював Іспано-Американську війну, Другу Англо-Бурську війну та Першу Світову війну.

"супом з Leberknodel". Суп з печінковими кнедликами.

"автомобільного дизайну Рено-Даррака". Александр Даррак (Darracq)— французький інженер, засновник автомобільних марок "Даррак" і "Альфа Ромео".

РОЗДІЛ 2

"між Медсин Хет і Вулавулою". Медсин Хет – місто у Канаді. Woola означає "святкувати" на мові австралійських аборигенів. ВулаВула це щось на півдні Західної Австралії.

"Д.А.Р збирається". Д.А.Р. – Дочки Американської Революції – жіноча організація, членкині якої безпосередньо походять від учасників американської революції чи тих, хто допомагав їм.

"Кидаючим підкови". Це гра, в якій треба так кинути підкову, щоб вона наділася на кілок, який знаходиться на відстані 12 метрів.

"лекцію Х'ю Волпола". Х'ю Волпол – англійський письменник. Самерсіт Мом сатирично зобразив його в романі "Пирogi і пиво" під ім'ям Олрой Кір.

"дзьобала "солодкий хліб"" Солодкий хліб — це кулінарна назва вилочкової або підшлункової залози.

"Він не був Беббітом, не був Ротаріанцем, не був Лосем". Слово Беббіт – прізвище головного героя з однойменного роману Сінклера Льюїса — увійшло в англійську мову як "особа, особливо діловий або чоловік вільної професії, який бездумно відповідає стандартам середнього класу". Ротаріанець – член Ротарі Клубу. Лось – член Ордену Лосів, з запозиченими обрядами у масонів.

"добре ставився до Драйзера, Кебелла". Американські письменники, про яких

Сінклер Льюїс сказав, що вони більш заслуговують нагородження, аніж він сам.

"любив віскі, покер і pate de foie gras". Паштет з гусячої жирної печінки.

"Auf wiedersehen, старенька". Німецькою "До побачення"

"туристичне бюро у "Торнлі"". Торнлі (Thornleigh) - готель — вперше згадується в романі "Беббіт".

РОЗДІЛ 3

"та "Корона-Коронас"". La Corona Coronas - кубинські сигари.

"Ви будете насолоджуватися Ревелейшн". Слоган було створено на схожості слів: "You'll revel in a Revelation".

"в Х.А.М.Л" Християнська Асоціація Молодих Людей

гравюр на дереві Мазереля. Франс Мазерель (Masereel) - бельгійський графік.

"портретом Мері Кассат" Мері Кассат (Cassatt) - американська художниця, яка жила у Франції і малювала здебільшого дітей і жінок, і жінок з дітьми.

"бідермаєровий килим" Бідермаєр вважається уособленням німецької міщанської культури. Назва "Бідермаєр" походить від вигаданого літературного псевдоніма "Готліб Бідермаєр" збірку віршів-пародій на тогочасну міщанську поезію під назвою "Бідермаєрова любов до пісні" (*Biedermeier Liederlust*).

"демонстрував свою повагу до закону, розпиваючи з ним заборонені напої". В країні діяв так званий Сухий Закон, який забороняв продаж, виробництво і розповсюдження спиртних напоїв, і який діяв з 1920 по 1933 рік.

"колишній державний сенатор". Тобто сенатор держави Віннемак. Таких державних сенаторів в Америці від узбережжя до узбережжя бозна скільки, які збираються в столицях своїх держав, а таких 50, і голосують за законодавство своїх держав — тому в одних державах існує смертна кара, а в інших ні. Федеральних же сенаторів всього 100 по 2 від кожної держави в Об'єднаних Державах Америки.

РОЗДІЛ 4

"Ce derniere cartouche". З французької "останній набій".

РОЗДІЛ 5

"У махімських лісах мовчазних". Наспівуючи уривок з вірша Радьярда Кіплінга, Додсворт пропускає куплет:

Слідуй на Південь за ромським паттерном,

Де в небі нічному Полярне Сяйво одно,

Де помело Божества - дикий вітер,

Підмітаючий морське біле дно.

"ніж "Роллс", "Делоне-Бельвіль"". Марки автомобілів. "Делоне-Бельвіль" свого часу називали французьким "Роллс-Ройсом".

"подарункових примірників "Вічного холостяка"". Роман 1925 року американської письменниці Енн Перріш.

"кошлатому "Бьорберрі"" Burberry - британська компанія, у ті часи, спеціалізувалася на пошитті верхнього одягу.

"помаранчевому "тем о'шентері"". Tam o'shanter - широкий шотландський

традиційний берет з помпоном, який отримав свою назву від головного героя з однойменної поеми Роберта Бьорнса.

"і йти до Іннісфрі". Цитата з вірша Вільяма Ватлера Єйтса "Озерний острів Іннісфрі"
"дев'ять бобових рядів..." Знову цитата з вірша "Озерний острів Іннісфрі":

Я зараз встану й піду, до Іннісфрі я попливу,
І збудую хатинку там з глини і віт з гущавини;
Дев'ять бобових рядків заведу і бджіл в вулику,
І житиму на самоті на бджолиній галявині.

"Боббі Джонс був гравцем у гольф". Роберт Тайр Джонс-молодший був найуспішнішим гольфістом-аматором, який коли-небудь змагався на національному та міжнародному рівнях. Під час свого піку з 1923 по 1930 роки він домінував у аматорських змаганнях найвищого рівня та дуже успішно змагався з найкращими професійними гольфістами світу. Боббі Джонса часто плутали з дизайнером поля для гольфу Робертом Трентом Джонсом, з яким він час від часу працював.

"НЕ ПІДНІМАЙТЕСЯ НА БОБТЕЙЛ СТРЕЙТІ" Бобтейл стрейт (зазвичай у нас кажуть "стріт") – термін в покері – нижчий рейтингом за флаш.

"вбрана в robe de style" Robe de style — стиль одягу, популярний у 1920-х роках як альтернатива сукні-сорочці прямого крою. Цей стиль характеризувався пишними спідницями.

"напевно говорить про Куліджа". Келвін Кулідж на той час (з 1923 по 1929 роки) був президентом Об'єднаних Держав Америки.

РОЗДІЛ 6

"трохи lacrīmae rerum". Латинська цитата з "Енеїди" Вергілія, книга 1: "Є такі сльози речей, і що смертне — торкається серця". Тобто сльози співчуття.

"Обідатимемо у "Кларіджів"". "Claridge's" — це 5-зірковий готель на розі вулиць Брук і Дейвіс у районі Мейфер, Лондон.

"світло — на Скелі Бішоп" Бішоп — невеличка скеля з маяком в архіпелазі островів Сіллі, що омивається Кельтським морем.

"Coeur de Lion... Noir Faineant" Левове Серце він же лицар Чорний Ледар він же король Річард І-ий Плантагенет.

"врятувати Айвенхоу" Зазвичай в перекладах роману Волтера Скотта пишуть по-русьнявому "Вальтер Скотт" і "Айвенго".

"Олівер Твіст" Герой однойменного роману Чарлза Діккінза.

"пузатий сміх Фолстафа". Герой комедії Шейкспіра, якого по-русьнявому називають в перекладах Фальстафом.

"дядько Пондерво" Дядько головного героя з роману Херберта Джорджа Веллса "Тоно-Бангей".

"де Джуд блукав". Герой роману Томаса Харді "Джуд непомітний".

"старий Джоліон" Герой з романів "Сага про Форсайтів" Джона Голзворті, якого на руснявий манер називають Голсуорсі.

"ілюстраціях Крукшенка" Джордж Крукшенк – англійський карикатурист і

ілюстратор.

"міфом, як-от "Венусберг"". Венусберг (Venusberg) - німецькою "Гора Венери" — мотив європейського фольклору, відтворений у різних легендах і епосах, починаючи з пізнього середньовіччя, в яких смертний відвідує Потойбіччя.

РОЗДІЛ 7

"співали йодлем". Йодль — наспіви альпійських горців. Характерні рулади, стрибки на широкі інтервали, переходи від грудного низького регістра голосу до високого фальцету. Інша назва йодлер.

"тицьнув їм "Графік" і "Татлер"". Щотижнева ілюстрована газета і журнал відповідно.

"теревенити про baccarat, Paris-Plage". (Baccarat) Баккара — місто у Франції, де виготовляли знаменитий кришталь. Парі-Плаж - фешенебельний курорт на березі Ла-Маншу.

"каталозі "Сірс-Робак"". "Сірс-Робак" — мережа універмагів.

"Полковник і пані Ендерлі. Вперше згадуючи полковника на пароплаві Сінклер Льюїс називає його Ендерслі.

"за будь-яку штовханину у "Чайлдс"". "Childs" — мережа недорогих ресторанів в Америці і Канаді.

"до нього в entr'acte". В антракті. Дослівно з французької "між актами".

РОЗДІЛ 8

"дивлячись на вас". Фраза "дивлячись на вас" — тост, який виголошують за друга чи знайомого під час розпивання алкогольних напоїв. У контексті тосту це означає: "Я радий, що ви тут, і сподіваюся бачити вас частіше".

"Ну, багнюку вам в очі!". Цей вислів — тост вже не за іншого, це тост за себе, адже він означає: "Сподіваюся, я вас переможу". Це алюзія на кінні перегони. Якщо доріжка зовсім брудна, то вершник коня, що програє, з великою ймовірністю отримає бруд в очі від коня, що виграє. "Багнюку вам в очі" іноді вимовляється людьми в дружній формі безпосередньо перед спільним вживанням алкогольних напоїв.

"глузуючи розповідають мені про Держави". Тобто про Об'єднані Держави Америки.

"справжніх bon ton". Вираз "le bon ton" використовувався для позначення вищого суспільства Британії на початку 19 століття.

РОЗДІЛ 9

"двомісний "Санбім"". Марка британського автомобіля. Скоріше за все це був двомісний "Sunbeam 20HP Tourer".

"великі будинки в Герцогстві". "Герцогство" (The Dukeries) - це місцина в графстві Ноттінгемшир, де знаходились чотири герцогські резиденції.

"згадав "Піквікські папери"". "Піквікські папери" "The Pickwick Papers" — інша назва популярного роману Чарлза Діккінза "Посмертні записки Піквікського клубу" (The Posthumous Papers of the Pickwick Club).

"Чи гратиме там двійка?..." Термін з покеру, коли найменша карта може виграти,

вийшовши на рівері, і давши набір двійок – каре.

РОЗДІЛ 10

"Зеленого капелюха" Майкла Арлена". Популярний роман 1924 року англійського письменника вірменського походження.

"співаючи при цьому "Зорями Всипане Знамено"". "Star Spangled Banner" — державний гімн Об'єднаних Держав Америки.

"його акцент кокні". Акцент кокні – проста вимова середніх и нижніх слоїв населення Лондона, особливістю якої є не промовляння букви "h" на початку слова і букви "g" в кінці його.

"високого палладіанського фасаду". Архітектурний стиль XVII—XVIII століть, який отримав назву на честь італійського архітектора XVI століття Андреа Палладіо.

"Довгому Острові". Long Island — острів на південному сході держави Нью Йорк, на якому розташувалась більша частина міста Нью Йорк.

"громіздкі Маунт Вернони". Тобто будинки схожі на будинок у садибі Маунт Вернон Джорджа Вашингтона у палладіанському стилі. Назва на честь віце-адмірала Вернона, яку Вашингтон зберіг успадкувавши маєток.

"яких вони називали Ненсі, Еф.І., Джикс, Вінстон і Пі.Ем.":

"Ненсі" – це Ненсі Кунард (Cunard) — британська письменниця та політична діячка. Вона народилася в британському вищому класі і присвятила більшу частину свого життя боротьбі з расизмом і фашизмом.

"Еф.І." (F.E.) – Це Фредерік Едвін Сміт, 1-ший граф Біркінхед – Верховний Лорд Канцлер.

"Джикс" (Jix) – це Міністр Внутрішніх справ Вільям Джойнсон-Хікс (Joynson-Hicks), 1-ший віконт Brentford більш відомий як Джикс.

Вінстон – це Вінстон Черчилл.

Пі.Ем. – Прем'єр Міністр.

"Ви бачили останнього Ейч. Джи?" "Ейч. Джи." (H.G) – так підписував свої листи Херберт Джордж Веллс і так називали його в Англії. Питання мало на увазі, чи читав Додсворт останній роман Веллса.

РОЗДІЛ 11

"після лорда Оксфорда". Херберт Хенрі Асквіт, 1-ший граф Оксфорд, Прем'єр Міністр Великої Британії.

"перевагу Джея над Пуаре" Poiret – Бренд жіночого одягу французького кутюр'є Поля Пуаре. Джей – це торгова фірма Вільяма Чікколла Джея, яка спочатку займалася продажем траурного одягу і речей, а після його смерті у 1888 році урізноманітнили модним одягом і прикрасами. Крамниці Джея займали велику частину вулиці Ріджент у Лондоні.

"з "Кло-Вужо"". Clos-Vougeot – бургундське вино.

"Du!" З німецької Ти.

"повів їх у "Сіро"". "Ciro's", часто писався як "Ciros", був ексклюзивним нічним клубом на вулиці Оранж. До 1921 року в Лондоні відкрився клуб з такою ж назвою,

який відвідували модні та заможні люди.

"клубу під назвою "Рігодун"". Rigadoon – старовинний французький парний танець.

"сидіти в "Чеширському Сирі"". Cheshire Cheese – лондонський паб, де бували Діккінз, Честертон і Марк Твейн.

"вигукуючи як доктор Джонсон". Мається на увазі доктор Семюел Джонсон – видатний англійський критик і есеїст XVIII століття. Джеймс Бозвелл написав в його біографії: "...бо він сказав: "Я готовий любити все людство, КРІМ АМЕРИКАНСЬКОГО": і його легкозаймиста розбещеність спалахнула жажливим вогнем, він "дихав погрозами та бійнею"; називаючи їх негідниками—розбійниками—піратами; і вигукнувши, він би "спалив і знищив їх".

"влаштувати "Тиждень Старого Дому"?" "Тиждень старого дому" або "День старого дому" — це практика, яка виникла в регіоні Нової Англії в Америці, схожа на свято чи фестиваль урожаю. На початку 20 сторіччя він передбачав зусилля муніципалітету запросити колишніх жителів села, містечка чи міста — зазвичай осіб, які виростили в муніципалітеті дитиною та переїхали кудись у дорослому віці — відвідати "Стару домівку", батьківський дім і рідне місто. Деякі муніципалітети відзначають свято щорічно, а інші — кожні кілька років.

"покупки і шовк "Ліберті"". Спочатку магазин прикрас зі Сходу, який відкрив Артур Ліберті на вулиці Ріджент. Потім почав випускати власний одяг, кинувши виклик паризькій моді.

"дивився на колесо Ротарі". The Rotary Wheel — міжнародна емблема Ротарі Клубу.

"стипендіат Родса в Оксфорді". Стипендія Родса — міжнародна стипендія для навчання в Оксфордському університеті. Заснована в 1902 році Сісілем Родсом для студентів з Британської імперії, Америки та Німеччини.

""два боба" замість "чотири біта". "two bob" instead of "four bits": "два боба" – це на англійському жаргоні означає 2 шилінги, а "чотири біта" — це на американському жаргоні означає 50 центів.

"найгірші Нав'язливі Метті". Книгу "Нав'язлива Метті та інші вірші для дитячого розуму" написали Джейн і Енн Тейлор, опублікувало видавництво "The Viking Press" в 1926 році в твердій палітурці.

"крісло з крилами". Крісла з високою спинкою з боковими завертаннями — крилами, щоб уникнути протягів навколо шиї під час сидіння в кріслі. Вважалося, що крісло з крилами були ідеальним варіантом крісла біля каміна, оскільки воно захоплювали тепло від вогню навколо голови.

"escritoire". Секретер.

"найвищий туз". Термін з покеру.

"великий Herr Geheimrat". З німецької Таємний Радник – почесний титул Німецької держави, яким могли нагородити за видатні успіхи у промисловості.

"набридли Бах і Антайл". Джордж Антайл (Antheil) – американський авангардний композитор і піаніст німецького походження.

"Пароплав, що ходив через Канал". Канал (The Channel) — англійська назва

протоки, яку французи називають Ла Манш.

"що це був Томас Кук із "Синів"". Томас Альберт Кук – керівник туристичної компанії, яка у 1924 році була перейменована на "Thomas Cook & Son Ltd".

"А як виглядав Карл Бедекер?" Карл Людвіг Йоганнес Бедекер — німецький видавець, чия компанія "Baedeker" встановила стандарт авторитетних путівників для туристів.

"що Дебс був дурнем". Юджин Віктор Дебс – американський соціаліст. Був відомим за його ораторський дар. Його промова, критикуюча Об'єднані Держави за участь у Першій Світовій війні призвела до його другого арешту у 1918 році. Він був притягнутий до відповідальності за Законом про підливну діяльність 1918 року і засуджений до 10-річного ув'язнення. Президент Гардінг скоротив його ув'язнення у грудні 1921 року.

РОЗДІЛ 12

"червоний кашкет на Великому Центральному". Носильники на залізничних вокзалах Америки носили червоні кашкети. Великий Центральний – це вокзал у Нью Йорку на Манхеттені.

"Він говорить на patois!" Patois (патуа) – це діалектична мова, яка відрізняється від стандартної державної мови, або суржик.

"французьку версію промови Патріка Хенрі" Патрік Хенрі — американський політичний лідер. За освітою — юрист. У 1763 році Хенрі виступив адвокатом на судовому процесі про тютюновий податок, результат якого справив великий вплив на розвиток руху за незалежність американських колоній Англії.

"продирався крізь натовп, ніби робив тачдаун". Тачдаун (*touchdown*) — один зі способів набирання очок в американському футболі, коли гравець атакуючої команди, продираючись крізь захист, разом з м'ячем забігає в очкову зону команди-суперника. Льюїс раніше вказував, що Додсворт грав за команду університету.

"був зухвалим як і Марка Твейна і Бута Таркінтона". Booth Tarkington – американський письменник дуже популярний у 20-ті і 30-ті роки. Створений ним персонаж був таким же популярним як Хакелберрі Фінн Марка Твейна.

"дивитися з вікна пультмана на Каламазу". Каламазу – місто у 130 милях від Детройту.

"мчали від Gare du Nord". "Gare du Nord" — Північний Вокзал у Парижі.

"кумедні маленькі "цинки"!" Le zinc був всюдисущим паризьким баром, який отримав свою назву завдяки оцинкованим стільницям, які з 1800-х років були стандартною ознакою французьких барів і кафе. Спочатку цей термін стосувався цинку, який покривав прилавок, пізніше термін le zinc стосувався самих ресторанів.

"домашню газету з Кіокака". Кіокак (Keokuk) місто в Айові.

РОЗДІЛ 13

"і цнотливо з антимакассарами". Антимакассар — це невеличка серветка, накладена на спинки чи підлокітники стільців, узголів'я чи подушки дивана, щоб запобігти забрудненню тканини під ними макассарською олією для волосся, яку

зазвичай використовували чоловіки на початку 19-го століття.

"то можна знайти "Bi.Bi.Diz"" Bi. Bi. Diz — бренд чоловічої нижньої білизни, яку зазвичай називають "BVDs". Бренд був заснований у 1876 році та названий на честь трьох засновників ньюйоркської фірми: Бредлі, Вурхіза та Дея.

"делфтського синього..." Порцеляна, яка виготовлялась у голландському місті Делфт, розписувалась окисом кобальта, який після випалення набував ядро-синього кольору.

"з Руснявії щойно привезли". Офіціант промовляє "Rooshia" замість "Russia".

РОЗДІЛ 14

"мадам Зілі дю Стром". Здається, що тут мається на увазі Сара Фредеріка Стрьомстед - шведська трагедійна акторка, яку "знавець" об'єднав з мадам Аймон (La Belle Zélie)

"ніж Бернар, Дузе і Моджеска". Відомі акторки: полька Гелена Моджеевська, італійка Елеонора Дузе і Сára Берна́р, французька єврейка.

"окрім "Château Haut" Якесь-або-інше". Наприклад червоне сухе вино "Шато О-Бріон" або "Шато О-Мюлер".

РОЗДІЛ 15

"додати розпливчастість Лорансен". Марі Лорансен французька художниця і театральна декораторка.

"фотографічності Сарджента". Джон Сінгер Сарджент американський художник-портретист, який зазвичай жив у Франції та Англії.

"витріщився на Вікно Троянду". Вікно Троянда — кругле вікно на фасадах католицьких храмів з мереживним орнаментованим оздобленням, що нагадувало пелюстки квітки. У Нотр Дам де Парі таке вікно присвячене Діві Марії.

"що Бріян сказав". Арістід Анрі Бріян - прем'єр-міністр Франції.

"чув більше, ніж про пані Хоксбі". Пані Хоксбі - персонаж кількох оповідань Радьярда Кіплінга, опублікованих в індійських газетах.

"де Бабу розкаже". У Британській Індії "бабу" часто називали місцевого індійського чиновника, урядовця.

"яке право мають французи в Ріффі". Мається на увазі Республіка Ріф на території Марокко. Після перемоги над нею Франції республіка була остаточно розпущена в 1926 році.

РОЗДІЛ 16

"Маючи Канал Амброуз ще попереду". Канал Амброуз — єдиний судноплавний канал, що веде до порту Нью Йорка.

"інтерв'ю у графа Бетлена". Граф Бетлен - Іштван Бетлен, прем'єр-міністр Угорщини.

"подобаються тротуарні кафе, ніж питні клуби". "Питні клуби" — в оригіналі "a speak-easy" — так називалися в Америці під час Сухого закону крамниці заборонених алкогольних напоїв або підпільні питні заклади.

"Фальшивим Високочолим і Імітатором Лаймі". Лаймі (Limey) - американське

образливе прізвисько англійців, продукowane від соку лайма.

"останньою ньюйорксько-паризькою divorcee" Divorcée - розлучена жінка.

"чорт забирай, на Парковому Ряду". Вулиця Парковий Ряд (Park Row) мала прізвисько "Газетний Ряд", бо на ній розташовувалася більшість газет Нью Йорка.

"гадаю, я відчув себе Пірі". Роберт Пірі (Reary) - американський дослідник Арктики, перший, хто досяг Північного Полюсу.

"всі новини про бруклінську Гряду". Бруклінська Гряда (Brooklyn Ridge) - мається на увазі Bay Ridge - район у Брукліні.

"валіть назад у Янктон". Янктон місто у Південній Дакоті.

"молодих людей у білих нікербакерах". Нікербакери - різновид широких бриджів, звужених трохи нижче коліна, особливо популярних в Америці на початку 20-го століття.

"був вершником "Поні Експресу"". "Поні Експрес" — кур'єрська компанія поштової служби Америки.

РОЗДІЛ 17

"цікавиться Матіссом чи Са' d'Oro". Са' d'Oro - найелегантніший палац "Золотий будинок" у Венеції.

"в "Кістки", і в "Фі Бета Каппа"". "Фі Бета Каппа" - почесне студентське товариство, що є аббревіатурою з грецького вислову: "Любов до мудрості є керівництвом життя".

РОЗДІЛ 18

"Ви сказали "гожу" чи "вошу"?" В оригіналі: "cutie" чи "cootie".

"чудовий теکل". Теکل (tackle) - гравець лінії нападу у американському футболі, який мав бути кремезним чоловіком.

"загоряти на мушлях в Момогіні". Momauguin - пляж в південній частині Іст Хейвена.

"прорізи вулиць Манхеттена змінилися саявом Хадсону". Хадсон (Hudson) - річка, названа на честь Хенрі Хадсона, яку русняво-совкові називають Гудзоном.

"картини Максфілда Перріша". Максфілд Перріш - американський живописець та ілюстратор.

РОЗДІЛ 19

"прийти на допомогу анте". Анте - перша сліпа ставка у покері.

"Відпливаю карманія". "Карманія" — трансатлантичний пароплав.

РОЗДІЛ 20

"віддає перевагу Андре Жіду та Полю Морану, а не Лорі Джин Ліббі".

Андре Жід - французький поет, нобелівський лауреат 1939, і коханець Оскара Вайлда.

Поль Моран - французький на той час модний письменник. Під час Другої Світової був колабораціоністом.

Лорі Джин Ліббі - американська письменниця, авторка жіночих романів, яких понаписувала більше 80-ти, що розійшлися у 15 мільйонів примірників. В більшості з них жінки влаштовуються на роботу, щоби не заробити на життя, а знайти собі

чоловіка.

РОЗДІЛ 21

"виробництво бенедиктину". Бенедиктин – міцний французький лікер, виробництво якого тримається у секреті.

"хто платять гінеями". "Хто платять гінеями" (the pay-in-guineas) – тобто багатії, бо в гінеях, у ті часи, вказувались ціни на породистих коней, витвори мистецтва і таке інше.

"читати старого Таухніца". Таухніц (Tauchnitz) – німецький видавець, який зокрема видавав і англомовних письменників.

РОЗДІЛ 22

"про виставку Кокошки". Oskar Kokoschka – австрійський художник-експресіоніст.

"натрапили на "Bräustübl"" Пивна-пивоварня.

"другим сніданком з Rostwürstchen". Ковбаски-гриль.

"Після Керрі Нейшн і Сьюзен Бі Ентоні":

Керолайн Амелія Нейшн, яку часто називають Керрі, Керрі Нейшн, була американкою, яка була радикальним членом антиалкогольного руху до приходу Сухого Закону.

Сьюзен Браунелл Ентоні — американська громадська діячка, учасниця рухів за скасування рабства і за надання виборчих прав жінкам. Голова Національної асоціації американок за виборчі права.

"близнючок Золотого Пилу". Реклама "The Gold Dust Twins" — товарний знак для продукції "Fairbank's Gold Dust" — порошоків для прання, з'явився в друкованих виданнях ще в 1892 році. Рекламні близнючки "Goldie" і "Dusty", часто зображувалися разом за домашніми справами. У загальному вживанні з початку 1900-х років термін почав використовуватись як прізвисько двох талановитих людей, які тісно співпрацюють заради спільної мети, особливо у спорті.

"пили коктейлі сайдкар". Сайдкар – алкогольний коктейль на основі коньяку.

РОЗДІЛ 23

"перевагу над Крайслером". Корпорація "Chrysler" була заснована в 1925 році Волтером Крайслером із залишків компанії "Maxwell Motor Company".

РОЗДІЛ 24

"побутовими приладдям "Фріджидейр"". Американська компанія "Фріджидейр" (Frigidaire), яка випускає пральні та сушильні машини, холодильники, морозильні камери, посудомийні машини, плити, кімнатні кондиціонери і таке інше. У ті часи американці будь-який холодильник називали "фріджидейром".

РОЗДІЛ 25

"абсолютно hors de combat". Hors de combat — французький вислів, який використовується для позначення осіб, які не здатні виконувати свої бойові обов'язки під час війни.

"примірник "Нейшн"". "Нейшн" — щомісячник лівих поглядів, який відкрито підтримував більшовиків і вимагав визнати радянський (советскій) уряд.

РОЗДІЛ 26

"враження *habitué*". *Habitué* – постійний відвідувач, завсідник.

"екстрабатористичною мовою липких губ". *Extrabatorious* — якесь вигадане жартівником Діжкою слово. Можливо це скалічене ним "*exorbitant*" — надмірний, або "*extraordinary*".

РОЗДІЛ 27

"п'є свій *fine a l'eau*". *fine à l'eau* – коньяк з водою, до якого додають виноградний сік.

"Паризької Бомж-богемії". Бомж-богемія (в оригіналі *hoboemia*) — пристанище з низькою платою для бездомних та мало грошової мистецької богеми.

РОЗДІЛ 28

"провів у Філлі та Кей.Сі.". Філлі та Кей.Сі. – Філадельфія і Канзас Сіті.

РОЗДІЛ 31

"які ще не подолали приголомшення від Коллеоні". Коллеоні (*Colleoni*) – італійський командуючий XV століття, який воював за Венецію проти Мілана. Венеція встановила йому бронзовий пам'ятник – кінну статую.

РОЗДІЛ 33

"найбільшими чвертями чвертьполів". Чвертьполе — особлива геральдична фігура у геральдиці у вигляді щита, поділеного на чотири поля.